శ్రీరస్తు

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీభరద్వాజసంహితా ప్రారభ్యతే.

అథ, తత్ర భగవాన్ భరద్వాజో మహామునిస్సంసారాగ్ని సందీపనవ్యపగతప్రాణాత్మసంజీవనేచ్ఛయా సకలవేదాన్తప్రతిపన్నం న్యాసాఖ్యం యోగం సకలధర్మోపదేశానన్తరముపనిషత్కల్పేన సంహితాశేషేణోపాదిశత్; తత్ర సముపపన్నానాం శిష్యాణాం మహర్షీణాం తాదృశోపాయశ్రవణకుతూహలవతాం ప్రశ్నశ్లోకోఽయం శ్రుత్వేత్యాద్యః.

మూ॥ శ్రుత్వా తు సకలాన్ ధర్మాన్ సిద్ధిమేషాం చ శాశ్వతీమ్ ।
భూయ ఏవ మునిశ్రేష్ఠమిదమూచుర్మహర్షయః ॥ ౧ ॥

వ్యా॥ ధర్మశబ్దః అలౌకికశ్రేయస్సాధనపరః. యద్యప్యసౌ సామాన్యపరః, తథాపి ప్రకరణవశాన్నిశ్శ్రేయససాధనం వక్తి. తచ్చ, తత్తద్విద్యాప్రతినియతపరమేశ్వరతత్తద్గుణవిశేషవిషయవిశదతమావిచ్ఛిన్నస్మృతిసన్తతిరూపవిద్యాబహుత్వాభిప్రాయేణ బహువచనమ్. సకలశబ్దేన అవాన్తరభేదభిన్నతదఙ్గభూతకర్మజ్ఞానోక్తిః. శ్రుత్వేతి న్యాసాఖ్యయోగశ్రవణప్రతిబన్ధకనివృత్తిసూచనమ్. క్త్వాప్రత్యయస్తూపాయాన్తరశ్రవణస్య తద్దౌష్కర్యానుసన్ధానద్వారా అవ్యవహితానన్తరభావి న్యాసాఖ్యయోగవిషయంప్రశ్నం ప్రతి అవ్యవహితపూర్వభావిత్వమాహ. తుశబ్దేన పూర్వశ్రుతధర్మదౌష్కర్యానుసన్ధానజనితవైక్లబ్యరూపో విశేషో ద్యోత్యతే: ఏషామ్ - ధర్మాణామ్, శాశ్వతీం సిద్ధిమ్ - తత్సాధ్యప్రాప్తిని

యతాంసిద్ధిం ఫలరూపామ్, భక్తిస్తు అవ్యవధానేనాపవర్గప్రతినియతాసిద్ధిః, జ్ఞానయోగస్య భక్తియోగః, కర్మయోగస్య జ్ఞానయోగః, యద్వా తృతీయాధ్యాయోక్తప్రక్రియయా శిష్టతయా వ్యపదిష్టానాం జ్ఞానయోగవ్యవధానమన్తరేణాపి యోగద్వారా సాక్షాదేవావలోకనమ్. భూయ ఇత్యాచార్యవచనశ్రవణాత్తృప్తిః. ఏవంప్రకారేణ మునిశ్రేష్ఠమితి పరమాప్తత్వమభిప్రైతి. ఇదమూచుర్మహర్షయ ఇతి తాదృశోపాయశ్రవణే సర్వేషామైకకణ్ఠ్యం వ్యఞ్జయతి. మునిశ్రేష్ఠం మహర్షయ ఇతి శిష్యాచార్యసమాజోఽతిరమణీయ ఇతి భావః.

కేనోపాయేన భగవన్నిహ సర్వేఽపి జన్తవః । ప్రా
ప్నుయుః పరమాం సిద్ధిం సద్యో విగతకల్మషాః ॥ ౨ ॥

వ్యా॥ ఇహ - అస్మిఁల్లోకే, సర్వేఽపి జన్తవః - అత్రైవర్ణికా అపి, సద్యో విగతకల్మషాస్సన్తః, పరమాం సిద్ధిమ్ - నిశ్శ్రేయసమ్, ప్రాప్నుయుః. సర్వవర్ణాధికారికః అపేక్షితకాలమోక్షఫలప్రదోపాయః క ఇతి ప్రశ్నార్థః. సద్యోవిగతకల్మషా ఇత్యయం భావః; ఆర్త్యతిశయేన సతి యస్సద్యో మోక్షం సాధయతి తాదృశ ఉపాయః క ఇతి.

తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా భరద్వాజో మహామనాః ।
సస్మార పరమం గుహ్యం పునశ్చేదమభాషత ॥ ౩ ॥

వ్యా॥ తేషామ్ - ఋషీణామ్, తద్వచనమ్ - సర్వవర్ణాధికారికక్షిప్రమోక్షఫలోపాయవిషయకం వచనమ్, శ్రుత్వా, మహామనాః "ప్రదిశతు భగవానశేషపుంసామ్" ఇత్యాది ప్రకారేణ శ్రీపరాశరాదివత్సర్వేషామపి నిరతిశయపురుషార్థప్రతిలమ్భక సాధనోపదేశౌపయికమానసౌదార్యవాన్, భరద్వాజః, పరమం గుహ్యమ్- పరమరహస్యమ్, సస్మార - స్మృతవాన్, పునశ్చ - పునరపి, ఇదం వక్ష్యమాణం అభాషత ॥ ౩ ॥

{ శ్రూయతాం సంప్రవక్ష్యామి న్యాసాఖ్యం యోగముత్తమమ్
సిద్ధిం చైవాస్య పరమాం ద్వయమేతచ్ఛ్రుతం యథా ॥ ౪ ॥ }

వ్యా॥ శ్రూయతామిత్యనేన శ్రవణస్యార్థసిద్ధత్వాదన్యపరిత్యాగో లక్ష్యతే, ఇదంపరతయా శ్రోతవ్యమిత్యర్థః; న్యాసాఖ్యం యోగముపాయం, సంప్రవక్ష్యామి, సంప్రాభ్యాముపసర్గాభ్యాం న్యాసోపదేశస్య తదఙ్గ తదవాన్తర భేదవిషయత్వం ద్యోత్యతే। ఉత్తమమ్ - భక్తియోగాదప్యధికమ్, న్యాసాఖ్యం యోగమ్, అస్య న్యాసాఖ్యయోగస్య, పరమామ్ - నిరతిశయామ్, సిద్ధిం చ ఏతద్ద్వయం యథాశ్రుతమ్ - ఆచార్యసకాశాద్యేనప్రకారేణ అధిగతమ్, తథా సంప్రవక్ష్యామీత్యర్థః ॥ ౪ ॥

అ॥ న్యాసాఖ్యయోగే ప్రమాణాని దర్శయతి —

{ అయం చ యోగో వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే ।
తథైవ ధర్మశాస్త్రేషు దివ్యశాస్త్రగణేషు చ ॥ ౫ ॥ }

వ్యా॥ అయం యోగః, వేదేషు - కర్మభాగేషు, వేదాన్తేషు - బ్రహ్మభాగేషు, తథైవ ధర్మశాస్త్రేషు - మన్వాదిస్మృతిషు, దివ్యశాస్త్రగణేషు - శ్రీపఞ్చరాత్రసంహితాసు చ, గీయతే. "తస్మాదస్య ధ్యం ప్రపన్నం న ప్రయచ్ఛన్తి' ఇత్యాదిషు వేదేషు, "బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓమిత్యాత్మానం యుఞ్జీత" ఇత్యాదిభిర్వేదాన్తేషు, "శర ణాగతబాలస్త్రీహింసకాన్ సంవసేన్న తు" ఇత్యాదిభిర్ధర్మశాస్త్రేషు, "ప్రపత్తిం తాం ప్రయుఞ్జీత స్వాఙ్గైః పఞ్చభిరావృతామ్" ఇత్యాదిభిర్దివ్యశాస్త్రగణేషు చ ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః ॥ ౫ ॥

అ॥ న్యాసాఖ్యం యోగముత్తమమితి పూర్వోక్తముత్తమత్వం హేతుద్వయేనోపపాదయతి —

{ అనేనైవ హి కస్మాద్వా యోగాస్సిధ్యన్తి యోగినామ్ ।
సిద్ధిర్న తద్వ్యపేక్షాస్య తస్మాదేనం పరం విదుః ॥ ౬ ॥ }

వ్యా ॥ హిశబ్దః ప్రమాణసిద్ధిం ద్యోతయతి, అనేన-న్యాసేన యోగినామ్, కర్మాద్యా యోగాః - కర్మజ్ఞానభక్తియోగాః, సిధ్యన్తి; అస్య - న్యాసస్య, సిద్ధిః, న తదన్యవ్యపేక్షా - న కర్మాదిసాకాఙ్క్షా, తస్మాత్కర్మయోగాదినిష్పత్తిహేతుత్వాత్, స్వయం తన్నిరపేక్షత్వాచ్చ, ఏనమ్ - న్యాసమ్, పరమ్ - కర్మయోగాదిభ్య ఉత్కృష్టమ్, విదుః; వృద్ధా ఇతి శేషః ॥ ౬ ॥

అ ॥ న్యాసస్వరూపమాహ —

నిశ్చితే ౽ నన్యసాధ్యస్య పరత్రేష్టస్య సాధనే ।
అయమాత్మభరన్యాసః ప్రపత్తిరితి చోచ్యతే ॥ ౭ ॥

వ్యా ॥ అయం న్యాసాఖ్యో యోగః, అనన్యసాధ్యస్య - న్యాసవ్యతిరిక్తోపాయాన్తరాసాధ్యస్య, ఇష్టస్య - ఫలస్య, సాధనే నిశ్చితే - సాధనత్వేన క్లృప్తే, పరత్ర - పరమాత్మని, ఆత్మభరన్యాసః - ఆత్మభరసమర్పణమ్, అయమేవ న్యాసః ప్రపత్తిరితి చోచ్యతే; “అనన్యసాధ్యే స్వాభీష్టే మహావిశ్వాసపూర్వకమ్” ఇత్యాదికమత్రానుసన్ధేయమ్ ॥ ౭ ॥

అ ॥ భగవదేకవిషయత్వం న ప్రపత్తిమాత్రస్య లక్షణమ్, కిన్తు మోక్షసాధనప్రపత్తేరేవ; రజస్తమోమూలానాం నిశ్శ్రేయసవ్యతిరిక్తతత్తత్ఫలార్థానామన్యేపి విషయా భవన్తీత్యాహ —

ప్రాయో గుణవశాదేవ కృతస్సర్వత్ర దేహినామ్ ।
సర్వేషాం సాధయత్యేవ తాంస్తానర్థానభీప్సితాన్ ॥ ౮ ॥

వ్యా ॥ గుణవశాత్ - రజస్తమఃపారవశ్యాత్, సర్వత్ర - బ్రహ్మరుద్రాదివిషయే, కృత ఏష న్యాసః, సర్వేషాం దేహినాం తాంస్తానభీప్సితానిష్టార్థాన్, సాధయత్యేవ; ఏవకారేణ సానుకూల్యవిషయాయాః ప్రపత్తేః ఫలావ్యభిచారో ద్యోత్యతే; ప్రాయ ఇత్యనేన క్వచిదసమర్థనిరనుకూల్యవిషయాయాస్తత్సాధ్యఫలవ్యభిచారో ద్యోత్యతే;

మోక్షాతిరిక్తపురుషార్థపరాయాః ప్రపత్తేర్యః కశ్చిదపి కారుణికస్స్వార్థో విషయోభవతీతి శ్లోకాభిప్రాయః ॥ ౮ ॥

అ ॥ మోక్షార్థస్యతు న్యాసస్య భగవానేవవిషయ ఇత్యాహ—

{ అనన్తజ్ఞానశక్త్యాది కల్యాణగుణసాగరే । పరేబ్ర
హ్మణి లక్ష్మీశే ముఖ్యోఽయం సర్వసిద్ధికృత్ ॥ ౯ ॥ }

వ్యా ॥ అనన్తజ్ఞానేత్యాది అనన్తత్వమత్రేయత్తారాహిత్యమ్, దయాసామర్థ్యయోస్సతోఽపి జ్ఞానాభావే ఇష్టానిష్టయోరపరిజ్ఞానాత్తత్ప్రాపణ నిబర్హణే నయుజ్యేతే; అతఉక్తం జ్ఞానేతి. శక్తిః-సామర్థ్యమ్, ఆదిశబ్దేన కారుణ్యాదిసంగ్రహః; ఆనన్త్యం జ్ఞానాదౌ సర్వత్ర ద్రష్టవ్యమ్. ఏతేన ప్రపత్తవ్యత్వపూర్తిరుక్తా. పరేబ్రహ్మణీతి పరతత్త్వవిషయత్వాన్ముఖ్యత్వం యుజ్యత ఇతి భావః. ముఖ్యః-శ్రేష్ఠః. మోక్షోపాయ ఇతి యావత్. న కేవలం భగవత్ప్రపత్తేః మోక్షమాత్రఫలకత్వమ్, అపితు తత్తదర్థినాం తత్తత్ఫలకత్వమపీత్యాహ. సర్వసిద్ధికృదితి సకలపురుషార్థసాధనభూత ఇత్యర్థః ॥ ౯ ॥

అ ॥ నను "నిశ్చితేఽనన్యసాధ్యస్య పరశ్రేష్ఠస్య సాధన" ఇత్యనేన భగవతఏవోపాయత్వం కథితమ్. తత్కథం ప్రపత్తేరుపాయత్వమితి శఙ్కాం వారయితుం ప్రపత్తేః ప్రసదనోపాయత్వమ్, తాదృక్ప్రసదనం ప్రతి నిరతిశయోపాయత్వం చాహ—

{ ప్రశాసితురశేషాణామాత్మనాం పరమాత్మనః । నహి
ప్రసాదనం విష్ణోరన్యదాత్మార్పణాదృతే ॥ ౧౦ ॥ }

వ్యా ॥ అశేషాణామాత్మనామ్, ప్రశాసితుః- నియన్తుః, తత్తత్కర్మానురూపఫలప్రదాననిరతస్యేతి యావత్. అనేన, ప్రసదనస్య సాధ్యత్వలాభాయ కలుషితచిత్తత్వముక్తమ్. పరమాత్మనః- పరమచి

తః, అనేన ప్రాప్తివిషయత్వాత్ప్రపత్తేస్స్వరూపానురూపత్వముక్తమ్; విష్ణోః - భగవతః, ఆత్మార్పణాదృతే - ఆత్మసమర్పణమన్తరేణ, అన్యత్ప్రసాదనమ్ - ప్రసదనసాధనం నహ్యస్తి యద్యప్యుపాసనస్యాపి ప్రసదనసాధనత్వమస్తి. "ప్రసత్త్యై తస్యోక్తే ప్రసదన నిదిధ్యాసనగతీ" ఇత్యాచార్యోక్తేః. అథాపి (ప్ర) మోక్షసాధనస్య ప్రశ్నవిషయత్వాత్ (ప)(ప్ర)సదనసాధనం ప్రపత్తేరన్యం నాస్తీత్యర్థః. ప్రసదనద్వారా మోక్షహేతుత్వాన్న విరోధ ఇతి భావః ॥ ౧౦ ॥

అ ॥ ప్రపత్తేర్భగవత్ప్రసదనహేతుత్వమ్. "సకృదేవ ప్రపన్నాయ" ఇత్యాదిరూపశరణ్యవచనప్రత్యభిజ్ఞాపనేనోత్తరశ్లోకేన ప్రథయతి—

> అహమస్మి తవైవేతి ప్రపన్నాయ సకృత్స్వయమ్ । దేవో
> నారాయణశ్శ్రీమాన్ దదాత్యభయముత్సుకః ॥ ౧౧ ॥

వ్యా ॥ "తవైవాహం భరోఽస్మీతి" భరన్యాసరూపాం ప్రపత్తిం సకృత్కృతవతే; అనేన జాత్యాద్యనియమసిద్ధిః; స్వయమితి ఔత్సుక్యకార్యం స్వయం ప్రయతనమాహ, భక్త్యాదౌ తు "తేషామేవానుకంపార్థమ్" ఇత్యుక్తరీత్యా సహాయమాత్రమేవ, నతు స్వయం ప్రయతనమితిభావః. దేవ ఇత్యనేన "ప్రణష్టస్య యథాలాభమ్" ఇత్యుక్తరీత్యా అలభ్యలాభనిమిత్త వికసితముఖకమలత్వముచ్యతే. నారాయణః - స్వాభావికసమ్బన్ధబలేన చేతనలాభాయావసరప్రతీక్షాం కుర్వన్నిత్యర్థః. శ్రీమానిత్యనేన "తదిఙ్గితపరాధీనో విధత్తేఽఖిలమ్" ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ ప్రపన్నాయాభయదానాదికమపి తత్ప్రీత్యర్థమితి వ్యజ్యతే. ఉత్సుకః, అభయమ్ - భయాభావమ్, సకృదేవ దదాతి. ప్రసాదనాన్తరరాహిత్యేన సమ్బన్ధిపర్యన్తరక్షణం కరోతీత్యర్థః. సర్వభూతేభ్య ఇతివత్ ॥ ౧౧ ॥

అ॥ శ్రీప్రకారిణ్యా భగవత్ప్రాప్తిర్విషయనియమోఽస్తీత్యాహ-

ఆత్యన్తికీమనిష్టానాం సద్యశ్శాన్తిమభీప్సతామ్ ।
ప్రపత్తిరఙ్గపా కార్యానత్వశుద్ధముఖీక్వచిత్ ॥౧౨॥

వ్యా॥ అనిష్టానామ్ - అవిద్యాకర్మవాసనారుచిప్రకృతిసమ్బన్ధసుఖదుఃఖాదీనామ్, ఆత్యన్తికీమ్ - అనిష్టప్రాగభావసహచరితాం, సద్యశ్శాన్తిమ్- అవిలమ్బితధ్వంసాత్మికామ్, అభీప్సతామ్ - అభితఆకాఙ్క్షమాణానాం పిలంబాసహానాం, ప్రపత్తిర్భగవద్విషయా, అఙ్గపా - అవ్యథానేన, కార్యా. అశుద్ధముఖీతు ప్రతర్దన విద్యాన్యాయేన చేతనాన్తరవ్యవహితాతునకార్యేత్యర్థః. చేతనాన్తరవ్యవధానేతు తత్సాయుజ్యప్రాప్త్యాదినా ప్రాప్తిర్విలమ్బితా భవేదితిభావః ॥౧౨॥

అ॥ ప్రపత్తేర్భక్త్యపేక్షయా అధికారాన్తరమస్తీత్యాహ —

ప్రాప్తుమిచ్ఛన్పరాంసిద్ధిం జనస్సర్వోఽప్యకిఞ్చనః । శ్ర-
ద్ధయాపరయాయుక్తో హరింశరణమాశ్రయేత్ ॥ ౧౩ ॥

వ్యా॥ సర్వోఽప్యకిఞ్చనో జనఇత్యనేన ప్రపత్తేస్సర్వాధికారత్వమాకిఞ్చన్యరూపం ముముక్షుతాతిరిక్తం భక్త్యపేక్షయా అధికారాన్తరం కథితమ్. శ్రద్ధయాపరయాయుక్త ఇత్యనేన మహావిశ్వాసపూర్వకత్వముచ్యతే, హరిం శరణమాశ్రయేత్ - భగవన్తముపాయత్వేన స్వీకుర్యాత్ ॥ ౧౩ ॥

అ ॥ జనస్సర్వోఽప్యకిఞ్చనఇత్యత్రోక్తం సర్వాధికారత్వం స్ఫుటయతి —

నజాతిభేదంనకులంనలిఙ్గంనగుణక్రియాః । నదేశ-
కాలౌనావస్థాంయోగోహ్యయమపేక్షతే ॥ ౧౪ ॥

వ్యా ॥ లిఙ్గమ్ - బ్రహ్మచర్యాదిలిఙ్గభూతాజినదణ్డాది, గుణాః - ఔదార్యాదిః, క్రియా - యాగాదిక్రియా, దేశకాలౌ - పుణ్యదేశపుణ్యకాలౌ, అయమ్ యోగః - న్యాసః, జాతిభేదాదికం నాపేక్షతే ॥

అ ॥ సజాతిభేదమిత్యుక్తమర్థం వివృణోతి —

బ్రహ్మ క్షత్రియ విట్ఛూద్రాః స్త్రియశ్చాన్తరజాస్తథా ।
సర్వ ఏవ ప్రపద్యేరన్ సర్వధాతారమచ్యుతమ్ ॥ ౧౫ ॥

వ్యా ॥ సర్వధాతారమచ్యుతమిత్యనేన (సర్వేషామవ్యవిశేషేణ ధాతృత్వోక్త్యా) సర్వేషామవ్యవిశేషేణ ప్రపత్తవ్యత్వం యుక్తమితివ్యజ్యతే ॥ ౧౫ ॥

అ ॥ ప్రపత్తేస్సర్వాధికారత్వే శిష్టాచారప్రమాణం దర్శయన్ తస్యా అపాయైరనుపహతత్వమప్యపేక్షితమిత్యాహ —

ప్రపత్తిం కారయన్త్యేవ సర్వభూతాని సాధవః ।
అనపాయహతా సాపి తస్య తస్యాశుసిద్ధిదా ॥ ౧౬ ॥

వ్యా ॥ అత్ర పూర్వార్ధేన శిష్టాచారరూపం ప్రమాణమ్, ఉత్తరార్ధేనానపాయహతత్వంచ ప్రదర్శ్యతే. అపాయాంశ్చ అపాయాధికారే వక్ష్యతి; ఆశుసిద్ధిదేత్యస్యాయంభావః, అపాయా అపి నప్రపత్తిం స్వరూపేణ నాశయన్తి, అపితు కాలవిశేషనియతఫలోద్దేశమన్తరేణ ప్రపత్తిమనుష్ఠితవతః పుంసః ఫలవిలమ్బనం జనయన్తి, కాలవిశేషనియతఫలోద్దేశేనానుష్ఠితవతస్తు అపాయా ఏవ నసంభవన్తి, సంభవన్తోపివా తయైవ ప్రపత్త్యా స్వోక్తప్రాయశ్చిత్తాన్వయసంపాదనేన నాశ్యన్త ఇతి ॥ ౧౬ ॥

అ ॥ అష్టాఙ్గయోగన్యాయేన ప్రపత్తేరఙ్గైస్సహ షాడ్విధ్యమాహ —

ప్రపత్తిరానుకూల్యస్య సఙ్కల్పోఽప్రతికూలతా । విశ్వా-
సో వరణం న్యాసః కార్పణ్యమితి షడ్విధా ॥ ౧౭ ॥

వ్యా ॥ ఆనుకూల్యస్యసఙ్కల్పః, అప్రతికూలతా - ప్రాతికూల్యవర్జనమ్, విశ్వాసః - రక్షిష్యతీతి విశ్వాసః, వరణమ్ - గోప్తృత్వవరణమ్, న్యాసః - ఆత్మభరన్యాసః, కార్పణ్యమ్ - ఆకిఞ్చన్యా

నుసన్ధానాత్మకం కృపాజనకకృపణవృత్తినిరతత్వమ్, ఇత్యేవం సాఙ్గైస్సహషడ్విధా ॥ ౧౭ ॥

అ ॥ ఉక్తమేవార్థం విశదయన్ భఙ్గ్యన్తరేణానుసన్ధత్తే శ్లోకద్వయేన —

కృతానుకూల్యసఙ్కల్పః ప్రాతికూల్యం వివర్జయన్ ।
విశ్వాసశాలీ కృపణః ప్రార్థయన్ రక్షణం ప్రతి ॥ ౧౮ ॥
ఆత్మానం నిక్షిపతి యద్ధియా దేవస్య పాదయోః । సా
ప్రపత్తిరియం సద్యస్సర్వపాపప్రమోచనీ ॥ ౧౯ ॥

వ్యా ॥ ధియా - బుద్ధ్యా, దేవస్య పాదయోః ఆత్మానం నిక్షిపతి యత్, సా ప్రపత్తిరిత్యన్వయః. ఆత్మనిక్షేపోఽఙ్గీభూతః, ఆనుకూల్యసఙ్కల్పాదీని అఙ్గానీత్యర్థః. "నిక్షేపాపరపర్యాయో న్యాసః పఞ్చాఙ్గసంయుతః" ఇత్యాదికముక్తమనుసన్ధేయమ్ ॥ ౧౮ ॥ ౧౯ ॥

అ ॥ ననూక్తమ్, సద్యస్సర్వపాపప్రమోచనీతి, తత్కథం ప్రపత్త్యనన్తరం ప్రపన్నానాం దేహానువృత్తిరిత్యాశఙ్కాయామాహ —

ఆర్తానామాశుఫలదా సకృదేవకృతా హ్యసౌ । దృ
ప్తానామపి జన్తూనాం దేహాన్తరనివారిణీ ॥ ౨౦ ॥

వ్యా ॥ ఆర్తానామ్ - క్షణమపి సంసారబన్ధమసహమానానామ్, ఆశుఫలదా - శీఘ్రఫలదా, అనేన ప్రపన్నానాం దేహానువృత్తిర్గార్త్యభావనిబన్ధనా, న ప్రపత్త్యసామర్థ్యనిబన్ధనా. సత్యామార్తౌ మోక్షం ప్రయచ్ఛతీతి జ్ఞాప్యతే. తర్హి దృప్తానాం కదా మోక్ష ఇత్యపేక్షాయామాహ. దృప్తానామపీత్యాది, దేహాన్తరనివారిణీత్యేతదప్యుపలక్షణార్థం యావానంశశ్శోకవిషయః తావన్తం వారయతీత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥

అ ॥ ఏవమార్తభేదేన భేదముక్త్వా కరణభేదేనాపి భేదమాహ

ఏషైవ త్రివిధా జ్ఞేయా కరణత్రయభేదతః । గుణ
త్రయవిభేదాదప్యేకైకా త్రివిధా పునః ॥ ౨౧ ॥

వ్యా ॥ ఏకైకా - కాయికీ వాచికీ మానసికీచ స్వమూలభూత సత్త్వరజస్తమోరూప గుణభేదేన ప్రత్యేకం పునస్త్రివిధా భవతి. ఏవం నవవిధేత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥

అ ॥ తత్ర కాయికప్రపత్తిమాహ —

ప్రణామాఞ్జనముఖ్యేన న్యాసలిఙ్గేన కేవలమ్ । గు
ర్వధీనా హి భవతి ప్రపత్తిః కాయికీ క్వచిత్ ॥ ౨౨ ॥

వ్యా ॥ ప్రణామః - సాష్టాఙ్గాదిరూపః, అఞ్జనమ్ - చక్రాది చిహ్నధారణం ముఖ్యం ప్రధానం యస్య తేన, ఊర్ధ్వపుణ్డ్రాది ధారణరూపేణ న్యాసలిఙ్గేన, గుర్వధీనా - ఆచార్యనియమనపూర్వికా కాయికీప్రపత్తిర్భవతి. ఆచార్యనియమనపూర్వకం క్రియమాణం ప్రణామాద్యఞ్జనాది రూపం ప్రపత్తిలిఙ్గం కాయికీప్రపత్తిరిత్యర్థః. ప్రపత్తిలిఙ్గే ప్రపత్తిశబ్దో గౌణః; క్వచిదిత్యనేన బాలమూకాదీనాం ప్రపత్తావనధికారిత్వాత్ తేష్వియమేవ ప్రపత్తిరిత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥

అ ॥ అథ వాచికప్రపత్తిమాహ —

అవిజ్ఞాతార్థతత్త్వస్య మన్త్రమీరయతః పరమ్ । గుర్వ
ధీనస్య కస్యాపి ప్రపత్తిర్వాచికీ భవేత్ ॥ ౨౩ ॥

వ్యా ॥ అవిజ్ఞాతం అర్థతత్త్వం యేన తథోక్తస్య, గుర్వధీనస్య - ఆచార్యాయత్తస్య, మన్త్రమీరయతః - పరం మన్త్రముచ్చారయతః, కస్యచిద్వాచికీప్రపత్తిర్భవతి. ఆచార్యోచ్చారణపూర్వకం ప్రపత్తిమన్త్రోచ్చారణం వాచికీప్రపత్తిరిత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥

ప్రథమాధ్యాయే ప్రపత్త్యధికారః

అ ॥ అథ మానసికప్రపత్తిమాహ

న్యాసలిఙ్గవతాఽజ్ఞేన ధియాఽర్థజ్ఞస్య మన్త్రిణః । ఉపా
సితగురోస్సమ్యక్ప్రపత్తిర్మానసీ భవేత్ ॥ ౨౮ ॥

వ్యా ॥ న్యాసలిఙ్గవతా - ప్రపత్తిలిఙ్గచక్రాఙ్కనాదిమతా, అజ్ఞేనోపలక్షితా, ఉపాసితగురోః, అర్థజ్ఞస్య - మన్త్రార్థజ్ఞానవతః పుంసః, ధియా - మన్త్రార్థవిషయిణ్యా బుద్ధ్యా, మన్త్రిణః - మన్త్రేణ కృతా, సమ్యక్ప్రపత్తిః - సాఙ్గభరన్యాసాత్మికా, మానసీ ప్రపత్తిరిత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥

అ ॥ ఏతస్యాః ప్రపత్తిత్రయస్యాపి ప్రత్యేకం గుణభేదేనాపి త్రైవిధ్యం వివక్షిత్వా తమోమూలప్రపత్తేస్స్వరూపమాహ —

యదిచ్ఛన్ప్రతికూలాని సర్వభూతానుకమ్పినమ్ । ప్రప
ద్యతే హరిం మోహాత్సా ప్రపత్తిస్తు తామసీ ॥ ౨౯ ॥

వ్యా ॥ ప్రతికూలాని - భూతహింసాదీని, ఇచ్ఛన్ - ఆకాఙ్క్షమాణః, సర్వభూతానుకమ్పినమ్ - సర్వజీవదయావన్తమ్ హరిమ్, మోహాత్ - అజ్ఞానాత్, యది ప్రపద్యతే, సా ప్రపత్తిస్తామసీ, సర్వభూతానుకమ్పినమిత్యనేన భూతద్రోహేచ్ఛయా, తదనుకమ్పిప్రపదనం మోహకార్యమితి భావః ॥ ౨౯ ॥

అ ॥ అథ రాజసప్రపత్తిమాహ :—

అభీప్సన్వివిధాన్కామానకామైకవత్సలమ్ । ప్రప
ద్యతే హృషీకేశం తామిమాం రాజసీం విదుః ॥ ౩౦ ॥

వ్యా ॥ వివిధాన్కామాన్ - ఐహికాముష్మికభోగాన్, అభీప్సన్ ఆప్తుమిచ్ఛన్, అకామైకవత్సలమ్ - నిష్కామైకప్రియమ్, హృషీకేశమ్ - ఇన్ద్రియగణనియన్తారమ్, హరిం ప్రపద్యతే ఇతి యత్; సా రాజసీ ప్రపత్తిః. అకామైకవత్సలమిత్యత్ర పూర్వవదభిప్రాయః,

హృషీకేశమిత్యర్థః తస్యైవ చరణగ్రహణే సమవభోగేచ్ఛాప్యపి ని
వర్తయతీతి భావః ॥ ౨౫ ॥

అ ॥ సాత్త్వికప్రపత్తిస్వరూపమాహ —

పరిత్యజ్యాఖిలాన్ కామాన్ భక్త్యైవాత్మేశ్వరం హరిం।
ప్రపద్యతే దాస్యరతిర్యదేషా సా తు సాత్త్వికీ ॥ ౨౬ ॥

వ్యా ॥ అఖిలాన్ కామాన్ - త్రైవర్గికాన్ భోగాన్, దాస్యర
తిః - కైంకర్యరూపఫలేచ్ఛుః, స్పష్టమన్యత్ ॥ ౨౬ ॥

అ ॥ రాజసతామసప్రపత్తినిర్దేశపూర్వకం సాత్త్వికప్రపత్తేరు
త్కర్షమాహ :—

ఊనా హీనతమాశ్చైవ రజసా తమసా కృతాః। సత్త్వేన
యాః ప్రయుజ్యన్తే ముఖ్యాస్తాః పరికీర్తితాః ॥ ౨౭ ॥

వ్యా ॥ యాః - ప్రపత్తయః, రజసాకృతాః, తాః హీనాః, త
మసా కృతాః హీనతమాః, సత్త్వేనప్రయుక్తా ముఖ్యా ఇత్యర్థః॥ ౨౭ ॥

అ ॥ సత్త్వమూలానాం ముఖ్యత్వముక్త్వా తన్మూలా మానసీ
ప్రపత్తిర్ముఖ్యతమేత్యాహ —

సత్త్వజా మానసీ త్వేకా తత్ర ముఖ్యతమా మతా। త
యా హి పరమాం సిద్ధిం సద్యో యాన్తి మనీషిణః ॥

వ్యా ॥ తత్ర - కాయిక వాచిక మానసిక ప్రపత్తిషు, సత్త్వజా -
సత్త్వమూలా మానసీ ప్రపత్తిః, ఏకైవ ముఖ్యతమా, సత్త్వమూ
లత్వాన్ముఖ్యత్వమ్ మానసత్వాన్ముఖ్యతమత్వమ్. ముఖ్యతమత్వం
హి ఫలాధీనం భవతి. హేత్వధీనత్వేపి తాదృశ హేతుజన్యస్య వి
లక్షణ ఫలజనకతావచ్ఛేదకత్వాన్తరేణ నసంభవతీతి మత్వా సత్త్వజ
మానసప్రపత్తేర్విలక్షణఫలహేతుత్వమాహ. తయాహీతి ॥ పర
మామ్ - ఆత్యన్తికీమ్, సిద్ధిమ్, సద్యో యాన్తి, హి - యతః, అతో
ముఖ్యతేత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥

శం ॥ నను ప్రణామాఞ్జలిరూపస్య నచిహ్నస్య కాయికస్య, ప్రపత్తిమన్త్రోచ్చారణరూపస్య వాచికస్యచ, కథం ప్రపత్తిత్వమ్? తయోరతల్లక్షణలక్షితత్వాత్. నచ ప్రపత్తికార్యకారిత్వాత్ తత్ర తద్వ్యపదేశః, తల్లక్షణాలక్షితస్య తత్కార్యకారిత్వాయోగాత్; నచ తల్లక్షణత్వాత్తన్మన్త్రిత్వాచ్చ గౌణస్తద్వ్యపదేశః, తథా సతి మోక్షార్థప్రపత్తేస్త్రైవిధ్యకథనమయుక్తం స్యాత్; కాయిక వాచికప్రపత్త్యోర్ముక్తింప్రతి ప్రపత్తిలక్షణాలక్షితత్వేన అసాధకత్వాదిత్యాశఙ్క్య ప్రపత్తికార్యకరత్వాత్ కాయికవాచికప్రపత్త్యోః ప్రపత్తిత్వానుసన్ధాయ కాయిక వాచిక మానస ప్రపత్త్యేకదే ప్రణామాదేరేవ ప్రాజ్ఞసంశ్రయాత్ప్రపత్తికార్యకరత్వం సమ్భవతీతి కిమువక్తవ్యం కాయికవాచికప్రపత్త్యోః ప్రపత్తికార్యకరత్వ ఇత్యభిప్రాయేణాహ —

{ ప్రణామః కీర్తనం విష్ణోః స్మరణంవాపి కేవలమ్ । ఏకై
కమపిచాఙ్గానాం ప్రపత్తేః ప్రాజ్ఞసంశ్రయాత్ ॥ ౩౦॥ }

వ్యా ॥ ప్రణామః - కాయికప్రపత్త్యేకదేశః, పూర్వం ప్రణామాఞ్జలిముఖ్యేనేతి శ్లోకే అఞ్జలేరప్యుక్తత్వాత్. కీర్తనమ్ - వాచికప్రపత్త్యేకదేశః, మన్త్రమన్తరేణ కేవలకీర్తనస్య తదేకదేశత్వాత్. "ఏకైకమపిచాఙ్గానామ్" ఇతి మానసప్రపత్త్యేకదేశకథనం ఆనుకూల్యసఙ్కల్పప్రభృత్యఙ్గవిశిష్టస్య ఆత్మభరన్యాసస్య మానసప్రపత్తిత్వాత్. నను కథమేతావన్మాత్రస్య ప్రపత్తిత్వమిత్యత ఆహ. ప్రాజ్ఞసంశ్రయాదితి శిష్యార్థమపి ప్రాజ్ఞేనాచార్యేణైవ ప్రపత్తేరనుష్ఠితత్వాత్ప్రణామాదేస్తదన్వయజ్ఞాపకత్వాత్ప్రపత్తిత్వం యుజ్యతఇతిభావః ॥ ౩౦ ॥

అ ॥ భగవన్న్యస్తభరస్య సమ్బన్ధిసమ్బన్ధినోఽపి మోక్షం లభన్త ఇత్యాహ —

అనన్యయోగాదపి చైకస్య సమ్యగ్జ్ఞ్యస్త్వాత్మనో హరౌ ।
సర్వేపవ ప్రముచ్యేరణ నరాఃపూర్వేపరేతథా ॥ ౩౧ ॥

వ్యా ॥ సమ్యగ్జ్ఞ్యస్త్వాత్మన ఇతి సమ్యగాత్మాత్మీయభరన్యాసం కృతవత ఇత్యర్థః ॥ ౩౧ ॥

అ ॥ సదాచార్యవిషయీకృతానామపి మోక్షస్సమ్భవేత్; తదన్యంశాన్యానాం కిముపవక్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ :—

బాలమూకజడాన్ధాశ్చ పఙ్గవోబధిరాస్తథా । సదాచార్యేణ సందృష్టాః ప్రాప్నువన్తి పరాంగతిమ్ ॥ ౩౨ ॥

వ్యా ॥ సందృష్టాః - యదీయత్వాభిమానపూర్వకం దృష్టా ఇతి భావః ॥ ౩౨ ॥

అ ॥ బాలాదయో గురుం గురుత్వేన అభిగన్తుం నజానన్తి; తతః కథం తేషాం ముక్తిరిత్యతఆహ :—

గురుణా యోఽభిమన్యేత గురుంవా యోఽభిగన్యతే ।
తావుభౌ పరమాంసిద్ధిం నియమాదుపగచ్ఛతః ॥ ౩౩ ॥

వ్యా ॥ గురుణా, యః అభిమన్యేత - మదీయోయం మయారక్ష్య ఇత్యభిమానేన విషయీక్రియేత; గురుంవా, యోభిగన్యతే- పకలవ్యాది న్యాయేన మమాయం రక్షకో గురురిత్యభిమానేన యోవాగురుం పరిగృహ్ణాతి; తావుభౌ - గుర్వభిమానవిషయ గుర్వభిమన్తారౌ చేత్యుభౌ, నియమాత్ - అవ్యభిచారేణ, పరమాంసిద్ధిమ్ - ముక్తిమ్, ఉపగచ్ఛతః. ఆచార్యస్యాప్యాత్మాత్మీయ భరన్యాసవేళాయాం ఉభయవిధాభిమానస్య గుర్వన్వయ సంపాదకత్వేన నియమేన తత్ప్రపత్తిద్వారా సిద్ధిహేతుత్వం తత్ప్రపత్తి వేళాయాం అనన్వయే పశ్చాద్గురుకర్తృక స్వార్థప్రపత్తి సంపాదకత్వేన సిద్ధిహేతుత్వమితి వివేకః. యద్వా ఉభయవిధాభిమా

సస్యశ్రీ బ్రహ్మవిదోప్యుపదేశసంపాదకత్వేన ప్రపత్త్యనుష్ఠాన పర్యవసా
నేన సిద్ధిహేతుత్వమితి ఆచార్యానుష్ఠితే అస్మాత్మీయ భరన్యాసే
అస్వయామాయ ఆత్మీయత్వం గుర్వభిమానేనవా శిష్యాభిమానేనవా
భవతీతిభావః ॥ ౩౩ ॥

అ ॥ పుస్తక నిరీక్షణాదినా జ్ఞానం సంపాద్య ఆచార్యాశ్రయ
ణమన్తరేణ ప్రపత్తిరనుష్ఠితాచేత్తో నకిఞ్చిత్ఫలమిత్యాహ:—

జానతస్త్వనుపేతస్య బ్రహ్మచర్యాభివస్సతః । వృథై
వాత్మ సమిత్ క్షేపో జాయతే కృష్ణవర్త్మని ॥ ౩౪ ॥

వ్యా ॥ జానతః - ప్రపత్తిస్వరూప తదఙ్గ తత్ప్రయోగ ప్ర
కారాన్ పుస్తకనిరీక్షణాదినా సమ్యగ్జ్ఞాతవతోపి, అనుపేతస్య -
ఆచార్యోపసత్తిమకృతవతః, బ్రహ్మచర్యమ్ - బ్రహ్మానుభవపూర్వ
కం తత్కైంకర్యమాత్రమ్, ఇచ్ఛతః పుంసః, కృష్ణవర్త్మని - కృష్ణ
ఇతి వర్త్మా ఉపాయః తస్మిన్నపాయే సిద్ధోపాయే, కృతః ఆత్మైవ
సమిత్ క్షేపః - ఆత్మసమర్పణమ్, వృథైవజాయతే. నకిఞ్చిదపి ఫల
మిత్యర్థః, అర్థాన్తరే అనుపేతస్య ఉపనయన శూన్యస్య బ్రహ్మ
చర్యకామస్య, కృష్ణవర్త్మని - వహ్నౌ, ఆత్మనస్సమిధాం క్షే
పో వృథైవజాయతే, దృష్టాన్తత్వేనాస్య అన్వయః ॥ ౩౪ ॥

అ ॥ ఉక్తమర్థం విశదయతి :—

శాస్త్రాదిషు సుదృష్టాపి సాఙ్గా సహ ఫలోదయా ।
నప్రసీదతి వైపద్యా వినా సదుపదేశతః ॥ ౩౫ ॥

వ్యా ॥ విద్యా - బ్రహ్మవిద్యా, నప్రసీదతి - ప్రసన్నానభవతి,
ఫలాయ నభవతీత్యర్థః ॥ ౩౫ ॥

అ ॥ నను ? కిమాచార్యోపదేశేన, కృష్యాదావివ ప్రమాణైనేష్ట
సాధనతాంజ్ఞాత్వా తదనుష్ఠానే ఫలావశ్యంభావాదిత్యాశఙ్క్యాహ -

{ కామం లోకప్రమాణస్య కామాస్సిద్ధ్యన్తి కామినః ।
{ గృహీతసత్పథస్యైవ నిరపాయఫలోదయః ॥ ౩౬ ॥ }

వ్యా ॥ లోకప్రమాణస్య - లోకశబ్దః ప్రత్యక్షానుమానతన్మూల లౌకికశబ్దపరః, ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాధీనప్రవృత్తేః, కామినః పుంసః, ప్రత్యక్షాదిభిర్గృహీతేష్టసాధనతాకైః కృష్యాదిభిః, కామమ్ - కామాః సిధ్యన్తి. నిరపాయఫలోదయః మోక్షస్తు; గృహీతసత్పథస్యైవ - సమాశ్రితాచార్యచరణయుగళస్యైవ. అయం భావః — లౌకికం హి ప్రమాణం కృష్యాదావిష్టసాధనతాం కృష్యాదిత్వేనైవ బోధయతి. నత్వాచార్యాధీనకృష్యాదిత్వేన, అలౌకికం తు ప్రమాణం ఆచార్యాధీనబ్రహ్మవిద్యాత్వేనైవేష్టసాధనతామవగమయతీతి అనన్యాలాయాస్తస్యా నిష్ఫలత్వమేవ యుక్తమితి. గృహీతసత్పథస్యేతి సత్పథః - శాస్త్రమ్, శాస్త్రోక్తక్రమేణాచార్యోపసత్తిం కృతవత ఇతి వా అర్థః. అభిప్రాయస్తు పూర్వవత్ ॥ ౩౬ ॥

అ ॥ ఏవమాచార్యోపదేశస్యావశ్యకత్వముక్త్వా తత్రాపి వైష్ణవస్యైవాచార్యస్య, నత్వవైష్ణవస్యేత్యాహ:—

{ న్యాసేవాప్యర్చనేవాపి మన్త్రమేకాన్తినశ్శ్రయేత్ ।
{ అవైష్ణవోపదిష్టేన మన్త్రేణ న పరాగతిః ॥ ౩౭ ॥ }

వ్యా ॥ న్యాసః - ప్రపత్తిః, అర్చనమ్ - భగవత్సమారాధనమ్, న్యాసమన్త్రమ్ - ఆరాధనమన్త్రం చ, ఏకాన్తినః - అనన్యయాజినస్సకాశాత్, ఆశ్రయేత్ - భజేత్. లభేతేతియావత్. స్పష్టమన్యత్ ॥ ౩౭ ॥

అ ॥ ఆచార్యలక్షణమాహ :—

{ ప్రపిత్సుర్మన్త్రనిరతం ప్రాజ్ఞం హితపరం శుచిమ్ ।
{ ప్రశాన్తంనియతంవృత్తౌ భజేద్ద్విజవరం గురుమ్ ॥ ౩౮ ॥ }

వ్యా ॥ ప్రపిత్సుః - ప్రపత్తుమిచ్ఛుః, మన్త్రనిరతమ్ - ద్వయానుష్ఠానుసన్ధానేన సహేతి యావత్; సర్వదా మన్త్రానుసన్ధాననిరతమ్. ప్రాజ్ఞమ్ - తదర్థాభిజ్ఞమ్, హితపరమ్ - శిష్యహితనిరతమ్, శుచిమ్ - అక్షరాజ్ఞానాద్యశుద్ధిరహితమ్, ప్రశాన్తమ్ - నిగృహీతేన్ద్రియగ్రామమ్, వృత్తౌ - వక్ష్యమాణవిహితాచారాదిరూపవృత్తౌ, నియతం ద్విజవరమ్, గురుం భజేత్ - గురుత్వేన సమాశ్రయేదిత్యర్థః ॥ ౩౮ ॥

అ ॥ అయమేవ గురుస్సత్కులప్రసూతశ్చేచ్ఛ్రేష్ఠతమ ఇత్యాహ—

సప్తపూరుషవిజ్ఞేయసన్తతైకాన్తనిర్మలే । కులేజాతో గుణైర్యుక్తో విప్రశ్శ్రేష్ఠతమో గురుః ॥ ౩౯ ॥

వ్యా ॥ పితృపైతామహాదిక్రమేణ సద్వృత్తైస్సప్తభిః పూరుషైర్విజ్ఞేయం జ్ఞాతుం యోగ్యం సన్తతమవిచ్ఛిన్నం ఏకాన్తేన నియమేన నిర్మలం శుద్ధం యత్తస్మిన్ కులే జాతః, గుణైః - పూర్వశ్లోకోక్తమన్త్రనిరతత్వాదిగుణైః, యుక్తో విప్రః శ్రేష్ఠతమో గురుః. పూర్వోక్తగుణైర్యుక్తః శ్రేష్ఠః; సఏవ తథోక్తకులజశ్చేచ్ఛ్రేష్ఠతమ ఇత్యర్థః ॥ ౩౯ ॥

అ ॥ సత్కులప్రసూతత్వం తు ఆచార్యత్వాతిశయః, నాచార్యత్వప్రయోజకో ధర్మః; ఆచార్యత్వస్య తద్వ్యతిరేకప్రయుక్తవ్యతిరేకప్రసంగిత్వాభావాత్సత్యపి తస్మిన్ జ్ఞానభక్త్యాది వర్జితత్వే ఆచార్యత్వాభావశ్చేతి శ్లోకద్వయేనాహ:—

స్వయం వా భక్తిసమ్పన్నో జ్ఞానవైరాగ్యభూషితః ।
స్వకర్మనిరతో నిత్యమర్హత్యాచార్యతాం ద్విజః ॥ ౪౦ ॥

వ్యా ॥ స్వయం వా భక్తిసంపన్నః స్వపిత్రాదీనాం భక్తిశూన్యత్వేన అకులీనోఽపి, ఆచార్యతామ్ - అన్యాన్ ప్రత్యాచార్యతామర్హతీత్యర్థః ॥ ౪౦ ॥

నాచార్యః కులజాతోఽపి జ్ఞానభక్త్యాదివర్జితః । నచ
హీనవయోజాతిః ప్రకృష్టానామనాపది ॥ ౪౧ ॥

వ్యా ॥ కులజాతోఽపి - సప్తపూరుషవిజ్ఞేయసన్తతైకాన్తనిర్మల కులజాతోఽపి, జ్ఞానభక్త్యాదివర్జిత ఆచార్యో నభవతి. హీనవయోజాతిః - అపకృష్టవయాః అపకృష్టజాతిశ్చ, క్రమేణ ప్రకృష్టానామ్ - ఉత్కృష్టవయసాం ఉత్కృష్టజాతీనాంచ, ఆచార్యో నభవతి. అయం నియమః కాలవిశేషనియత ఇత్యాహ; అనాపది- ఉత్కృష్టవయోజాతిత్వాచార్యలక్షణలక్షితత్వాభావ ఆపత్ ॥ ౪౧ ॥

అ ॥ ఏవమాపది విహీనజాతీనామప్యాచార్యత్వమనుజ్ఞాతమ్, తేన స్త్రీశూద్రాదీనామపి ప్రాప్తమాచార్యత్వం నిషేధతి :—

నజాతు మన్త్రదా నారీ నశూద్రో నాన్తరోద్భవః ।
నాభిశస్తో నపతితః కామకామోఽప్యకామినః ॥ ౪౨ ॥

వ్యా ॥ జాతు - కదాచిదపి, ఆపద్యపీత్యర్థః; నారీ, మన్త్రదా నభవతి, ఆచార్యత్వం నార్హతీత్యర్థః; శూద్రోఽపి మన్త్రదో న; అనన్తరోద్భవః - ప్రతిలోమజాతోఽపి మన్త్రదో న; అభిశస్తః - మహాపాతకవానపి మన్త్రదో న; పతితోఽపి న; అకామినః - నిష్కామస్య, కామకామోఽపి మన్త్రదో నభవతీత్యర్థః ॥ ౪౨ ॥

అ ॥ అప్రధానహితాహితోపదేష్టృత్వస్య స్త్రీశూద్రాదీనామప్యనిషిద్ధత్వమ్, తాదృశహితాహితబోధకేషు కర్తవ్యం వృత్తివిశేషంచాహ —

స్త్రియశ్శూద్రాదయశ్చాపి బోధయేయుర్హితాహితం
యథార్హంమాననీయాశ్చ నార్హన్త్యాచార్యతాంక్వచిత్

వ్యా ॥ యథార్హం మాననీయాః - ఉచ్ఛిష్టాశనాదివర్జం మాననీయాః, స్పష్టమన్యత్ ॥ ౪౩ ॥

అ ॥ పూర్వశ్లోకద్వయేన స్త్రీశూద్రాదీనామాచార్యత్వం నిషిద్ధమ్, ఇదానీం ప్రత్యక్షితాత్మనాథవిషయే నిషేధో నాస్తీత్యాహ:—

{కిమప్యత్రాభిజాయన్తే యోగినస్సర్వయోనిషు। ప్రత్యక్షితాత్మనాథానాం నైషాం చిన్త్యం కులాదికమ్ ॥౨౨॥}

వ్యా ॥ అత్ర - లోకే, యోగినః, సర్వయోనిషు - నికృష్టాస్వపి యోనిష్వభిజాయన్తే. కిమపి - కిం వా కారణం ప్రయోజనం వా న జానీమ ఇత్యర్థః; కిమపి ప్రతిసన్ధాయ సర్వయోనిషు జాయన్త ఇతి వాన్వయః; ప్రత్యక్షితాత్మనాథానామ్ - సాక్షాత్కృతభగవత్తత్త్వానామ్, ఏషామ్ - యోగినామ్, కులాదికం న చిన్త్యమ్. ఏతేన నిహీనకులజాతా ఆచార్యతాం నార్హన్తీతి న చిన్తనీయమ్. అపితు తేఽపి ఆచార్యతామర్హన్త్యేవేత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥

అ ॥ ఏవమాచార్యలక్షణమభిధాయ, యస్తు మన్త్రేణ ప్రపత్తిం పూరయేత్, వృత్తిం వక్ష్యమాణాం విహితాచార దృష్టిభక్త్యాదాత్మికాం చ మన్త్రేణాచారయేత్; స ఆచారాతిశయాత్పరమాచార్య ఇత్యాహ:—

{విశ్వాత్మనాత్మనో న్యాసం ధియా వృత్తిం చ శాశ్వతీమ్ । మన్త్రేణాచారయేద్యస్తు స ఆచార్యః పరో మతః ॥౨౩॥}

వ్యా ॥ విశ్వాత్మని - సర్వాన్తర్యామిణి భగవతి, ఆత్మనః - శిష్యస్య, న్యాసమ్ - రక్షకత్వేన సమర్పణమ్ ప్రపత్తిమితి యావత్; తథా ధియా - జ్ఞానేన, శాశ్వతీం వృత్తిం చ, యో మన్త్రేణాచారయేత్. స పర ఆచార్యో మతః ॥ ౨౩ ॥

అ ॥ అథ శిష్యలక్షణమాహ:—

{శాన్తోఽనసూయుశ్శ్రద్ధావాన్ గుర్వర్థార్థాత్మవృత్తికః । శుచిః ప్రియహితోదాన్తశ్శిష్యశ్శోప్యపరతస్సుధీః ॥ ౨౪ ॥}

వ్యా ॥ శాన్తః - అవహితమానాః, అనసూయః - గుణేషు దోషారోపణమసూయా తద్రహితః, శ్రద్ధావాన్ - ఆస్తిక్యగుణసంపన్నః, అర్థాః ధనాని ఆత్మవృత్తయః స్వవ్యాపారాశ్చ గుర్వర్థో యస్య సః గుర్వర్థార్థాత్మవృత్తికః, శుచిః - శుద్ధః, ప్రియహితః - ఆచార్య విషయే ప్రియహితపరః, నియమాతిక్రమే "రహసిబోధయేత్" ఇత్యాదిభిః కదాచిద్రహసి హితోపదేశస్యాప్యనుమతత్వాత్. హితపరత్వమవిరుద్ధమ్, దాన్తః - నిగృహీతేన్ద్రియః, నిషిద్ధవిషయేషు విముఖః విహితేషు విషయేషు అత్యాసఙ్గరహిత ఇత్యర్థః. ఉపరతః - వృత్త్యతిరిక్త లౌకిక వ్యాపారేభ్యః ఉపరతః, సుధీః - ఉపదిష్టార్థగ్రహణసమర్థబుద్ధిః ॥ ౪౬ ॥

అ ॥ శిష్యేషు వర్జ్యానాహ :—

నమత్తోన్మత్తపతితాభిశస్తక్రూరనాస్తికాః । నాన
ర్థినో నచాజ్ఞాతాః కర్తవ్యాస్తన్త్రభాగినః ॥ ౪౭ ॥

వ్యా ॥ అజ్ఞాతాః - అపరీక్షితాః ॥ ౪౭ ॥

స్త్రీణాంచ పతిపిత్రాదీననతిక్రమ్య సత్తమాన్ । అను
జ్ఞయా వాప్యన్యేభ్యః స్మృతో మన్త్రపరిగ్రహః ॥ ౪౮ ॥

వ్యా ॥ పతిశ్చ పితా చేతి ద్వన్ద్వః ఆదిశబ్దేన శ్వశురాదిసంగ్రహః, పత్యుః పితా శ్వశుర ఇత్యేకే; సత్తమాన్ - ఉక్తాచార్యలక్షణలక్షితాన్, ఉక్తాచార్యలక్షణాభావే పతిపిత్రాదయోఽపి అనాచార్యా ఇతి భావః. అనుజ్ఞయా - పతిపిత్రాదీనాం అనుజ్ఞయా; వాశబ్దో భిన్నక్రమః, అన్యేభ్యోఽపివా - పతిపిత్రాదివ్యతిరిక్తేభ్యోఽపి, మన్త్రపరిగ్రహః స్మృత ఇత్యర్థః ॥ ౪౮ ॥

అ ॥ పూర్వమ్, "విశ్వాత్మనాత్మనో న్యాసం ధియావృత్తించ శాశ్వతీమ్ । మన్త్రేణాచారయేద్యస్తు" ఇత్యత్ర ప్రపత్తేః

మన్త్రాణామాచరణముక్తమ్. సమన్త్రాః కిం వైదికస్తాన్త్రికా వేత్యపేక్షాయామాహ:—

వైదికాస్తాన్త్రికాశ్చైవ యథార్థా లౌకికాః స్మృతాః।
ప్రపత్తౌ విహితా మన్త్రాస్తత్రతత్ర వ్యవస్థయా ॥ ౪౯ ॥

వ్యా ॥ యథార్థాః- వైదికతాన్త్రికమన్త్రసదృశార్థాః, తత్రతత్ర వ్యవస్థయా- త్రైవర్ణికానాం వైదికాస్తాన్త్రికాశ్చ, శూద్రాదీనాం తాన్త్రికాః, ప్రతిలోమజాతానాం వైదికాదిమన్త్రసమానార్థా లౌకికా ఇతి వ్యవస్థా ద్రష్టవ్యా ॥ ౪౯ ॥

అ ॥ అథ కుత్ర మన్త్రనిష్ఠేత్యపేక్షాయామాహ:—

న్యాసినో న్యాసమన్త్రస్య నిష్ఠా తత్పూర్వికాః క్రియాః।
వ్యాపకైరేభిర్మిశ్రైర్వాన్యైః కుర్యాత్తేప్యర్పణే మతాః ॥

వ్యా ॥ న్యాసినః - ప్రపన్నస్య, న్యాసమన్త్రస్య - ప్రపత్తిప్రతిపాదకమన్త్రస్య, నిష్ఠా - తస్యైవ నిత్యజప ఇత్యర్థః; క్రియాః - అర్చనాదిక్రియాః, తత్పూర్వికాః - తన్మన్త్రపూర్వికాః, కుర్యాత్, వ్యాపకైః - విష్ణుగాయత్ర్యామ్నాతైః, షడష్టద్వాదశాక్షైర్మిశ్రమన్త్రైః, అన్యైః - మన్త్రరత్నవ్యతిరిక్తైర్వా కుర్యాత్; మన్త్రరత్నవ్యతిరిక్తేష్వపి వ్యాపకేషు వా నిష్ఠా క్రియాశ్చ తత్పూర్వికా భవితుమర్హన్తీత్యర్థః; నను తేషాం ప్రపత్తిప్రతిపాదకత్వాభావాత్ ప్రపన్నస్య తేషు కథం నిష్ఠా విధీయత ఇత్యత ఆహ. తేప్యర్పణే మతా ఇతి తేషామపి నమశ్శబ్దవిశిష్టత్వాత్ ప్రపత్తిప్రతిపాదకత్వమస్తీత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥

అ ॥ అర్చనాదిక్రియాయాం మన్త్రాణాం చ దీక్షితైరనుష్ఠేయత్వాద్దీక్షాస్వరూపమాహ:—

కరేణ యత్ స్పృశేద్గాత్రం మన్త్రవిద్భావయేద్దృశా।
ఏషా వా సర్వమన్త్రాణాం దీక్షేత్యాహ మునిస్స్వయమ్ ॥

వ్యా ॥ మన్త్రవిత్ - ఆచార్యః, కరేణ -గాత్రమ్ - శిష్యస్య దేహమ్, స్పృశన్ దృశా భావయేత్ - పశ్యేదితియత్; సైషా సర్వవర్ణానాం దీక్షేతి మునిర్భరద్వాజస్స్వయమాహ ॥ ౨౦ ॥

అ ॥ గురుణా మన్త్రైరపి వైష్ణవైరేవ భావితవ్యమిత్యాహ—

యాం సిద్ధిం వైష్ణవైర్మన్త్రైరాధత్తే వైష్ణవో గురుః । సర్వ
వేదధరోప్యన్యో నాన్యైఃకుర్వీత తాదృశీమ్ ॥ ౨౧ ॥

వ్యా ॥ వైష్ణవో గురుః వైష్ణవైర్మన్త్రైర్యాం సిద్ధిమ్ ఆధత్తే, సర్వవేదధరోపి అన్యః - అవైష్ణవః, అన్యైః - అవైష్ణవైర్మన్త్రైః, తాదృశీం నకుర్వీత ॥ ౨౨ ॥

అ ॥ వైదికాస్తాన్త్రికాశ్చేతి శ్లోకోక్తాం మన్త్రవ్యవస్థాం విశదయతి. వైదికా ఇత్యాది శ్లోకద్వయేన:—

వైదికస్తాన్త్రికశ్చైవద్వయంముఖ్యంద్విజన్మనామ్ । శూ
ద్రానులోమజాతానాం మన్త్రాస్స్యుస్తాన్త్రికాఃపరమ్ ॥

వ్యా ॥ స్పష్టమేతత్ ॥ ౨౩ ॥

భాషాఖ్యా లౌకికా మన్త్రాః ప్రపత్త్యర్థవిభావనాః । స
ర్వేభ్యఃప్రతిలోమేభ్యో దేయాః కామం ద్విజాతిభిః॥ ౨౪॥

వ్యా ॥ భాషాఖ్యా ఇతి లౌకికశబ్దార్థభాషారూపా ఇత్యర్థః; ప్రపత్త్యర్థవిభావనాః - ప్రపత్తిరూపమర్థం విభావయన్తి విశదయన్తీతి ప్రపత్త్యర్థవిభావనాః, ప్రపత్తిప్రకాశకా ఇత్యర్థః; ద్విజాతిభిరితి భాషారూపమన్త్రప్రదానమపి ద్విజాతిభిరేవ కర్తవ్యమితి భావః ॥ ౨౪ ॥

అ ॥ అత్రైవర్ణికాదిభ్యో వైదికాది మన్త్రప్రదానే ప్రత్యవాయమాహ :—

మన్త్రం నియతమస్త్రాణాం యో హీనాయ ప్రయచ్ఛతి ।
సహైహీనగురుర్విజ్ఞేయస్తేనసార్ధం పతత్యధః । ౨౫ ॥

వ్యా ॥ అగ్ర్యాణామ్ - త్రైవర్ణికానామ్, నియతం వైదికో దికమిత్యర్థః; హీనాయ - అత్రైవర్ణికాయ వైదికం ప్రతిలోమజాతానాం తాన్త్రికం ప్రయచ్ఛన్ పతతీత్యర్థః ॥ ౫౫ ॥

స్త్రైణస్సోఽపి త్రైకేన మన్త్రైర్మన్త్రవిదాశ్రయాః । శ్ర-
యేయుశ్శరణం సర్వే సర్వభూతేశ్వరం హరిమ్ ॥ ౫౬ ॥

వ్యా ॥ మన్త్రవిదాశ్రయాః - మన్త్రవిదాచార్యసమాశ్రయాః, సర్వభూతేశ్వరమితి తస్య సర్వభూతేశ్వరత్వాత్సర్వేష శరణంగన్తుమర్హా ఇత్యర్థః ॥ ౫౬ ॥

పుణ్యేఽనుకూలే సమయే దేశే భాగవతే శుభే । విను-
జ్యాన్నియతస్తత్ర ప్రణిపత్యాశ్రయేద్గురుమ్ ॥ ౫౮ ॥

వ్యా ॥ ఇదం చ అనాపద్విషయమ్, ఆపది తు న దేశకాలాదినియమః. "సర్వదేశేషు కాలేషు" ఇత్యాద్యుక్తేః. "న దేశకాలౌ నావస్థాం యోగో హ్యయమపేక్షతే" ఇతి ప్రాగభిధానాచ్చ ॥ ౫౮ ॥

అ ॥ అథాచార్యకృత్యమాహ :—

ఆచార్యస్సోఽపపన్నాయ భక్త్యాభ్యర్చ్య జనార్దనమ్ ।
గురూన్ప్రణమ్య మన్త్రేణ ప్రపత్తిం ప్రతిపాదయేత్ ॥ ౫౯ ॥

వ్యా ॥ భక్త్యా ఉపపన్నాయ - ప్రాప్తాయ, శిష్యాయ, జనార్దనమభ్యర్చ్య, గురూన్ ప్రణమ్య మన్త్రేణ ప్రపత్తిం ప్రతిపాదయేత్ - గురుపరంపరాప్రణామపూర్వకం మన్త్రేణ ప్రపత్తిం కారయేదిత్యర్థః ॥ ౫౯ ॥

అ ॥ ఆచార్యత్వానర్హానాచార్యత్వేన పరిగృహ్య కృతా ప్రపత్తిరకృతప్రాయేత్యాహ :—

అథ స్త్రీశూద్రసఙ్కీర్ణనిర్ధూతాలపతితాదిషు । అన-
న్యేనాన్యదృష్టౌచ కృతాఽపి న కృతా భవేత్ ॥ ౬౦ ॥

వ్యా ॥ సజీర్ణః - అనులోమప్రతిలోమజాతాః, నిర్వ్యాలాః -
ఆచార్యసమాశ్రయరహితాః, పతితాః - మహాపాతకయుక్తాః, అ
న్యదృష్టిః - బాహ్యకుదృష్ట్యాదిశాస్త్రమాత్రసమ్పన్నజ్ఞానః,
ఏతేషు ఆచార్యేషు సత్సు, అనన్యేన శిష్యేణ కృతాపి ప్రపత్తిః స
కృతా న భవేత్ ; అన్యదృష్టావితి పదం అపాశ్చకాలికాన్యభక్తా
న్యలక్ష్మ్యాస్యసేవకానాముపలక్షణమ్ ॥ ౭౦ ॥

తతోఽన్యత్ర సువిధివత్కర్తవ్యా శరణాగతిః । ఉప
దేష్టా తు మన్త్రస్య మూఢః ప్రచ్యవతే ధ్రువః ॥ ౭౧ ॥

వ్యా ॥ అన్యత్ర - స్త్రీశూద్రాదివ్యతిరిక్తే, ఆచార్యసతి శ
రణాగతిః కర్తవ్యా, మన్త్రస్యోపదేష్టా మూఢః స్త్రీశూద్రాది
రధః ప్రచ్యవతే - చ్యుతో భవతి ॥ ౭౧ ॥

అ ॥ అతిసుకరోఽపి న్యాసోపాయః అనాదిదుర్వాసనాదికలు
షితానాం దురాత్మనాం దుర్లభ ఇత్యాహ:—

అనాదేర్వాసనాయోగాద్విపరీతాదహోత్మనామ్ ।
స్మృతిర్న జాయతే విష్ణౌ కుతః పాదార్పణే మతిః ॥ ౭౨ ॥

వ్యా ॥ అనాదేః - అపరిచ్ఛిన్నప్రవాహాత్, విపరీతాద్వాస
నాయోగాత్ - విపరీతవాసనాసమ్బన్ధాత్, ఆత్మనామ్, విష్ణౌ -
సర్వాన్తరవస్థితే భగవతి విషయే, స్మృతిరపి న జాయతే. అర్పణే-
రక్షాభరసమర్పణే, మతిః కుతః, రుచిర్దూరాపాస్తేత్యర్థః ॥ ౭౨ ॥

స్వపాపసమ్భవాదేవ కులాత్సంసర్గతోఽన్యతః । దే
శాత్కాలాత్స్వభావాచ్చ ప్రపద్యన్తే న కేశవమ్ ॥ ౭౩ ॥

వ్యా ॥ స్వపాపసమ్భవాదేవ - స్వపాపైకమూలాత్, కు
లాత్, అన్యతః సంసర్గాత్ - భగవద్విముఖసంసర్గాత్, దేశా
త్ - పాపదేశవాసాత్, కాలాత్ - దుష్కాలాత్, స్వభావాత్ -
పాపమూలాద్వస్తుభావాచ్చ, కేశవం న ప్రపద్యన్తే ॥ ౭౩ ॥

అ ॥ పాపమూలదుర్మతిమహిమ్నా భగవన్తమవిజ్ఞాయ అన్యశేషత్వమఙ్గీకుర్వన్తీత్యాహ:—

{ అవిజ్ఞాయ సదాశుద్ధం నరా నారాయణం ప్రభుమ్। అశు
ద్ధానామిహాన్యేషాం దాస్యమిచ్ఛన్త్యబుద్ధయః॥ ౧౪ ॥ }

వ్యా ॥ నరానారాయణమిత్యనేన స్వయం నరా అపి, నారాయణమ్ - నరాణామయనభూతమ్, అవిజ్ఞాయ ఇత్యనౌచిత్యం సూచ్యతే. అశుద్ధానామ్ - కర్మవశ్యానామ్, రజస్తమోభిభూతానామ్, అన్యేషామ్ - రుద్రాదీనామ్, దాస్యమిచ్ఛన్తి. తత్ర హేతుః అబుద్ధయ ఇతి ॥ ౧౪ ॥

అ ॥ భగవన్తం ప్రపద్యాపి కేచిద్భాగ్యహీనాః వ్యర్థీభవన్తీత్యాహ —

{ కేచిత్సర్వేశ్వరం విష్ణుమశేషదురితాపహమ్। కామ
కామాః ప్రపద్యన్తే న తే దాస్యం పరం విదుః ॥ ౧౫ ॥ }

వ్యా ॥ సర్వేశ్వరమిత్యనేన స్వామివిషయే ప్రపత్తిస్స్వరూపాన్తర్గతేతి సూచ్యతే. అశేషదురితాపహమిత్యనేన సర్వపాపనివర్తకత్వే సత్యపి తదనపేక్ష్య కామానేవ కామయన్తే దుర్భగా ఇతి సూచ్యతే. దాస్యమ్ - భగవత్కైఙ్కర్యమ్, పరం ప్రాప్యం న విదుః ॥ ౧౫ ॥

అ ॥ భాగ్యాధికాస్తు భగవద్దాస్యమేవాపేక్ష్య భగవన్తమేవ ప్రపద్యన్త ఇత్యాహ:—

{ బహుజన్మకృతైః పుణ్యైరాత్మనః క్షీణకల్మషాః। హ
రిం సన్తః ప్రపద్యన్తే తద్దాస్యైకఫలార్థినః ॥ ౧౬ ॥ }

వ్యా ॥ సన్తః - పరస్వరూపజ్ఞాః, "అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదుః" ఇతి శ్రుతేః ॥ ౧౬ ॥

అ ॥ ప్రపన్నస్యోత్తరకృత్యత్వేన వర్ణాశ్రమధర్మాణాం కర్త వ్యత్వం మహాభాగ్యసమ్పన్నానాం తేషు భోగ్యతాబుద్ధిసమ్భ వం చాహ:—

{ కృతినాంవీతమోహానాం కేశవేనిహితాత్మనామ్ ।
స్వదతే కేవలం దాస్యం స్వధర్మకరణాదికమ్ ॥ ౬౭ ॥ }

వ్యా ॥ కేశవేనిహితాత్మనామ్ - భగవన్నిక్షిప్తాత్మస్వరూపా ణామ్, అతఏవకృతినామ్, వీతమోహానామ్ - అర్థపఞ్చకవిష యాఽజ్ఞానశూన్యానామ్, స్వధర్మకరణాదికమ్ - వర్ణాశ్రమాదినియ తధర్మకరణాదికమ్, కేవలమ్ - ఉపాయత్వబుద్ధిరహితం దాస్యమ్, స్వదతే - స్వాదుత్వేనభాతి ॥ ౬౭ ॥

అ ॥ భోగ్యతయా స్వధర్మాననుష్ఠితవన్తో ముక్తప్రాయా ఇత్యాహ —

{ వాసుదేవంప్రపన్నానాం తద్దాస్యైకరతాత్మనామ్ । భ
దోవీతభయానాంహి నాత్రకశ్చిత్పరత్రవా ॥ ౬౮ ॥ }

వ్యా ॥ వీతభయానామ్ - "నబిభేతికుతశ్చన" ఇతివత్ అత్యన్తాభయం ప్రాప్తానామ్, అత్ర - ఇహలోకే, పరత్ర - పరలోకే ॥ ౬౮ ॥

అ ॥ ఉక్తమర్థం విశదయతి:—

{ ఇహశ్రుత్యాదివిహితా వృత్తిరత్రస్వయంఫలమ్ ।
పరత్రతుపరేశస్య కామాత్కామప్రవృత్తయః ॥ ౬౯ ॥ }

వ్యా ॥ ఇహ - అత్రలోకే, శ్రుత్యాది విహితా - శ్రుతిస్మృతి చోదితా, వృత్తిరేవ స్వయంఫలమ్. పరత్ర- పరమపదే, పరేశస్య- భగవతః, కామాత్ - నియమనరూపాత్సఙ్కల్పాత్, కామప్ర వృత్తయః స్వయంఫలమ్; పరమపదేహి స్వామ్యభిమతకైఙ్కర్యం

ప్ప్రియం ఫలమ్, స్వామ్యభిమతిస్తు మోక్షే ముక్తేన సాక్షాత్క్రి యతే. అత్ర శాస్త్రముఖేన జ్ఞాయతే, కైంకర్యంతు ఉభయ త్రాపితుల్యఫలమ్, అతస్తథావిధకైంకర్యానుష్ఠాతౄణాం ము ముక్షూణాం ముక్తానాంచ నభేదఇతి భావః ॥ ౭౯ ॥

అ ॥ పఞ్చాశద్భిః శ్లోకైరుక్తమర్థం సంగృహ్యాహ —

{ నిక్షిప్యాత్మానమాత్మీయమశేషమఖిలాత్మని । క్రి
{ యాశ్చసకలాస్తత్రవర్తన్తే వీతకల్మషాః ॥ ౮౦ ॥ }

వ్యా ॥ అత్ర పూర్వార్ధేన ప్రపత్త్యనుష్ఠానముక్తమ్ ; ఉత్తరా ర్ధేన భగవత్కైంకర్యతయా ప్రపన్నస్య స్వవర్ణాశ్రమోచితాశేష ధర్మానుష్ఠానాత్మకముత్తరకృత్యముక్తమ్, తత్రేతి పరమాత్మపరా మర్శః, సకలాఃక్రియాఃపరమాత్మని నిక్షిప్య పరమాత్మప్రీణనార్థ తయా సకలాస్స్వవర్తన్తే. తత్ర వర్తన్తఇతి సంముఖపదాన్వయః; భగవదనుసన్ధానేన కాలంనయన్తీత్యర్థః ॥ ౮౦ ॥

అ ॥ అథ ప్రపన్నానాం ఫలాసఙ్గం అకర్తృత్వానుసన్ధా నంచాహ —

{ మన్యన్తేచ స్వకీయాన్నస్స్వప్రీత్యైస్వోచితాంస్స్వయమ్ ।
{ నాథస్స్వకీయసేవాన్తాంవృత్తిం కారయతీతివై ॥ ౮౧ ॥ }

వ్యా ॥ స్వకీయాన్ - స్వశేషభూతాన్, నః స్వప్రీత్యై - స్వప్ర ీత్యర్థాయ, స్వోచితామ్ - స్వార్హామ్, స్వకీయసేవాన్తామ్ - భాగ వతదాస్యపర్యన్తామ్, వృత్తిం స్వయం కారయతీతి మన్యన్తేచ ॥

ఇతి శ్రీభరద్వాజసంహితాయాం

ప్రపత్త్యధికారః.

అ ॥ "ధియాం వృత్తిం చ శాశ్వతీమ్" ఇత్యుక్తాం వృత్తిం యథా ప్రదర్శనముఖేన విశదయితుమారభతే :—

యథాప్రపత్తిర్విహితా భగవచ్చరణాబ్జయోః । త
థైవ తత్ర వృత్తిశ్చ కార్యా గురునిదేశతః ॥ ౨౨ ॥

వ్యా ॥ భగవచ్చరణాబ్జయోః, ప్రపత్తిర్యథా విహితా - యేన ప్రకారేణ షాడ్విధ్యేన కృతా, తథైవ - షాడ్విధ్యేనైవ, తత్ర భగవచ్చరణాబ్జయోః, గురునిదేశతః - ఆచార్యానుజ్ఞయా, వృత్తిశ్చ కార్యా ॥ ౨౨ ॥

అ ॥ షాడ్విధ్యమేవాహ:—

వృత్తిశ్చ విహితాచారః ప్రతిషిద్ధవివర్జనమ్ । దృష్టి
ర్భక్తిస్తథా లక్ష్మ సతాం సేవేతి షడ్విధా ॥ ౨౩ ॥

వ్యా ॥ విహితో నామాచారః - కరణమ్, విహితాచారః, దృష్టిః - జ్ఞానమ్, లక్ష్మ - భగవల్లాఞ్ఛనధారణాదికం భాగవతచిహ్నమ్ ॥

అ ॥ అథ శ్లోకద్వయేన పూర్వోక్తశ్లోకార్థం వివృణోతి:—

అనన్యరతిరత్యన్తం విహితాని సమాచరన్ । వర్జ
యన్ ప్రతిషిద్ధాని వేదవేదాన్తతత్త్వవిత్ ॥ ౨౪ ॥
అర్చాదిష్వర్చయన్విష్ణుమఙ్కితో హరిలాఞ్ఛనైః । సే
వేత యద్గురూన్భక్త్యా సేయం వృత్తిః పరా మతా ॥ ౨౫ ॥

వ్యా ॥ అనన్యరతిః - ప్రయోజనాన్తరేచ్ఛారహితః, అత్యన్తమనన్యరతిరితి వాన్వయః; అత్యన్తం వర్జయన్నితి వాన్వయః; పూర్వశ్లోకస్థస్య దృష్టిరిత్యస్య వివరణం వేదవేదాన్తతత్త్వవిదితి, భక్తిరిత్యస్య వివరణం అర్చాదిష్వర్చయన్విష్ణుమితి, లక్ష్మేత్యస్య వివరణం అఙ్కితో హరిలాఞ్ఛనైరితి, సతాం సేవేత్యస్య వివరణం సేవేత యద్గురూన్భక్త్యేతి, యత్ సేయం వృత్తిరిత్యన్వయః ॥ ౨౫ ॥

అ ॥ ప్రపత్తేర్వృత్తేశ్చాభేదం వక్తుం న్యాసస్వరూపం కథయన్ అర్థాదనువృత్తిస్వరూపవృత్తిరూపత్వే ప్రపత్తేస్సకృత్కర్తవ్యతా న స్యాదితి చోద్యంచ పరిహరతి:—

{స్వాభావికోఽస్య సమ్బన్ధః పుంసోఽయః పరమాత్మనా । తస్యై
వబోధో న్యాసాఖ్యః ప్రథమం యాత్యుపాయతామ్॥ ౨౫॥}

వ్యా ॥ అస్య పుంసః - జీవస్య, పరమాత్మనా సమం యస్స్వాభావికస్సమ్బన్ధః - స్వస్వామిభావలక్షణః, తస్య బోధ ఏవ న్యాసాఖ్యః - న్యాసశబ్దవాచ్యస్సన్, ప్రథమముపాయతామ్ - భగవద్వశీకారే ఉపాయతాం యాతి, సమ్బన్ధబోధస్య న్యాసత్వం స్వరూపభరఫలసమర్పణభూత న్యాసైకదేశ స్వరూపసమర్పణాత్మకత్వాత్, ప్రథమం యాత్యుపాయతామిత్యనేన ఉపాయత్వేన సకృత్కరణమ్ ఆవృత్తిస్తు ఫలస్వరూపస్య తస్యేతి నవిరోధ ఇతి సూచితమ్ ॥

{స ఏవోపర్యుపర్యస్య పరాం ప్రీతిముపావహన్ । వృ
త్త్యాఖ్య ఫలతాం యాతి తదేవామృతముచ్యతే ॥ ౨౬॥}

వ్యా ॥ స ఏవ - సమ్బన్ధబోధస్వరూపో న్యాసః, ఉపర్యుపరి ప్రథమానుష్ఠానానన్తరమ్, అస్య - పరమాత్మనః, పరాం ప్రీతిమ్- హర్షమ్, ఉపావహన్ - జనయన్, వృత్త్యాఖ్యం యత్ఫలం తత్స్వరూపతాం యాతి. అస్య పరాం ప్రీతిముపావహన్నితి అస్య ప్రపన్నస్య, భోగ్యతయా నిరతిశయాం ప్రీతిం జనయన్నితి వార్థః; నను ప్రపన్నస్య మోక్షః ఫలం న వృత్తిరిత్యత ఆహ; తదేవామృతముచ్యత ఇతి తత్ - వృత్త్యాఖ్య ఫలమేవ, అమృతం మోక్ష ఉచ్యతే, యద్వా జీవపరమాత్మసమ్బన్ధజ్ఞానం ప్రథమముపాయః; అనన్తరం వృత్త్యాఖ్యం ఫలం భవతి, అనన్తరం మోక్షస్వరూపంచ భవతి. "బద్ధాఞ్జలిపుటా హృష్టా నమ ఇత్యేవ వాదిన" ఇత్యాదివత్ స్వ

రూపావిర్భావస్యైవ మోక్షత్వాత్. శేషత్వస్యైవ స్వరూపత్వాచ్చేతి భావః. తదితి నపుంసకలిఙ్గనిర్దేశః విధేయస్యామృతశబ్దస్య నపుంసకలిఙ్గత్వాదుపపద్యతే, “శైత్యం హి యత్ సా ప్రకృతిర్జలస్య” ఇతి తుల్యన్యాయాత్ ॥ ౭౬ ॥

అ ॥ ప్రపత్తేర్వృత్త్యా సమమభేదం శ్లోకత్రయేణదర్శయతి:—

యాస్వధర్మేష్వభిరతి సాఽభవత్యనుకూలతా ।
వర్జనం ప్రతిషిద్ధానాం తథైవాప్రతికూలతా ॥ ౭౭ ॥
వేదవేదాన్తవిజ్ఞానం విశ్వాసో గోప్తరి స్వయమ్ ।
గోప్తృత్వవరణాదన్యన్న విష్ణోరర్చనాదికమ్ ॥ ౭౮ ॥
ప్రపత్తిర్హ్యాత్మనిక్షేపో దాస్యచిహ్నైకలక్షణః ।
సతాం దేశికముఖ్యానాం సైవా కార్పణ్యముచ్యతే ॥ ౭౯ ॥

వ్యా ॥ స్వధర్మేష్వభిరతిః, వృత్తిశ్చ విహితాచరణమిత్యుక్తే విహితాచారః, సా అనుకూలతా భవతి; ప్రపత్త్యఙ్గభూతఆనుకూల్యసఙ్కల్పో భవతి. వర్జనం ప్రతిషిద్ధానామ్ - వృత్తిశరీరానుప్రవిష్టం ప్రతిషిద్ధవివర్జనమ్, అప్రతికూలతా - ప్రపత్త్యఙ్గభూతం ప్రాతికూల్యవివర్జనమ్, భగవదనభిమత నిషిద్ధవర్జనస్యైవ ప్రాతికూల్యవర్జనత్వాత్. వేదవేదాన్తవిజ్ఞానమ్ - వృత్త్యనుప్రవిష్టాదృష్టిః, విశ్వాసః - ప్రపత్త్యఙ్గభూతో రక్షిష్యతీతి విశ్వాసః, విశ్వాసః- రక్షకత్వాధ్యవసాయ విశేషః వేదవేదాన్తజ్ఞానంచ గోప్తరి భగవతి అయమేవ రక్షక ఇత్యధ్యవసాయాత్మకమేవేత్యర్థః; విష్ణోరర్చనాదికమ్- వృత్త్యనుప్రవిష్ట భక్తిశబ్దవాచ్యం అర్చనాదికం గోప్తృత్వవరణాదన్యన్న భవతి; గోప్తృత్వవరణఘటితత్వాదితి భావః. ఆత్మనిక్షేపః - అఙ్గిభూతన్యాసః, దాస్యచిహ్నైకలక్షణః “ప్రథతేన వైవాహమ్” ఇతి దాస్యానుసన్ధానాత్మకత్వాత్ న్యాసస్య, చకారాదిది

హ్నాన్నామపి తత్పరీవాహరూపతయా దాస్యాభివ్యఞ్జకత్వాత్ వృత్త్యనుప్రవిష్టం లక్ష్మ ఆత్మనిక్షేపాన్నాతిరిచ్యత ఇత్యర్థః. దేశికముఖ్యానామ్- ఆచార్యముఖ్యానామ్ సతామ్, సేవా వృత్తిశరీరానుప్రవిష్టా, ప్రపత్త్యఙ్గభూతం కార్పణ్యముచ్యతే; సేవాయాః కృపాజనక కృపణవృత్తిరూపత్వాత్; ఆకిఞ్చన్యానుసన్ధాన కార్యత్వాత్తదవ్యభిచరితత్వాచ్చ కార్పణ్యాన్నాతిరేక ఇతి భావః ॥ ౨౯ ॥

అ ॥ వృత్తిప్రపత్త్యోరభేదం నిగమయతి:—

అతః ప్రపత్తిరేవేహ వృత్తిర్భవతి శాశ్వతీ । అస్యైవాస్మీతి బోధాత్మా ప్రపత్తిర్వృత్తిరేవచ ॥ ౩౦ ॥

వ్యా ॥ యతః ప్రపత్తిర్వృత్తిరేవచ, అస్యైవాహమస్మీతి బోధాత్మా, అతః ప్రపత్తిరేవ శాశ్వతీవృత్తిరిత్యన్వయః ॥ ౩౦ ॥

అ ॥ నను ప్రపత్తేరేవోపాయోపేయత్వే భగవత ఏవోపాయోపేయత్వవాదో న స్యాదిత్యత ఆహ :—

తదేవ భగవాన్ప్రీతః ప్రపత్త్యా సాధన పరమ్ ।
తయైవవృత్తివపుషా ప్రీతః ఫలమపి స్వయమ్ ॥ ౩౧ ॥

వ్యా ॥ ప్రపత్త్యా ప్రీతో భగవాన్ పరం సాధనం భవతి. వృత్తివపుషా తయా ప్రీతః ఫలమపి భవతి, న స్వరూపేణ ప్రపత్తేరుపాయత్వమ్, అపితు భగవత్ప్రీతిసాధనద్వారా; నాపి వృత్తిస్వరూపాయాస్తస్యాః స్వరూపేణ ఫలత్వమ్, అపితు భగవత్ప్రీతిజననహేతుత్వాత్. అతః ప్రపత్త్యుపాయోపేయభావస్య భగవదుపాయోపేయభావనిబన్ధనత్వాత్తాత్త్వికోపాయోపేయ భావో భగవత ఏవేత్యర్థః ॥ ౩౧ ॥

అ ॥ నను వృత్తేః షాడ్విధ్యముక్తం న యుక్తం దృష్ట్యాదీనాం విహితాచారాన్తర్గతత్వాదిత్యాశఙ్క్య న్యాయశాస్త్రాదిషు మాత్రే సర్వేషాం ప్రమేయాన్తర్గతత్వేపి ఉపకారాతిశయేన పృథగ్వ్యక్తవ్య

త్వాత్ప్రమాణాదీనామివ దృష్ట్యాదేరపి పృథగుపాదానం యుక్తమిత్యాహః—

{ విహితాన్తర్గతాన్యేవ దృష్ట్యాదీని తథాపి తు । తే
షాం విశేషమాన్యత్వాత్పృథక్ప్రజ్ఞతయా విధిః ॥ }

వ్యా ॥ దృష్ట్యాదీనీత్యాదిశబ్దేన భక్తిసత్త్వయోస్సఙ్గ్రహః; తేషామ్ - దృష్ట్యాదీనామ్, విశేషమాన్యత్వాత్ - ప్రాధాన్యేన విశేషతోజ్ఞాతవ్యత్వాత్ ॥ ౮౨ ॥

అ ॥ ఏవం వక్ష్యమాణ దృష్ట్యాదివిరుద్ధపరిత్యాగోపి ప్రతిషిద్ధవర్జనాన్తర్గత ఏవ, తథాపి విశేషతః పరిత్యాజ్యత్వాద్దృష్ట్యాదివిరుద్ధానాం పృథగుక్తిరిత్యాహః—

{ నిషిద్ధాన్తర్గతాన్యేవ విరుద్ధాన్యఖిలాన్యపి । హానం
సర్వస్య చైకాఙ్గం పృథగ్వ్యాచక్షతే పరే ॥ ౮౩ ॥ }

వ్యా ॥ అఖిలాన్యపి విరుద్ధాని - దృష్టిభక్తిలక్ష్మసత్త్వావిరుద్ధాని సర్వాణ్యపి, నిషిద్ధాన్తర్గతాన్యేవ - షడ్విధవృత్త్యన్తర్గత ప్రతిషిద్ధ వర్జన ప్రతియోగి ప్రతిషిద్ధాన్తర్గతాన్యేవ, అథాపి ప్రాధాన్యాత్ పృథగుక్తిరితి భావః. యథా విహితాచారాన్తర్గతానామపి దృష్ట్యాదీనాం పృథగఙ్గత్వేన విధిః, ఏవం ప్రతిషిద్ధవర్జనాన్తర్గతస్యాపి దృష్ట్యాదివిరుద్ధదృష్ట్యాదిహానస్య పృథగఙ్గత్వం కేచిద్వ్యాచక్షత ఇత్యాహ; హానమితి - సర్వస్య - దృష్టిభక్తిలక్ష్మసత్త్వావిరుద్ధస్య, హానమ్ - వర్జనమ్, పృథగేకాఙ్గం పరే వ్యాచక్షతే; తన్మతే వృత్తేస్సప్తవిధత్వమిత్యర్థః; యద్వా సర్వస్య - విహితాచార దృష్టిభక్తిలక్ష్మసత్త్వావిరుద్ధస్య సర్వస్యాపి, హానం పృథగేకాఙ్గం పరే వ్యాచక్షతే. అస్మిన్వ్యాఖ్యానే విహితాచారదృష్టిభక్తిలక్ష్మసత్త్వానాం తద్విరుద్ధవర్జనరూపేణ షాడ్విధ్యమేవ ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౮౩ ॥

అ ॥ సర్వేషామపి వృత్తిభేదానాం విహితాచారప్రతిషిద్ధవర్జనా న్తర్గతత్వేపి దృష్ట్యాదేః పృథగుపన్యాసః, ఆనుకూల్యసఙ్కల్పప్రా తికూల్యవర్జనాన్తర్గతత్వేపి ప్రపత్త్యఙ్గానాం విశ్వాసాదీనాం పృథ గ్విధిరివ యుజ్యతఇతి జ్ఞాపయితుం ఆనుకూల్య సఙ్కల్పప్రాతికూ ల్యవర్జనయోరితరేషామన్తర్భావమాహః—

ఆనుకూల్యస్య సఙ్కల్పాత్ప్రాతికూల్యస్యవర్జనాత్ ।
ప్రాప్తేసమస్తేపియథా విశ్వాసాదేః పృథగ్విధిః ॥ ౨౪ ॥

వ్యా ॥ ఆనుకూల్యస్య సఙ్కల్పాత్ - భగవదనుకూలశాస్త్ర విహితవృత్త్యనువృత్తిసఙ్కల్పాత్, ప్రాతికూల్యస్య - భగవ త్ప్రతికూలనిషిద్ధానువర్తనస్య, వర్జనాదపి, సమస్తే - విశ్వా సాదౌ సర్వస్మిన్, ప్రాప్తే - సిద్ధేపి, విశ్వాసాదేః పృథగ్విధిః; య థా ఆనుకూల్య సఙ్కల్ప ప్రాతికూల్య వర్జనాన్తర్గతత్వేపి విశ్వా సాదీనాం పృథగ్విధిః; తద్వదత్రాపీతి భావః. యద్యపి ఆను కూల్యసఙ్కల్పే న విశ్వాసాదేరన్తర్భావః; తేషామనుకూలాన్త ర్గతత్వేపి తత్సఙ్కల్పాన్తర్గతత్వాభావాత్, అథాపి సఙ్కల్పవి షయానుకూలాన్తర్గతత్వాత్తథోక్తిః ॥ ౨౪ ॥

అ ॥ వృత్తిభేదాష్షడపి పరస్పరేణ వినాకృతా నభగవత్ప్రీ ణనాయ భవన్తీత్యాహ :—

నకర్మహీనం జ్ఞానేన నతత్తేన నతే అపి । భక్త్యా
తాభ్యాంనహీనాని నవైరాగ్యేణ తన్నతైః॥౨౫॥

వ్యా ॥ జ్ఞానేన - దృష్ట్యా, హీనం కర్మ - విహితాచారః, న- భగవత్ప్రీణనహేతుర్నభవతీత్యర్థః; తత్ - జ్ఞానమ్, తేన - కర్మ ణా, హీనం నభవతి. తేఅపి - కర్మజ్ఞానేఅపి, భక్త్యావినా నభవ తః; భక్తిశబ్దేన లక్ష్మసత్సేవయోరపి సఙ్గ్రహః; తాభ్యామ్

కర్మజ్ఞానాభ్యామ్, హీనా సా - భక్తిః, న - భగవత్ప్రీణనాయ నభవతి. తాని - భక్తికర్మజ్ఞానాని, వైరాగ్యేణ వినా నభవన్తి; తైః - భక్త్యాదిభిః, హీనం వైరాగ్యమ్ - విరుద్ధవర్జనమ్, న - భగవత్ప్రీణనాయ నభవతీత్యర్థః ॥ ౮౫ ॥

అ ॥ అసఙ్గతత్వశఙ్కామపాకర్తుం కర్మజ్ఞానాదిశబ్దానామర్థమాహ :—

విహితాచరణంకర్మ వైరాగ్యం నిన్ద్యవర్జనమ్ । జ్ఞానం
సద్దృష్టిర్భక్తిస్తు హరిచిహ్నసదాశ్రయా ॥ ౮౬ ॥

వ్యా ॥ భక్తిస్తు హరిచిహ్నసదాశ్రయేతి- హరిచిహ్నం వృత్త్యమప్రవిష్టం లక్ష్మ, సన్తః సతాం సేవేత్యుక్తాః పరమైకాన్తినః తే ఆశ్రయో యస్యాస్సా, భక్తిశబ్దేన లక్ష్మసత్సేవయోరన్తర్భావాత్సఙ్గ్రహ ఇతి భావః ॥ ౮౬ ॥

అ ॥ వృత్త్యవమానే ప్రత్యవాయమాహ:—

ఏవం చతుర్విధామేనాం ప్రీతిరూపాం హరేస్స్వయమ్ ।
యోవృత్తిమవమన్యేత నహితస్యాస్తి నిష్కృతిః ॥ ౮౭ ॥

వ్యా ॥ చతుర్విధామ్ - విహితాచారదృష్టిభక్తివిరుద్ధవర్జనాత్మకవైరాగ్యరూపామ్, భక్తిశబ్దేన లక్ష్మసత్సేవయోరపి సఙ్గ్రహాచ్చాతుర్విధ్యమవిరుద్ధమ్; హరేస్స్వయం ప్రీతిరూపామ్ - సాక్షాద్భగవత్ప్రీణనహేతుభూతామ్ వృత్తిమ్, యోఽవమన్యేత, తస్య నిష్కృతిః - ప్రాయశ్చిత్తమ్, నాస్తీతి ॥ ౮౭ ॥

అ ॥ పరమైకాన్తినః కర్మణాం త్యాగే హి ద్వౌ హేతూ; కర్మణాం దేవతాన్తర సమ్బన్ధః కామ్యరూపత్వంచ, తద్ద్వయస్యాపి వృత్తావభావాత్ కేవలభగవత్ప్రీణనతాద్వృత్తిరవశ్యమనుష్ఠేయేత్యాహ :—

నదేవతాన్తరపరా నచకస్యాపి సాధనమ్ ॥ [illegible]
ప్రసాదఏవైషా వృత్తిర్విశ్వాత్మనోహరేః ॥౨౨॥

వ్యా ॥ నను విహితాచారాత్మక వర్ణాశ్రమధర్మాణాం అగ్నీన్ద్రాది దేవతా సమ్బన్ధిత్వాత్కథం దేవతాన్తరపరత్వాభావ ఇత్యాశఙ్క్యాహ. విశ్వాత్మన ఇతి, తత్రాపి తదన్తర్యామిణ ఏవ భగవత ఆరాధ్యత్వాదితి భావః. నను కస్యాపి సాధనం యది న స్యాత్. తర్హి, కిం తదనుష్ఠానేనేత్యాశఙ్కాయామాహ; పరం ప్రసాద ఇతి. భగవత్ప్రీతిహేతుత్వాత్ నిషేధస్య తద్వ్యతిరిక్తవిషయత్వాచ్చేతి భావః॥

అ ॥ ముక్తిదశాయామపి కైఙ్కర్యస్యైవ పురుషార్థత్వాద్వృత్తేరపి కైఙ్కర్యత్వాత్కదాచిదపి తత్ర స్వయం పురుషార్థభూతాయాం శైథిల్యం న సంపాదనీయమిత్యభిప్రాయేణాహ :—

దేహస్యాత్యన్తికలయే మోక్షాఖ్యే సతి సా పునః । నిశ్శ్రే
యసం పరం బ్రహ్మ నిర్వాణమితి చోచ్యతే ॥ ౨౩ ॥

వ్యా ॥ మోక్షాఖ్యే దేహస్యాత్యన్తికలయే - అపునరఙ్కురం విలయే సతి సా వృత్తిః పునః నిరవధికశ్రేయోరూపత్వాత్ నిశ్శ్రేయసమిత్యుచ్యతే. § పరం బ్రహ్మేత్యుచ్యతే నిరవధిక సుఖరూపత్వాత్, సకలదురితబన్ధ నివృత్త్యనన్తరభావిత్వాన్నిర్వాణమితి చోచ్యతే; పశ్చాదనుభావ్య మోక్షస్యాప్యేతద్రూపత్వాన్నోత్కృష్టఫల రూపేయం వృత్తిరనవచ్ఛేద్యా భవతీత్యభిప్రాయః ॥ ౨౩ ॥

ఇతి భరద్వాజసంహితాయాం వృత్త్యధికారః.

---

§ పరబ్రహ్మవిషయత్వాత్ పరం బ్రహ్మేత్యుచ్యతే, నిరవధికసుఖరూపత్వాత్ సకలదురితబన్ధనివృత్త్యనన్తరభావిత్వాచ్చ నిర్వాణమితి చోచ్యతే, ఇతి క్వాచిత్కః పాఠః.

అ ॥ ఏవం వృత్తిం నిరూప్య తద్విరుద్ధాని వివక్షుస్తద్విరుద్ధానాం ప్రపన్నేషు సమ్భావనాబీజం తత్ప్రశమనోపాయంచ శ్లోకద్వయేనాహ :—

ప్రపన్నస్యాపి హి పునర్దేహకర్మకృతేస్థితే । దురి
తాని పరాం వృత్తిం దూషయన్తిముహుర్బలాత్ ॥

వ్యా ॥ దేహకర్మకృతేస్థితఇత్యభ్యుపగత ప్రారబ్ధాంశ నివిష్టదురితసమ్భావనాభిప్రాయమ్ ॥౯౦॥

తానిసర్వాణ్యశేషాణి పాపానిప్రశమంనయేత్ ।
పునఃప్రపదనేనాశు కర్మభిర్వాపి తత్పరైః ॥ ౯౧ ॥

వ్యా ॥ తత్పరైః - భగవత్పరైః, కర్మభిః - వైభవేష్ట్యాదిభిః ॥

అ ॥ ఏవముపాయైరపరాధారమ్భకపాపాని ప్రశమయ్య వృత్తిమనుతిష్ఠన్ ముక్తో భవతీత్యాహ —

ఏకాన్తీశక్తితఃకుర్వన్విహితాని సముత్సుకః । తథై
వ ప్రతిషిద్ధాని త్యక్త్వా యాతి పరాంగతిమ్ ॥ ౯౨ ॥

వ్యా ॥ శక్తితఃకుర్వన్విహితానీత్యనేన దృష్ట్యాదేస్సఙ్గ్రహః; ప్రతిషిద్ధాని త్యక్త్వేత్యనేన దృష్ట్యాదివిరుద్ధస్యాపిసఙ్గ్రహః॥౯౨॥

పాషణ్డశైవశాక్తాదితన్త్రార్చాలోకనాదికమ్ । స్వ
తో బ్రహ్మశివాదీనాంబద్ధానామర్చనాదికమ్ ॥ ౯౩ ॥

వ్యా ॥ పాషణ్డాద్యా వేదబాహ్యాః తేషాం తన్త్రాలోకనమ్-అర్చాలోకనమ్, ఆదిశబ్దేన అనుమోదనాదిసఙ్గ్రహః; ఇదంచ దృష్టివిరుద్ధమ్, స్వతో బ్రహ్మశివాదీనాంబద్ధానామర్చనాదికమిత్యనేన భక్తివిరుద్ధముక్తమ్, స్వతఅర్చనమిత్యనేన నిత్యేషు తదన్తర్యామ్యారాధనమదోషావహమితి జ్ఞాప్యతే ॥ ౯౩ ॥

ఊనధీస్సుతాశఙ్కా-విష్ణో ర్విస్మృతిరేవచ। అనా
దరశ్చతన్మన్త్రలక్షణార్చాక్రియాదిషు ॥ ౯౪ ॥

వ్యా ॥ అనాదరశ్చతన్మన్త్రలక్షణార్చాక్రియాదిష్విత్యనేన లక్ష్యభక్తివిరుద్ధ ఉక్తే ॥ ౯౪ ॥

తస్యైవాత్యన్తికే దాస్యే విమతిః కామకామితా।
అవిశ్వాసః ప్రపదనే సాధనాన్తరసంశ్రయః॥ ౯౫॥

వ్యా ॥ కామకామితా - ప్రయోజనాన్తరపరతా, సాధనాన్తర సంశ్రయః - ఉపాయాన్తరాన్వయః, ఇదంచ భక్తివిరుద్ధమ్ ॥ ౯౫ ॥

సాధనత్వాభిమత్యాచ నిజధర్మస్య వర్జనమ్। అస
చ్ఛాస్త్రేష్వభిరతిర్దివ్యశాస్త్రావధీరణమ్॥ ౯౬॥

వ్యా ॥ సాధనత్వాభిమత్యా - నిజధర్మానుష్ఠానే సాధనాన్తరాన్వయస్స్యాదిత్యతిశఙ్కయా, నిజధర్మస్య - స్వవర్ణాశ్రమోచితధర్మస్య, వర్జనమ్- ఇదంచ విహితాచారవిరుద్ధమ్, అసచ్ఛాస్త్రేష్వభిరతిః - పాషణ్డాదిశాస్త్రాభిరతిః, దివ్యశాస్త్రమ్- భగవచ్ఛాస్త్రమ్, ఇదం సర్వం భక్తివిరుద్ధమ్ ॥ ౯౬ ॥

అభాగవతసంసర్గో రీఢా భాగవతేషుచ । మర్త్య
సామాన్యభావేనగురౌ చానతిగౌరవమ్ ॥ ౯౭ ॥

వ్యా ॥ అభాగవతేతి. రీఢా - అవమాననా, మర్త్యసామాన్య భావేన - మనుష్యత్వబుద్ధ్యా, అనతిగౌరవమ్ - అతిగౌరవాభావః. ఇదం సత్సేవావిరుద్ధమ్॥ ౯౭ ॥

ఇతిభాగవతస్యోక్తాః ప్రపన్నస్యవిశేషతః । అపా
యాదుస్తరాహ్యేతే దేహబన్ధనిబన్ధనాః ॥ ౯౮ ॥

వ్యా ॥ భాగవతస్య - భగవత్ప్రాప్త్యుపాయనిష్ఠస్య, ప్రపన్న స్య - తద్విశేషస్య, దేహబన్ధనిబన్ధనాః - శరీరసమ్బన్ధమూలాః॥ ౯౮ ॥

ఏతానన్యాంశ్చ వివిధానపచారానశేషతః । స
ర్వానపన్యనపాకృత్య నాప్నోతి మధుసూదనమ్ ॥

వ్యా ॥ ఏతాని - త్రీణి, అన్యాన్ - వక్ష్యమాణాన్, అనపాకృత్య - అనివర్త్య ॥ ౯౯ ॥

అ ॥ అపరాధప్రవేశావకాశరాహిత్యే హేతుమాహ :—

అతో దేహస్య కాలుష్యాన్మన్త్రమర్థేన కేవలమ్ । ఆవ
ర్తయన్సదావృత్తిం కుర్వన్ కాలం నయేత్సుధీః ॥ ౧౦౦ ॥

వ్యా ॥ దేహస్య కాలుష్యాత్ - కలుషహేతుత్వాత్, అర్థేన సహ మన్త్రం కేవలమ్ - ద్వయమేవ, సదా ఆవర్తయన్, వృత్తిమ్ - విహితాచారాదిలక్షణామ్, కుర్వన్ కాలం నయేత్ ॥౧౦౦॥

ఇతి శ్రీ కడామ్బికులతిలకేన శ్రీరఙ్గరాజసూనునా
శ్రీజగన్నాథాచార్యేణ విరచితాయాం
భరద్వాజసంహితావ్యాఖ్యాయాం
శ్రుతార్థదీపికాయాం న్యాసోపదేశే
ప్రథమోఽధ్యాయః.

అ ॥ ఏవం ప్రథమాధ్యాయే ప్రపత్తిస్వరూపముక్త్వా తదభేదేనోపచరిత వృత్త్యఙ్గాని తద్విరుద్ధాని చోక్త్వా ప్రపత్త్యఙ్గస్వరూపం తద్విరుద్ధప్రపఞ్చనం అవసరప్రాప్తం ద్వితీయాధ్యాయేన క్రియత ఇతి ప్రతిజానీతే:—

అథానుకూల్యముఖ్యాని ప్రపత్త్యఙ్గాని విస్తరాత్ ।
ధర్మాణాం తద్విరుద్ధానాం స్వరూపం చ నిబోధత ॥ ౧ ॥

॥ అథేత్యాది. ఆనుకూల్యముఖ్యాని - ఆనుకూల్యసఙ్కల్పప్రభృతీని ప్రపత్త్యఙ్గాని, తద్విరుద్ధానామ్ - ఆనుకూల్యసఙ్కల్పా

ఽప్రపత్త్యఙ్గవిరుద్ధానాం ధర్మాణామ్, స్వరూపంచ విస్తరాత్ప్ర
పఞ్చ్యమానంచ, నిబోధత; నిబోధతేత్యనేన అవహితేన మనసా
శ్రోతవ్యమితి ద్యోత్యతే. అన్యత్సర్వం ద్వితీయాధ్యాయవచన
జాతం విచ్ఛిన్న సంప్రదాయమ్. ఇతి ద్వితీయోఽధ్యాయః.

అ ॥ తృతీయాధ్యాయే వృత్త్యఙ్గాని విస్తరేణ ప్రతిపిపాద
యిషుః ప్రథమం వృత్తిమనుతిష్ఠతస్సిద్ధ్యతీత్యాహ :—

అథస్వధర్మనిరతః ప్రాజ్ఞో భక్తస్సులక్షణః । సత్సే
వానిరతస్సిద్ధిం ప్రపన్నః ప్రాప్నుయాత్పరామ్ ॥ ౧ ॥

వ్యా ॥ స్వధర్మనిరతః - విహితాచార నిరతః, ప్రాజ్ఞః - దృష్టి
సమ్పన్నః, భక్తః - భక్తిసమ్పన్నః, సులక్షణః - భగవల్లాఞ్ఛ
నాది లక్ష్మలక్షితః, సత్సేవానిరతః - సతాం సేవాయాం నిరతఏవ
ప్రపన్నః, సిద్ధిమ్ - నిశ్శ్రేయసమ్, ప్రాప్నుయాత్. అత్ర ప్ర
తిషిద్ధవివర్జనస్య విహితాచారవిరుద్ధవర్జనరూపత్వాత్తస్య విరుద్ధాధి
కారే ప్రపఞ్చయిష్యమాణత్వాత్ అస్మిన్నధ్యాయే విహితాచా
రదృష్టిభక్తిలక్ష్మసత్సేవానామేవ ప్రపఞ్చ్యమానత్వాత్ ఏతస్య
శ్లోకస్య ఏతదధ్యాయ సఙ్గ్రహరూపత్వాత్ విహితాచారదృ
ష్ట్యాదీన్యేవోక్తాని, నప్రతిషిద్ధవివర్జనమితి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౧ ॥

అ ॥ అథ విహితాచారం ప్రపఞ్చయతి :—

యథార్హం విహితైస్తైస్తైస్సంస్కారైస్సంస్కృతః క్రమాత్ ।
నయేదాత్మగుణోపేతస్తానితాని వ్రతానిచ ॥ ౨ ॥

వ్యా ॥ తైస్తైర్విహితైః - శాస్త్రచోదితైః, సంస్కారైః - గ
ర్భాధానాదిభిః, క్రమాత్సంస్కృతః, ఆత్మగుణోపేతః - సర్వభూ
తదయా క్షాన్త్యస్పృహానసూయాశౌచానాయాసమఙ్గళాకార్ప

ణ్యరూపైరష్టభిరాత్మగుణైః, అన్యైరపత్యహానిత్వాదిభిరుపేతః, తానితాని వ్రతాని - వేదవ్రతాదీని, నయేత్ - కుర్యాదిత్యర్థః. అత్ర "యస్యైతే చత్వారింశత్సంస్కారాః" ఇత్యాదిగౌతమధర్మోక్తమనుసన్ధేయమ్ ॥ ౨ ॥

ధ్యాత్వా నారాయణం దేవమాదౌ కర్మాణ్యశేషతః ।
తస్యైవారాధనతయా కుర్యాత్సఙ్కల్పపూర్వకమ్ ॥ ౩ ॥

వ్యా ॥ ఆదౌ - సర్వకర్మణామాదౌ, దేవమ్ - అకర్మవశ్యతయా దీప్తిమన్తమ్, నారాయణం ధ్యాత్వా, తస్యైవ - నారాయణస్యైవ, ఆరాధనతయా సఙ్కల్పపూర్వకమశేషతః, కర్మాణి - సర్వాణికర్మాణి, కుర్యాత్. భగవదారాధనతయేదం కర్మకరిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య కుర్యాదిత్యర్థః. తస్యైవేత్యేవకారేణ కఞ్చుకప్రాయేష్వగ్నీన్ద్రాదిషు నదృష్టిర్నిధేయేత్యుచ్యతే ॥ ౩ ॥

సమాప్తానిచకర్మాణి తస్మిన్నేవసమర్పయేత్ । ఆదా
వన్తేచమన్త్రాణాం యోజయేద్వ్యాపకాన్తరమ్ ॥ ౪ ॥

వ్యా ॥ కర్మసు సమాప్తేషు, "యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషిదదాసియత్ । యత్తపస్యసికౌన్తేయతత్కురుష్వమదర్పణమ్" ఇత్యాదిరీత్యా తాని భగవదర్పితాని కుర్యాత్. గాయత్ర్యాది మన్త్రాణామాదావన్తేచ వ్యాపకాన్తరమ్ - షడష్టద్వాదశాక్షరేష్వన్యతమం వ్యాపకాన్తరమ్, యోజయిత్వా జపేదిత్యర్థః ॥ ౪ ॥

ప్రాతరుత్థాయవిధివత్స్నాత్వానిత్యంసమాహితః ।
యజేతకర్మభిస్తైస్తైర్విష్ణుం దేవాది సంజ్ఞితమ్ ॥ ౫ ॥

వ్యా ॥ విధివత్ - యథావిధి, ఉద్బోధమారభ్య స్నానపర్యన్తోవిధిః శ్రీపఞ్చరాత్రరక్షాయాం విశదతమమనుసన్ధేయః; తైస్తైఃకర్మభిః - సన్ధ్యావన్దనాదిభిః, దేవాదిసంజ్ఞితమ్ - తత్తత్కర్మా

రాధ్యదేవతాశరీరతయా తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యం విష్ణుం యజేత, తత్తద్దేవతావాచకశబ్దవాచ్యత్వహేతుకయా విష్ణుమిత్యనేన అన్తర్యామితయా వ్యాప్తిరుక్తా ॥ ౫ ॥

తతశ్చ దేవదేవేశం భోగైరభ్యర్చయేద్ధరిమ్ ।
అశుద్ధవర్జంసకలైస్సపరివారైస్సమన్వితమ్॥ ౬ ॥

వ్యా ॥ తతశ్చేత్యనేన సన్ధ్యాదీనాం కర్మణాం భగవత్కైఙ్కర్యయోగ్యతాపాదకత్వమభిప్రేతమ్, అశుద్ధవర్జమ్ - ఇన్ద్రాద్యశుద్ధపరివారం వర్జయిత్వా, సర్వైస్సపరివారైస్సహితం నారాయణం గన్ధపుష్పనైవేద్యాదిభిర్భోగైరభ్యర్చయేత్ ॥ ౬ ॥

పూర్వమేవ యథాన్యాయమభిగమ్యజగద్గురుమ్ । ఉపా
దాయచ యాగార్థాన్ సమ్భారాన్నియతస్స్వయమ్ ॥
యజేత పురుషం సాక్షాద్యథార్హం ప్రతిమాదిషు ।
పఞ్చరాత్రేణ విధినా గుర్వధీనః పరేణ వా ॥ ౮ ॥

వ్యా ॥ భగవదర్చనాత్పూర్వమేవ, యథాన్యాయమ్ - యథాశాస్త్రమ్, అభిగమ్య - అభిగమనం కృత్వా, యాగార్థాన్ - యాగః అర్థః ప్రయోజనం యేషాం తాన్, యాగసాధనాని, ఉపాదాయ - ఉపాదానసఙ్కల్పపూర్వకం సమ్పాద్య, నియతస్సన్, పురుషమ్ - పురుషసూక్తప్రసిద్ధం నారాయణమ్, గుర్వధీనః- ఆచార్యాయత్తః, తదనుజ్ఞాపూర్వకం పఞ్చరాత్రేణ విధినా - శ్రీపఞ్చరాత్రోక్తమార్గేణ, పరేణవా - స్మృతిపురాణాద్యుక్తేనవా, విధినా ప్రతిమాదిషు సాక్షాదేవ - వ్యవధానమన్తరేణ, స్వయం యజేత ॥ ౭ ॥ ౮ ॥

అ ॥ ఏవమభిగమనోపాదానేజ్యానాం కర్తవ్యతాముక్త్వా ఇజ్యాయాం సర్వేష్వధికారిణ ఇత్యాహ —

బ్రాహ్మణైః క్షత్రియైర్వైశ్యైశ్శూద్రైస్స్త్రీభిస్తథేతరైః ।
యథార్హమిజ్యస్సేవ్యశ్చ నిత్యం సర్వేశ్వరో హరిః ॥ ౯ ॥

వ్యా ॥ ఇతరైః - అనులోమప్రతిలోమజాతైః, యథార్హమ్ యథోచితమ్, చతుర్ణాం వర్ణానాం ప్రతిమాదిషు, ప్రతిలోమజాతానాం పాదుకాస్విత్యాదివిభాగేనేత్యర్థః. ఇజ్యః - యష్టవ్యః, నిత్యమిత్యనేన భగవత్సమారాధనస్య నిత్యత్వముచ్యతే. యదాహ - "నిత్యం సదా యావదాయుర్న కదాచిదతిక్రమేత్ । ఇత్యుక్త్వాతిక్రమే దోషశ్రుతేరత్యాగచోదనాత్ । ఫలాశ్రుతేర్వీప్సయా చ తన్నిత్యమితి కీర్తితమ్" ఇతి. సర్వేశ్వర ఇతి సాభిప్రాయపదమ్, భగవదీశ్వరత్వస్య సర్వప్రతియోగిత్వాత్సర్వైరపి భగవానిజ్యత ఇతి భావః ॥ ౯ ॥

అ ॥ యథార్హమితి పదేనాభిప్రేతమర్థం విశదయతి —

బ్రహ్మక్షత్రియవిట్శూద్రాశ్చత్వారః ప్రతిమాదిషు । జగ
ద్గురుం చార్చయేయురన్యే తత్పాదుకార్చనమ్ ॥ ౧౦ ॥

వ్యా ॥ చత్వారో వర్ణాః, ప్రతిమాదిషు చ, జగద్గురుమ్ - భగవన్తమ్, అర్చయేయుః, చకారేణ పాదుకార్చనం సముచ్చీయతే, అన్యే తు - తద్వ్యతిరిక్తాస్తు, తత్పాదుకార్చనమ్ - తస్య జగద్గురోః పాదుకార్చనమ్, కుర్యురిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥

అ ॥ ప్రతిమాదిష్విత్యాదిశబ్దాభిప్రేతం విశదయన్ తస్య ముఖ్యత్వం చాహ —

అధికప్రీతిరర్చాయామేకాన్తీ హరిమర్చయేత్ । తద
భావేఽగ్నిహృత్సూర్యభూమ్యమ్బుగగనాదిషు ॥ ౧౧ ॥

వ్యా ॥ ఏకాన్తీ, అధికప్రీతిః - అతిశయప్రేమాసక్తః, అర్చాయామేవ - ప్రతిమాయామేవ, హరిమర్చయేత్, తదభావే - అర్చా

భావే, వహ్నిమధ్యే హృదయకమలమధ్యే సూర్యమణ్డలే భూ
మౌ అప్సు గగనే చ, యథారుచి క్వచిదర్చయేత్. ఆదిశబ్దేనపా
షాణాసఙ్గ్రహః ॥ ౧౧ ॥

భోజయేద్వైష్ణవాన్నిత్యం పిత్రర్థానతిథీంస్తథా । వై
ష్ణవానేవ బిభృయాత్పుత్రదారాదికాన్నిజాన్ ॥౧౨॥

వ్యా ॥ నిత్యమ్, పిత్రర్థాన్ అతిథీంశ్చ వైష్ణవానేవ భోజయే
త్; పిత్రాద్యనుద్దిశ్య నావైష్ణవాన్ భోజయేత్. నాప్యతిథీనవైష్ణవా
నిత్యేవకారార్థః, నిజాన్ - స్వకీయాన్ పుత్రదారాదికానపి వైష్ణ
వానేవబిభృయాత్. స్వకీయానామప్యవైష్ణవత్వే భరణం నక
ర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥

నాతిసఙ్గం పరిచరేత్పిత్రాదీనప్యవైష్ణవాన్ । భిక్షే
త వైష్ణవేష్వేవ బ్రహ్మచారీ యతిస్తథా ॥ ౧౩ ॥

వ్యా ॥ అవైష్ణవాన్ పిత్రాదీనపి అతిసఙ్గం నపరిచరేత్;
కింతు బిభృయాదిత్యభిప్రాయః. బ్రహ్మచారీ తథా యతిరపి వైష్ణ
వేష్వేవ భిక్షేత - పరమైకాన్తిష్వేవ భిక్షాదికం కుర్యాత్ నావైష్ణ
వేష్విత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥

అసద్దృష్టిం పరిహరేదచ్యుతస్య నివేదితే । దద్యాదా
చార్యముఖ్యేభ్యస్స్వార్థం చాత్ర ప్రకల్పయేత్ ॥ ౧౪ ॥

వ్యా ॥ అచ్యుతస్యనివేదితే అన్నాదౌ, అసద్దృష్టిమ్ - అవైష్ణవ
దృష్టిమ్, పరిహరేత్. అసద్భిర్దృష్టం భగవదర్పితమపి నభుఞ్జీతే
త్యర్థః. అచ్యుతస్యనివేదన ఇత్యపరః పాఠః, తదా భగవన్నివేద
నదశాయాం అసతాం దృష్టిం పరిహరేదిత్యర్థః. అథ సంవిభాగ
మాహ. దద్యాదితి, భగవన్నివేదితమాచార్యప్రభృతిభ్యో దద్యా
త్ - సమర్పయేత్. అత్ర ఆచార్యముఖ్యేభ్యో దత్తశిష్టే భగవన్ని
వేదితే స్వార్థం కిఞ్చిత్పరికల్పయేత్ ॥ ౧౪ ॥

అ ॥ అథానుయాగమాహ —

నివేద్య హృది తద్భూయః పరిషేకాదిపూర్వకమ్ । జు-
హుయాదాహుతీః పఞ్చ విష్ణౌ ప్రాణాదిసంజ్ఞితే ॥ ౧౫ ॥

వ్యా ॥ తత్ - భగవన్నివేదితమ్, భూయః - పునరపి, పరిషే-
చనాదిపూర్వకమ్, హృది నివేద్య - హృదయకమలవాసినే భగ-
వతే నివేద్య, ప్రాణాదిసంజ్ఞితే - ప్రాణాపానాద్యన్తర్యామిత-
యా తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యే విష్ణౌ, పఞ్చాహుతీర్జుహుయాత్ ।
"ప్రాణాయ స్వాహా" ఇత్యాదిభిర్మన్త్రైర్జుహుయాత్ ॥ ౧౫ ॥

అ ॥ భోజనమధ్యే అపూర్వేషు భోగ్యపదార్థేషు ఆగతేషు
తేషాం భగవన్నివేదనప్రకారం నివేదనాధికారసమ్పత్తిం చాహ —

నివేదయేచ్చ భుఞ్జానో మనసానాగతాన్పురా । మనో-
హి పూతమన్యత్ర సూతోదక్యాశవస్పృశః ॥ ౧౬ ॥

వ్యా ॥ భుఞ్జానః - అభ్యవహరన్నేవ, అనాగతాన్ పురా
ప్రాఙ్నివేదనదశాయామనాగతాన్, భోగ్యాన్, మనసా భగవ-
తే నివేదయేత్. నను భుఞ్జానస్య మనో వా కథం శుద్ధమిత్యత్ర
ఆహ. మనో హీతి, సూతోదక్యాశవస్పృశః అన్యత్ర మనః పూ-
తమ్, హి ప్రమాణప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి. సూతస్పృశః ఉదక్యా-
స్పృశః శవస్పృశశ్చ మనః శుద్ధం న భవతి, తదన్యేషాం తు శుద్ధ-
మిత్యర్థః. ఉదక్యా - రజస్వలా ॥ ౧౬ ॥

అ ॥ హవ్యే కవ్యే చ భగవన్నివేదితమేవ ప్రశస్తమిత్యాహ —

ప్రశస్తం భగవద్భుక్తం పితృదేవాదికర్మసు ।
లబ్ధేన చాన్యతస్తేన పునర్యాగోఽపి చోదితః ॥ ౧౭ ॥

వ్యా ॥ దేవాదీత్యాది శబ్దేన ఋషీణాం చ సఙ్గ్రహః; ఉక్త-
మర్థం కైముత్యరీత్యా ద్రఢయతి. లబ్ధేతి, యతేర్భిక్షాదినా

అన్యతః - అన్యస్మాత్, లబ్ధేన తేన - భగవద్భుక్తేన, పునర్యాగోపి
చోదితః - పునరిజ్యావిహితా, కింపునఃపితృదేవాదికర్మాణీతిభావః ॥

అ ॥ అథ స్వాధ్యాయయోగామాహ:—

{కృత్వానుయాగం కుర్వీత స్వాధ్యాయం వైష్ణవంపరమ్ ।
తతోయుఞ్జీతచాత్మానం పురుషే పుష్కరేక్షణే ॥ ౧౮ ॥}

వ్యా ॥ అనుయాగం కృత్వా, పరమ్ - అనుయాగానన్తరభా
వినమ్, వైష్ణవమ్ - భగవన్మన్త్రవిషయకమ్, స్వాధ్యాయమ్ - జ
పరూపమ్, కుర్వీత. శాణ్డిల్యాదిభిర్వ్యాపకమన్త్రానుసన్ధానస్య స్వా
ధ్యాయతోక్తేః, తతః - స్వాధ్యాయానన్తరమ్, పుష్కరేక్షణే-
పుణ్డరీకాక్షే, పూరుషే, ఆత్మానమ్ - మనః, యుఞ్జీత- యద్వా:-
ఆత్మానమ్ - జీవంస్వమ్, పురుషే యుఞ్జీత "ఈదృశః పరమాత్మా
యం ప్రత్యగాత్మాయమీదృశః" ఇత్యాదిశాణ్డిల్యోక్తప్రక్రియ
యా స్వపరసమ్బన్ధానుసన్ధానమవిచ్ఛేదేన కుర్వీతేత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥

{యేచభాగవతామన్త్రా యేచదివ్యాశ్చవిగ్రహాః । య
థోపదేశం నియతస్తాంశ్చ సేవేత నిత్యశః ॥ ౧౯ ॥}

వ్యా ॥ యే భగవన్మన్త్రాః, యే వా భగవద్విగ్రహాః, ఆచార్య
కృపాలబ్ధాన్ తాన్ మన్త్రాన్విగ్రహాంశ్చ, నియతస్సన్ స్వాధ్యాయే
యోగేచ సేవేత. ఉపదిష్టాన్ భగవన్మన్త్రాన్ స్వాధ్యాయే అ
ధీయీత; ఆచార్యేభ్యో లబ్ధాన్ భగవద్విగ్రహాన్ యోగే ధ్యా
యేదిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥

అ ॥ పఞ్చకాలకర్తవ్యాని సఙ్గృహ్యాహ:—

{కృత్వాభిగమనం పూర్వముపాదాయచ సమ్పదః ।
ఇష్ట్వాధీత్యచయుఞ్జానో భాగైఃకాలంనయేదితి ॥ ౨౦ ॥}

వ్యా ॥ పూర్వమ్ - ఆదౌ, అభిగమనం కృత్వా, అనన్తరం
సమ్పదః - యాగసమ్భారాన్, ఉపాదాయ - ఇజ్యార్థముపాదా

నం కృత్వా, ఇష్ట్వా - ఇజ్యాం కృత్వా, అధీత్య - స్వాధ్యాయమధీత్య, యుఞ్జానః - యోగం కుర్వాణః, భాగైకకాలం నయేత్, ఇతి - అనేన ప్రకారేణ, కాలం పఞ్చధా విభజ్య అభిగమనాదిభిర్నయేదిత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥

అ ॥ ఏవం భగవదారాధనతయా ఫలసఙ్గ కర్తృత్వ పరిత్యాగపూర్వకం పఞ్చమహాయజ్ఞాన్ అన్యానపి జ్యోతిష్టోమాదీన్యథాశక్తి కుర్యాదిత్యాహ :—

{ తమేవమత్వా భోక్తారమిజ్యం యష్టారమేవ చ । య
{ జేత సకలైర్యజ్ఞైస్సర్వయజ్ఞమయం హరిమ్ ॥ ౨౧ ॥ }

వ్యా ॥ భోక్తారమ్ - యాగజనితప్రీత్యాధారమ్, ఇజ్యమ్- యాగవిషయమ్, యష్టారమ్ - యాగకర్తారమపి, తమేవ - భగవన్తమేవ, మత్వా, సకలైర్యజ్ఞైః, సర్వయజ్ఞమయం హరిమ్, యజేత. సర్వయజ్ఞమయత్వం భోక్తారం ఇజ్యం యష్టారమిత్యాదిపదైర్వ్యాఖ్యాతమ్, యష్టారం తమేవ మత్వేత్యనేన కర్తృత్వపరిత్యాగోఽభిప్రేతః; భోక్తారమితి యాగజనితప్రీతిభాక్త్వకథనేన కర్మణాం స్వయంప్రయోజనరూపత్వేన ఫలపరిత్యాగోఽభిప్రేతః; ఫలితస్య భగవన్నిష్ఠత్వకథనాత్సఙ్గపరిత్యాగఃఫలితః ॥ ౨౧ ॥

{ విష్ణోస్సేవేత తీర్థాని తద్దైవాయతనాని చ । దద్యా
{ దర్థాంశ్చ విప్రేభ్యశ్చరేచ్చ వివిధం తపః ॥ ౨౨ ॥ }

వ్యా ॥ విష్ణోస్తీర్థాని సేవేత, నత్వ వైష్ణవతీర్థాని, “అహస్వాధ్యాయమతీర్థగమ్” ఇత్యత్రాభిప్రేతం తీర్థగమనం వైష్ణవతీర్థవిషయం నియమితమితిమన్తవ్యమ్, ఆయతనాని - దివ్యాభివ్యక్తిస్థలాని శ్రీరఙ్గాదీని, విప్రేభ్యః, అత్ర విప్రశబ్దగ్రహణమైకాన్తిపరః “వాసుదేవం విజానన్ హి విప్రో విప్రత్వం గచ్ఛతి తత్వదర్శీ” ఇతి శ్రుతేః

“అవైష్ణవేన నకేనాపి వైష్ణవస్య కిఞ్చిత్సమాచరేత్” ఇతి సామాన్యతః, “అవైష్ణవేభ్యో యత్కిఞ్చిత్ప్రతిగృహ్య ప్రదాయ చ” ఇత్యాదినా విశేషతశ్చ, అవైష్ణవేభ్యో దానస్య నిషిద్ధత్వాత్ తపః - ఉపవాసప్రధానం కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాది ॥ ౨౨ ॥

ప్రాయశ్చిత్తం తు పరమం ప్రపత్తిస్తస్య కేవలమ్ ।
కుర్యాత్కర్మాత్మకం వాఽపి వాసుదేవమనుస్మరన్ ॥ ౨౩ ॥

వ్యా ॥ తస్య - భగవన్న్యస్తభరస్య, ప్రపత్తిః - కేవలం ప్రపత్తిరేవ, పరమం ప్రాయశ్చిత్తమ్, “అపాయసంప్లవే సద్యః ప్రాయశ్చిత్తం సమాచరేత్ । ప్రాయశ్చిత్తిరియం సాఽత్ర యత్పునశ్శరణం వ్రజేత్” ఇత్యాదికమత్రానుసన్ధేయమ్. శక్తౌ సత్యాం ప్రతిపదోక్తం ప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమిత్యాహ. కుర్యాదితి, వాసుదేవమనుస్మరన్ తత్తత్కర్మారాధ్యం సర్వాన్తర్యామిణం సర్వేశ్వరం మన్వానః, కర్మాత్మకమ్ - క్రియారూపం వాఽపి, ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్ ॥ ౨౩ ॥

అ ॥ అభాగవతదృష్ట్యాదేః ప్రాయశ్చిత్తమాహ శ్లోకద్వయేన —

విశుద్ధిర్విష్ణుభక్తస్య దృష్ట్యా స్పర్శనసేవయా । స్మ
రణేనాన్నపానాద్యైర్గిరా పాదరజోఽమ్బుభిః ॥ ౨౪ ॥
విష్ణోర్నివేదితాన్నాద్యైస్తథా తత్కీర్తనాదిభిః ।
అభాగవతదృష్ట్యాదేశ్శుద్ధిరేషా విశేషతః ॥ ౨౫ ॥

వ్యా ॥ తత్ర లఘునిమిత్తే యథాశ్రుతమేవ ప్రాయశ్చిత్తమ్, గురునిమిత్తే తు తదర్థవిహితం వైష్ణవేష్ట్యాదికమనుష్ఠాయ తదనన్తరమత్రోక్తమాచరేత్ అవైష్ణవదృష్టౌ వైష్ణవదృష్టిః ప్రాయశ్చిత్తమ్, అవైష్ణవస్పర్శస్య స్నానాద్యనన్తరం వైష్ణవస్పర్శః, అవైష్ణవసేవాయాస్తు వైష్ణవేష్ట్యాద్యనన్తరం వైష్ణవసేవా, అవైష్ణవస్మరణ

స్య వైష్ణవస్మరణమ్, అవైష్ణవాన్నపానాదేః హారీతోక్తతదర్థేష్టే స్నానానన్తరం వైష్ణవాన్నపానాదికమ్, గిరా అవైష్ణవసంభాషణస్య వైష్ణవసంభాషణమ్, అవైష్ణవ పాదరజసః వైష్ణవపాదరజః, అవైష్ణవామ్బునో వైష్ణవామ్బు, అనివేదితాన్నాదేః నివేదితాన్నాది, కాలే అకీర్తనాదేః కీర్తనాది, అభాగవతదృష్ట్యాదేరేషా విశేషతశ్శుద్ధిః; తదర్థవిహితకర్మానుష్ఠానానన్తరం విశేషతశ్శుద్ధ్యాపాదకం విధీయతే. యద్వా అభాగవత దృష్ట్యాదేర్భాగవతదృష్ట్యాదికం తావన్మాత్రమేవ ప్రాయశ్చిత్తం మన్తవ్యమ్ ॥ ౨౪ ॥ ౨౫ ॥

అ ॥ అవిచ్ఛేదేన భగవదిజ్యా నిరతస్య తదర్చనేన కాలం నయతః యజ్ఞదాన తపః ప్రాయశ్చిత్తరాహిత్యేఽపి నవృత్తివైకల్యమిత్యభిప్రాయేణాహ:—

{కృతా యజ్ఞాస్సమస్తాశ్చ దానాని చ తపాంసి చ ।
{ప్రాయశ్చిత్తమశేషం చ నిత్యమర్చయతా హరిమ్ ॥

వ్యా ॥ యథాశక్తి యత్కిఞ్చిదనుష్ఠానేనాపి యజ్ఞదానతపః ప్రభృతికం సర్వం పూర్ణం భవతి, ప్రాయశ్చిత్తమపి ప్రతిపదోక్తశక్త్యా యత్కిఞ్చిదనుకల్పానుష్ఠానమాత్రేణైవ ముఖ్యకల్పానుష్ఠానసదృశం భవతీత్యర్థః. నపునరత్ర నిత్యస్య యజ్ఞాదేః, సతినిమిత్తే ప్రాయశ్చిత్తస్య వా, అకరణమభిప్రేతమ్; శక్యనిత్యకర్మ పరిత్యాగే, ప్రాయశ్చిత్తానన్వయే చ, భగవదిజ్యాయామప్యనధికారిత్వోక్తేః. యద్వా అనేన శ్లోకేన యజ్ఞదానాదిసకలధర్మాపేక్షయా నిత్య భగవదారాధనస్య పరమైకాన్తినః ప్రధానధర్మతయా తత్ప్రశంసా క్రియత ఇతి ॥ ౨౬ ॥

అ ॥ ఉక్తం విహితాచారం నిగమయతి :—

{ఏవం నిత్యాని కర్మాణి తథా నైమిత్తికాని చ । భర్తుః
{ప్రీతికరాణీతి కుర్యాత్ప్రీత్యైవ కేవలమ్ ॥ ౨౭ ॥

వ్యా ॥ ఏవముక్తాని కర్మాణి, నిత్యనైమిత్తికానివ, ఆత్మభర్తుః-సర్వేశ్వరస్య. ప్రీతికరాణ్యేవ కుర్యాత్, ప్రీత్యైవ కేవలం నతు విహితానీతి నిర్బన్ధబుద్ధ్యా ॥ ౨౭ ॥

అత్రైవం బ్రాహ్మణోవిద్వానేకాన్తీధర్మమాచరన్ ।
సరహస్యమిదంసమ్యక్సాధుభ్యశ్చోపపాదయేత్ ॥

వ్యా ॥ బ్రాహ్మణో విద్వాన్ - అధీతవేదః కృతతద్విచారః, ఏకాన్తీ - విప్రః, ధర్మమ్ - విహితాచారమ్, ఆచరన్ - కుర్వన్, సరహస్యమ్ - గోప్యార్థసహితమ్, ఇదమ్ - విహితాచారరూపమ్, సర్వం సమ్యగుపదేశపాత్రేభ్యశ్చోపపాదయేత్ - ఉపదిశేత్ ॥

అ ॥ ఏవం క్షత్రియోఽపి స్వవర్ణవిహితాచారం కుర్యాదిత్యాహ—

ప్రజాపాలనరూపంచ ధర్మంభాగవతంచరన్ । ప్రాప్యా
పి మహదైశ్వర్యం నృపస్స్యాదేవ నిర్భరః ॥ ౨౯ ॥

వ్యా ॥ భగవదారాధనతయా ప్రజాపాలనాదిరూపం స్వధర్మం చరన్ అధికమైశ్వర్యం లబ్ధ్వాపి రాజా నిర్భర ఏవ స్యాత్. మహతా తేనైశ్వర్యేణ నబధ్యత ఇత్యర్థః. ఇదమైశ్వర్యం స్వస్య నబన్ధకమితిమత్వా నిర్భర ఏవ స్యాదితి వార్థః ॥ ౨౯ ॥

అ ॥ అథవైశ్యోఽపి విహితాచారం కుర్యాదిత్యాహ —

అథవైశ్యస్య ధర్మస్తు వైష్ణవానభితర్పయన్ । ధనే
ష్వసక్తఏకాన్తీ పరం ప్రాప్నోతి తత్పదమ్ ॥ ౩౦ ॥

వ్యా ॥ ధనేష్వసక్తః - జాతనిబన్ధనం లోభమకుర్వాణః, యద్వా పాశుపాల్యాదినా విహితేన ధనం సమ్పాదయన్నపి నతత్ర సక్తస్స్యాదితి ॥ ౩౦ ॥

శుశ్రూషమాణశ్శూద్రోఽపి వైష్ణవానగ్రజన్మనః । స్వ
ధర్మరతఏకాన్తీ ముచ్యతే సర్వకిల్బిషాత్ ॥ ౩౧ ॥

వ్యా ॥ శూద్రోఽపి అగ్రజన్మనః - వైష్ణవాన్, శుశ్రూషమాణః, శూద్రస్యోక్త్వా త్రైవర్ణిక శుశ్రూషాం వైష్ణవ త్రైవర్ణికవిషయే నియమయతి ॥ ౩౦

అ ॥ ఏవం చతుర్ణాం వర్ణానాం స్వవర్ణవిహితాచారః అనతిలఙ్ఘనీయ ఇత్యుక్త్వా చతుర్ణామప్యాశ్రమాణాం స్వస్వవర్ణాశ్రమవిహితాచారోఽవశ్యమనుష్ఠేయ ఇత్యాహ:—

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो
బ్రహ్మచారీ గృహస్థశ్చ వానప్రస్థోథభిక్షుకః । ఏకా
న్తినస్స్వధర్మస్థాస్సర్వే యాన్తి పరాం గతిమ్ ॥౩౨॥

వ్యా ॥ బ్రహ్మచారీ గృహస్థో వనస్థో యతిశ్చేత్యేతే పరస్మై కాన్తినః, సర్వే స్వధర్మస్థాః - స్వాశ్రమనియతధర్మనిరతాః, పరాం గతిం యాన్తి, భగవన్నిగ్రహస్య అవిషయీభూతా భవన్తీత్యర్థః ॥

అ ॥ కాసాంచిత్ స్త్రీణాం కేషాంచిచ్ఛూద్రాణాం చ గార్హస్థ్యభోగపరిత్యాగేనావస్థితిమనుజానాతి —

నిత్యోప్తకేశా నిభృతాస్త్యక్తసర్వపరిగ్రహాః । స్త్రీ
శూద్రాద్యాస్స్వధర్మేణ వర్తేరన్వాజగద్గురౌ ॥౩౩॥

వ్యా ॥ ఉప్తాః వపనం ప్రాపితాః కేశా యేషాం తే తథోక్తాః, నిభృతాః - నిశ్చలాః, త్యక్తసర్వపరిగ్రహాః - ధనదారాదిసకలపరిగ్రహరహితాః, స్త్రీశూద్రాద్యాః, ఆదిశబ్దేన తత్సన్నికృష్టా గృహ్యన్తే, జగద్గురౌ - భగవద్విషయే, స్వధర్మేణ వర్తేరన్ - స్వధర్మేణ భగవన్తమారాధయేయురిత్యర్థః. "జపస్తపస్తీర్థసేవా ప్రవ్రజ్యామన్త్రసాధనమ్ । దేవతారాధనంచేతి స్త్రీశూద్రపతనాని షట్" ఇతి శాస్త్రం పరస్మైకాన్తివ్యతిరిక్తవిషయమ్, తత్ర యథార్హం తత్త్రితయస్యాపి తేష్వనుజ్ఞానాత్ ॥ ౩౩ ॥

వర్ణాశ్చాశ్రమాశ్చైవ పరే పి హరిమాశ్రితాః । అ
పాయైర్నావసీదన్తి స్వేషు ధర్మేష్వవస్థితాః ॥౩౪॥

వ్యా ॥ చత్వారోవర్ణాః - చత్వారఆశ్రమాః, పరేపి - అనులోమప్రతిలోమజాతా విదురాదయశ్చ, హరిమాశ్రితాస్స్వవిహితధర్మనిరతాః, అపాయైః - అపాయాధికారోక్తైః, నావసీదన్తి - అవసాదం న ప్రాప్నువన్తి ॥ ౩౪ ॥

ఇతి విహితాచారాధికారః,

అ ॥ ప్రతిషిద్ధవర్జనస్య విరుద్ధేషు ప్రపఞ్చయిష్యమాణత్వాద్విహితాచారానన్తరం షడ్విధవృత్త్యుద్దేశశ్లోకక్రమప్రాప్తం ప్రతిషిద్ధవివర్జనం విహాయ దృష్టిమధికరోతి ;—

సమాశ్రితోదాస్యరత్యఃపతింవిశ్వస్య మాధవమ్ । యథా
ర్హమాచరన్ధర్మాన్భూయోదృష్ట్యాదిసంశ్రయేత్ ॥ ౩౫ ॥

వ్యా ॥ విశ్వస్య పతిం మాధవమ్ - శ్రియఃపతిమ్, దాస్యరత్యః - కైఙ్కర్యరూపఫలార్థీసన్; సమాశ్రితః, యథార్హమ్ - స్వవర్ణాశ్రమోచితమ్, ధర్మానాచరన్ - విహితాచారాన్ కుర్వన్, భూయః దృష్ట్యాదిసంశ్రయేత్, ఆదిశబ్దేన లక్ష్మ్యా భక్తిసత్సేవానాం సఙ్గ్రహః ॥ ౩౫ ॥

ప్రతిష్ఠాంసర్వధర్మాణాంప్రసాదైకాత్మనాంహరేః । తదా
జ్ఞారూపమనఘంశాస్త్రంశ్రుత్యాదిమానయేత్ ॥ ౩౬ ॥

వ్యా ॥ హరేః ప్రసాదైకాత్మనామ్ - భగవత్ప్రసాదైకఫలానామ్ - సర్వధర్మాణామ్, ప్రతిష్ఠాహేతుత్వాత్ ప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే; సకలధర్మప్రతిపాదకమిత్యర్థః. తదాజ్ఞారూపమ్ - భగవదాజ్ఞారూపమ్, అనఘమిత్యపౌరుషేయతయా వక్తృదోషభ్రమాద్యమలకమ్, శ్రుత్యాదీత్యాదిశబ్దేన స్మృతీతిహాసపురాణాని సఙ్గృహ్యన్తే. శ్రుత్యాద్యాత్మకం శాస్త్రం మానయేత్ - బహుమన్యేత, తత్ర స్వహితపురుషార్థప్రతిపాదకమిదమితి సాదరమనుసన్దధీతేత్యర్థః ॥ ౩౬ ॥

సాఙ్గాన్ వేదానధీయీత న్యాయైశ్చార్థం విచారయేత్ ।
విద్యాత్కర్మాఖిలం యత్ర విష్ణోరారాధనాత్మకమ్ ॥ ౩౭ ॥

వ్యా ॥ సాఙ్గాన్ - శిక్షాకల్పాద్యఙ్గసహితాన్, వేదాన్ అధీయీత; అధ్యయనేన స్వాధ్యాయసంస్కారం కుర్యాత్; న్యాయైః - జైమినిసూత్రోక్తైః న్యాయైః, అర్థమ్ - వేదార్థం చ, విచారయేత్, విష్ణోరారాధనాత్మకమ్ - ఆరాధనరూపమ్, అఖిలమ్ - సర్వమపి, కర్మ - ధర్మజాతమ్, యత్ర - వేదేషు, విద్యాత్ - జానీయాత్. తాన్వేదానధీయీత, తదర్థం చ విచారయేదిత్యన్వయః ॥ ౩౭ ॥

వ్యవస్థాం పదవర్ణాదేశ్ఛన్దః కాలం క్రియావిధిమ్ । జ్ఞాత్వాఙ్గైర్గమయేదర్థాన్ న్యాయైస్సర్వత్ర సాధుభిః ॥ ౩౮ ॥

వ్యా ॥ పదవర్ణాదేః వ్యవస్థామ్, ఆదిశబ్దేన మానాదిస్సఙ్గృహ్యతే, పదవ్యవస్థాం వర్ణవ్యవస్థాం ప్రమాణాదివ్యవస్థాం చ, ఛన్దః - గాయత్ర్యాదిఛన్దః, కాలమ్ - కాలస్వరూపమ్, క్రియావిధిమ్ - యజ్ఞాదివిధిమ్, అఙ్గైః జ్ఞాత్వా - అఙ్గశబ్దో న్యాయదిగ్రన్థస్యాప్యుపలక్షణార్థః; పదవ్యవస్థాం వ్యాకరణేన, వర్ణవ్యవస్థాం శిక్షయా, ప్రమాణాదివ్యవస్థాం న్యాయవిస్తరేణ, ఛన్దః - ఛన్దశ్చిత్యా, కాలం జ్యోతిషికేణ, క్రియావిధిం కల్పసూత్రేణ చ జ్ఞాత్వేత్యర్థః. సాధుభిస్సమీచీనైర్న్యాయైస్సర్వత్ర అర్థాన్ గమయేత్. మీమాంసయా వేదార్థవిచారం కుర్యాదిత్యర్థః ॥ ౩౮ ॥

శిష్టైర్వర్ణాశ్రమాదీనామచ్యుతారాధనాత్మకాన్ ।
స్మృతాంశ్చ వివిధాన్ధర్మాన్విద్యాద్వైదికసమ్మతాన్ ॥

వ్యా ॥ వర్ణాశ్రమాదీనామిత్యత్ర ఆదిశబ్దేన అవస్థా గృహ్యతే, అచ్యుతారాధనాత్మకాన్ - భగవదారాధనాత్మకాన్, శిష్టైః - మన్వాదిభిః, స్మృతాన్ - స్మృతివిషయీకృతాన్, వివిధాన్ - బహు

విధాన్, వైదికసంమతాన్ - వేదప్రామాణ్యాభ్యుపగన్తృసంమ
తాన్, వర్ణాశ్రమాదీనాం ధర్మాన్ - వర్ణాశ్రమాదినియతధర్మాన్, వి
ద్యాత్ - జానీయాత్; అచ్యుతారాధనాత్మకవివిధవర్ణాశ్రమనియత
ధర్మప్రతిపాదకవైదికసంమతమన్వాదివిరచితస్మృతిపరిశీలనం కుర్యా
దిత్యర్థః. మన్వాదిధర్మశాస్త్రైః కర్మభాగముపబృంహయేదిత్యర్థః ॥

{అథౌపనిషదం చార్థం శృణుయాన్న్యాయతస్సుధీః । యే
నారాధ్యం పరం బ్రహ్మ జానీయాత్పురుషోత్తమమ్ ॥౪౦॥}

వ్యా ॥ అత్ర అథశబ్ద ఆనన్తర్యే, ఆనన్తర్యం చాత్ర కర్మవిచారానన్త
ర్యమ్, సాఙ్గాన్వేదానధీయీతేత్యారభ్య ఏతత్పర్యన్తం కర్మవిచా
రస్య ప్రతిపాదితతయా ప్రకృతత్వాత్, అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్య
త్ర అథశబ్దః అత్రత్యాథశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞాపితః; తేన సౌత్రాథశబ్ద
స్య సాధనచతుష్టయానన్తర్యపరత్వవాదినాం కుదృష్టీనామనవకా
శో మన్తవ్యః; న్యాయతశ్శృణుయాదిత్యనేన జిజ్ఞాసాశబ్దార్థ ఉక్తః;
యేనారాధ్యం పరం బ్రహ్మేత్యనేన సూత్రస్థబ్రహ్మశబ్దః ప్రత్యభిజ్ఞాపితః,
పురుషోత్తమమిత్యనేన బ్రహ్మశబ్దార్థోక్తేః; అత ఏవ బ్రహ్మశబ్దేన స్వ
భావతో నిరస్తనిఖిలదోషానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణః పు
రుషోత్తమోఽభిధీయత ఇతి భగవద్భాష్యకారోక్తిః, అక్షరార్థస్తు,
అథ - కర్మవిచారానన్తరమ్, ఔపనిషదమ్ - ఉపనిషత్ప్రతిపాదితమ్,
అర్థం న్యాయైశ్శృణుయాత్. "తద్విజ్ఞానార్థం స గురుమేవాభిగ
చ్ఛేత్సమిత్పాణిశ్శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమ్" ఇత్యాది ప్రక్రియయా
ఆచార్యోపసత్తిపూర్వకం గురుముఖేన వేదాన్తమీమాంసాం శృణు
యాదిత్యర్థః, శృణుయాదితి న శ్రవణస్వరూపవిధిః, తస్య రాగతః
ప్రాప్తత్వాత్; సాఙ్గసశిరస్కస్వాధ్యాయాధ్యయనేనాపాతతః
ఫలవదర్థావగమేన శ్రవణే రాగత ఏవ ప్రవృత్తేః; అపితు శ్రవణము
ద్దిశ్య గురూపసత్తిర్విధీయత ఇతి బోద్ధవ్యమ్; యేన - ఔపనిషదార్థ

శ్రవణేన, ఆరాధ్యమ్-పూర్వభాగప్రతిపాదితసకలధర్మారాధ్యం పురు
షోత్తమశబ్దవాచ్యమ్, పరంబ్రహ్మ జానీయాత్; ఆరాధ్యమిత్యనేన
పూర్వోత్తరభాగయోరారాధన తదారాధ్యజ్ఞాపనార్థం ప్రవృత్తత
యా సర్వే వేదా యత్రైకం భవన్తి ఇత్యాది శ్రుతిప్రతిపాదితపర
మాత్మపరత్వమ్, ఏకార్థపరతయా ఏకశాస్త్రిత్వమ్, తద్విచార
యోరప్యేకవ్యాఖ్యేయవ్యాఖ్యానాత్మకతయా ఏకశాస్త్రిత్వం చ
అభిప్రేతమ్ ॥ ౪౦ ॥

అ ॥ పఞ్చరాత్రేతిహాసపురాణైః వేదాన్తముపబృంహయేది
త్యాహ —

పఞ్చరాత్రం మహద్దివ్యం శాస్త్రం శ్రుతివిభావనమ్ ।
విశేషేణాధిగన్తవ్యం గీతం భగవతా స్వయమ్ ॥ ౪౧ ॥

వ్యా ॥ స్వయం భగవతా గీతమ్ - స్వేనైవోక్తమ్, అష్టోత్తరశ
తసంహితారూపేణ ప్రవృత్తత్వాన్మహదేవ, గుహ్యార్థకత్వాద్దివ్యం,
శ్రుతయో విశేషేణ విభావ్యన్తే అనేనేతి శ్రుతివిభావనమ్ - శ్రు
త్యుపబృంహకం పఞ్చరాత్రాఖ్యం శాస్త్రం విశేషేణాధిగన్త
వ్యమ్, వేదాన్తోపబృంహణే తత్త్వహితపురుషార్థాంశేషు విశదతర
ప్రతిపాదకతయాఽత్యన్తాన్తరఙ్గత్వేన విశేషేణాధిగన్తవ్యమితి భావః॥

వేదవేద్యస్స భగవాన్ కృపయా పరయాచ్యుతః ।
చతుర్విధమిదం ప్రాహ సర్వేషాం హితకారణాత్ ॥

వ్యా ॥ కృపయా పరయేత్యనేన నిగ్రహమూలపాశుపతాదిత
న్త్రేభ్యో వ్యావృత్తిరపి ప్రదర్శ్యతే, చతుర్విధమ్ - ఆగమసిద్ధా
న్త మన్త్రసిద్ధాన్త తన్త్రసిద్ధాన్త తన్త్రాన్తరసిద్ధాన్తభేదేన చతు
ర్ధా విభక్తమ్ ॥ ౪౨ ॥

పరస్య బ్రహ్మణస్తత్ర విద్యా వ్యూహాదిసంస్థితిమ్ ।
జ్ఞానక్రియాస్సమస్తాశ్చ యోగంచాత్రఫలానిచ ॥ ౪౩ ॥

వ్యా ॥ పరస్య బ్రహ్మణః - తస్య అచ్యుతస్య, వ్యూహాదిసం
స్థితిమ్ - వ్యూహాదిక్రమమ్, జ్ఞానమ్ - జ్ఞానస్వరూపమ్, సమస్తాః
క్రియాః - కర్షణాదిప్రతిష్ఠాన్తాః ప్రతిష్ఠాద్యుత్సవాన్తా ఉత్సవాదిప్రా
యశ్చిత్తాన్తాస్సర్వాః క్రియాః, యోగమ్ - యోగస్వరూపమ్, జ్ఞా
నక్రియాయోగగ్రహణం చర్యాయా అప్యుపలక్షణార్థమ్, అత్ర
జ్ఞానయోగక్రియాచర్యాఖ్యఫలానిచ విద్యాత్ , జ్ఞానయోగక్రియా
చర్యాస్తత్ఫలానిచ అత్ర పఞ్చరాత్రశాస్త్రే విద్యాదితివాన్వయః
పాద్మసంహితాదిషుహి జ్ఞానయోగక్రియాచర్యాస్తదాఖ్యయాస
మాఖ్యాతైశ్చతుర్భిః పాదైః ప్రతిపాదితాః. అతస్తైస్తజ్జ్ఞానం సం
పాదయేదిత్యర్థః ॥ ౮౩ ॥

> పురాణాన్యవగాహేత సేతిహాసాని యత్ర తు ।
> కేశవస్య జగత్సృష్టిస్థితిభఙ్గాదికీర్త్యతే ॥ ౮౪ ॥

వ్యా ॥ యత్ర - పురాణేషు, భగవతః జగత్సృష్టిస్థితిలయాది
కం కీర్త్యతే, తాని సేతిహాసాని - ఇతిహాససహితాని, పురాణాని
అవగాహేత - పరిశీలయేత్ జగత్సృష్టిస్థితిభఙ్గాదీత్యాదిశబ్దేన వి
భవావతారచేష్టితాని గృహ్యన్తే ॥ ౮౪ ॥

> స్తోత్రాణి కల్పాన్నామాని కథాశ్చ వివిధాః శుభాః ।
> సద్భిః ప్రణిహితాంశ్చాన్యాన్ప్రబన్ధాన్పరిశీలయేత్ ॥

వ్యా ॥ కల్పాః - మన్త్రప్రతిపాదకభాగాః, వ్రతప్రతిపాదక
భాగాః, నామాని - సహస్రనామాదీని, సద్భిః - భగవజ్జ్ఞానేన లబ్ధ
త్మకైర్మహాత్మభిః, ప్రణిహితాన్ - నిర్మితాన్, అన్యాంశ్చ ప్రబన్ధా
న్పరిశీలయేత్ ॥ ౮౫ ॥

> మూలస్కన్ధమయా వేదాః పఞ్చరాత్రం చ మామకమ్ । అ
> న్యచ్చ తత్పరం గ్రాహ్యం శాస్త్రం నాన్యద్భృశం పునః ॥

వ్యా ॥ మూలసగ్రన్థమయా వేదాః - మూలవేదాస్సగ్రన్థమయా వేదాశ్చ, మూలవేదాః - మహోపనిషదాత్మకాః, సగ్రన్థమయా వేదాః అనువాకోపనిషదాత్మకాశ్చ, పఞ్చరాత్రంచ యత్పరమ్-యదర్థప్రతిపాదకమ్, తత్పరమ్ - తదర్థప్రతిపాదకమ్ , అన్యత్సర్వంచ శాస్త్రం గ్రాహ్యమ్ , అన్యాదృశంపునః - మూలసగ్రన్థమయ వేదపఞ్చరాత్రవిరుద్ధంచేన్నగ్రాహ్యమ్ ॥ ౪౬ ॥

ఇతిదృష్ట్యధికారః

అ ॥ అథ భక్తిమధికరోతి —

ప్రభుం భక్తపరాధీనం నిత్యమాలోకయేద్ధరిమ్ । వి
మానమథవాతస్యదూరాద్గోపురమేవవా ॥ ౪౭ ॥

వ్యా ॥ ప్రభుమ్ - సర్వేశ్వరమ్ , తథాపి భక్తపరాధీనమ్ , హరిం నిత్యమాలోకయేత్ , భగవదాలోకనాదీనాం భక్తిమూలకతయా తజ్జనకతయా వా భక్తిత్వోక్తిః; అథ తస్య - హరేః , విమానం వా గోపురమేవవా నిత్యమాలోకయేదిత్యన్వయః ॥ ౪౮ ॥

స్వరూపరూపవిభవగుణకర్మాణిశార్ఙ్గిణః । వ్యాచక్షీ
త నిబధ్నీయాచ్ఛృణుయాద్విలిఖేత్పఠేత్ ॥ ౪౮ ॥

వ్యా ॥ స్వరూపమ్ - దివ్యాత్మస్వరూపమ్, రూపమ్ - విగ్రహః , విభవశబ్దో విభూతిపరః , గుణాః - జ్ఞానాదయః , కర్మాణి - గజేన్ద్రరక్షణపార్థసారథ్యాదీని దివ్యచేష్టితాని , వ్యాచక్షీత - వ్యాకుర్వీత, నిబధ్నీయాత్ - తద్విషయాణి నిబన్ధనాని కుర్యాత్ , శృణుయాత్ - మహన్ముఖరితాఞ్శృణుయాత్; విలిఖేత్; పఠేత్ - వాచయేత్ ॥

చతుర్భుజముదారాఙ్గంశ్యామంపద్మనిభేక్షణమ్।
శ్రీభూమినీళాసహితం చిన్తయేచ్చసదాహృది॥

వ్యా ॥ ఉదారాఙ్గమ్ - ఉన్నతాఙ్గమ్ ॥ ౪౯ ॥

{ఉపేత్యాయతనం విష్ణోః ప్రణిపత్య తతస్తతః పరీత్య
దేవదేవేశం ప్రణమ్యాత్మానమర్పయేత్ ॥ ౫౦ ॥}

వ్యా ॥ పరీత్య - ప్రదక్షిణీకృత్య, ఆత్మానమర్పయేత్ - ఆత్మ సమర్పణం కుర్యాత్ ॥ ౫౦ ॥

{ప్రీతిసంహృష్టసర్వాఙ్గస్స్తుత్వా చాపి విలోకయన్ । కృ
తప్రసాదస్సేవేత నియతాత్మా యథోచితమ్ ॥ ౫౧ ॥}

వ్యా ॥ ప్రీత్యా భగవత్సేవాజనితయా సంహృష్టాని రోమాఞ్చకఞ్చుకితాని సర్వాఙ్గాని యస్య సథోక్తః, స్తుత్వా - స్తోత్రంకృత్వా, అపిచ, పునశ్చ విలోకయన్ - పశ్యన్, కృతప్రసాదః - భగవత్కృత ప్రసాదవిషయీభూత ఇత్యర్థః; యద్వా, కృతః ఉత్పాదితః ప్రసాదః భగవత్ప్రసాదః యేనసతథోక్తః, ఉత్పాదితభగవత్ప్రసాద ఇత్యర్థః; కృతప్రసాదః - ప్రసన్నాత్మేతి వార్థః, నియతాత్మా - నియమితవిషయాన్తరసఞ్చారహృదయః, యథోచితం సేవేత - స్వవర్ణాశ్రమావస్థోచితం సేవేత ॥ ౫౧ ॥

{యాత్రాదిషు చ సేవేత తద్దృష్టిస్తద్గుణాన్వదన్ ।
తత్తత్కర్మణి యుక్తస్తజ్జనసంబాధహర్షితః ॥ ౫౨ ॥}

వ్యా ॥ తద్దృష్టిః - భగవన్న్యస్తదృష్టిః, తద్గుణాన్ వదన్ - భగవద్గుణప్రతిపాదక ప్రబన్ధాన్ పఠన్, తత్తత్కర్మణి - రథాకర్షణపీఠోద్వాహనాదిభగవత్కర్మణి, యుక్తః - సక్తః, తజ్జనసంబాధహర్షితః - భగవద్యాత్రాలోకనార్థాగతజనసంమర్దేన ప్రహృష్టరోమా, సేవేత ॥ ౫౨ ॥

{గాయేదాస్ఫోటయేన్నృత్యేదుత్పతేన్నిపతేత్ స్ఖలేత్ ।
క్రోశేద్వ్యాపీ దేద్ధృష్యేచ్చ విష్ణోః ప్రేమవశానుగః ॥ ౫౩ ॥}

వ్యా ॥ ఆస్ఫోటనమ్ - భుజాస్ఫాలనమ్, కరతాళప్రవర్తనం వా, ప్రేమవశానుగః - ప్రేమపరతన్త్రః ॥ ౫౩ ॥

కుర్వాణశ్చ సదా వృత్తిం విష్ణోరాయతనే వసేత్ । దద్యా-
చ్చ వివిధాన్ భోగాననురూపాన్మనోరమాన్ ॥ ౫౪ ॥

వ్యా ॥ విష్ణోరాయతనే - భగవన్మన్దిరే, వృత్తిమ్ - సంమార్జనానులేపనాదీన్, కుర్వాణః సదా వసేత్. వివిధాన్ - చన్దనాగరుకస్తూరీ ప్రభృతికాన్, అనురూపాన్ - దేశకాలవిషయానురూపాన్, శాస్త్రానురూపాన్వా, మనోరమాన్ భోగాన్ - భోగహేతూన్, భగవతే దద్యాత్ ॥ ౫౪ ॥

పరివారాంశ్చ సేవేత భక్త్యా పరమయా హరేః ।
తత్తదర్చాగతాన్భక్తాన్గుర్వాదీంశ్చ విశేషతః ॥ ౫౫ ॥

వ్యా ॥ హరేః పరివారాన్ - దేవీభూషాయుధపరిజన సంవాహనపరిచ్ఛద గరుడ సేనాధిప చణ్డాది ద్వారపాలక కుముదాది గణాధిపరూపాన్, తత్తదర్చాగతాన్ - తత్తదర్చావతారస్థలేషు ప్రతిష్ఠాపితాన్, భక్తాన్ - పరమభక్తాన్, విశేషతో గుర్వాదీంశ్చ సేవేత ॥

హరేరాశ్రితవాత్సల్యాత్తత్తత్స్థానాభినన్దినః ।
అసాధారణభావేన తత్ర తత్రైవ వా వసేత్ ॥ ౫౬ ॥

వ్యా ॥ ఆశ్రితవాత్సల్యాత్, తత్తత్స్థానాభినన్దినః - శ్రీరఙ్గకరిగిరి వృషగిరి యదుగిరిప్రభృతి దివ్యాభివ్యక్తిదేశేషు హర్షేణ వసతః, హరేః అసాధారణభావేన - తదాసాధారణత్వేన, తత్ర - శ్రీరఙ్గాదిస్థలేష్వేవ వా, వసేత్ ॥ ౫౬ ॥

యే చ భుక్తోజ్ఝితా భోగాః శ్రీపతేశ్శిరసా నతః । అభ్యేత్య
ప్రతిపద్యేత భక్త్యా పరమయా స్వయమ్ ॥ ౫౭ ॥

వ్యా ॥ శ్రీపతేర్యే భుక్తోజ్ఝితాః - అనుభూయ పరిత్యక్తాః, భోగాః - మాల్యాదికాః, తానభ్యేత్య - అభిముఖ్యేనాగత్య, నతః - ప్రణతః, శిరసా ప్రతిపద్యేత - స్వీకుర్యాత్ ॥ ౫౭ ॥

పాదోదకం భగవతో లబ్ధ్వా భాగవతస్య చ । తిష్ఠ-
న్నేవాథవాసీనః పిబేచ్ఛుద్ధిశ్చ నాపరా ॥ ౫౮ ॥

వ్యా ॥ భగవతో భాగవతస్య వా పాదోదకం లబ్ధ్వా, అథ తిష్ఠన్నేవ అథవాఽఽసీనో వా పిబేత్. యథాస్థితో లభేత తథాస్థిత ఏవ పిబేదిత్యర్థః. అపరా - అన్యా, శుద్ధిశ్చ న - ఆచమన హస్తప్రక్షాళనాదిరూపా శుద్ధిర్నాస్తీత్యర్థః. అథ కేషుచిత్కోశేషు ఏతదనన్తరమ్ "అపీత్వా విష్ణుపాదాబ్జసలిలం మూర్ధ్ని నిక్షిపేత్ । పాతయన్వా క్షితౌ మోహాత్స పతత్యేవ న సంశయః ॥" ఇతి శ్లోకో దృశ్యతే; బహుశాస్త్రసంవాదే సతి సోఽపి గ్రాహ్యః. స్పష్టోఽర్థః ॥ ౫౮ ॥

పురరాష్ట్రాభివృద్ధ్యర్థమర్చితస్య జగద్గురోః । శేష-
భాజోఽర్థినస్సర్వే సన్త్యేవ సతాం గృహే ॥ ౫౯ ॥

వ్యా ॥ పురవృద్ధ్యర్థం రాష్ట్రాభివృద్ధ్యర్థం పురరాష్ట్రాభి° అర్చితస్య జగద్గురోః - నారాయణస్య, శేషభాజః - ప్రసాదార్హాః, అర్థినస్సర్వేఽపి - తత్ప్రసాదాపేక్షిణస్సర్వేఽపి, సతాం గృహే అర్చితస్య జగద్గురోశ్శేషభాజస్తు సన్త్యేవ - పరమైకాన్తిన ఏవ, అన్యే తు ప్రసాదార్హా న భవన్తీత్యర్థః ॥ ౫౯ ॥

ఇతి భక్త్యధికారః.

అ ॥ అథ లక్ష్మాధికరోతి —

బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వైశ్యశ్శూద్రో నారీ తథేతరః ।
చక్రాద్యైరఙ్కయేద్గాత్రమాత్మీయస్యాఖిలస్య చ ॥ ౬౦ ॥

వ్యా ॥ ఇతరః - అనులోమప్రతిలోమజాతః, చక్రాద్యైః - పఞ్చభిరాయుధైః, గాత్రమ్ - స్వశరీరమ్, ఆత్మీయస్య - స్వకీయస్య, అఖిలస్య చ గాత్రం అఙ్కయేత్ - చిహ్నితం కుర్యాత్ ॥ ౬౦ ॥

{అనిష్టానాంనివృత్త్యర్థమైకాన్త్యయజగత్పతేః । సిద్ధ్య
ర్థం కర్మణాంచైవధార్యం చక్రాది లాఞ్ఛనమ్ ॥ ౬౧ ॥}

వ్యా ॥ అనిష్టానామ్ - అమఙ్గళానామ్, నివృత్త్యర్థమ్ భగవత్యేవమైకాన్త్యజ్ఞాపనాయ భగవత్కర్మణాం సిద్ధ్యర్థమ్ అధికార లాభార్థంచ, చక్రాదిలాఞ్ఛనం ధార్యమ్ ॥ ౬౧ ॥

అ ॥ అఙ్కనస్థానాన్యాహ —

{బాహ్వోర్లలాటేశిరసిహృదయేచాగ్రజన్మనామ్ । చ
క్రశఙ్ఖగదాశార్ఙ్గఖడ్గైర్మన్త్రేణ*ధారయేత్ ॥ ౬౨ ॥}

వ్యా ॥ బాహ్వోశ్చక్రశఙ్ఖాభ్యాం తత్రాపి దక్షిణేచక్రేణ సవ్యేశఙ్ఖేన లలాటే గదయా శిరసిశార్ఙ్గేణ హృదయే ఖడ్గేనచ తత్తన్మన్త్రేణ ధారయేదిత్యర్థః ॥ ౬౨ ॥

{విష్ణోరాయతనాగ్నౌవా గురోరాత్మనఏవవా । హు
తేహోమాదిభిస్తప్తైస్సురూపైః§రర్చితైఃక్రమాత్ ॥}

వ్యా ॥ విష్ణోరాయతనాగ్నౌవా - చరుపాకార్థముత్పాదితే భగవత్పాకశాలాస్థితే వైష్ణవాగ్నౌ, ఇజ్యార్థభూత పాకార్థకల్పితాగ్నిర్వా ఆయతనాగ్నిశబ్దార్థః, గురోః - ఆచార్యస్య, అగ్నౌ-ఔపాసనాగ్నౌ, ఆత్మనః - శిష్యస్య, ఔపాసనాగ్నౌ తప్తైః సురూపైః - శోభనాకారైః, అర్చితైః - గన్ధపుష్పాదిభిరభ్యర్చితైః, హేమాదిభిః - సువర్ణరజతతామ్రాదిభిః, నిర్మితైశ్శఙ్ఖచక్రగదాశార్ఙ్గఖడ్గైః అగ్రజన్మనాం త్రైవర్ణికానాం బాహ్వోర్లలాటే శిరసి హృదయేచ క్రమాన్మన్త్రేణ ధారయేదితి శ్లోకద్వయస్యైకవాక్యతయాన్వయః ॥ ౬౩ ॥

* ధారయేదితి మూలే వ్యాఖ్యానేచ దాహయేదితి క్వచిద్దృశ్యతే.

§ నిర్మితైరితి మూలేన దృశ్యతే. సురూపైరచితైరితిపాఠే రచితైరితిచ్ఛేదాన్నిర్మితైరిత్యర్థస్సుగమః.

అ ॥ దాసచిహ్నత్వాదవశ్యం చక్రాదిధారణం కుర్యాదిత్యాశయేనాహ —

{దాసభూతంయదాత్మానం బుధ్యేతపరమాత్మనః ।
తదైవగాత్రంకుర్వీత చక్రశఙ్ఖాదిలాఞ్ఛితమ్॥ ౬౪॥}

వ్యా ॥ ఆత్మానమ్ - స్వమ్, యదా పరమాత్మనః దాసభూతం మన్యేత; తదైవ - తస్మిన్ కాలే, గాత్రమ్ - స్వదేహమ్, చక్రశఙ్ఖాది లాఞ్ఛితమ్ - కుర్వీత; చక్రాదిధారణే భగవచ్ఛేషత్వజ్ఞానమేవాధికారఇతిభావః ॥ ౬౪ ॥

అ ॥ సుదర్శనధారణమాత్రేణాపి భాగవతత్వసిద్ధిరస్తీత్యాహ—

{అఙ్కితఃక్వచిదప్యఙ్గే చక్రేణైకేన కేవలమ్ । అని
ష్టానాంతుభూతానాం నతావద్వశగోభవేత్॥ ౬౫ ॥}

వ్యా ॥ క్వచిదఙ్గే - దక్షిణబాహౌ, ఏకేన కేవలమ్ - శఙ్ఖాద్యాయుధరహితేనాపి, చక్రేణాఙ్కితోఽపి జనః, అనిష్టానాంతు భూతానామ్- యమకిఙ్కరాణాం పిశాచాదీనాంతావత్, వశగోనభవేత్॥

అ ॥ శఙ్ఖచక్రోభయధారణం ముఖ్యమ్; తదుభయధారణానన్తయోరన్యతమంవా బిభ్రద్వైష్ణవఏవ భవతీత్యాహ —

{అగ్నిషోమౌహిచక్రాబ్జౌ సర్వఏవ తదాత్మకాః । ఊనో
వా మానయన్నేకం పూర్ణోహి పరమశ్నుతే ॥ ౬౬ ॥}

వ్యా ॥ చక్రాబ్జౌ - అగ్నిషోమౌ, చక్రమగ్నిః, అబ్జశ్శఙ్ఖస్సోమః, సర్వఏవదేవాస్తదాత్మకాః - అగ్నిషోమాత్మకాః, అతశ్చక్రాబ్జధారణం ముఖ్యమితిశేషః; ఊనోవా - ఉభయధారణరహితోవా, కమ్ - తయోరన్యతమమ్, మానయన్ - దధానః, పూర్ణః - పూ ఏవసన్, పరమశ్నుతే, హిశబ్దఏవకారార్థః, ప్రసిద్ధిపరోవా ॥౬౬॥

అ ॥ ననూక్తరి శఙ్ఖచక్రధారణం ముఖ్యమితి తత్కథముచ్యతే ?

పఞ్చాయుధధారణస్యాపి విహితత్వాదిత్యాశఙ్క్య, శఙ్ఖచక్రయోః ప్రధానతయా తదన్యేషాం తదఙ్గభూతత్వేన తద్ధారణం తదితరధారణం వినాపి ముఖ్యమేవేత్యాహ —

శఙ్ఖచక్రప్రధానంహి సర్వమన్యద్గదాదికమ్ । అఙ్కి-
తశ్శఙ్ఖచక్రాభ్యాం సర్వైరఙ్కిత ఏవ వా ॥ ౬౭ ॥

వ్యా ॥ అన్యత్ - శఙ్ఖచక్రవ్యతిరిక్తం గదాదికం సర్వమ్, శఙ్ఖచక్రప్రధానమ్, అతశ్శఙ్ఖచక్రాభ్యామఙ్కితస్సర్వైరేవ పఞ్చభిరాయుధైరప్యఙ్కితో భవేత్. పఞ్చాయుధధారణం వైకల్పికమితి భావః; యద్వా అగ్నీషోమావిత్యాది శ్లోకద్వయస్యైవం యోజనా, అగ్నీషోమావితి. ఊనో వేత్యత్ర వా శబ్దః మతాన్తరద్యోతనార్థః అథవేత్యర్థః, అగ్నీషోమరూపయోః చక్రాబ్జయోర్మధ్యే, ఏకమ్ - అన్యతమమ్, మానయన్ - దధానః, ఊనః - అపూర్ణః, అస్తు, తతః కిమిత్యత ఆహ. పూర్ణో హి పరమశ్నుత ఇతి. అన్యతమమాత్రధారిణస్తు అపూర్ణత్వాన్న పరప్రాప్తిః; కిన్త్వర్వాచీనాని ఫలానీతి భావః. పఞ్చాయుధప్రధానత్వాచ్చ చక్రాబ్జయోస్తాభ్యామేవాఙ్కితో భవేత్. సర్వైరేవాఙ్కితో భవేదితి వికల్పోఽపి విశిష్టఫలత్వాదిత్యభిప్రాయేణాహ. శఙ్ఖచక్రేతి, యతస్సర్వాత్మకత్వం శఙ్ఖచక్రయోస్తాభ్యామఙ్కితస్స్యాత్. సర్వైరప్యఙ్కితో వా స్యాత్. అఙ్కిత ఇత్యత్ర స్యాదితి శేషః; "అన్యే పురాణా లిఙ్గాన్యఙ్గే తావకాన్యర్పయన్తి" ఇతి బహువచనశ్రుత్యా పఞ్చాయుధధారణం విధాయ అన్య ఇత్యనేన తస్య అధికారివిశేషనియతత్వాద్వ్యవస్థితో వికల్పః ॥ ౬౭ ॥

ధారయేదూర్ధ్వపుణ్డ్రాంశ్చ విష్ణోః ప్రీతికరాన్సదా ।
జపహోమార్చనధ్యానదానాదిషు విశేషతః ॥ ౬౮ ॥

వ్యా ॥ భగవన్ముఖోల్లాసహేతుత్వాజ్జపాదిభగవత్కైఙ్కర్యయోగ్య

తాపాదకత్వాచ్చ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రధారణం విశేషతః కర్తవ్యమితి భావః॥

నశ్యన్తి సకలాః క్లేశా నరాణాం పాపసమ్భవాః । అభీ-
ష్టాన్యఖిలాని స్యురూర్ధ్వపుణ్డ్రస్య ధారణాత్ ॥ ౧౯ ॥

వ్యా॥ పాపసమ్భవాః క్లేశా నశ్యన్తి. క్లేశహేతుభూతాని పాపాని నశ్యన్తీత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥

అ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రధారణే తు మతభేదేన సఙ్ఖ్యావికల్పమాహ —

త్రయోదశ ద్వాదశ వాప్యూర్ధ్వపుణ్డ్రాణి ధారయేత్ ।
ఏకం చత్వారిషట్కాష్టావపి వాఞ్ఛన్తి కేచన ॥ ౧౯ ॥

వ్యా॥ త్రయోదశైవేతి స్వమతమ్. అన్యత్పరమతమ్ ॥ ౨౦ ॥

ఋజూని స్ఫుటపార్శ్వాని సాన్తరాళాని విన్యసేత్ ।
ఊర్ధ్వపుణ్డ్రాణి దణ్డాబ్జదీపమత్స్యనిభాని చ ॥ ౨౧ ॥

వ్యా॥ ఋజూని - అవక్రాణి, స్ఫుటపార్శ్వాని - యథాస్వోర్ధ్వగమే పార్శ్వయోరభాస్వరతా న భవేత్; యథా లలాటచర్మణః ప్రత్యక్షవిషయతా న భవతి తథా పార్శ్వయోస్తైక్ష్ణ్యచ్ఛేద్యం సంపాదనీయమిత్యర్థః. సాన్తరాళాని - సచ్ఛిద్రాణి, విన్యసేత్. లలాటాదిష్వితి శేషః. కథంరూపాణి విన్యసేదిత్యపేక్షాయామాహ. దణ్డాబ్జదీపమత్స్యనిభాని చేతి. నిభానిచేతి ద్వన్ద్వాన్తే శ్రూయమాణస్య నిభశబ్దస్య దణ్డాదీనాం ప్రత్యేకం సమ్బన్ధః. చకారాద్ధరిపాదాకృత్యూర్ధ్వపుణ్డ్రసఙ్గ్రహః. అత్ర దణ్డాద్యాకారోర్ధ్వపుణ్డ్రధారణమముఖ్యమ్. విష్ణుపాదాకృత్యూర్ధ్వపుణ్డ్రధారణం ముఖ్యమితి బోద్ధవ్యమ్. "హరేః పాదాకృతిమాత్మనో హితాయ మధ్యేచ్ఛిద్రం ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం యో ధారయతి స పరస్య ప్రియో భవతి; స పుణ్యవాన్ భవతి; స ముక్తిభాగ్భవతి" ఇత్యథర్వణిశ్రుతత్వాత్. చక్రాబ్జదీపమత్స్యనిభాని చేతి పరః పాఠః. తత్పక్షే అబ్జశబ్దశ్శఙ్ఖపరః ఔచిత్యాత్ ॥ ౨౧ ॥

అ ॥ కేనద్రవ్యేణేత్యపేక్షాయామాహ —

విష్ణోరుద్ధృతయా క్షేత్రే పర్వతాదౌ ప్రశస్తయా । మృ
దోర్ధ్వపుణ్డ్రం దేవానామన్యైర్వాఽచ్ఛిద్రమేవవా ॥

వ్యా ॥ విష్ణోః క్షేత్రే పర్వతాదౌ ఉద్ధృతయా మృదా ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం భవతి, ధారయేదితి వా శేషః. దేవానామ్ - అర్చాబిమ్బానామ్, అన్యైః - మృద్వ్యతిరిక్తైః, కస్తూర్యాది ద్రవ్యైర్వా ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం భవతి. తేషామచ్ఛిద్రమేవవా భవతి. మనుష్యాణాం మృదాఛిద్రమేవేత్యర్థః. మృదప్యత్ర శ్వేతమృత్తికా. "శ్యామం శాన్తికరం ప్రోక్తం రక్తం వశ్యకరం భవేత్ । శ్రీకరం పీతమిత్యాహుర్వైష్ణవం శ్వేతముచ్యతే ॥" ఇతి బ్రహ్మాణ్డపురాణోక్తేః ॥ ౬౨ ॥

అ ॥ ధారణప్రకారమాహ —

నిఘర్షణాదివిధివత్కృత్వా ధ్యాయన్ జగద్గురుమ్ । ఆసీ
నోఽఙ్గులిభిర్దద్యాదూర్ధ్వపుణ్డ్రాన్ స్వయంక్రమాత్ ॥ ౬౩ ॥

వ్యా ॥ విధివత్ - యథాశాస్త్రమ్, జగద్గురుమ్ - నారాయణమ్, ధ్యాయన్, నిఘర్షణాది సవ్యకరే మృదాలోడన బ్రహ్మతీర్థ విధానాదికమ్ కృత్వా, ఊర్ధ్వపుణ్డ్రాన్ దధ్యాత్. కథంభూతః, జగద్గురుం ధ్యాయన్, నత్వన్యమనాః ఆసీనః తిష్ఠన్ గచ్ఛన్ ధావన్ శయనో వా; అఙ్గులిభిర్దధ్యాత్; నతు నఖతృణాదినా, స్వయం దధ్యాత్ - నపరహస్తేన, క్రమాద్దధ్యాత్ - నవ్యుత్క్రమేణ, అఙ్గులిభిరితి బహువచనం ముముక్షువ్యతిరిక్తాధికారిణాం మధ్యమాఙ్గుష్ఠాదిభిరపి ధారణానుజ్ఞానాత్; ముముక్షోస్తు తర్జన్యైవధారణమ్. తదుక్తం బ్రహ్మాణ్డపురాణే బ్రహ్మాణంప్రతి భగవతా "అఙ్గుష్ఠః పుష్టిదః ప్రోక్తో మధ్యమాయుష్కరం భవేత్ । అనామికాన్నదా నిత్యం ముక్తిదా చ ప్రదేశినీ ॥ ఏతైరఙ్గులిభేదైస్తు కారయేన్న నఖైః స్పృశేత్" ఇతి ॥

అ ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రాణామౌన్నత్యప్రమాణమాహ—

{ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం లలాటేతు కుర్వీతచతురఙ్గుళమ్ ।
ఉదరేహృదికణ్ఠేచ దశాష్టచతురఙ్గుళాన్ ॥ ౭౪॥ }

వ్యా ॥ లలాటే చతురఙ్గుళమ్ - చతురఙ్గులోన్నతం కుర్వీత. ఉదరే, హృది - వక్షసి, కణ్ఠేచ క్రమేణ దశాష్టచతురఙ్గులాన్ కుర్వీత. ఉదరే దశాఙ్గుళపరిమితోచ్ఛ్రాయం వక్షస్యష్టాఙ్గుళ పరిమితోచ్ఛ్రాయం కణ్ఠే చతురఙ్గులోచ్ఛ్రాయం ఊర్ధ్వపుణ్డ్రంకుర్వీత ॥

{ దక్షిణోదరబాహ్వంసేష్వేవం త్రీణీతరత్రచ । ఆద్య
వత్పృష్ఠతో ద్వేచ మూర్ధ్నిచైవం త్రయోదశ ॥ ౭౫ ॥ }

వ్యా ॥ దక్షిణోదరబాహ్వంసేషు, దక్షిణోదరే - ఉదరస్యదక్షిణపార్శ్వే, దక్షిణబాహౌ దక్షిణాంసేచ, ఇతరత్ర - ఉదరస్య వామపార్శ్వే వామబాహౌ వామాంసేచ, ఏవమ్ - పూర్వోక్తక్రమేణైవ, దశాష్టచతురఙ్గులాన్ కుర్వీత; దక్షిణేతరోదరపార్శ్వయోర్దశాఙ్గుళమ్, దక్షిణేతరబాహ్వోరష్టాఙ్గుళమ్, దక్షిణేతరాంసయోశ్చతురఙ్గులం కుర్వీతేత్యర్థః. ఆద్యవత్ - లలాటోర్ధ్వపుణ్డ్రవత్ ॥

{ త్రిధాసర్వత్రవిస్తారశ్చతుస్త్రిద్వ్యంగుళీన్క్రమాత్ । ఉత్త
మోమధ్యమోహీనఃపార్శ్వేచాఙ్గుళికౌస్మృతౌ ॥ ౭౬ ॥ }

వ్యా ॥ సర్వత్ర - సర్వేష్వప్యూర్ధ్వపుణ్డ్రేషు, చతుస్త్రిద్వ్యఙ్గులీన్క్రమాత్ విస్తారస్త్రిధాభవతి. త్రిషుమధ్యే ఏక ఉత్తమః అపరోమధ్యమః అన్యోహీనః. చతురఙ్గులవిస్తారఉత్తమః. ఇతరౌ ద్వావపి యథాక్రమం మధ్యమహీనౌ పార్శ్వే - భిన్నోర్ధ్వపుణ్డ్రపార్శ్వే, అంగుళికౌ - అంగుళిమాత్రవిస్తారౌ, స్మృతౌ. యత్తు "దశాంగులప్రమాణంతు ఉత్తమోత్తమముచ్యతే । నవాంగులం మధ్యమంస్యాదష్టాంగులమతఃపరమ్ ॥ సప్తషట్పఞ్చభిఃపుణ్డ్రం

మధ్యమం త్రివిధం భవేత్ ।" ఇత్యాది బ్రహ్మాణ్డపురాణవచనమ్, తదతివిశాల-ఫాలవద్విషయం వేదితవ్యమ్ ॥ ౭౬ ॥

తత్రతత్ర స్మరన్మన్త్రైః కేశవాదీన్న్యసేత్క్రమాత్ ।
పాణినా దక్షిణేనైవ వాసుదేవం త్రయోదశే ॥ ౭౭ ॥

వ్యా ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రధారణానన్తరం తత్రతత్ర - లలాటాద్యూర్ధ్వపుణ్డ్రేషు, స్మరన్ - కేశవాదీన్ ధ్యాయన్, మన్త్రైః - కేశవాదిమన్త్రైః, క్రమాత్ కేశవాదీన్న్యసేత్. కేనపాణినా? దక్షిణేనైవ నతు వామకరేణ, త్రయోదశే - శిరోధృతత్రయోదశోర్ధ్వపుణ్డ్రే, వాసుదేవమన్త్రేణ వాసుదెవం న్యసేత్ ॥ ౭౭ ॥

అ ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రధారణే మన్త్రానాహ—

ప్రణవేనతథావ్యూహైః షడష్టద్వాదశాక్షరైః । మన్త్రై-
రన్యైశ్చ తాంస్తాన్వై ధారయన్నూర్ధ్వపుణ్డ్రకాన్ ॥

వ్యా ॥ వ్యూహాః - కేశవదామోదరాన్తాః, వ్యూహచతుష్టయస్యాపి ప్రత్యేకం కేశవాదిరూపేణ త్రివిధత్వాత్. అత్ర వ్యూహశబ్దస్తత్తన్మన్త్రపరః, కేశవాది ద్వాదశవ్యూహమన్త్రైరిత్యర్థః. ప్రణవేన - కేశవమన్త్రేణ, షడష్టద్వాదశాక్షరైరన్యైశ్చోపదిష్టైర్భగవన్మన్త్రైః కేశవపుణ్డ్రధారణమ్, ఏవం ప్రణవషడష్టద్వాదశాక్షర తదతిరిక్తోపదిష్టభగవన్మన్త్రసహితైస్తత్తన్మన్త్రైర్నారాయణాదిపుణ్డ్రధారణమితి వివేకః ॥ ౭౮ ॥

తతోదివ్యంచహారిద్రం సహేమతుళసీదళమ్ । మన్త్రే-
ణ ధారయేచ్చూర్ణం లలాటేమస్తకేతథా ॥ ౭౯ ॥

వ్యా ॥ దివ్యమ్ - దేవార్హమ్, భగవదర్పితమితియావత్. సహేమతులసీదళమ్ - సువర్ణతులసీదళచూర్ణమిశ్రితమ్, హారిద్రమ్ - హరిద్రాసంబన్ధిచూర్ణమ్, లలాటె మస్తకేచ మన్త్రేణ "శ్రియైజాత"

ఇతిమన్త్రేణ ధారయేత్. లలాటె మస్తకే తథేత్యాద్యన్తగ్రహణముపలక్షణార్థమ్ ॥ ౭౯ ॥

పవిత్రాణ్యబ్జబీజాని శఙ్ఖచక్రాబ్జభూషణమ్ । ధార
యేద్వైష్ణవం నామ వైష్ణవాశ్రయమేవ వా ॥ ౮౦ ॥

వ్యా ॥ పవిత్రాణి - పవిత్రారోపణోత్సవే భగవతా ధృతాని తన్తుమయాని, అబ్జబీజాని - పద్మాక్షబీజవలయాని, ఇదంచ తులసీ కాష్ఠనిర్మితాక్షవలయానాముపలక్షణమ్. శఙ్ఖచక్రాబ్జభూషణమ్ - శఙ్ఖచక్రచిహ్నితం ముద్రికాదిభూషణమ్, వైష్ణవమ్ - విష్ణుసమ్బద్ధి, నామ - వైష్ణవాశ్రయం నిత్యముక్తముముక్షుభేద భిన్న వైష్ణవగతం నామ, భగవన్నామ, మహాభాగవతనామ వా, ధారయేదిత్యర్థః ॥

అయుక్సూత్రవ్యతిస్యూతం ధారయేత్కటిబన్ధనమ్ ।
కౌపీనం వస్త్రయుగ్మంచ యథార్హమితరాణిచ ॥ ౮౧ ॥

వ్యా ॥ అయుక్సూత్రైః - అయుగ్మసూత్రైః, వ్యతిస్యూతమ్ - వ్యత్యాసేన స్యూతమ్, కటిబన్ధనమ్ - కటిసూత్రమ్, ధారయేత్. కౌపీనం వస్త్రయుగ్మం యథార్హమ్ - యథాయోగ్యమ్, ఇతరాణి - ఉష్ణీషాదీని, ధారయేత్ ॥ ౮౧ ॥

లక్షణానిస్ఫుటాన్యేవ క్రియాసిద్ధికరాణితు । ధార
యన్నోపహన్యేత కదాచిత్కిఙ్కరాదిభిః ॥ ౮౨ ॥

వ్యా ॥ లక్షణాని - శఙ్ఖచక్రోర్ధ్వపుణ్డ్రాదీని చిహ్నాని, స్ఫుటాన్యేవ - సత్యస్ఫుటాని, క్రియాసిద్ధికరాణి - భగవత్కైఙ్కర్యయోగ్యతాపాదకానీతి యావత్. కిఙ్కరాదిభిః - యమభటాదిభిః ॥

ఇతి లక్ష్మ్యధికారః.

అ ॥ అథ సత్సేవామధికరోతి —

{దణ్డవత్ప్రణమేద్భూమావుపేత్య గురుమన్వహమ్। దిశే
వాపి నమస్కుర్యాద్యత్రాసౌ వసతిస్వయమ్ ॥ ౮౩ ॥}

వ్యా ॥ దణ్డవదితి అహఙ్కారమమకారనివృత్తిరభిప్రేతా; అన్వహమితి కాదాచిత్కత్వవ్యావృత్తిః. యత్ర దేశే అసావాచార్యో వసతి తస్యై దిశే నమస్కుర్యాదిత్యర్థః. స్వయమిత్యనేన అగ్నిహోత్రాదివదృత్విగాదిభిర్నకారయేదిత్యర్థః ॥ ౮౩ ॥

{ఆచార్యాయాహరేదర్థానాత్మానంచ నివేదయేత్। త
దధీనశ్చ వర్తేత సాక్షాన్నారాయణో హి సః ॥ ౮౪ ॥}

వ్యా ॥ ఆచార్యాయ - ఆచార్యార్థమ్, అర్థాన్ - ధనాని, ఆహరేత్ - నయేత్, ఆత్మానంచ నివేదయేత్. "తవాహమస్మి" ఇత్యాత్మనివేదనంచ కుర్యాత్, తదధీనశ్చ వర్తేత - ఆచార్యాధీనస్థితిశ్చ, నన్వియం వృత్తిర్భగవద్విషయే కర్తవ్యా కథమాచార్యవిషయేపీత్యాహ: సాక్షాన్నారాయణో హి సఇతి. సాక్షాన్నారాయణ ఇత్యనేన "సాక్షాన్నారాయణో దేవః కృత్వా మర్త్యమయీంతనుమ్। మగ్నానుద్ధరతే లోకాన్ కారుణ్యాచ్ఛాస్త్రపాణినా॥" ఇతివచనంసూచ్యతే; ఆచార్యస్య భగవద్రూపత్వాత్తద్విషయే కర్తవ్యా వృత్తిస్సర్వాప్యేతద్విషయే కర్తవ్యేతిభావః ॥ ౮౪ ॥

{కుర్వీత పరమాంభక్తింగురౌ తత్ప్రియవత్సలః।
తదనిష్టాపవాదీచ తన్నామగుణహర్షితః ॥ ౮౫ ॥}

వ్యా ॥ పరమామ్ - నిరతిశయామ్, తత్ప్రియవత్సలః ఆచార్యప్రీతివిషయేషు వత్సలః, తదనిష్టాపవాదీ - ఆచార్యానిష్టవిషయాపవాదశీలః, తన్నామగుణహర్షితః - ఆచార్యనామగుణశ్రవణాదిభిర్హర్షితః ॥ ౮౫ ॥

{నిత్యం గురుముపాసీత తద్వచశ్శ్రవణోత్సుకః।
విగ్రహాలోకనపరస్తస్యైవాజ్ఞాప్రతీక్షకః ॥ ౮౬ ॥}

వ్యా ॥ తద్వచశ్శ్రవణోత్సుకః - ఆచార్యవచశ్శ్రవణకుతూహలీ, విగ్రహాలోకనపరః - ఆచార్యవిగ్రహాసేవాభిరతః, తస్యైవ- ఆచార్యస్యైవ, ఆజ్ఞాప్రతీక్షకః - నియోగం ప్రతీక్షమాణః ॥ ౮౬ ॥

ప్రక్షాళ్య చరణౌ పాత్రే ప్రణిపత్యోపయుజ్య చ । నిత్యం
విధివదర్ఘ్యాద్యైరాదృతోఽభ్యర్చయేద్గురుమ్ ॥ ౮౭ ॥

వ్యా ॥ చరణౌ - ఆచార్యచరణౌ, పాత్రే ప్రక్షాళ్య, దణ్డవత్ప్రణమ్య, ఉపయుజ్య - పాదప్రక్షాళనసలిలం పీత్వా, నిత్యమ్- ప్రత్యహమ్, విధివత్ - యథాశాస్త్రమ్, ఆదృతః - ఆదరవాన్, కర్తరి క్తః, ఆచార్యాదరవిషయీభూతో వా, గురుమభ్యర్చయేత్ ॥ ౮౭ ॥

ఇచ్ఛాప్రకృత్యనుగుణైరుపచారైస్సదోచితైః । భజ
న్నవహితశ్చాస్య హితమావేదయేద్రహః ॥ ౮౮ ॥

వ్యా ॥ ఇచ్ఛాప్రకృత్యనుగుణైః న కేవలమిచ్ఛానుగుణైః, ఆతురత్వావస్థాయామిచ్ఛానుగుణానాం§మపథ్యత్వాద్దేహపీడాయామపర్యవసితైః ఆచార్యేచ్ఛానుగుణైః, ఉచితైః- శాస్త్రావిరుద్ధైః, ఉపచారైః, అవహితః - సావధానః, భజన్, అస్య - ఆచార్యస్య, హితపరః రహస్యావేదయేత్. నియమాతిక్రమే సతి హితం రహసి బోధయేదిత్యర్థః ॥ ౮౮ ॥

యథానుజీవీ నృపతిం యథా భక్తశ్చ దైవతమ్ ।
తథైవ దేశికం శిష్యస్సేవేత వినయాన్వితః ॥ ౮౯ ॥

వ్యా ॥ అనుజీవీ - భృత్యః, నృపతిమ్ - రాజానమ్, యథా సేవేత; భక్తః యథా దైవతం సేవేత; శిష్యోఽపి తథా దేశికం సేవేతేతి. తథేత్యస్యార్థం విశదయతి వినయాన్విత ఇతి ॥ ౮౯ ॥

స్నాతం చ గురుణా యత్ర తత్తీర్థం నాన్యత్తతోఽధికమ్ ।
యచ్చ కర్మ తదర్థం తద్విష్ణోరారాధనాత్పరమ్ ॥

---

§ అవద్యత్వాదితి పాఠాన్తరమ్

వ్యా ॥ గురుణా యత్ర - జలే, స్నాతమ్ - స్నానంకృతమ్, తతః - తజ్జలాత్, అధికమ్ - ఉత్కృష్టమ్, తీర్థం నాస్తి. తదేవ సర్వతీర్థాధికమితిభావః. తదుక్తంభాగవతే విదురంప్రతి ధర్మరాజేన “ భవద్విధా భాగవతాస్తీర్థభూతాస్స్వయం ప్రభో । తీర్థీకుర్వన్తి తీర్థాని స్వాన్తస్థేన గదాభృతా ॥” ఇతి . యచ్చ తదర్థం కర్మ, తదాచార్యకైంకర్యరూపం కర్మ, విష్ణోరారాధనాత్పరమ్ - భగవదారాధనాదప్యుత్కృష్టమ్ ॥ ౯౦ ॥

అపదిశ్యపితౄన్ దేవాన్ గురౌ యత్ప్రతిపాద్యతే ।
దేశకాలక్రియామన్త్రనిరపేక్షంతదక్షయమ్ ॥౯౧॥

వ్యా ॥ పితౄన్ దేవానపి, అపదిశ్య - ఉద్దిశ్య, గురౌ - ఆచార్యే, యత్ప్రతిపాద్యతే - యత్కవ్యం హవ్యం వా సమర్ప్యతే; తత్ - హవ్యం కవ్యంవా, దేశకాలక్రియామన్త్రనిరపేక్షమ్ - అదేశే అకాలేవా దత్తం మన్త్రహీనంవా అక్షయంభవతి ॥ ౯౧ ॥

ఆత్మనో హ్యతినీచస్య యోగిధ్యేయపదార్హతామ్ ।
కృపయైవోపకర్తారమాచార్యంసంస్మరేత్సదా ॥ ౯౨ ॥

వ్యా ॥ అతినీచస్య ఆత్మనః - స్వస్య, యోగిధ్యేయపదార్హతామ్:- విధిశివసనకాదిభిరపి ధ్యేయమ్ - నప్రాప్తుంశక్యమ్, యత్పదమ్ - పరమంపదమ్, తదర్హతామ్. యద్వా, యోగిధ్యేయస్య- శ్రీమతో నారాయణస్య, పదయోః అర్హతామ్ - పరిచరణాధికారమ్, కృపయైవోపకర్తారమ్ - యోగ్యతామవిచార్య దత్తవన్తమ్, ఆచార్యం సదాసంస్మరేత్. అర్హతాముపకర్తారమితి తృన్నన్తత్వాన్నలోకేత్యాదినా షష్ఠీనిషేధాద్ద్వితీయా ॥ ౯౨ ॥

స్వయం దేహానుకూలాని ధర్మార్థోపయికానిచ ।
కుర్యాదప్రతిషిద్ధాని గురోఃకర్మాణ్యశేషతః ॥౯౩॥

వ్యా ॥ ఆచార్య దేహానుకూలాని పాదసంవాహనాదీని, ధర్మో పయుకాని - ఆచార్యార్థం తదగ్నిపరిచర్యాదీని, అర్థోపయుకాని- కృష్యాద్యవేక్షణాదీని, అప్రతిషిద్ధాని - శాస్త్రావిరుద్ధాని, గుర్వోః కర్మాణి అశేషతః - కార్త్స్న్యేన, స్వయంకుర్యాత్ ॥ ౯౩ ॥

{ యోసౌమన్త్రవరం ప్రాదాత్సంసారోచ్ఛేదసాధనమ్ ।
ప్రతీచ్ఛేద్గురువర్యస్య తస్యోచ్ఛిష్టం సుపావనమ్ ॥ ౯౪ ॥ }

వ్యా ॥ యోసౌ - ఆచార్యః, సంసారోచ్ఛేదసాధనమ్ - మోక్షహేతుభూతమ్, మన్త్రవరమ్ - మన్త్రరత్నమ్, ప్రాదాత్ - దత్తవాన్, తస్య గురువర్యస్య - ఆచార్యశ్రేష్ఠస్య, సుపావన ముచ్ఛిష్టం ప్రతీచ్ఛేత్ - స్వీకుర్యాత్, నత్వన్యస్య; సుపావనమి త్యనేన భగవచ్ఛేషత్వాత్పావనమ్, తదేవాచార్య దివ్యవదనసం స్పర్శాత్సుపావనమిత్యభిప్రాయం మన్తవ్యమ్ ॥ ౯౪ ॥

అ ॥ ఉచ్ఛిష్టాశనం సాక్షాన్మోక్షసాధనవిద్యోపదేష్టృవిషయే; అన్యవిషయే ఉచ్ఛిష్టాశనవర్జం గురువద్వృత్తిమాచరేదిత్యాహ—

{ యేచోపకుర్వతే జ్ఞానం కిమప్యచ్యుతసంశ్రయమ్ । వి
నోచ్ఛిష్టాశనం కుర్యాద్వృత్తిం తేష్వతిగౌరవాత్ ॥ }

వ్యా ॥ అచ్యుతసంశ్రయమ్ - భగవద్విషయమ్, కిమపి - సాక్షా న్మోక్షసాధనావిషయకతయా యత్కిఞ్చిదప్రధానం జ్ఞానమ్, యే చోపకుర్వతే - ప్రయచ్ఛన్తి; ఉచ్ఛిష్టాశనంవినా తేష్వతిగౌరవాత్ వృత్తిం కుర్యాత్ - గురువద్వృత్తిమాచరేదిత్యభిప్రాయః ॥ ౯౫ ॥

{ గురోశ్చపత్నీపుత్రాదిష్వన్యేష్వప్యమలాత్మసు । కు
ర్యాదాచార్యవద్వృత్తిం తత్రతత్రవ్యవస్థయా ॥ ౯౬ ॥ }

వ్యా ॥ పత్నీపుత్రాదిష్విత్యత్ర ఆదిశబ్దేన భ్రాత్రాదయోగృహ్యన్తే. ఆచార్యపత్నీం పుత్రంవా మాతాపితరౌచ సోదరమ్ ఆచా ర్యమివమన్యేత. అన్యథా నాశమాప్నుయాదితి విహగేన్ద్రసం

హితోక్తేః. అన్యేషు - తదన్తరఙ్గేషు శిష్టేషు, సబ్రహ్మచారిష్వా, తత్రతత్ర వ్యవస్థయా - గురుపుత్రాదావుచ్ఛిష్టాశనాదివర్జమ్, గురుదారేషు పాదోపసఙ్గ్రహణాదివర్జం కుర్యాత్ ॥ ౯౬ ॥

ఆచార్యోఽపి తథా శిష్యం స్నిగ్ధో హితపరస్సదా । ప్రబో-
ధ్య బోధనీయాని వృత్తిమాచారయేత్స్వయమ్ ॥ ౯౭ ॥

వ్యా ॥ యథా గురౌ శిష్యః స్నేహయుక్తో భవతి, తథా ఆచార్యోఽపి శిష్యే స్నిగ్ధో భూత్వా సదా శిష్యహితపరస్సన్, బోధనీయాని - జ్ఞాపనీయాని, ప్రబోధ్య - జ్ఞాపయిత్వా, వృత్తిమ్ - విహితాచారాత్మికాం వృత్తిమ్, ఆచారయేత్ ॥ ౯౭ ॥

నిజధర్మావిరోధేన వైష్ణవైరేవ వైష్ణవః । కుర్యా-
త్సర్వాణి కర్మాణి నకదాచిదవైష్ణవైః ॥ ౯౮ ॥

వ్యా ॥ నిజధర్మావిరోధేన - స్వవర్ణాశ్రమావస్థానియతధర్మావిరోధేన, వైష్ణవః వైష్ణవైరేవ ఋత్విగాదిభిస్సహ, సర్వాణి కార్యాణి- కర్తవ్యాని, కుర్యాత్. అవైష్ణవైస్సహ నకదాచిత్కుర్యాత్ ॥ ౯౮ ॥

అధికైస్సదృశైర్వాపి కుర్యాదేవతు సఙ్గమమ్ । హీ-
నాంశ్చ నావమన్యేత న చ దోషం విభావయేత్ ॥౯౯॥

వ్యా ॥ అధికైస్సదృశైర్వాపి - స్వస్మాదుత్కృష్టైస్స్వసమానైర్వాపి, హీనాన్ - వికలవృత్తీన్, న చ దోషం విభావయేత్ - హీనేషు దోషచిన్తామపి న కుర్యాత్ ॥ ౯౯ ॥

వృద్ధానాచారసమ్పన్నాన్ విష్ణుభక్తాన్ దృఢవ్రతాన్ ।
సతస్సత్సేవనపరాన్ నిత్యం సేవేత సన్నతః ॥ ౧౦౦ ॥

వ్యా ॥ సతః - బ్రహ్మజ్ఞానేన లబ్ధసత్తాకాన్, "అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదుః" ఇతి శ్రుతేః. సన్నతః - ప్రహ్వీభూతః ॥ ౧౦౦ ॥

అ ॥ ఉక్తమర్థం నిగమయతి —

{ ఏవంస్వకర్మణిజ్ఞానె భక్త్యాచపరినిష్ఠితః। వైరాగ్యే
ణచసంయుక్తో నచేహ జాయతే పునః ॥ ౧౦౧ ॥ }

వ్యా ॥ స్వకర్మణి - విహితాచారే, జ్ఞానే - దృష్టౌ, భక్త్యాచెతి చ కారేణ లక్ష్యసత్సేవే సముచ్చీయెతే; వైరాగ్యేణచ సంయుక్తః- ఉక్తవృత్తి విరోధపరిహారనిరతః, ఇహ - లోకే, పునః నజాయతే - నోత్పద్యతె ॥ ౧౦౧ ॥

ఇతి సత్సేవాధికారః.

ఇతి కడామ్బికులతిలక శ్రీరఙ్గరాజతనూభవేన ధర్మపురీశగురోస్సకా
శాదధిగతనిఖిలనిగమాన్తతత్త్వజ్ఞానేన శ్రీజగన్నాథాచార్యేణ
విరచితాయాం భరద్వాజసంహితావ్యాఖ్యాయాం
శ్రుతార్థదీపికాయాం విన్యాసోపదెశె
తృతీయోఽధ్యాయః.

అ ॥ అథవైరాగ్యేణ సంయుక్తఇత్యుక్తమర్థం విశదయితుం విరుద్ధవర్జనమధికరోతి —

{ ప్రీతిరూపతయా విష్ణోస్స్వధర్మాచరణాచ్చ రేదృథా ।
తథైవాప్రీతిరూపాణి ప్రతిషిద్ధాని వర్జయెత్ ॥ ౧ ॥ }

వ్యా ॥ భగవత్ప్రీతిహేతుత్వేనహి స్వధర్మాచరణం ప్రపన్నస్య, ప్రతిషిద్ధానాం భగవదప్రీతిహేతుత్వాత్తాని వర్జనీయానీత్యర్థః ॥ ౧ ॥

అ ॥ ప్రపన్నస్య దేవతాన్తరస్పర్శస్య నిషిద్ధత్వాత్తత్కారమ్భేపి కర్మసమృద్ధ్యర్థమపి నదేవతాన్తరస్తుతి నమస్కారాది కుర్యాదిత్యాశయేనాహ — ।

{విష్ణోర్ధ్యానప్రణామార్చాస్తుతిచిహ్నాది వర్జితమ్ ।
సమారబ్ధంతుయత్కర్మతత్కర్మవిఫలంభవేత్ ॥౨॥}

వ్యా ॥ చిహ్నశబ్దేన ఊర్ధ్వపుణ్డ్రాది భగవచ్చిహ్నముచ్యతే ॥

అ ॥ విఘ్నోత్తారణార్థమపి న దేవతాన్తరముపాసీతేత్యాహ-

{విష్వక్సేనః స్మృతో నేతా భగవాన్ సర్వకర్మణామ్ ।
తస్మాన్నాన్యముపాసీతకర్మణాంవిఘ్నశాన్తయే ॥౩॥}

వ్యా ॥ భగవాన్ విష్వక్సేనః సర్వకర్మణాం నేతా - ప్రభుః, శుద్ధకర్మణామితి కశ్చిత్పాఠః. తస్మాద్విష్వక్సేనాదన్యం విఘ్నశాన్తయే నోపాసీత తస్మాదితి పదం హేతుపరంవా ॥ ౩ ॥

{బ్రహ్మారుద్రదిగీశార్కతచ్ఛక్తిప్రసవాదయః । నిత్యమ
భ్యర్చనేవర్జ్యాః కామోపిస్యాన్నతన్ముఖః ॥ ౪ ॥}

వ్యా ॥ దిగీశాః-దిక్పాలాః, అర్కః- సూర్యః, తచ్ఛక్తయః - బ్రహ్మాదీనాం శక్తయః, తత్ప్రసవాః - బ్రహ్మాదీనామపత్యాని, శక్తిశబ్దస్తద్భార్యాపరః; తదవతారపరత్వే, ఆదిశబ్దార్థత్వేన తద్భార్యా వివక్షణీయాః. నిత్యమభ్యర్చనేవర్జ్యాః - నిత్యార్చనే పరిహరణీయాః. క్వచిత్కర్మవిశేషే భగవచ్ఛరీరత్వేన తేషామన్వయేపి నిత్యార్చనే శరీరత్వేనాపి న తేషామన్వయః కార్య ఇతి భావః. కామోపిస్యాన్నతన్ముఖః - కామానభిలష్యాపి న తేషాముపాస్తిం కుర్యాదిత్యర్థః. కామ్యేషు సర్వత్ర నిత్యేష్వపి దేవతార్చాయాం బ్రహ్మాదీనాం శరీరత్వేనాపి నాన్వయస్సమ్పాదనీయ ఇతి శ్లోకాభిప్రాయః ॥ ౪ ॥

{నజాతుపరమాంవృత్తింకుర్వీతవిరసాశయః । ప్రమా
దాలస్యనాస్తిక్య కామాద్యైర్నచహాపయేత్ ॥౫॥}

వ్యా ॥ వృత్తిమ్ - విహితాచారలక్షణామ్, ప్రమాదేన - ఆలస్యేన, నాస్తిక్యేన, ఆదిశబ్దేన క్రోధాదినా వా, జాతు - కదాచిదపి,

నహాపయేత్ - నపరిత్యజేత్, విరసాశయః - విహితత్వధియా, భక్తిహీనోవా - నకుర్వీత, భగవదారాధనత్వ ప్రతిపత్త్యాఽత్యన్తభక్తియుక్తః కుర్యాదితి భావః ॥ ౫ ॥

దేశకాలకులాదీనాం వినాపాపేనసంవిదః । ఆస్త్రీభ్యశ్చకులాచారాన్నాతిక్రామేత్కదాచన ॥ ౬ ॥

వ్యా ॥ దేశసంవిదః - ఏతద్దేశేఽయంధర్మః ఇత్యేవమాత్మకాః? ఏవం కాలజాతి సంవిదశ్చ; దేశజాతికులాదీనామిత్యపపాఠః. తదా జాతిశబ్దో బ్రాహ్మణత్వాది జాతిపరః; కులశబ్దో గోత్రాదిపరః; తేషాం పాపేనవినా సంవిదః - అనిషిద్ధాన్ సమయాన్, ఆస్త్రీభ్యః - స్త్రీపర్యన్తమ్, అఖిలాచారాంశ్చ నాతిక్రామేత్ ॥

నవృత్తేరధికామృద్ధిం నమృత్యుం నచ జీవితమ్ । నచాప్రశస్తాన్ విషయానిచ్ఛేదిహపరత్రవా ॥ ౭ ॥

వ్యా ॥ వృత్తిః - దేహయాత్రా, మృత్యుః - మరణమ్, జీవితమ్ - ఆయుః, అప్రశస్తా విషయాః - స్త్రీనిషిద్ధాః, పరత్ర - పరలోకే ॥

నపాపేన నపుణ్యేన నాత్యాయాసేన కర్మణా । సమ్పదాంసఙ్గ్రహంకుర్యాద్విపదాంచప్రతిక్రియాః ॥ ౮ ॥

వ్యా ॥ పాపేన - చౌర్యాదినా హింసాదినావా, క్రమేణ, సమ్పదాం సఙ్గ్రహం విపదాం ప్రతిక్రియాంచ నకుర్యాత్. పుణ్యేన - సమ్పత్ప్రాప్తి హేతుభూతేన లక్ష్మ్యవ్రతాదినా, విపన్నివృత్తి హేతుభూతేన స్తుతిపాఠమన్త్రజపాదినావా, క్రమేణ సమ్పత్సఙ్గ్రహవిపత్ప్రతీకారౌ నకుర్యాత్. అత్యాయాసేన - అవిహితప్రతిషిద్ధేనాపి బహ్వాయాససాధ్యేన కర్మణా, నకుర్యాత్. కిన్తు, విహితాప్రతిషిద్ధేన అల్పాయాసేన కర్మణా సమ్పత్సఙ్గ్రహవిపత్ప్రతీకారౌ కుర్యాదితిభావః ॥ ౮ ॥

అ ॥ ఉక్తపుణ్యపాపాసంభిన్నేన కర్మణాఽల్పాయాసేన సంపత్సఙ్గ్రహవిపత్ప్రతీకారౌ కుర్యాదిత్యయంతు నియమః స్వసంపత్సఙ్గ్రహ విపత్ప్రతీకారయోరేవ, ఆచార్యవిషయేతు పాపమపహాయ పుణ్యేనాత్యాయాసేన కర్మణా వా సమ్పత్సఙ్గ్రహం విపత్ప్రతిక్రియాంచ కుర్యాదిత్యాహ —

{వినైవప్రతిషిద్ధేన సర్వార్థాన్సాధయేత్సుధీః। నోపే
క్షేతచభూతానాం వ్యసనం శక్యవారణమ్ ॥ ౯ ॥}

వ్యా ॥ ఏవకారో భిన్నక్రమః, ప్రతిషిద్ధేనైవ వినాఽఽచార్య తదీయానాం సర్వార్థాన్ సాధయేత్. ఇదంచ విపత్ప్రతీకారస్యాప్యుపలక్షణార్థమ్. భూతానాంచ - సద్వ్యతిరిక్తానామపి చేతనానామ్, శక్యవారణమ్ - స్వేన వారయితుం శక్యం వ్యసనమ్, నోపేక్షేత. శక్యంచేత్ నివర్తనీయమేవేత్యర్థః. సతాంవ్యసనంత్వశక్యవారణమపి అతిప్రయాసేనాపి వారణీయమితిభావః ॥౯॥

{నవిషజ్వరభూతాది హరణం స్తమ్భనాదికమ్ । నాద్భు
తాని తథాన్యాని సాధయేత్సత్వసంశ్రయః ॥ ౧౦ ॥}

వ్యా ॥ విషమ్ - సర్పాదీనామ్, జ్వరః - ప్రసిద్ధః, భూతాదీత్యాదిశబ్దేన బ్రహ్మరాక్షసాదయోగృహ్యన్తే; ఏతేషాం హరణమ్-మన్త్రైర్నివారణమ్, నకుర్యాత్. స్తమ్భనాదికమ్ - అగ్నిస్తమ్భనాదికమ్, ఉచ్చాటనాదికమాదిశబ్దార్థః. తథా అన్యాన్యద్భుతాని - పాషాణద్రవీకరణజలధృతికరణాదీని, నసాధయేత్ ॥ ౧౦ ॥

{నవిపత్తిషువైక్లబ్యం నోదయేషు సమున్నతిమ్ । నకా
మేషు ప్రసక్తించ గచ్ఛేదచ్యుతమానసః ॥ ౧౧ ॥}

వ్యా ॥ విపత్తిషు - ఆపత్సు, వైక్లబ్యమ్ - విక్లబతామ్, అవసాదమ్, నగచ్ఛేత్. ఉదయేషు - అభ్యుదయేషు, సమున్నతిమ్-సముత్కర్షమ్, నగచ్ఛేత్. కామేషు- భోగేషు, ప్రసక్తిమ్ - అతిసఙ్గమ్,

నగచ్ఛేత్ - నయాయాత్. భజేదచ్యుతమానస ఇత్యపరః పాఠః;
అచ్యుతమానస ఇత్యస్యాయం భావః; పుణ్యపాపరూపమభ్యుపగ
తప్రారబ్ధమనేన ప్రకారేణ నాశయన్ భగవాన్మమహితమాచరన్
స మాం చావయతీతి విపత్త్యాదిషు నావసాదం భజేదితి ॥ ౧౧ ॥

{ వినిన్దితః ప్రశస్తస్తు విమతస్సంమతోఽపి వా । విలు
ప్తోఽభ్యర్చితో వాపి విక్రియేత న తత్త్వవిత్ ॥ ౧౨ ॥ }

వ్యా ॥ వినిన్దితః - దుర్గుణదోషేణ గర్హితః, ప్రశస్తః - సద్గుణా
రోపేణ స్తుతః, విమతః - అవిశ్వాసవిషయీకృతః, సంమతః - విశ్వా
సవిషయీకృతః, విలుప్తః - తిరస్కృతః, అభ్యర్చితః - పూజాం
ప్రాపితోఽపి వా, తత్త్వవిత్, న విక్రియేత - హర్షశోకాదిరూపం వి
కారం న ప్రాప్నుయాత్ ॥ ౧౨ ॥

{ న చ క్రియాన్తరఙ్గాణామాయుస్స్యాదప్యసమ్భవే । హా
నిం నివేద్య దేవాయ మనసైవ ప్రపూరయేత్ ॥ ౧౩ ॥ }

వ్యా ॥ క్రియా - భగవత్పరిచర్యమిజ్యాదిరూపమ్, తదన్త
రఙ్గాణామ్ - తదావశ్యకానాం ద్రవ్యాణామ్, అసమ్భవే - అలాభే
పి, నాయుస్స్యాత్ - ఆయుస్తో న భవేత్. తత్సంపిపాదయిషయా ము
ష్కరాయాసం న కుర్యాదిత్యర్థః. తాదృశాయాసేన యోగాభా
వప్రసఙ్గాదితి భావః. కిన్తు దేవాయ - భగవతే, హానిమ్ - క్రి
యాన్తరఙ్గద్రవ్యాణామలాభమ్, నివేద్య - విజ్ఞాప్య, మనసైవ
ప్రపూరయేత్. అలబ్ధాని క్రియాన్తరఙ్గాణి మనసా ప్రకల్ప్య సమ
ర్పయేదిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥

{ వర్జయేత్ప్రతిషిద్ధాని సర్వాణ్యస్ఖలితస్సుధీః । ప్రవృ
త్తికారణం చాత్ర కామక్రోధాదికం త్యజేత్ ॥ ౧౪ ॥ }

వ్యా ॥ సుధీః - సమ్యగధ్యవసాయవాన్, అస్ఖలితః - వ్రతస్ఖా
లిత్యరహితః, సర్వాణి ప్రతిషిద్ధాని వర్జయేత్ అత్ర ప్రతి

షిద్ధేషు ప్రవృత్తేఃకారణం కామక్రోధాదికం త్యజేత్. నిషిద్ధప్రవృత్తేఃకామక్రోధాదిమూలత్వాత్తత్త్యజేదిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥

{అగమ్యాగమనంహింసామభక్ష్యాణాంచభక్షణమ్ ।
అసత్యవచనంస్తేయంతద్వత్సఙ్గాంశ్చవర్జయేత్ ॥౧౫॥}

వ్యా ॥ అగమ్యా - పరదారాదికా, తద్వత్సఙ్గా - అగమ్యాగమనాదివత్సఙ్గాః, యద్వా, అగమ్యాగమనమిత్యనేన గురుతల్పస్పర్శాదికముచ్యతే. హింసామ్ - బ్రహ్మవధాదికామ్, అభక్ష్యాణాంచ భక్షణం అసత్యవచనమిత్యనేన "నిషిద్ధభక్షణంజైంహ్యముత్కర్షేచ వచోఽనృతమ్" ఇత్యాద్యుక్తసురాపానసమం తదుపలక్షితసురాపానంచ వివక్షితమ్; స్తేయమ్ - స్వర్ణాదేః ॥ ౧౫ ॥

{పాతకానిసమస్తాని గురూణిచలఘూనిచ । విభోర్మనః
కాలుష్యకారీణి మనసాపి నచిన్తయేత్ ॥ ౧౬ ॥}

వ్యా ॥ విభోర్మనఃకాలుష్యకారీణి - భగవన్మనఃకాలుష్యజనకాని ॥

ఇతి విరుద్ధవర్జనాధికారః.

అ ॥ ఏవం విహితాచారవిరుద్ధవర్జనముక్త్వా దృష్టివిరుద్ధవర్జనమాహ —

{అజ్ఞానంస్వపరోపాయ ఫలాన్వయవిరోధినామ్ ।
అన్యథావిపరీతంవా జ్ఞానంహానికరంపరమ్॥౧౭॥}

వ్యా ॥ స్వమ్ - ప్రాప్తా ప్రత్యగాత్మా, పరమ్ - ప్రాప్యం బ్రహ్మ, ఉపాయః - ప్రాప్త్యుపాయః, ఫలమ్ - ప్రాప్తేఃఫలమ్, అన్వయః - సంబన్ధః, విరోధి - ప్రాప్తివిరోధి, ఏతేషామజ్ఞానమ్ - జ్ఞానాభావః, అన్యథాజ్ఞానమ్ - ధర్మిణి స్వస్వరూపాదౌ స్వాపాధారణధర్మవత్తయా ప్రతిభాసమానేపి దోషవశాత్ప్రకారె విపర్య

యద్రూపం యథాపీతశ్శఙ్ఖ ఇత్యాది. విపరీతజ్ఞానంతు ధర్మిణి ధర్మ్యన్తరారోపరూపమ్, స్వస్వరూపాదీనాం దేహాదిరూపేణ జ్ఞానం యథాశుక్తౌ రజతమిత్యాదిజ్ఞానమ్. జీవపరమాత్మసంబన్ధసహితస్య అర్థపఞ్చకస్య, జ్ఞానాభావోఽన్యథాజ్ఞానం విపరీతజ్ఞానంవా పరముత్కృష్టం హానికరమిత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥

ఛన్దాంసిసరహస్యాని దివ్యశాస్త్రాణ్యన్వితాఃస్మృతీః ।
నజాతువిచికిత్సేత పురాణాదిచ సాత్త్వికమ్ ॥ ౧౮ ॥

వ్యా ॥ సరహస్యాని - సోపనిషత్కాని, ఛన్దాంసి - వేదాన్, దివ్యశాస్త్రమ్ - శ్రీపఞ్చరాత్రమ్, తదన్వితాః - తత్సంహితాన్వితాః, తదవిరుద్ధా ఇతి వా, స్మృతీః - మన్వాదిధర్మశాస్త్రాణి, సాత్త్వికమ్ - సత్త్వగుణప్రచురేషు కల్పేషు తద్గుణప్రచురేణ బ్రహ్మణా ప్రోక్తమ్, పురాణాది - శ్రీవిష్ణుపురాణ శ్రీభాగవతాదికం ప్రతి, జాతు - కదాచిదపి, నవిచికిత్సేత - నసంశయీత, తదుక్తార్థే సంశయవాన్ నభవేదిత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥

అ ॥ వేదార్థనిర్ణయాయ కుదృష్టికల్పితాని శాస్త్రాణి నాదదీతేత్యాహ —

శరణ్యమిజ్యంలక్ష్మీశంసదాసేవ్యమిచ్ఛతామ్ । నేచ్ఛే
ద్దృష్టింకుదృష్టీనాం సుధీశ్శ్రుత్యర్థనిర్ణయాత్ ॥ ౧౯ ॥

వ్యా ॥ శరణ్యత్వేన ఇజ్యత్వేన లక్ష్మీపతిత్వేన సదాసేవ్యత్వేన యేభగవన్తంనేచ్ఛన్తి; తేషామ్ - కుదృష్టీనామ్, దృష్టిమ్ - లక్షణయాశాస్త్రమ్, శ్రుత్యర్థనిర్ణయాత్; ప్రయోజనతయా హేతుత్వాత్పఞ్చమీ, శ్రుత్యర్థనిర్ణయాయేత్యర్థః. యద్వా, శ్రుత్యర్థనిర్ణయాత్ - సాత్త్వికపురాణేతిహాసధర్మశాస్త్రశ్రీపాఞ్చరాత్రాదిభిశ్శ్రుత్యర్థస్య నిర్ణీతత్వాత్, తద్విరుద్ధం శాస్త్రం నేచ్ఛేత్ - నపరిగృహ్ణీయాదిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥

జ్ఞానం జ్ఞేయం చ తత్త్వేన కారణం చాచ్యుతం పరమ్ । అజా-
నద్భిర్వృథానీతాన్నాశ్రయేన్న్యాయవిస్తరాన్ ॥ ౨౦ ॥

వ్యా ॥ జ్ఞాయతే అనేనేతి జ్ఞానమ్ - శాస్త్రమ్, అచ్యుతస్య శాస్త్రసామానాధికరణ్యం తత్ప్రవర్తకత్వనిబన్ధనమ్ - శాస్త్రప్రవర్తకమిత్యర్థః. జ్ఞేయమ్ - ప్రవర్తితశాస్త్రవేద్యమ్, తత్త్వేన - అఞ్జసా, కారణమ్ - జగత్కారణభూతమ్, పరమ్ - సర్వస్మాత్పరమ్, అచ్యుతమ్ - నారాయణమ్, అజానద్భిః - అజానానైః, వృథా - వ్యర్థమేవ, ఆనీతాన్ న్యాయవిస్తారాన్ నాశ్రయేత్ - నపశ్యేదిత్యర్థః. యద్యపి న్యాయవిస్తరోపి అష్టాదశవిద్యాస్థానేష్వభ్యర్హితః, అథాపి కుదృష్టిరచితముపహాయ న్యాయతత్త్వన్యాయ పరిశుద్ధ్యాదివత్సుధీరచితముపాదదీతేతి భావః ॥ ౨౦ ॥

అ ॥ “ యా వేదబాహ్యాః స్మృతయో యాశ్చ కాశ్చ కుదృష్టయః । సర్వాస్తా నిష్ఫలాః ప్రోక్తాస్తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతాః ॥ ” ఇత్యాది మనూక్తప్రక్రియయా రజస్తమోమూలాః స్మృతయోఽప్యనాదేయా ఇత్యాహ—

ప్రకృతిం పురుషం యోగం పరం ప్రాప్యం చ మాధవమ్ ।
అన్యథా మన్యమానానాం స్మృతీశ్చ పరివర్జయేత్ ॥ ౨౧ ॥

వ్యా ॥ ప్రకృతిమ్ - త్రిగుణాత్మికాం చిద్విశేషణమ్, పురుషమ్ - జీవమ్, యోగమ్ - ప్రకృతిపురుషసంబన్ధం జీవాత్మపరమాత్మసంబన్ధం వా, ముక్త్యుపాయం వా, పరమ్ - ఉత్కృష్టమ్, ప్రాప్యమ్ - మాధవం శ్రియఃపతిమ్, అన్యథామన్యమానానామ్, స్మృతీశ్చ - “ స్మృత్యనవకాశదోష ప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్, ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః ” ఇత్యాదినా భగవతా బాదరాయణేన నిరస్తాః కాపిలాదికాః పరివర్జయేత్ . అన్యథామన్యమానానామ్ - ఏతద్విపరీతం మన్యమానానాముపలక్షణార్థమ్. ‘యద్వా, శరణ్యమి

త్యాది శ్లోకద్వయేన అజ్ఞానవతాం వచనమనాదేయమిత్యుక్తమ్. ప్రకృతిం పురుషమిత్యాదినా అన్యథా జ్ఞానవతాం వచనమనాదేయమిత్యుక్తమ్. తామసాంస్తథా । అనీశానాంపరేశత్వమ్ ఇత్యాదినా విపరీతజ్ఞానవతాం వచనమనాదేయమిత్యుక్తమితి వివేకః. యద్వా, శరణ్యమిత్యాదినా వేదవిరుద్ధమృషివచనం త్యాజ్యమిత్యుక్తమ్. ఋషివచనేష్వపి వేదవిరుద్ధాః స్మృతయస్త్యాజ్యా ఇత్యుక్తం ప్రకృతిం పురుషమిత్యనేన; నాద్రియేతేత్యాదినా వేదవిరుద్ధం పురాణం త్యాజ్యమిత్యుక్తమ్. తథా రుద్రేణేత్యనేన ఋషిభ్యోఽప్యధికేన రుద్రేణాపి ప్రణీతం తన్త్రం తమోమూలత్వాత్త్యాజ్యమిత్యుక్తమితి వివేకో ద్రష్టవ్యః. ప్రకృత్యాదీనామన్యథామన్యమానత్వంచ తాసు స్మృతిషు స్ఫుటమ్; తథాహి— త్రిగుణాధికరణభూతా ప్రకృతిః త్రిగుణస్వరూపాఽఙ్గీక్రియతే; భగవత్పరతన్త్రః పురుషః స్వతన్త్రత్వేన, ఉపాయో జీవాత్మమాత్ర జ్ఞానత్వేన, సేశ్వరసాఙ్ఖ్యైరీశ్వరాభ్యుపగమేపి అపరత్వేన అప్రాప్యత్వేన అలక్ష్మీపతిత్వేన సోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి ॥ ౨౧ ॥

నాద్రియేత పురాణాదీన్ రాజసాంస్తామసాంస్తథా ।
అనీశానాంపరేశత్వంవృథాయత్రోపవర్ణ్యతే ॥ ౨౨ ॥

వ్యా ॥ అనీశానామ్ - రుద్రాదీనామ్ ॥ ౨౨ ॥

తథారుద్రేణకథితం మోహనంక్షుద్రకామదమ్ । త
న్త్రంబహువిరుద్ధంచతామసంపరివర్జయేత్ ॥ ౨౩ ॥

వ్యా ॥ తన్త్రమ్ - పాశుపతాఖ్యమ్, బహువిరుద్ధమ్ - బహుప్రమాణవిరుద్ధమ్, పూర్వోక్తవిరుద్ధంవా, తామసమ్ - తమోమూలమ్, "పత్యురసామఞ్జస్యాత్" ఇత్యధికరణార్థోఽభిప్రేతః ॥ ౨౩ ॥

అన్యేషాం త్రిదశాదీనాం స్తుతిం మన్త్రాంశ్చ వర్జయేత్ ।
నిబన్ధనం గుణాదీనాం నిబద్ధాంశ్చాన్యచేతసామ్ ॥ ౨౪ ॥

వ్యా॥ యద్యప్యయంశ్లోకో భక్తివిరుద్ధాధికారే స్థాతుముర్హతి, నాత్రదృష్టివిరుద్ధాధికారే; పూర్వోత్తరశ్లోకేషు స్మృతిపాదప్రక్రియయా వేదవిరుద్ధతన్త్రాణామనాదేయకథనాదస్య శ్లోకస్యాత్ర సఙ్గతిరస్తి. అథాపి కోశాన్తరేష్వత్రైవ లిఖితత్వాదత్రవ్యాఖ్యాయతే. అన్యేషామ్ - భగవదైకాన్త్యరహితానామ్, త్రిదశాదీనామ్ - దేవాదీనామ్, స్తుతిమ్ - స్తోత్రాణి, మన్త్రాంశ్చ, వర్జయేత్. దేవతాన్తరస్తోత్రాణి ఆపన్నివారకతయా ఫలప్రదతయా వా పురాణాదిప్రసిద్ధాని, దేవతాన్తరమన్త్రాంశ్చ పరివర్జయేదిత్యర్థః. గుణాదీనామ్ - దేవతాన్తరగుణకర్మణామ్, నిబన్ధనమ్ - తద్విషయగద్యపద్యనిర్మాణంచ వర్జయేత్ - నకుర్యాత్. అన్యచేతసాం నిబద్ధాంశ్చ వర్జయేత్. ప్రయోజనాన్తరమనస్కైర్దేవతాన్తరనివిష్టహృదయైర్వా కృతాన్ భగవద్విషయానపి ప్రబన్ధాన్ వర్జయేదిత్యర్థః ॥

బాహ్యం దుష్టం తమోనిష్ఠం విపరీతమనర్థకమ్ । మ-
తంతథాగతాదీనాం మనసాపి నచిన్తయేత్ ॥ ౭౫ ॥

వ్యా॥ బాహ్యమ్ - వేదబాహ్యమ్, దుష్టమ్ - కుతర్కమూలత్వాద్వ్యాఘాతాదిదోషదుష్టమ్, అతఏవ తమోనిష్ఠమ్ - తమోగుణేస్థితమ్, తమోమూలమిత్యర్థః. తమోనిష్ఠమిత్యనేన "యా వేదబాహ్యాఃస్మృతయః" ఇత్యాదిమనువచనంస్మారితమ్. విపరీతమ్ - విపరీతార్థప్రతిపాదకమ్, అనర్థకమ్ - దృష్టాదృష్టప్రయోజనశూన్యమ్, తథాగతాదీనామ్ - బౌద్ధాదీనామ్, మతం మనసాపి నచిన్తయేత్. కిముత వచసోచ్చారణమితి భావః. ॥ ౭౫ ॥

అ॥ బాహ్యకుదృష్టిమతానామపి దూషణార్థమవలోకనమనుజానాతి —

కామంమతానిచాన్యేషాంపశ్యేత్ప్రాజ్ఞోఽపనుత్తయే ।
నచ తేషు ప్రసజ్యేత నానుమోదేతచాభ్యసేత్ ॥ ౭౬ ॥

వ్యా ॥ అన్యేషామ్ - బాహ్యకుదృష్టీనామ్, మతాని అపనుత్తయే - నిరాకరణాయ, కామంపశ్యేత్. తేషు - మతేషు, నచప్రసజ్యేత - ప్రకర్షేణ సక్తవాన్నభవేత్, ఆదరవాన్నభవేదిత్యర్థః. నానుమోదేత. అత్ర యుక్తిస్సమ్యకథితేత్యాదిరూపేణానుమోదనం న కుర్యాత్. నాభ్యసేత్ - ధారణార్థం పునఃపునర్నిరీక్షణాదికం న కుర్యాత్ ॥ ౭౮ ॥

ఇతి దృష్టివిరుద్ధవర్జనాధికారః

అ ॥ అథ భక్తివిరుద్ధవర్జనమాహ —

{ అపచారాంశ్చ వివిధాన్ హరేర్యత్నేనవర్జయేత్ ।
మహానపాయో మాధ్యస్థ్యంకింపునర్విపరీతతా ॥ ౭౯ ॥ }

వ్యా ॥ మాధ్యస్థ్యమ్ - మహానపాయః ఉపచారాపచారయోరుభయోరప్యనన్వయోమాధ్యస్థ్యమ్, సఏవ మహానర్థః. విపరీతాపచారాన్వయస్తు కింపునః - మహానపాయఇతి కిమువక్తవ్యమితిభావః. యద్వా, మాధ్యస్థ్యమ్ - అన్యేషు భగవదపచారేషు ప్రవర్తమానేషు సత్సు స్వయం తేషామనివారణమ్, సఏవ మహానపాయః; విపరీతాన్వయః - స్వయమపచారాన్వయస్తు కింపునరితి ॥ ౭౯ ॥

{ విష్ణ్వర్చారహితే గ్రామే విష్ణ్వర్చారహితే గృహే ।
నకుర్యాదన్నపానాది నతత్ర దివసం వసేత్ ॥ ౮౦ ॥ }

వ్యా ॥ దివసమితి అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా. ప్రయోజనవశాత్ కించిత్కాలావస్థానేఽపి, సర్వోఽపి దివసస్తత్ర ననేతవ్య ఇతిభావః ॥

{ నచ మన్త్రోపజీవీస్యాన్నచాప్యర్చోపజీవికః ।
నానివేదితభోగస్స్యాన్నచనిన్ద్యాని వేదకః ॥ ౮౧ ॥ }

వ్యా ॥ మన్త్రోపజీవీ - దృష్టార్థతయా పరపీడాదినివృత్త్యర్థం మన్త్రజపశీలః, నస్యాత్ నచాప్యర్చోపజీవికః - వృత్త్యర్థం భగ

వదర్చాం నకుర్యాత్. అనివేదితభోగః - భగవదనర్పితభోగభుఙ్న స్యాత్. నిన్ద్యనివేదకః - భగవతే శాస్త్రనిషిద్ధలశునాదినివేదకో న స్యాత్ ॥ ౨౯ ॥

వర్జ్యాః పాషణ్డశైవాద్యైః స్థాపితాశ్చ తథార్చితాః ।
అన్యత్ర చ స్వతో బద్ధా నియమాత్సర్వదేవతాః ॥ ౩౦ ॥

వ్యా ॥ పాషణ్డశైవాద్యైః - పాషణ్డాశ్చ తే శైవాశ్చేతి కర్మధారయః, గోబలీవర్దన్యాయాత్పాషణ్డశబ్దో వేదబాహ్యపరో వా, తదాద్యైః స్థాపితా అర్చితాశ్చ భగవద్విగ్రహావర్జ్యాః, నియమాదన్యత్ర - నియతేరన్యత్ర, బద్ధాః - కర్మవశ్యాః, సర్వదేవతాః వర్జ్యాః. నిత్యా అపి, స్వతశ్చ - భగవచ్ఛరీరభావమన్తరేణ చ, వర్జ్యాః - నోపాస్యాః ॥ ౩౦ ॥

గృహే యస్యాన్యదేవార్చా వ్యక్తో న చ జనార్దనః ।
న తస్య కిఞ్చిదశ్నీయాదపి వేదాన్తవేదినః ॥ ౩౧ ॥

వ్యా ॥ కిఞ్చిత్ - అపక్వమపీత్యర్థః. అపి వేదాన్తవేదినః కింపునరన్యస్యేతి భావః. అపి క్రతుసహస్రిణ ఇత్యపరః పాఠః ॥ ౩౧ ॥

వర్జయేదన్యదేవానామాలయాద్యుపసర్పణమ్ । తథా
గోపురహర్మ్యాదియానాస్త్రాద్యవలోకనమ్ ॥ ౩౨ ॥

వ్యా ॥ అర్చా - పూజా, యానమ్ - రథాది, యాత్రోత్సవో వా, అస్త్రమ్ - త్రిశూలాది ॥ ౩౨ ॥

గీతవాదిత్రఘణ్టాదిశబ్దానాం శ్రవణం తథా । కర్మాణి
చ సమస్తాని బాహ్యాన్యాభ్యన్తరాణి చ ॥ ౩౩ ॥

వ్యా ॥ బాహ్యాని - ఆలయాద్బహిః క్రియమాణాని, ఆభ్యన్తరాణి - ఆలయే క్రియమాణాని, దేవతాన్తరసమ్బన్ధీని కర్మాణి వర్జయేదితి పూర్వశ్లోకక్రియయాఽన్వయః ॥ ౩౩ ॥

ద్రవ్యాణాం భక్తభోగానాం స్వీకారస్స్పర్శనం తథా।
భోగాదీనాం తదర్థం చాప్యర్థానాం ప్రతిపాదనమ్॥ ౩౪॥

వ్యా॥ భక్తభోగానామ్ - దేవతాన్తరోపభుక్తానామ్, ద్రవ్యాణాం స్వీకారమ్ - ఆదానమ్, స్పర్శనమ్ - హస్తాదినా స్పర్శనమ్, తథా - తద్వత్, భోగాదీనామ్ - భోగ్యపేయాదీనామ్, అర్థానామ్ - పదార్థానామ్, తదర్థమ్ - రుద్రాద్యర్థమ్, ప్రతిపాదనమ్ - దానంచ, వర్జయేత్ ॥ ౩౪ ॥

ప్రణామం సంస్పర్శనం సేవాం స్మరణం కీర్తనం తథా। ని
న్దాం చ తద్భక్తిపరాణ్యప్యేతాని వివర్జయేత్ ॥౩౫॥

వ్యా॥ ప్రణామమ్ - నమస్కారమ్, స్పర్శనమ్ - తద్బిమ్బస్పర్శనమ్, సేవామ్ - సంమార్జనోపలేపాదిరూపామ్, స్మరణమ్ - విగ్రహగుణాదివిషయకం ధ్యానమ్, కీర్తనమ్ - తన్నామోచ్చారణాద్యాత్మకమ్. నిన్దామ్ - దేవతాన్తరనిన్దామ్, నిన్దాయామపి తత్స్మరణావశ్యంభావ ఇతి భావః. తద్భక్తిపరాణి - దేవతాన్తరభక్తిమూలాని, ఏతాని ప్రణామాదీని నిన్దాం చ వివర్జయేదిత్యన్వయః ॥ ౩౫ ॥

ఇతి భక్తివిరుద్ధాధికారః.

అ॥ అథ లక్ష్మ్యవిరుద్ధవర్జనమాహ —

శఙ్ఖచక్రోర్ధ్వపుణ్డ్రాద్యైశ్చిహ్నైః ప్రియతమైర్హరేః।
రహితస్సర్వధర్మేభ్యః ప్రచ్యుతో నైనమాప్నుయాత్॥

వ్యా॥ స్వధర్మేభ్యః ప్రచ్యుతః - సర్వేష్వపి ధర్మేషు అధికారరహితః, ఏనమ్ - భగవన్తమ్, నాప్నుయాత్ ఉపాయేఽప్యనధికారప్రసఙ్గేన భగవన్తం నాప్నుయాదిత్యర్థః ॥ ౩౬ ॥

చక్రామ్బుజగదాశార్ఙ్గఖడ్గభూష్యైఽన్యైర్హరేరపి।
నలక్షణైర్దేహదఙ్గం నాన్యదగ్ధోఽర్హతి క్రియాః॥౩౭॥

వ్యా ॥ అమ్బుజశబ్దః శఙ్ఖవాచీ, భగవదాయుధైరపి - శఙ్ఖచక్ర గదాశార్ఙ్గవ్యతిరిక్తైరపి, అఙ్కితో నస్యాత్. కుతః? అన్యదఙ్గః - చక్రాదిపఞ్చకవ్యతిరిక్తలక్షణదఙ్గః, క్రియాసు - భగవత్కైఙ్కర్యమ్, నార్హతి ॥ ౩౭ ॥

ధారయేన్నాన్యచిహ్నాని విశేషేణాఙ్కనం క్వచిత్ ।
ధారణాదన్యచిహ్నానాం మహదాప్నోతి కిల్బిషమ్ ॥

వ్యా ॥ అన్యచిహ్నాని - దేవతాన్తరచిహ్నాని, నధారయేత్ క్వచిదప్యఙ్గే తైరఙ్కనమ్ - దాహమ్, విశేషేణ నధారయేత్. అన్యచిహ్నానామ్ - దేవతాన్తరచిహ్నానామ్, ధారణేన మహత్కిల్బిషం పారమైకాన్త్యభఙ్గరూపం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. చక్రాదివ్యతిరిక్తభగవచ్చిహ్నధారణే ననిషేధః. "నాన్యదఙ్గోఽర్హతిక్రియాః" ఇతి దాహస్యైవ నిషిద్ధత్వాత్. భగవచ్చిహ్నవ్యతిరిక్తానాం ధారణమపి నిషిద్ధమితిబోద్ధవ్యమ్ ॥ ౩౮ ॥

అన్యచిహ్నాఙ్కితాన్ మర్త్యాన్ దూరతస్సపరివర్జయేత్ ।
పయోస్థిచర్మమాంసాదిపశూనాంచాతిగర్హితమ్ ॥ ౩౯ ॥

వ్యా ॥ అన్యచిహ్నాఙ్కితానాం మర్త్యానాం ఛాయాస్పర్శోఽపి నకార్య ఇతి భావః. పశూనామన్యచిహ్నాఙ్కితానామితి వచనవ్యత్యయేనానుషఙ్గః, తేషాం పయః - క్షీరంచ, వర్జయేత్. "రుద్రాదివ్యపదేశిన్యో యాశ్చగావస్తదఙ్కితాః । తాసాం క్షీరమకర్మణ్యం తత్ప్రయత్నేన వర్జయేత్ ॥" ఇతిస్మృత్యన్తరోక్తేః. అత్ర పయశ్శబ్దస్తద్వికారాణామప్యుపలక్షకః. "యాసాంక్షీరమకర్మణ్యం తద్వికారాంశ్చవర్జయేత్" ఇతిస్మృతేః. అస్థిఖడ్గాదీనామ్, చర్మ - కృష్ణాదీనామ్, మాంసమపి తాదృశమేవ, అతిగర్హితమ్ - అతినిన్దితమిత్యర్థః ॥ ౩౯ ॥

వృక్షాదీనాంచ సర్వేషాం కర్మణ్యం ఫలాదికమ్ । అన్య
చిహ్నాఙ్కితం చైవ గృహక్షేత్రాదికం త్యజేత్ ॥ ౮౦ ॥

వ్యా ॥ అత్రాద్య ఆదిశబ్దో లతాపరః, ద్వితీయ ఆదిశబ్దః పత్రాది
పరః, అన్యచిహ్నాఙ్కితానాం వృక్షాదీనామ్, పత్రపుష్పఫలాది
కం త్యాజ్యమిత్యర్థః. అన్యచిహ్నాఙ్కితత్వం అనాత్మార్థకల్పితానా
ముపలక్షణమ్. క్షేత్రాదీనామన్యచిహ్నాఙ్కితత్వమ్ అన్య
చిహ్నాఙ్కితశిలాదిమత్త్వమ్ ॥ ౮౦ ॥

వర్తులం తిర్యగచ్ఛిద్రం హ్రస్వం దీర్ఘం తతం తను । వ
క్రం విరూపం బద్ధాగ్రం భిన్నమూలం పదచ్యుతమ్ ॥ ౮౧ ॥
అశుభ్రం రూక్షమాసక్తం తథాఽనఙ్గులికల్పితమ్ । వి
గన్ధమపసంఖ్యం చ పుణ్డ్రమాహురనర్థకమ్ ॥ ౮౨ ॥

వ్యా ॥ వర్తులమ్ - మణ్డలీకృతమ్, తిర్యక్ - తిరశ్చీనమ్, అ
చ్ఛిద్రమ్ - మధ్యే ఛిద్రరహితమ్, హ్రస్వమ్ "ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం ల
లాటే తు కుర్వీత చతురఙ్గులమ్ । ఉదరే హృదికణ్ఠే చ దశాష్టచతురఙ్గు
లాన్ ॥" ఇత్యాద్యుక్తదీర్ఘపరిమాణాన్న్యూనపరిమాణమ్, దీర్ఘ
మ్ - అతిరిక్తపరిమాణమ్, తతమ్ - "త్రిధా సర్వత్ర విస్తారశ్చతుస్త్రి
ద్వ్యఙ్గులిక్రమాత్" ఇత్యాద్యుక్తవిస్తారాదధికవిస్తారమ్, తను- త
తోఽల్పవిస్తారమ్, వక్రమ్ - అనృజు, విరూపమ్ - అసున్దరమ్, బ
ద్ధాగ్రమ్ - మిళితాగ్రమ్, భిన్నమూలమ్ - భ్రువోర్మధ్యే మేళనర
హితమ్, పదచ్యుతమ్ - పదమ్ విహితస్థానమ్, తస్మాత్ప్రచ్యు
తమ్, అశుభ్రమ్ - అధవళమ్, రూక్షమ్ - యస్యాం మృది ధా
ర్యమాణాయాం తత్ర స్ఫోటాద్యుత్పత్తిర్భవతి తత్పుణ్డ్రం రూక్ష
మ్, ఆసక్తమ్ - పుణ్డ్రాన్తరేణ మిళితమ్, అనఙ్గులికల్పితమ్ - అ
ఙ్గులిభిన్నేన సాధనేన రచితమ్, విగన్ధమ్ - గన్ధరహితమ్, అపస
ఙ్ఖ్యమ్ - "త్రయోదశ ద్వాదశ వా ప్యూర్ధ్వపుణ్డ్రాణి ధారయేత్ ।

ఏకం చత్వారి షట్వాప్యష్టావపి వాఞ్ఛన్తి కేచన ॥" ఇత్యాద్యుక్తసఙ్ఖ్యా రహితమ్, పుణ్డ్రమ్, అనర్థకమ్ - ధృతస్యాప్యధృతప్రాయత్వాదప్రయోజకమాహుః ॥ ౪౧ ॥ ౪౨ ॥

నచన్దనాదిభిర్గన్ధైః కర్తవ్యం నచ భస్మనా । నమృ
ద్భిశ్చాప్రశస్తాభిరూర్ధ్వపుణ్డ్రం కదాచన ॥౪౩॥

వ్యా ॥ చన్దనాదిభిర్గన్ధైరితి విశేషణవిశేష్యభావేనాన్వయః చన్దనమ్ - మలయజమ్, తదాదిభిః, ఆదిశబ్దాదగర్వాదికం గృహ్యతే, గన్ధశబ్దో గన్ధవదనులేపనపరః. అప్రశస్తాభిః - "విష్ణోరుద్ధృతయా క్షేత్రే పర్వతాదౌ ప్రశస్తయా" ఇత్యాదిగుణరహితాభిరితి వా, కదాచన - కదాచిదపి, ఆపద్యపీత్యర్థః ॥ ౪౩ ॥

తమసో భస్మ రజసో గన్ధస్సత్త్వస్య మృత్తికా । తస్మా
ద్భస్మాదిభిర్నేచ్ఛేదకాన్తీ సిద్ధిమాత్మనః ॥ ౪౪ ॥

వ్యా ॥ భస్మ తమసః కారణమితి శేషః. గన్ధో రజసః కారణమ్. మృత్తికా సత్త్వస్య కారణమ్. తస్మాత్ - రజస్తమోహేతుత్వాత్, భస్మాదిభిః, సిద్ధిమ్ - పుణ్డ్రసిద్ధిమ్, ఆత్మనో నేచ్ఛేత్. కింతు సత్త్వకారణీభూతయా మృదైవోర్ధ్వపుణ్డ్రసిద్ధిమిచ్ఛేదితి భావః. శుద్ధిమితి పాఠే పుణ్డ్రజన్యాం శుద్ధిమిత్యర్థః. ॥ ౪౪ ॥

రౌద్రవ్రతాదినియతైస్తమోమోహనతాన్త్రికైః ।
శవేన్ధనకరీషాదిభస్మభిః కర్మ సాధ్యతే ॥ ౪౫ ॥

వ్యా ॥ రౌద్రవ్రతాదినియతైః - రుద్రవ్రతదీక్షితైః, మోహనతాన్త్రికైః - మోహనార్థప్రవృత్త పాశుపతాదితన్త్రనిష్ఠైః. రౌద్రవ్రతాదినియతైరిత్యనేన వేదావిరుద్ధరుద్రాదివ్రతనిష్ఠా ఉచ్యన్తే, మోహనతాన్త్రికైరిత్యనేన వేదవిరుద్ధతన్త్రనిష్ఠా ఇతి వా. శవేన్ధనకరీషాదిభస్మభిః - శవభస్మనా ఇన్ధనభస్మనా కరీషభస్మనా చేత్యర్థః. కర్మ సాధ్యతే - కర్మాఙ్గతయా శవాదిభస్మభిః పుణ్డ్రాణి బిభ్రతీత్యర్థః ॥

మూలజం గన్ధసారాది మృగనాభ్యాది జీవజమ్ । మన
శ్శిలాదిధాతూత్థం త్రయం పుణ్డ్రేషు కామినామ్ ॥ ౪౬ ॥

వ్యా ॥ మూలజం గన్ధసారాది, జీవజమ్ - ప్రాణ్యఙ్గోత్థమ్, యన్మృగనాభ్యాది - కస్తూర్యాది, ధాతూత్థమ్ - ధాతుజన్యం యన్మనశ్శిలాది, తదేతత్త్రయం కామినాం పుణ్డ్రేషు విహితమితి శేషః ॥

కుర్యాద్రక్షావిధానంచ నాన్యైర్గోపఞ్చవినామృదః ।
గోరజో గోకరీషంచ చూర్ణం హారిద్రమేవచ ॥ ౪౭ ॥

వ్యా ॥ పఞ్చమృదః - పఞ్చవిధమృత్తికాః, తాశ్చ శాస్త్రేషువిహితాః, తథాచ బ్రహ్మరాత్రే "తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన సద్గ్రాహ్యాః పఞ్చమృత్తికాః । పర్వతాగ్రే నదీతీరే మమక్షేత్రే విశేషతః ॥ సిన్ధుతీరేఽథవల్మీకే తులసీమూలమృత్తికాః । మృదఏతాస్తు సద్గ్రాహ్య వర్జయేదన్యమృత్తికాః ॥" ఇతి. మమక్షేత్రే ఇతి పర్వతాగ్రాదీనాం విశేషణమ్. గోరజో గోకరీషం హారిద్రచూర్ణం పఞ్చమృదో వినా అన్యైర్భస్మాదిభీ రక్షావిధానంచ నకుర్యాత్ ॥ ౪౭ ॥

నచ భాగవతః కుర్యాదూర్ధ్వపుణ్డ్రమమృత్తికమ్ ।
ధారణాదేవమృత్స్నాయాః ప్రీయతే ధరణీధరః ॥

వ్యా ॥ అమృత్తికమ్ - మృత్తికారహితమ్, ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం నకుర్యాత్. ధరణీధర ఇతి సాభిప్రాయమ్, ధరణీధరత్వాదేవ మృద్ధారణాత్ప్రీయత ఇతి ॥ ౪౮ ॥

యః ప్రపన్నోఽపి లక్ష్మీశం నచక్రాదిభిరఙ్కితః । నవహే
త్తూర్ధ్వపుణ్డ్రం వై నైకాన్త్యం తస్య విద్యతే ॥ ౪౯ ॥

వ్యా ॥ లక్ష్మీశం ప్రపన్నోఽపి, యశ్చక్రాదిభిరఙ్కితో నస్యాత్. ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం నవహతి - నబిభర్తి, తస్యైకాన్త్యం నవిద్యతే ॥ ౪౯ ॥

తామసాన్ రాజసాంశ్చైవ వ్యపదేశాన్వివర్జయేత్ ।
ధ్రువం వ్యాపైతి భక్తోఽపి వ్యపదేశైరసాత్త్వికైః ॥ ౫౦ ॥

వ్యా ॥ వ్యపదేశాః - నామాని రాజసతామసనామాని, నబి భృయాదిత్యర్థః. అసాత్త్వికైః - సాత్త్వికభిన్నైః రాజసతామసవ్య పదేశైః, భక్తోపి వ్యపైతి - విశేషేణాపైతి, ప్రచ్యుతో భవతీతి యావత్ ॥ ౫౦ ॥

అ ॥ రాజసతామసనామాని వర్జయేదిత్యుక్తమ్; వ్యపదేశైరసా త్త్వికైరితి ప్రతియోగితయా సాత్త్వికాన్యర్థాద్విహితాని; కానితాని సాత్త్వికాని తదితరాణి రాజసతామసానీత్యాకాఙ్క్షాయామాహ —

{ సాత్త్వికంనామ శుద్ధానామశుద్ధానాంతురాజసమ్। బా
హ్యేదితన్త్రసిద్ధానాం దైవతానాంతుతామసమ్ ॥౫౧॥ }

వ్యా ॥ శుద్ధానామ్ - అనన్యయాజినామ్, నామ సాత్త్వికమ్. అశుద్ధానామ్ - అన్యయాజినామ్, నామ రాజసమ్. బాహ్యేదిత న్త్రసిద్ధానామ్ - అవైదికానామ్, నామ తామసమ్ ॥ ౫౧ ॥

{ దాస్యంహి నామకరణమపి తద్వాచకైర్వినా । గుణక
ర్మాదిభిస్స్వైశ్చ రూఢం శ్లాఘ్యైస్సతాంమతమ్ ॥ ౫౨ ॥ }

వ్యా ॥ నామకరణమ్ - తన్నామధారణమ్, తద్దాస్యంహి, హిశబ్దః, " పద్మమఙ్కుళిపిచ్ఛేద ఊర్ధ్వో విన్యస్తమక్షరమ్ । తన్నా మకరణంచేతి దాస్యమేతచ్చతుర్విధమ్ ॥ " ఇత్యాదిప్రమాణసిద్ధం ద్యోతయతి. తన్నామధారణస్య తద్దాస్యపాదకత్వాదశుద్ధానా మవైదికానాంచ నామాని నధార్యాణీతి పూర్వోక్తార్థే హేతురు క్తః. శుద్ధానాం నామకరణస్య తద్దాస్యరూపతయా తచ్ఛ్లాఘ్య మితి కిముపక్తవ్యమితిభావః. తద్వాచకైర్వినా - శుద్ధానాం వాచకై ర్నామభిర్వినాపి, స్వైః - స్వకీయైః, శ్లాఘ్యైః - దాస్యసమృద్ధిజ్ఞా పకతయా శ్లాఘనీయైః, గుణకర్మాదిభిః - జ్ఞానాదిభిర్గుణైః, ప్రవచనా దిభిఃకర్మభిశ్చ, రూఢమ్ - సఞ్జాతమ్, వైష్ణవదాసః, వేదాన్తాచా ర్యఇత్యాదికమపి నామ, సతాంమతమ్ - ధార్యమిత్యభిమతంస్యాత్ ॥

{ యుగ్మైస్త్రివృత్తితం రౌద్రమయుగ్మైర్బ్రాహ్మముచ్యతే
{ ఉభయైస్తైర్వ్యతిస్యూతమయుగ్మైర్వైష్ణవంగుణైః ॥ }

వ్యా ॥ యుగ్మైః - సమైః, గుణైః, త్రివృత్తితమ్ - రజ్జుపరిణామం ప్రాపితమ్, రౌద్రమ్ - రుద్రదేవతాకమ్, అయుగ్మైః - విషమైః, గుణైః, త్రివృత్తితం బ్రాహ్మముచ్యతే. ఉభయైః - యుగ్మైరయుగ్మైశ్చ, మిళిత్వా అయుగ్మైః - విషమైః, తైః - గుణైః, వ్యతిస్యూతమ్ - మేఖలారూపేణవ్యత్యాసేన స్యూతమ్, నతు త్రివృత్తితమ్; వైష్ణవమ్ - విష్ణుదేవతాకమ్, పఞ్చభిర్గుణైర్వ్యతిస్యూతం వైష్ణవమిత్యర్థః ॥ ౫౩ ॥

{ ఉపవీతం సదా బ్రాహ్మం వైష్ణవం కటిబన్ధనమ్ । ఉభ
{ యం ధారయేద్రౌద్రం సాధయన్ కర్మ తామసమ్ ॥ }

వ్యా ॥ ఉపవీతం బ్రాహ్మంభవేత్, గుణత్రయరూపత్వాదితి భావః. కటిబన్ధనంతు వైష్ణవమ్, యుగ్మాయుగ్మగుణైఃపఞ్చభిర్గుణైర్వ్యతిస్యూతత్వాదితి భావః. ఉభయమ్ - బ్రాహ్మముపవీతం వైష్ణవం వ్యతిస్యూతం కటిబన్ధనమ్, ధారయేత్. రౌద్రం తర్హి కేన ధార్యమిత్యతఆహ— తామసంకర్మసాధయన్ - కుర్వన్, రౌద్రమ్ - యుగ్మవివృత్తితం కటిబన్ధనం ధారయేదితి శేషః. రౌద్రస్య తామస కర్మాఙ్గత్వాత్సాత్త్వికకర్మాచారవతా నధార్యమితి భావః ॥ ౫౪ ॥

{ తామసంనగ్నమేకంచ రాజసంవసనద్వయమ్ । కౌ
{ పీనసహితంతత్తు సాత్త్వికంమునిభిః స్మృతమ్ ॥ ౫౫ ॥ }

వ్యా ॥ ఏకవసనం నగ్నమ్ - నగ్నప్రాయమ్, తామసమ్. వసనద్వయం రాజసమ్. కౌపీనసహితం తద్వసనద్వయం మునిభిః సాత్త్వికం స్మృతమ్. అతః కౌపీనసహితం వస్త్రద్వయంధార్యమితి భావః ॥ ౫౫ ॥

అ ॥ మోహనార్థప్రవృత్త తామసతన్త్రసిద్ధం దర్భాదికం త్యాజ్యమిత్యాహ—

{ దర్భాక్షవస్త్రసూత్రాజటానామపుణ్డ్రవిభూషణమ్ ।
అన్యచ్చ తామసం సర్వం విశేషేణ వివర్జయేత్ ॥ ౫౮ ॥ }

వ్యా ॥ దర్భాః - తామసతన్త్రాద్యుత్పన్నాః, అక్షాణి - రుద్రాక్షాదీని, వస్త్రమ్ - ధాతువిశేషరఞ్జితమ్, అన్యచిహ్నజటితం వా, సూత్రమ్ - యుగ్మగుణనిర్మితం కటిబద్ధనాది, జటాః - త్రిశూలాద్యఙ్కనమ్, నామచ - అశుద్ధదేవతాన్తరసమ్బద్ధి, పుణ్డ్రమ్ - తిర్యగాది, భూషణమ్ - త్రిశూలాద్యాకారాభరణమ్, అన్యత్ - ఇతోఽతిరిక్తమపి, తామసం సర్వం విశేషేణ వర్జయేత్ - అవశ్యం త్యజేత్ ॥ ౫౮ ॥

అ ॥ తామసతన్త్రమాత్రవిహితాని కర్మాదీన్యపి త్యాజ్యానీత్యాహ.

{ అన్యతన్త్రైకసిద్ధాని కర్మాణి వివిధానిచ । ద్రవ్య
నామాదిరూపాణి లక్షణాని వివర్జయేత్ ॥ ౫౯ ॥ }

వ్యా ॥ వివిధానికర్మాణి - శివరాత్ర్యుపవాసాదీని, తథా తత్తన్త్రమాత్రవ్యాఖ్యాతాని ద్రవ్యనామాని, తత్తన్త్రైకసిద్ధాని రూపాణి - ద్రవ్యాణామాకారవిశేషాంశ్చ, విశేషేణవర్జయేత్. ఇతరతన్త్రమాత్ర సిద్ధైర్నామభిః ద్రవ్యాణి నవ్యవహర్తవ్యాని, నాపి తత్తన్త్రమాత్రవిహితాకారవన్త్యపి వాకుర్యాదిత్యర్థః ॥ ౫౯ ॥

ఇతి లక్ష్మవిరుద్ధాధికారః.

అ ॥ అథసత్స్వేవావిరుద్ధపరిహారమాహ—

{ గురోరపహ్నవాత్త్యాగాత్సామ్యాదివ్విస్మరణాదపి ।
లోభమోహాదిభిశ్చాన్యైరపచారైర్వినశ్యతి ॥ ౬౦ ॥ }

వ్యా ॥ సామ్యాత్ - సామ్యానుసన్ధానాదిత్యర్థః. లోభః - గురౌ

వృత్తికర్శితే సతి స్వస్య ద్రవ్యే సత్యపి తస్మై తత్ప్రదాన హేతుర్దుర్గుణః, మోహః - తద్ద్వేష భవాజ్ఞానాదిరూపః, పినశ్యతి - విశేషేణనశ్యతి ॥

{ విశేషాద్విష్ణుభక్తేషు దమ్భం లోభం నృశంసతామ్ ।
క్రోధమీర్ష్యాం మదం మానం సామ్యం చ పరివర్జయేత్ ॥ }

వ్యా ॥ దమ్భః - అననుష్ఠాయైవ ధర్మానుష్ఠానఖ్యాపనమ్, నృశంసతా - దయాభావః, ఈర్ష్యా - పరాతిశయాసహిష్ణుతా, మానః - అహఙ్కారః, సామ్యమ్ - సామ్యానుసన్ధానమ్ ॥ ౫౯ ॥

అ ॥ వైష్ణవేషు దమ్భాదికం త్యజేదిత్యుక్తమ్; కే నామ వైష్ణవా ఇత్యాకాఙ్క్షాయామేకాన్తీ పరమైకాన్తీతి వివక్షుః క్రమేణైకాన్తిపరమైకాన్తినోర్లక్షణమాహ —

{ సఏకాన్త్యన్యవిముఖో హరిం సర్వేశ్వరం పరమ్ ।
యస్సమాశ్రయతే కిఞ్చిత్ఫలమభ్యర్థయన్నరః ॥ ౬౦ ॥ }

వ్యా ॥ అన్యవిముఖః - దేవతాన్తరవిముఖః, కిఞ్చిత్ఫలమ్ - భగవత్తత్త్వాదిజ్ఞానభక్తికైఙ్కర్యతదితరవైరాగ్యవ్యతిరిక్తం యత్కిఞ్చిత్ఫలమ్, అభ్యర్థయన్ సర్వేశ్వరమ్ - హరిమ్, యస్సమాశ్రయతే. సఏకాన్తీత్యర్థః ॥ ౬౦ ॥

{ న్యస్తాశేషభరశ్శ్రీశే యస్తు దాస్యైకజీవితః । సఏ
షపరమైకాన్తీ ద్వావేతౌ వైష్ణవౌ స్మృతౌ ॥ ౬౧ ॥ }

వ్యా ॥ న్యస్తాశేషభరః - న్యస్తాత్మీయభరః, దాస్యైకజీవితః - దాస్యాతిరిక్తఫలవిముఖః, అనన్యదైవత్వమేకాన్తినోర్ద్వయోరపి సమానమ్. అనన్యప్రయోజనత్వం పరమైకాన్తినోఽధికమ్. ద్వావేతౌ - ఉక్తావేకాన్తిపరమైకాన్తినౌ, వైష్ణవౌ స్మృతౌ ॥ ౬౧ ॥

{ అన్యేత్వవైష్ణవాస్సర్వే మనుష్యా జిహ్మదృష్టయః ।
అసతస్తాన్విదుర్దేవాస్తైస్సతాం నాస్తి సఙ్గమః ॥ ౬౨ ॥ }

వ్యా ॥ అన్యే - ఏకాన్తిపరమైకాన్తివ్యతిరిక్తాః, జిహ్మదృష్టయః - కుటిలబుద్ధయః ॥ ౬౨ ॥

అవైష్ణవాత్స్వధర్మస్థాద్వైష్ణవః స్ఖలితోఽపిసన్ । శ్రే
యానేవహి మన్తవ్యో మూలాత్సనపరిచ్యుతః ॥ ౬౩ ॥

వ్యా ॥ స్వధర్మస్థాత్ - స్వవర్ణాశ్రమధర్మనిరతాత్, అవైష్ణవాత్, వైష్ణవః స్ఖలితోఽపిసన్ - స్వధర్మాత్ప్రచ్యుతోఽపిసన్, శ్రేయాన్ - శ్రేష్ఠతమో మన్తవ్యః, ఏవకారేణ నియమయతి. తత్ర హేతుః — మూలాత్సనపరిచ్యుత ఇతి. సః - వైష్ణవః, మూలాత్పరిచ్యుతో నహి యతః ॥ ౬౩ ॥

అ ॥ కిం మూలం కాశ్శాఖా ఇత్యాకాఙ్క్షాయామాహ —

స్వేశసమ్బన్ధవిజ్ఞానం మూలమన్యాః క్రియాః పునః । త
స్యశాఖాః ప్రశాఖాశ్చ కాశ్చతా మూలవర్జితాః ॥ ౬౪ ॥

వ్యా ॥ స్వస్య - ఈశస్య, సమ్బన్ధవిజ్ఞానమ్ - స్వస్వామిభావలక్షణసమ్బన్ధజ్ఞానమ్, మూలమ్. అన్యాః క్రియాః తస్య శాఖాః ప్రశాఖా ఉపశాఖాశ్చ. మూలవర్జితాః తాః - శాఖాః, కాః - నకాశ్చిదపి, వ్యర్థా ఇత్యర్థః ॥ ౬౪ ॥

అ ॥ ప్రసఙ్గాదసత్సఙ్గవర్జనమాహ —

బాహ్యానాం జిహ్మదృష్టీనామజ్ఞానాం సంశయాత్మనామ్ ।
నాలోకమపి కుర్వీత నచ తైః కిఞ్చిదాచరేత్ ॥ ౬౫ ॥

వ్యా ॥ బాహ్యానామ్ - విపరీతజ్ఞానానామ్, జిహ్మదృష్టీనామ్ - అన్యథాజ్ఞానవతామ్, అజ్ఞానామ్ - జ్ఞానాభావవతామ్, సంశయాత్మనామ్ - సంశయచిత్తానామ్, తత్త్వహితపురుషార్థేషు అజ్ఞానాన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానసంశయజ్ఞానవతామ్, ఆలోకమ్ - దర్శనమపి, నకుర్వీత. తైః - బాహ్యాదిభిః, కిఞ్చిత్ - లౌకికం తృణాదానాదికం నాచరేత్, శాస్త్రీయం యజనాదికం కిము చేతి భావః ॥

అ ॥ వైష్ణవః స్ఖలితోఽపి సదా శ్రేయానిత్యుక్తమ్, తద్వత్ప్రపన్నస్య దేవతాన్తరభజనాదిసంస్పర్శేఽపి శ్రేయానేవ స స్యాదితి ప్రాప్తే తత్రాహ —

{ప్రపన్నైశ్చాన్యభజనాద్యుక్తోపాయసమన్వితైః ।
వైష్ణవో వర్జయేత్సఙ్గం ప్రచ్యుతాస్తే హ్యవైష్ణవాః ॥౬౬॥}

వ్యా ॥ అన్యభజనాద్యుక్తోపాయసమన్వితైః - దేవతాన్తరభజనప్రభృతిభిశ్శాస్త్రోక్తైరుపాయైః, సమన్వితైః - సంయుక్తైః, ప్రపన్నైరపి సఙ్గం వైష్ణవో వర్జయేత్. తత్ర హేతుమాహ — ప్రచ్యుతాస్తే హ్యవైష్ణవా ఇతి. ప్రచ్యుతాః - స్వధర్మచ్యుతాః, తేపి - అన్యభజనాన్వితాః, అవైష్ణవాః - ఐకాన్త్యరహితా యతః ॥ ౬౬ ॥

అ ॥ నచ తైః కిఞ్చిదాచరేదిత్యుక్తం వివృణోతి —

{దైవేషు పిత్ర్యేషు తథా ధర్మార్థేష్వితరేషు చ । అవై-
ష్ణవం న గృహ్ణీయాత్పాత్రం దానేషు కర్హిచిత్ ॥౬౭॥}

వ్యా ॥ దైవేషు - దేవార్థేషు, పిత్ర్యేషు - పిత్రర్థేషు, ధర్మార్థేషు - ధర్మప్రయోజకేషు, ఇతరేషు - అర్థాద్యర్థేషు, లౌకికకర్మసు, అవైష్ణవమ్ - అనైకాన్తినమ్, న గృహ్ణీయాత్ - యాజకత్వేన భోక్తృత్వేన సహాయత్వేన వా న గృహ్ణీయాత్. కర్హిచిత్ - క్వచిదపి, దానేషు, పాత్రం న గృహ్ణీయాత్ - పాత్రత్వేన న గృహ్ణీయాత్. యద్వా, దేవార్థేషు పిత్రర్థేషు ధర్మార్థేషు అర్థాద్యర్థేషు దానేషు క్వచిదప్యవైష్ణవం పాత్రం న గృహ్ణీయాత్ ॥౬౭॥

{న కిఞ్చిత్ప్రతిగృహ్ణీయాద్విష్ణుభక్తివివర్జితాత్ । పా-
నీయం పక్వమన్నం చ విశేషేణ వివర్జయేత్ ॥ ౬౮ ॥}

వ్యా ॥ విష్ణుభక్తివివర్జితాత్కిఞ్చిదపి న ప్రతిగృహ్ణీయాత్. పానీయపక్వాన్నే విశేషేణ వర్జయేత్, పాపాధిక్యాదితి భావః ॥ ౬౮ ॥

విద్యార్థసంప్రయోగోపి ప్రాకృతైర్నైకథంచన ।
వివాదోపి నకర్తవ్యః క్రీడాసంకథనాని చ ॥ ౧౯ ॥

వ్యా ॥ విద్యార్థసంప్రయోగః - అధ్యయనాధ్యాపనలక్షణః, వివాదః - తత్త్వనిశ్చయఫలకో వాదః, జ్ఞానసంరక్షణార్థం జల్పవితణ్డే కార్యే; బీజప్రరోహరక్షణార్థం కణ్టకశాఖావరణాదివదక్షపాదేన జల్పవితణ్డయోరనుజ్ఞానాత్. యద్వా, వివాదః - వ్యర్థకలహః, క్రీడాసంకథనసాహచర్యాత్ క్రీడాసంకథనాని - ఇష్టాలాపః ॥ ౧౯ ॥

నచైకస్మిన్ భజేత్సాహ్యం కర్మణ్యైకాన్త్యవర్జితైః ।
నచైషాంకర్మకుర్వీత నస్వకర్మచ కారయేత్ ॥ ౨౦ ॥

వ్యా ॥ ఏకస్మిన్ - లౌకికే వైదికేచ కర్మణి, ఐకాన్త్యవర్జితైః సాహ్యం నభజేత్. అనేనేదంకృతమ్, అహమప్యేష ఇవైతదనుతిష్ఠామీత్యనుసన్ధానేన నతదనుతిష్ఠేదిత్యర్థః. యద్వా, సమప్రధానభావేన ఏకస్మిన్ ఆర్త్విజ్యాదిలక్షణే వైదికే కర్మణి, కృషివాణిజ్యాదిలక్షణే లౌకికేచ, ఐకాన్త్యవర్జితైస్సహం నాన్వయం కుర్యాత్. ఏషామ్ - ఐకాన్త్యవర్జితానామ్, కర్మ - లౌకికమలౌకికంవా, స్వయం నకుర్వీత. తైః - ఐకాన్త్యవర్జితైః, స్వకర్మ - లౌకికమలౌకికంవా, నకారయేత్. యద్వా, ఉత్తరార్ధస్య, అవైష్ణవస్య ఆర్త్విజ్యం స్వయం నకుర్యాత్, తేనాపి స్వార్త్విజ్యం నకారయేదిత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥

పఙ్క్తౌ సమాజే గ్రామేవా నత్వభాగవతోత్తరే ।
వసేదేకత్రభవనే నైకేనాప్యసతాసహ ॥ ౨౧ ॥

వ్యా ॥ అభాగవతోత్తరే సమాజే ఇదంవిశేషణం గ్రామస్యలిఙ్గవ్యత్యయేన, పఙ్క్తేరపి, యస్యాంపఙ్క్తౌ, సమాజే, గ్రామేవా, అభాగవతా అధికాః విరళాశ్చ భాగవతాః, తస్యామ్ - పఙ్క్తౌ సమాజే గ్రామేవా, నవసేత్. భాగవతానాం సమసఙ్ఖ్యాకత్వే,

అధికస్యఙ్ఘ్యైకత్వే వా పఙ్క్తి(సమాజగా)మేషు వాసోనదోషావహా ఇతిభావః. భవనే - గృహేతు, భాగవతాధికేపీతిభావః. అసతా పకేనాపి సమమ్, ననసేత్ - నతిష్ఠేత్ ॥ ౨౧ ॥

{ప్రీత్యప్రీతిసమాయోగం స్పర్శంభుక్తింసహాసికామ్।
స్వైరపైశ్యకాన్త్యవిముక్తైరఘువర్గం వివర్జయేత్ ॥}

వ్యా ॥ ప్రీత్యప్రీతిసమాయోగమ్ - కల్యాణాదిహర్షకాలే అభిమతమారణాదిదుఃఖకాలే హర్షశోకానుపాలనాద్యర్థం తైస్సఙ్గమమ్, స్పర్శః - ప్రసిద్ధః, భుక్తిః - భోజనమ్, సహాసికామ్ - ఏకస్మిన్నాసనే ఉపవేశనమ్, ఇదంచ నవవిధసఙ్కరస్యాప్యుపలక్షణమ్. "నవధా సఙ్కరః ప్రోక్తో నకర్తవ్యోఽధమైస్సహ" ఇత్యుక్తేః. ఇదంచ సర్వమ్, ఏకాన్త్యవిముక్తైః, స్వైః - స్వకీయైరపిసహ, అఘవర్గం వివర్జయేత్. అఘంతు పాలనీయమేవేత్యర్థః. అఘమ్ - జననమరణనిబన్ధనమాశౌచమ్ ॥ ౨౨ ॥

{అవైష్ణవంనవస్త్వేతనార్చయేద్విధిపూర్వకమ్। సంప్ర
శ్నాసనదానాది నకుర్యాదానృశంస్యతః ॥ ౨౩ ॥}

వ్యా ॥ నవస్త్వేత - ననమస్కుర్యాత్, విధిపూర్వకంనార్చయేత్ - అర్ఘ్యాదిభిర్నపూజయేత్, సంప్రశ్నః - కుశలప్రశ్నః, ఆసనదానమ్ - ఉపవేష్టుమాసనదానమ్, తదాదికమానృశంస్యతోఽపి నకుర్యాత్. సంప్రశ్నాసనదానాదినకుర్యాదానృశంస్యతః। ఇతి పాఠానుసారేణేదంవ్యాఖ్యానమ్. సంప్రశ్నాసనదానాది కుర్యాద్వాప్యానృశంస్యతః। ఇతిపాఠాన్తరమ్. అత్ర యదుక్తం తద్గ్రాహ్యమ్ ॥ ౨౩ ॥

{అభక్తమచ్యుతస్యాపి నావమన్యేత కంచన। హితం
వాబోధయేత్సాధోర్దద్యాద్వా కిఞ్చిదీప్సితమ్ ॥ ౨౪ ॥}

వ్యా ॥ అచ్యుతస్యాభక్తమ్ - అచ్యుతవిషయభక్తిరహితమ్, కంచిత్, నావమన్యేతాపి - అవమానమపి నకుర్యాదిత్యర్థః. అపి శబ్దస్సంప్రశ్నాసనదానాది§ నిషేధం సముచ్చినోతి. సాధోరభక్తస్యాపి ఆభిముఖ్యవతః హితం బోధయేద్వా. వాశబ్దేన హితబోధనాభావరూపకోట్యన్తరసఙ్గ్రహః క్రియతే, ఏవమేవ దద్యాద్వా కిఞ్చిదీప్సితమిత్యత్రాపి వాశబ్దార్థః. స్వయమానృశంస్యవాంఛేచ్చేత్, అభక్తస్యాభిముఖ్యేసతి హితబోధనం కిఞ్చిదభీప్సితప్రదానమపి నదోషావహమిత్యర్థః ॥ ౭౪ ॥

నచమైత్రీంప్రకుర్వీత వైష్ణవః ప్రాకృతైస్సహ । క్వా
యమచ్యుతసక్తాత్మా క్వ తేవిషయచఞ్చలాః ॥ ౭౫ ॥

వ్యా ॥ మైత్రీంనకుర్వీతేత్యత్ర హేతుమాహ — క్వాయమిత్యాదినా భిన్నప్రకృతికత్వాన్నయుజ్యతఇతిభావః ॥ ౭౫ ॥

అసతాం గుణకర్మాదినానుమోదేత కిఞ్చన । స్మర
ణాదపియత్తేషాం మహద్భవతికిల్బిషమ్ ॥ ౭౬ ॥

వ్యా ॥ గుణాః - ఔదార్యాదయః, కర్మాణి - అరినిరసనాదీని, నతుశాస్త్రవిహితాని; ధర్మానుమోదనస్య విహితత్వాత్. ఆదిశబ్దాద్దేహబలాదికం గృహ్యతే, గుణకర్మాదినానుమోదేతేత్యత్ర హేతుమాహ — స్మరణాదితి. యత్ - యస్మాత్కారణాత్, తేషామ్ - అసతామ్, స్మరణాదపి మహత్కిల్బిషంభవతి. కింపునః స్మరణావినాభూతేన గుణకర్మాద్యనుమోదనేనేతిభావః ॥ ౭౬ ॥

అ ॥ తర్హి పరమైకాన్తీ, కైస్సహ సంకథనాదికం కుర్యాదిత్యపేక్షాయామాహ —

విశిష్టః పరమైకాన్తీ జ్ఞానవైరాగ్యభక్తిభిః । తా
దృశైరేవకుర్వీత సహ సంకథనాదికమ్ ॥ ౭౭ ॥

§ విధినిషేధౌ సముచ్చినోతీతి కోశాన్తరే దృశ్యతే.

వ్యా ॥ జ్ఞానభక్తివైరాగ్యైర్విశిష్ట ఇత్యన్వయః. తాదృశైః జ్ఞానభక్తివైరాగ్యవిశిష్టైః ॥ ౭౭ ॥

ఉక్తాన్యేతాని సర్వాణి యోఽవమన్యేత మూఢధీః ।
సపతతమసో నైతి పారమైకాన్త్యవర్జితః ॥ ౭౮ ॥

వ్యా ॥ తమసఃపారం నైతి - తమస్యేవ తిష్ఠతీత్యర్థః ॥ ౭౮ ॥

అతఃవృత్తిమిమాం శశ్వత్కుర్వాణో విగతవ్యథః । విసృ
జ్య దేహం ప్రాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ ॥ ౭౯ ॥

వ్యా ॥ ఇమాం వృత్తిమ్ - పూర్వోక్తాం విహితాచారాద్యాత్మికాం వృత్తిమ్, శశ్వత్ - సదా, కుర్వాణో దేహం విసృజ్య, తత్ - ప్రమాణసిద్ధమ్, విష్ణోః పరమమ్ - తమసఃపరస్తాద్విద్యమానమ్, పదం ప్రాప్నోతి ॥ ౭౯ ॥

ఇతి సత్సేవావిరుద్ధాధికారః.

అ ॥ నను దేహం విసృజ్య పరమం పదం ప్రాప్నోతీత్యుక్తం నైతద్యుజ్యతే. "యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యన్తే కళేబరమ్ । తం తమేవైతి కౌన్తేయ సదా తద్భావభావితః ॥" ఇత్యాది ప్రమాణైరన్తిమప్రత్యయస్యావశ్యకత్వాభిధానాత్, శరీరావసానదశాయాం ధాతుసఙ్క్షోభేణ స్మరణాశక్తేస్సంభావితత్వాత్ కథం దేహావసానానన్తరం మోక్ష ఇతి నిశ్చేతుం శక్యత ఇత్యాశఙ్కాయామాహ —

అశక్తమపి చ స్మర్తుమన్తే పూర్వకృతం స్మరన్ । స్వ
యమేవ పరం ధామ స్వయం నయతి మాధవః ॥ ౮౦ ॥

వ్యా ॥ అన్తే - శరీరావసానావసరే, స్మర్తుం అశక్తమపి చ జనమ్ ప్రపన్నమ్, మాధవః - శ్రియఃపతిః, పూర్వకృతమ్ - చేతనేన పూర్వకృతమ్, ప్రపదనం స్వయమేవ స్మరన్, పరం ధామ - పరమ

పదమ్, నయతి. "తతస్తం మ్రియమాణంతు కాష్ఠపాషాణసన్నిభమ్। అహంస్మరామి మద్భక్తం నయామి పరమాంగతిమ్ ॥" ఇత్యాద్యత్రానుసన్ధేయమ్ ॥ ౮౦ ॥

> న ఖల్వపి దశాదేశకాలహేతువిపర్యయైః। ప్రపత్తు
> స్త్యక్తదేహస్య పరాయాత్రా విహన్యతే ॥ ౮౧ ॥

వ్యా ॥ దశా - శుచిత్వాద్యవస్థా, దేశః - పుణ్యక్షేత్రాదిః కాలః - ఉత్తరాయణాదిః, దశాదేశకాలరూపాణాం హేతూనామ్, విపర్యయైరపి - అభావైస్సహాపి, త్యక్తదేహస్య ప్రపత్తుః - ప్రపన్నస్య, పరాయాత్రా - అర్చిరాదిమార్గేణ గమనమ్, న విహన్యతే ఖలు. ఖల్విత్యనేన "రథ్యాన్తరే మూత్రపురీషమధ్యే చణ్డాలవేశ్మన్యథవా శ్మశానే। కృతప్రయత్నోప్యకృతప్రయత్నో దేహావసానే లభతేచముక్తిమ్ ॥" "అతశ్చాయనేపి దక్షిణే" ఇత్యాదిప్రమాణసిద్ధిర్ద్యోత్యతే ॥ ౮౧ ॥

అ ॥ అథార్చిరాదిగతిమాహ —

> అర్చిరాదికయా గత్వా తత్రతత్రార్చితస్సురైః।
> అతీత్యలోకానభ్యేతి వైకుణ్ఠం పీతకల్మషః ॥ ౮౨ ॥

వ్యా ॥ అర్చిః - పురుషః ఆదిః ప్రథమః ఆతివాహికో యస్యాం సా అర్చిరాదికా, తయా గత్వా, తత్రతత్ర - ఆతివాహికస్థలే, సురైః - అర్చిర్దినపూర్వపక్షోత్తరాయణ సంవత్సర వాత సూర్య చన్ద్ర విద్యుత్పురుష వరుణేన్ద్ర ధాతృభిః, అర్చితః - పూజితస్సన్, లోకాన్ - తత్తల్లోకాన్, అతీత్యవైకుణ్ఠం అభ్యేతి - ప్రాప్నోతి ॥

> అథైనమమరాస్తత్ర సహదివ్యాప్సరోగణైః। సోప
> హారాః ప్రహర్షేణ ప్రత్యుద్గచ్ఛన్త్యుపాగతమ్ ॥ ౮౩ ॥

వ్యా ॥ అథ - వైకుణ్ఠలోకప్రాప్త్యనన్తరమ్, తత్ర - వైకుణ్ఠలోకే, దివ్యాప్సరోగణైస్సహ - మాలాచూర్ణాఞ్జనవాసోభూషాహ

స్త్రైః పన్నరసాజ్ఞత్తైస్సహ, అమరాః - వైకుణ్ఠవాసినస్సూరయః, సోపహారాః - ఉపహారసహితాః, ఉపాగతమ్ - ప్రాప్తమ్, ఏనమ్ - ప్రపన్నమ్, హర్షేణ దూరతఃప్రత్యుద్గచ్ఛన్తి ॥ ౮౩ ॥

తతః ప్రాప్య జగన్నాథం ప్రణిపత్య శ్రియఃపతిమ్ । ఆ
సీనమాసనే దివ్యే భక్తైర్భాగవతైర్వృతమ్ ॥ ౮౪ ॥

వ్యా ॥ దివ్యే - పాదగాత్రాద్యాత్మకధర్మాదిసూరినిర్మితే ॥ ౮౪ ॥

ఆప్లుతస్సస్మితాలాపమధురాలోకనామృతైః । పాద
మూలం భజత్యస్య దాస్యేనానన్దనిర్భరః ॥ ౮౫ ॥

వ్యా ॥ సస్మితాః - స్మితపూర్వకాః, ఆలాపాః - సూక్తయః, మధురాణి - మనోహరాణి, ఆలోకనాని అమృతాని తైరాప్లుతః, అస్య - శ్రియఃపత్యుః, దాస్యేన ఆనన్దనిర్భరః - ఆనన్దపరిపూర్ణస్సన్, పాదమూలం భజతి - సేవతే ॥ ౮౫ ॥

స చ సర్వేషు లోకేషు తమేవ హ్యనుసంచరన్ । సం
మోదతే సమగుణః కామాన్నీ కామరూపధృత్ ॥ ౮౬ ॥

వ్యా ॥ స చ - ముక్తశ్చ, తమేవాభ్యనుసంచరన్ "ఇమాన్ లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యనుసంచరన్" ఇతి శ్రుతిరత్రానుసన్ధేయా. సమగుణః - భగవద్గుణతుల్యాసఙ్కుచితజ్ఞానాదిగుణకః, కామాన్నీ - కామ్యన్త ఇతి కామాః కల్యాణగుణా ఏవ అన్నం అదనీయం భోగ్యం తదస్యాస్తీతి కామాన్నీ, ఇదంచోపలక్షణమ్, గుణవిభూతివిశిష్టభగవదనుభవానన్దభరిత ఇత్యర్థః. కామరూపధృత్ - "స ఏకధా భవతి ద్విధా భవతి" ఇత్యాది ప్రక్రియయా ఏకధా దశధా శతధా సహస్రధా స్వసఙ్కల్పాదితకింకరవిగ్రహస్సన్, సంమోదతే. సమిత్యేకీకారే, తేనసహతుల్యభోగో భవతీత్యర్థః. తథాచ శారీరకసూత్రమ్ "భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చేతి" ॥ ౮౬ ॥

అ ॥ అథ ప్రపన్నస్య మోక్షప్రాప్త్యనన్తరం తదీయానాం కర్తవ్యవిశేషమాహ —

అథేహ బాన్ధవాస్తస్య గతస్య పరమాం గతిమ్ । వైష్ణవా
స్త్వభినన్దేయుః పుణ్యామవభృథక్రియామ్ ॥ ౮౭ ॥

వ్యా ॥ ఇహ - లోకే, పరమామ్ - ఉత్కృష్టామ్, గతిం గతస్య - ప్రాప్తస్య, ప్రపన్నస్య, వైష్ణవా బాన్ధవాః, పుణ్యామవభృథక్రియామ్, మృతిమ్ "యన్మరణం తదవభృథః" ఇతి శ్రుతేః. అభినన్దేయుః - హర్షేణోపలాలయేయుః. భాగవతమృతేః పుణ్యత్వం చ "యత్తు బ్రహ్మవిదా త్యక్తమపి తన్మఙ్గళం వపుః । దృష్ట్వా స్పృష్ట్వా విముచ్యేత బ్రహ్మహా బ్రహ్మహత్యయా ॥" ఇత్యాదిషు ప్రసిద్ధమ్ ॥

అ ॥ పుత్రాదిభిః క్రియమాణస్సంస్కారోऽపి కేవల భగవన్ముఖోల్లాసఫలక ఇత్యాహ —

క్రియతే చాస్య పుత్రాద్యైర్యత్కిమప్యౌర్ధ్వదేహికమ్ ।
తత్సర్వం ప్రియభక్తస్య విష్ణోః ప్రీతికరం పరమ్ ॥ ౮౮ ॥

వ్యా ॥ ప్రియః భక్తో యస్య తస్య, ఇదం చ సాభిప్రాయవిశేషణమ్ ॥ ౮౮ ॥

అ ॥ శిష్యాణాం కర్తవ్యవిశేషమాహ —

గురూణామన్తిమతిథౌ జన్మభే శ్రవణేऽపి వా । హరిమ
భ్యర్చయేద్భక్త్యా తద్భక్తాంశ్చ విశేషతః ॥ ౮౯ ॥

వ్యా ॥ అన్తిమతిథిః - మరణదినమ్, జన్మభే - గురూణాం జన్మనక్షత్రే ॥ ౮౯ ॥

జ్ఞానకర్మక్రియామన్త్రధ్యానయోగగతిక్రమాః । వి
స్తరేణ మయా పూర్వముక్తా హ్యత్రాపి తే సమాః ॥

వ్యా ॥ అత్రాపి - ప్రపన్నేऽపి, ఉపాయబుద్ధిం విహాయ ప్రపన్నేనాపి సర్వమనుష్ఠేయమితి భావః ॥ ౯౦ ॥

ఉపాసనవిధౌ ధర్మా యేచాన్యైఽపరికీర్తితాః । న్యస్తా-
త్మనస్తుతాన్ సర్వాన్ ఫలాన్యేవ నిబోధత ॥ ౯౧ ॥

వ్యా ॥ అన్యైః - స్వవ్యతిరిక్తైర్మునిభిః, న్యస్తాత్మనః - ప్రపన్న
స్య, ఫలాన్యేవ, నతూపాయాన్, నిబోధత ॥ ౯౧ ॥

అ ॥ ప్రపత్తియోగస్య సంప్రదాయమాహ —

అథ స్థితో జగద్ధాత్ర్యా శ్రియాసహ నారాయణస్స్వయమ్ ।
ఉపాదిశదిమం యోగమితి మే నారదాచ్ఛ్రుతమ్ ॥ ౯౨ ॥

వ్యా ॥ జగద్ధాత్ర్యా - జగన్మాత్రా, ఇమం యోగమ్ - పూ
ర్వోక్తం ప్రపత్త్యుపాయమ్ ॥ ౯౨ ॥

ఇతి న్యాసోపదేశాఖ్యం శాస్త్రం గుహ్యతమం పరమ్ ।
శిరశ్చైతన్మయోక్తాయాస్సంహితాయా భవిష్యతి ॥

వ్యా ॥ ఇతి - అనేనప్రకారేణ ప్రవృత్తమ్, గుహ్యతమమ్ - దే
వానాం గుహ్యమ్, "యఏవం వేద బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నో
తి" ఇతిశ్రుతేః. అత్యన్తగుహ్యం ఏతచ్చతురధ్యాయాత్మకం మ
యోక్తాయాస్సంహితాయాః - భారద్వాజసంహితాయాః ॥ ౯౩ ॥

అ ॥ ఉక్తార్థాననుక్రమతే —

సంహితోపనిషద్యస్మింఛాస్త్రే జ్ఞేయాహ్యనుక్రమాత్ ।
అఙ్గాన్యాసఫలంచాస్య తదుపాయశ్చ సఙ్గ్రహాత్ ॥ ౯౪ ॥

వ్యా ॥ సంహితోపనిషది - భారద్వాజసంహితాయామ్,
ఉపనిషద్రూపేస్మిన్ చతురధ్యాయాత్మకే శాస్త్రే ॥ ౯౪ ॥

తతో న్యాసస్య చాఙ్గానాం నిర్ణయస్సవిరోధినామ్ ।
తతశ్చ ఫలరూపాయా వృత్తేరఙ్గానివిస్తరాత్ ॥ ౯౫ ॥

వ్యా ॥ అఙ్గానామ్ - ఆనుకూల్యసఙ్కల్పాదీనామ్, సవిరోధినా
మ్ - ఆనుకూల్యాద్యఙ్గవిరోధిసహితానామ్ ॥ ౯౫ ॥

వృత్త్యఙ్గమేవ చ తతో నిన్ద్యహానిగతిస్తథా । ప
వంచతుర్భిరధ్యాయైరేకకథితాని విశేషతః ॥ ౯౬ ॥

వ్యా ॥ నిన్ద్యహానిః - ప్రతిషిద్ధవర్జనమ్ ॥ ౯౬ ॥

ఇదం ప్రసాదాద్దేవర్షేర్నారదస్యామితౌజసః । కృతో
త్ర వేదవేదాన్తపఞ్చరాత్రార్థనిర్ణయః ॥ ౯౭ ॥

వ్యా ॥ అమితౌజసః - మహాతపస్వినః, అత్ర - చతురధ్యాయ్యామ్, వేదానాం వేదాన్తానాం పఞ్చరాత్రస్య యోఽర్థః - ప్రధానతాత్పర్యవిషయః, తస్య నిర్ణయః అత్ర శాస్త్రే కృతః ॥ ౯౭ ॥

ఇత్యేతత్పరమం గుహ్యం శ్రుత్వా భాగవతోత్తమాః ।
మునయః పూజయాం చక్రుర్భరద్వాజం తపోనిధిమ్ ।

వ్యా ॥ పరమం గుహ్యమ్ - దేవరహస్యమ్ ॥ ౯౮ ॥

శ్రుత్వా దా నారదాత్సమ్యగ్భరద్వాజోఽర్థసఙ్గ్రహమ్
మహతీం సంహితామేతాం చకార మునిబోధితః ॥ ౯౯ ॥

వ్యా ॥ అర్థసఙ్గ్రహం శ్రుత్వేత్యన్వయః ॥ ౯౯ ॥

యశ్చేమాం సంహితాం పుణ్యాం శృణుయాచ్ఛ్రావయేత్తథా
స ముక్తస్సర్వపాపేభ్యస్సర్వాన్కామాన్సమశ్నుతే ॥ ౧౦౦ ।

వ్యా ॥ పుణ్యామ్ - సర్వపాపహరామ్, శ్రావయేత్ - అన్యాన్ శ్రావయేత్. సర్వాన్ కామాన్ సమశ్నుతే ॥ ౧౦౦ ॥

ఇతి శ్రీకౌణ్డిన్యకులతిలకేన శ్రీరఙ్గరాజతనూభవేన శ్రీధర్మపురీశ
గురోస్సకాశాదధిగతనిఖిలనిగమాన్తతత్త్వజ్ఞానేన
శ్రీజగన్నాథాచార్యేణ విరచితాయాం
శ్రీభరద్వాజసంహితావ్యాఖ్యాయాం శ్రుతార్థదీపికాయాం
న్యాసోపదేశే చతుర్థోఽధ్యాయః

శ్రీః

భరద్వాజసంహితాయాం పరిశిష్టప్రారమ్భః

భూయ ఏవ మునిశ్రేష్ఠో భరద్వాజస్తపోనిధిః । అను
క్తానబ్రవీద్ధర్మానుక్తాంశ్చైవ ప్రసాదయన్ ॥ ౧ ॥

భూయ ఇతి ॥ ప్రసాదయన్ - విశదీకుర్వన్ ॥ ౧ ॥

ధర్మో వర్ణాశ్రమాదీనాం కార్త్స్న్యేన మునిసత్తమ । శి
ష్టో వ్యాససమాసాద్యైరార్షైర్దివ్యైస్తథాగమైః ॥ ౨ ॥

ధర్మ ఇతి ॥ హే మునిసత్తమ! వర్ణాశ్రమాదీనామ్, ధర్మః, ఆర్షైః - ఋషిప్రోక్తైః ధర్మశాస్త్రైః, తథా దివ్యైరాగమైః - పఞ్చరాత్రసంహితాభిశ్చ, వ్యాససమాసాద్యైః - వ్యాసో విస్తరః, సమాసస్సఙ్కోచః, ఆదిశబ్దేన అనతిసఙ్కోచవిస్తరో వివక్షితః, తైశ్శిష్టః - చోదితః ॥ ౨ ॥

తత్ర కేచిత్పరం తత్త్వం రజోమృదితదృష్టయః ।
అపశ్యన్తోఽభిజానన్తి ధర్మస్యనపరాంగతిమ్ ॥ ౩ ॥

తత్రేతి ॥ కేచిద్రజోమృదితదృష్టయః - రజోగుణసఙ్కుచితజ్ఞానాః, తత్ర - ఆర్షదివ్యశాస్త్రాగమే, అపశ్యన్తః, ధర్మస్య పరాంగతిం నాభిజానన్తి. అపశ్యన్తో నాభిజానన్తీతి పదాభ్యాం సాధనభూతసమీచీనన్యాయపరిశీలనాభావస్తత్ఫలభూతనిర్ణయాభావశ్చ వివక్షితః ॥ ౩ ॥

కేచిత్తే సత్త్వసమ్పన్నాః కేశవేనావలోకితాః । సా
రాసారవిదః ప్రాజ్ఞాః పరం ధర్మం విజానతే ॥ ౪ ॥

కేచిదితి ॥ సత్త్వసమ్పన్నాః - ఉద్రిక్తసత్త్వగుణాః, కేశవేనావలోకితాః - జాయమానదశాయాం భగవతావలోకితాః, ఏతచ్చ

సత్వసంపత్తౌ కారణమ్, "జాయమానంహి పురుషంయంపశ్యే
న్మధుసూదనః । సాత్త్వికస్సతువిజ్ఞేయస్సవై మోక్షార్థచిన్తకః"
ఇతివచనాత్, పరంధర్మమ్ - మోక్షధర్మమ్ ॥ ४ ॥

యఐకాన్త్యం గతావిష్ణౌ భగవత్యాత్మభావనే ।
తేవైష్ణవాభాగవతాస్సన్తఇత్యపి తేస్మృతాః ॥౫॥

యఇతి ॥ ఆత్మనో భావయతి కరణకళేబరాదియోగినం కరోతీ
త్యాత్మభావనే, భగవతి - విష్ణావిషయే, యే ఐకాన్త్యంగతాః - ప్రా
ప్తాః, తేవైష్ణవా భాగవతాశ్చ, తఏవసన్తఇత్యపిస్మృతాః ॥ ౫ ॥

నియోక్తాభగవాన్విష్ణుర్నియోగస్తస్యవై శ్రుతిః । ని
యోజ్యాస్సత్వనిష్ఠాస్తే ముఖ్యామోక్షార్థచిన్తకాః॥ ౬ ॥

నియోక్తేతి ॥ భగవాన్ - జ్ఞానాదిషాడ్గుణ్యపరిపూర్ణః, "జ్ఞాన
శక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః । భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా
హేయైర్గుణాదిభిః" ఇతి పరాశరోక్తేః, విష్ణుః - వ్యాప్తిమాన్ నా
రాయణః, నియోక్తా - నియోజకః, శ్రుతిః తస్య - విష్ణోః, నియో
గః - ఆజ్ఞారూపః, సత్వనిష్ఠాః - సత్వగుణస్థాః, నియోజ్యాః - ని
యోగవిషయాః, అతస్తఏవముఖ్యాః, కుతః మోక్షార్థచిన్తకాః -
మోక్షాఖ్యం పురుషార్థం యతఃకాఙ్క్షన్తే, అతస్తేముఖ్యాఇత్య
ర్థః. ముఖ్యాఇతివాన్వయః ॥ ౬ ॥

అన్యథైవాభిమన్యన్తే సర్వమేతత్కుదృష్టయః ।
యతోదూరతరాస్తేహి పరస్య పరమాత్మనః ॥ ౭ ॥

అన్యథైవేతి ॥ ఏతత్సర్వమ్ - భగవతో నియోక్తృత్వం శ్రు
తేర్నియోగత్వం సత్వనిష్ఠానాం నియోజ్యత్వమిత్యేతత్సర్వం అ
జానన్తః, అన్యథైవాభిమన్యన్తే; తత్రహేతుమాహ. యతఇతి -
యతఃకరణాత్, తే కుదృష్టయః, పరస్య - సర్వస్మాత్పరస్య, పర

ణాత్మనః - ఆత్మనామన్తర్యామిణః, దూరతరాః - అతివిప్రకృష్టాస్త ద్దాస్యరహితా జాయమానకటాక్షరహితాశ్చేత్యర్థః ॥ ౭ ॥

అ ॥ ఏవం భాగవతానాం భగవత్కృపాపాత్రత్వాత్తేషాం శాస్త్రాదిత్సమీచీన జ్ఞానసమ్భవః, నాన్యేషామిత్యభిధాయ భాగవతానాం బహువిధత్వమాహ :—

యథాపృథగ్విధావర్ణాయథాతత్రైవచాశ్రమాః ।
వివిక్తమతయస్తత్ర తథా భాగవతాఅపి ॥ ౮ ॥

యథేతి ॥ యథా వర్ణాః పృథగ్విధాః - పరస్పరం భిన్నాః యథా వా తత్రైవ - బ్రహ్మక్షత్రియాదివర్ణేష్వేవ, ఆశ్రమాః - బ్రహ్మచర్యాదయః పృథగ్విధాః, తథా వివిక్తమతయః - అనన్యధియః, భాగవతాఅపి, తత్ర - వర్ణేష్వాశ్రమేషు చ, పృథగ్విధాః - భక్తప్రపన్నభేదాచ్ఛుద్ధమిశ్రభేదాచ్చ బహువిధాఇత్యర్థః ॥ ౮ ॥

అ ॥ వైవిధ్యమేవాహ :—

ఈశభక్తిఫలోపాయాఈశైకఫలసాధనాః । ద్విధా
హ్యేకాన్తినస్తేచ శుద్ధామిశ్రా ఇతిద్విధా ॥ ౯ ॥

ఈశేతి ॥ ఈశస్తద్భక్తిశ్చ క్రమేణ ఫలముపాయశ్చయేషాం తే ఈశభక్తిఫలోపాయాః, భక్త్యుపాయనిష్ఠా ఇత్యర్థః; ఈశైకఫలసాధనాః - భగవల్లాభాయ భగవన్తమేవోపాయత్వేన స్వీకృతవన్తః ప్రపన్నాఇత్యర్థః; అయం భేదో వర్ణస్థానీయః, అత్రైకాన్తిశబ్దః పరమైకాన్తిపరః, ఈశైకఫలత్వోక్తేః, "నపకాన్త్యన్యపిముఖో హరిం సర్వేశ్వరం పదమ్ । యత్ప్రపాశ్రయతేకించిత్ఫలముపల్లభ్యన్నరః" ఇతి పకాన్తిన ఈశైకఫలత్వాభావోక్తేః; తేష్వైకాన్తినః ప్రత్యేకం శుద్ధామిశ్రా ఇతి ద్విధాభిన్నాఇత్యర్థః. అయంభేద ఆశ్రమస్థానీయః ।

అ ॥ ఈశభక్తిఫలోపాయా ఇత్యంశం వివృణోతి:—

విశుద్ధజ్ఞానకర్మాణశ్శ్రౌతదివ్యార్షవర్త్మభిః । భక్తి
నిష్ఠాః పరంబ్రహ్మ నారాయణముపాసతే ॥ ౧౦ ॥

విశుద్ధేతి ॥ విశుద్ధమ్ - ఫలాభిసన్ధిరహితమ్, జ్ఞానమ్ - జ్ఞానయోగః, కర్మ - కర్మయోగశ్చ యేషాం తే తథోక్తాః, ఇయంచ భక్తిసాధనోక్తిః; భక్తినిష్ఠాః - మోక్షోపాయతయా కరజానుసాధ్యం భక్తియోగం స్వీకృతవన్తః, శ్రౌతదివ్యార్షవర్త్మభిః, శ్రౌతమ్ శ్రుతివిహితమ్, దివ్యమ్ - పఞ్చరాత్రోక్తమ్, ఆర్షమ్ - ధర్మశాస్త్రోక్తమ్, తైర్వర్త్మభిః - మార్గైః, పరంబ్రహ్మ - బృహత్త్వబృంహణత్వాదిగుణవిశిష్టం నారాయణముపాసతే ॥ ౧౦ ॥

అ ॥ ద్వితీయంపాదం వివృణోతి:—

నారాయణైకశరణాః ఫలం నారాయణం స్వయమ్।
తైస్తైస్స్వాదుతమైః కల్పైర్యజన్తోఽనుభవన్తి వై ॥ ౧౧ ॥

నారాయణేతి ॥ నారాయణైకశరణాః - నారాయణైకోపాయాః, ఫలమ్ - ఫలభూతమ్, నారాయణం స్వయంస్వాదుతమైః- స్వయం ప్రయోజనభూతైః నతూపాయకుక్షినిక్షిప్తైః, తైస్తైః కల్పైః - శ్రౌతదివ్యార్షవిధిభిః, యజన్తః - ఆరాధయన్తోఽనుభవన్తి.

అ ॥ శుద్ధానాం లక్షణమాహ:—

యేతు వాకనిషన్నిష్ఠాస్తత్తత్సంస్కారసంస్కృతాః।
తేవై భాగవతాశ్శుద్ధా వాసుదేవైకయాజినః ॥ ౧౨ ॥

యేత్వితి ॥ వాకనిషన్నిష్ఠాః - వాకేషు - మూలవేదేషు, నిషత్సు-తచ్ఛిరస్సు చ, నిష్ఠాః - పరినిష్ఠితాః, తత్తత్సంస్కారసంస్కృతాః - వాకనిషద్విహితగర్భాధానాది చత్వారింశత్సంస్కారైస్సంస్కృతాః, వాసుదేవైకయాజినః, నత్వగ్నీన్ద్రాద్యన్తర్యామ్యారాధకాః,

స్వయాజిన ఇత్యర్థః. య ఏవంభూతాస్తే శుద్ధా ఇత్యన్వయః ॥౧౨॥

అ ॥ మిశ్రైకాన్తినాం లక్షణమాహ —

త్రయీవిహితసంస్కారాస్త్రయ్యన్తపరినిష్ఠితాః
యజన్త్యేకాన్తినో మిశ్రా విష్ణుం విశ్వతనుం హరిమ్ ॥

త్రయీతి ॥ త్రయ్యా - ఋగ్యజుస్సామభిః, విహితాస్సంస్కారా యేషాం తే తథోక్తాః, త్రయ్యన్తేషు - వేదాన్తేషు, పరినిష్ఠితాః; విశ్వతనుం విష్ణుమ్ - ఇన్ద్రాద్యన్తర్యామిణం హరిమ్, స్వకర్మభిర్యజన్తి ॥ ౧౩ ॥

అ ॥ విశ్వతనుమిత్యవిశదముక్తమర్థం విశదయతి —

శ్రూయతే యత్ర యష్టవ్యా యాదృశీ యా హి దేవతా ।
తాదృశీ సా భవంస్తత్ర భజత్యేకాన్తినో హరిః ॥ ౧౪ ॥

శ్రూయత ఇతి ॥ యత్ర - కర్మణి, యాదృశీ - యాదృగ్గుణవిగ్రహాదివిశిష్టా, యా - దేవతా, యష్టవ్యా శ్రూయతే - శ్రుత్యా విధీయతే, తత్ర - నిత్యనైమిత్తికాత్మకే కర్మణి, తాదృశీ - తాదృగ్గుణవిగ్రహాదివిశిష్టా, సా - దేవతా, భవన్, తాదృగ్గుణవిగ్రహాదివిశిష్టదేవతాన్తర్యామీ సన్, హరిః ఏకాన్తినః - అనన్యదేవతాన్, భజతి. తేషామారాధ్యత్వేన తత్తద్దేవతాన్తర్యామిరూపేణ సన్నిహితో భవతీత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥

అ ॥ ఉక్తమర్థం వివృణోతి —

తథాహి వాక్ఛచీదుర్గా ధాతాశక్రస్త్ర్యమ్బకః ।
ఇతి నానాభిధారూపో లక్ష్మీశస్స్వయమిజ్యతే ॥౧౫॥

తథాహీతి ॥ వాక్ - సరస్వతీ, శచీ - ఇన్ద్రాణీ, దుర్గా - పార్వతీ, ధాతా - సరస్వతీభర్తా, ఇన్ద్రః - శచీపతిః, త్ర్యమ్బకః - దుర్గాపతిః, ఇతి - ఏవం ప్రకారేణ, నానాభిధారూపః - నానావిధనామరూపవిశిష్టస్సన్, లక్ష్మీశః స్వయం ఇజ్యతే - పూజ్యతే.

తత్తద్దేవతాన్తర్యామీపర్ణ తత్తన్మూర్తిపద్వారా స్వపర్యన్తాభిధాయిభి స్తత్తన్నామభిస్స్వయం శ్రియఃపతిరేవారాధ్యత ఇత్యర్థః. లక్ష్మ్యేశ ఇతి సాభిప్రాయం విశేషణమ్, "దేవతిర్యఙ్మనుష్యేషు పున్నామా భగవాన్ హరిః। స్త్రీనామ్నీ లక్ష్మీర్మైత్రేయ నానయోర్విద్యతే పరమ్" ఇత్యాది ప్రక్రియయా ధాత్రాదీనామారాధనం భగవదారాధనమ్, తచ్ఛక్తీనాం వాగాదీనామారాధనం లక్ష్మ్యారాధనమితిభావః ॥ ౧౫ ॥

అ॥ ఏవం నిత్యే నైమిత్తికే చ కర్మణి రుద్రేన్ద్రాది దేవతాకే తత్తద్దేవతాన్తర్యామిణో నారాయణస్యారాధ్యతయా పారమైకాన్త్యభఙ్గమిత్యుక్త్వా, "జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతిచేన్నోపాసాత్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్" ఇత్యుక్త్వా చిద్విశిష్టోపాసనజీవవిశిష్టోపాసన స్వస్వరూపోపాసనేషు, ఉపాసనద్వయ ఇవ ప్రతర్దనాది విద్యాసు ఇన్ద్రాదిజీవశరీరక పరమాత్మోపాసనస్యాపి నపారమైకాన్త్యభఙ్గకమిత్యాహ —

> తత్రైవాత్మపృథివ్యాద్యా యతో లక్ష్మీపతేర్వపుః ।
> అతస్తైరౌపనిషదైరిజ్యతేఽఖిలవిగ్రహః ॥ ౧౬ ॥

తత్రైవేతి ॥ తత్రైవ- నిత్యనైమిత్తికేష్వేవ, ఆత్మపృథివ్యాద్యాః- జీవపృథివీప్రభృతయః, ఆదిశబ్దేన అన్తర్యామిబ్రాహ్మణే "యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్, యోఽప్సు తిష్ఠన్" ఇత్యారభ్య పఠితానామదీబానాం సఙ్గ్రహః ; యతః - కారణాత్, లక్ష్మీపతేః - శ్రియఃపత్యుః, వపుః - శరీరమ్, "యస్యాత్మా శరీరం యస్య పృథివీ శరీరమ్" ఇత్యాదికమత్రానుసన్ధేయమ్; అతః - కారణాత్, ఔపనిషదైః - ఉపనిషత్ప్రతిపాదితబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠైః, మిశ్రపరమైకాన్తిభిః, అఖిలవిగ్రహః - పృథివ్యాదితత్త్వచ్ఛరీరకో లక్ష్మీపతిః, ఇజ్యతే - ఉపాస్యతే, పృథివ్యాద్యుపాదానం దృష్టాన్తార్థమ్, యథా పృథివ్యాద్యన్తర్యా

ముపాసనే న పారమైకాన్త్యభఙ్గః. ఏవం జీవాన్తర్యామ్యుపాస
నేఽపి నపారమైకాన్త్యభఙ్గఇతి ॥ ౧౭ ॥

అ ॥ ఏవం మిశ్రైకాన్తినాం మిశ్రశాస్త్రప్రయోజకం మిశ్రయ
జనముక్త్వా, తేషాముపాదానానన్తరభావి నిత్యభగవదిజ్యాయామ
పి శరీరత్వేన దేవతాన్తరసమ్బన్ధశఙ్కాయాం తం నిషేధతి —

తథా శుద్ధం పరంబ్రహ్మ విశుద్ధపరివారకమ్ । ఇజ్య
తే వివిధైర్భోగైర్నిత్యంచ ప్రతిమాదిషు ॥ ౧౮ ॥

తథేతి ॥ శుద్ధమ్ - దేవతాన్తర్యామిభావమన్తరేణ ప్రాకృతని
ష్కృష్టవిగ్రహవిశిష్టత్వేనావస్థితమ్, విశుద్ధపరివారకమ్ - సంసారా
నుపహతదేవీభూషణదివ్యాయుధగణాదిపరివారసమేతమ్, పరం
బ్రహ్మ, ప్రతిమాదిషు, వివిధైర్భోగైర్నిత్యమిజ్యతే - పూజ్యతే,
నిత్యార్చనంతు విశుద్ధపరివారక శుద్ధవిషయమేవేత్యర్థః. యద్వా,
వ్యామిశ్రాణాం న కేవలం సర్వత్రాఽపి వ్యామిశ్రయజనమ్, ప్రతి
మాదిషు నిత్యం శుద్ధయజనమప్యస్తీత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥

అ ॥ అశుద్ధానాం బ్రహ్మాదీనాం నారాధనమ్, అపితు తదన్త
ర్యామిణ ఏవారాధనమ్, నిత్యార్చనాదిషు తేషాం శరీరత్వేనచా
పి నాన్వయ ఇత్యుక్త్వా; ఇదానీం స్వాతన్త్ర్యేణ చతుర్ముఖాద్యా
రాధనం కుదృష్టిమూలమిత్యాహ —

అశుద్ధా బ్రహ్మరుద్రాద్యా జీవావిష్ణోర్విభూతయః ।
తాన్యే కుదృష్టయస్సామ్యాత్పరత్వాదప్యుపాసతే ॥

అశుద్ధా ఇతి ॥ అశుద్ధాః - కర్మవశ్యాః, బ్రహ్మరుద్రాద్యాః ఆదిశ
బ్దాదిన్ద్రాదీనాం గ్రహణమ్, ఆదిశబ్దేన తద్విగ్రహాణంచ దృష్టాన్తార్థమ్,
యథా "నకిరిన్ద్ర త్వదుత్తరో జ్యాయా అస్తి వృత్రహన్" ఇత్యా
దిభిర్వాక్యైరాపాతత ఇన్ద్రస్య పరత్వే ప్రతిపన్నేఽపి త్వాష్ట్రవధ
నిబన్ధన బ్రహ్మహత్యాదికర్మసమ్బన్ధనిబన్ధన దుఃఖానుభవశ్రవణా

త్సృజ్యస్య సంహార్యస్య శ్రవణాదపరత్వమేవ స్థిరీకృతమ్, ఏవం చతుర్ముఖాదీనామపి వేదాపహారగురుపాతకనిబన్ధనదుఃఖానుభవాత్, "నారాయణాద్రుద్రో జాయతే, నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే" ఇత్యాదిభిస్సృష్టికాలే సృజ్యత్వస్య ప్రళయే కర్మీభావస్య చ శ్రూయమాణత్వాదపరత్వమేవేతి. జీవాః, అయంచ సాధ్యనిర్దేశః, బ్రహ్మరుద్రయోర్జీవత్వే అశుద్ధత్వం హేతుః, ఆదిశబ్దసఙ్గృహీతా ఇన్ద్రాదయో దృష్టాన్తతయా స్వీకృతాః, అశుద్ధత్వంచ కర్మవశ్యత్వం సృష్టిప్రళయకర్మీభావశ్చ. జీవత్వేన నస్వతన్త్రా ఇత్యాహ — విష్ణోర్విభూతయ ఇతి. తాన్ - ఇత్థంభూతాన్ రుద్రాదీన్, కుదృష్టయః- కుమతయః, సామ్యాత్, విష్ణోరిత్యేతదనుషజ్యతే, విష్ణోస్తుల్యత్వేన తతోఽపి పరత్వేనాప్యుపాసతే ఇదముభయమపి కుదృష్టిమూలమిత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥

అ॥ ఏవం సామ్యేనాధిక్యేన చ దేవతాన్తరోపాసనే ప్రతిషిద్ధే అపరత్వేన తదుపాసనం ప్రాప్తం నిషేధతి—

§ అపరత్వేనచాప్యేతా యే యజన్తీహ దేవతాః । తే
షాంభవత్యనైకాన్త్యమతో నైవాప్నుయుఃపరమ్ ॥

అపరత్వేనచేతి ॥ చకారాత్పూర్వోక్తం సామ్యేనాధిక్యేన చోపాసనం సముచ్చీయతే, ఏతాః - పూర్వోక్తాః బ్రహ్మరుద్రాద్యాదేవతాః, యే అపరత్వేనచోపాసతే; తేషామైకాన్త్యం నభవతి - నాస్తి, అతః - ఏకాన్త్యాభావాత్, పరమ్ - నిశ్శ్రేయసమ్, నాప్నుయుః ॥ ౧౮ ॥

ఆ॥ శుద్ధానామపరత్వేనార్చనం నపారమైకాన్త్యవ్యాపకమిత్యాహ

అఙ్గభావేన శుద్ధానామర్చా ప్రియతమా హరేః ।
యాస్వతన్త్రతయా తేషాం సానిహన్త్యవివిక్తతామ్॥

§ అత్ర సర్వత్రాప్యపరత్వేనేత్యత్ర అవరత్వేతిపాఠాన్తరమ్

అఙ్గభావేనేతి ॥ శుద్ధాః - నిత్యముక్తా అనన్తాదయః, ఏతేషాం అఙ్గభావేన - భగవచ్ఛేషత్వేన, అర్చా, హరేః ప్రియతమా - ఇష్టతమా, తత్ర శుద్ధవిషయేఽపి యా స్వతన్త్రతయా అర్చా - అఙ్గభావమన్తరేణ పూజా, సా వివిక్తతామ్ - పారమైకాన్త్యమ్, నిహన్తి - నాశయతీత్యర్థః. ॥ ౨౦ ॥

అ ॥ నన్వేకస్యైవ కర్మణః కథం పారమైకాన్త్యానుకూలత్వ తద్విరోధిత్వే ఇత్యాకాఙ్క్షాయాం బుద్ధిభేదాత్తదుభయమవిరుద్ధమిత్యాహ —

భావనానాం తు కాలుష్యాదశుద్ధిః కర్మణాం భవేత్ ।
తస్మాత్తేషాం విశుద్ధ్యర్థం విష్ణుమేవ సదా భజేత్ ॥ ౨౧॥

భావనానామితి ॥ భావనానామ్ - బుద్ధీనామ్, కాలుష్యాత్ - కలుషత్వాత్, తచ్చ నిత్యనైమిత్తికేష్వన్తర్యామిపర్యన్తాభావనం శుద్ధవిషయకేష్వపి కర్మసు స్వాతన్త్ర్యం చ, తస్మాత్ - కాలుష్యాత్, కర్మణామశుద్ధిర్భవేత్; అతస్తేషామ్ - కర్మణామ్, విశుద్ధ్యర్థం విష్ణుమేవ సదా భజేత్; నిత్యనైమిత్తికేష్వపి తత్తదన్తర్యామిణం విష్ణుమేవ సదా భజేత్; విశుద్ధవిషయకమపి విష్ణుశేషత్వానుసన్ధానపూర్వకమేవ కుర్యాదిత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥

అ ॥ ఉక్తమేవార్థం స్ఫుటయతి —

బాహ్యస్సదసతాం నాస్తి భేదః ప్రాయేణ కర్మసు ।
సఙ్కల్పాదేవ భిన్నాని సహేతుర్బన్ధమోక్షయోః ॥

బాహ్య ఇతి ॥ సతామ్ - ఏకాన్తినామ్, అసతామ్ - అనైకాన్తినాం చ, కర్మసు ప్రాయేణ బాహ్యో భేదో నాస్తి, క్వచిద్భేదే విద్యమానేఽపి న సర్వత్ర బాహ్యో భేద ఇత్యర్థః. కింతు సఙ్కల్పాదేవ భిన్నాని, సతాం కర్మాణి భగవత్పర్యన్తాని ఫలాభిసన్ధి విధురాణి చ, అసతాం తు అతత్పర్యన్తాని కామనోపహతాని చేత్యయమాన్తరభేద

ఏవ, సఏవ సఙ్కల్పః, బన్ధమోక్షయోర్హేతుః, అసత్సఙ్కల్పో బన్ధస్య సత్సఙ్కల్పో మోక్షస్యచ హేతురిత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥

అ ॥ శుద్ధానామశుద్ధానాంచ సామాన్యాత్పరమన్యతోవా యజనమ్, నతావన్నిష్ఫలత్వాన్నిన్ద్యతే; కింతు పరమపురుషార్థల క్షణమోక్షపరిపన్థిత్వాదిత్యభిప్రాయవానాహ —

యజన్ శుద్ధానశుద్ధాన్వా సామాన్యాత్పరస్యతోపి వా।
లభతే వివిధాన్ కామాన్ విభోస్తస్యైవ శాసనాత్ ॥

యజన్నితి ॥ విభోః - సకలకర్మఫలప్రదస్య విష్ణోరేవ, శాసనాత్ వివిధాన్ కామాన్ లభతే; నమోక్షమితిభావః. తథాచ గీతం భగవ తా "సతయాశ్రద్ధయాయుక్తస్తస్యారాధనమీహతే । లభతేచ త తః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హితాన్ ॥ అన్తవత్తు ఫలం తేషాం త ద్భవత్యల్పమేధసామ్" ఇతి ॥ ౨౩ ॥

అ ॥ అపరత్వేన బ్రహ్మరుద్రాద్యుపాసనంతు పరమ్పరయా మోక్షాఖ్యపురుషార్థసమ్బద్ధమిత్యాహ —

త్రిభిః ప్రజాపతేర్భక్తః పఞ్చభిశ్శఙ్కరస్య తు । వింశ
త్యాగ్నీన్ద్రసూర్యాదేర్జన్మభిర్వైష్ణవో భవేత్ ॥ ౨౪ ॥

త్రిభిరితి ॥ ప్రజాపతేః - చతుర్ముఖస్య, భక్తః త్రిభిర్జన్మభిర్వైష్ణవో భవేత్; శఙ్కరస్య - శివస్య, భక్తః పఞ్చభిర్జన్మభిర్వైష్ణవో భవేత్; అగ్నీన్ద్రసూర్యాదేర్భక్తః, వింశత్యా - వింశతిజన్మభి ర్వైష్ణవో భవేదిత్యర్థః. నచాయం జన్మత్రయాదివ్యవధానేన వై ష్ణవత్వలాభస్సామ్యేన పారమ్యేణవా దేవతాన్తరోపాసకస్య, "అన్తవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవత్యల్పమేధసామ్" ఇతి తేషామన్త వత్ఫలోక్త్యా నిరవధికపురుషార్థాన్వయాభావాత్, అతత్వజ్ఞాన మూలస్య తదుపాసనస్య మోక్షఫలకత్వకథనాయోగాత్. సా మ్యాత్పారమ్యాద్యుపాసనస్య ఫలేకథితే, తదనన్తరం అపరత్వేనా

పాసనఫలకథనస్యావశ్యకత్వాత్. తదుపాసనస్య తత్త్వజ్ఞానమూలతయా మోక్షసమ్బన్ధకథనాదిత్యాత్, “ తాన్యేవకుదృష్టయసామ్యాత్పరత్వానప్యుపాసతే ” ఇత్యనన్తరమ్ “ అపరత్వేనచాప్యేతా యే యజన్తి హి దేవతాః ” ఇత్యాద్యుక్తేస్తత్ర క్రమేణైవ తదుభయఫలకథనాదిత్యాత్ “ యో మహావిష్ణుమన్యేన హీనదేవేన దుర్మతిః । సాధారణం§ సకృద్బ్రూతే సోఽన్త్యజో నాన్త్యజోఽన్త్యజః” ఇత్యాది ప్రమాణశతేన సామ్యోపాసనస్య మోక్షపరిపన్థిత్వోక్తేశ్చ, తస్మాద్యథోక్త ఏవార్థః ॥ ౨౮ ॥

అ ॥ రజస్తమోమూలతత్తత్స్మృతివిహితప్రకారేణోపాసకస్య న మోక్షప్రాప్తిరిత్యాహ —

న సాఙ్ఖ్యేన న యోగేన న శైవేనాపి తత్పదమ్ । య
దౌపనిషదైః ప్రాప్యం పఞ్చరాత్రవిశారదైః ॥ ౨౯ ॥

న సాఙ్ఖ్యేనేతి ॥ సాఙ్ఖ్యమ్ - కపిలస్మృతిః, యోగః - హైరణ్యగర్భః, శైవమ్ - పాశుపతతన్త్రమ్, ఏతత్త్రితయమపి “ స్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసఙ్గాత్, ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః, పత్యురసామఞ్జస్యాత్ ” ఇత్యాదిభిర్భగవతా బాదరాయణేన నిరస్తత్వాత్, ఔపనిషదైః - వేదాన్తిభిః, పఞ్చరాత్రవిశారదైః - పఞ్చరాత్రనిష్ఠైః, ఔపనిషదైరిత్యనేన వ్యామిశ్రయాజినః పఞ్చరాత్రవిశారదైరిత్యనేన శుద్ధయాజినశ్చ వివక్షితా ఇతి వా, సామ్యేన వా పారమ్యేన వా దేవతాన్తరోపాసనస్య రజస్తమోమూలతన్త్రసిద్ధత్వాత్తదుపాసకానాం న సాక్షాన్నాపి పరమ్పరయా మోక్షాన్వయ ఇత్యర్థః ॥ ౨౯ ॥

అ ॥ భగవత్పారమ్యాభ్యుపగమస్య పరమైకాన్తిలక్షణతయా తన్మాత్రాభ్యుపగమేన దేవతాన్తరోపాసకత్వాదనేకాన్తివా

---

§ నిరీక్షేత

ఽపి జన్మత్రయాదివ్యవధానేన పారమైకాన్త్యప్రాప్తిరస్తీత్యభిప్రాయవానాహ —

ఏకైకం వాప్యనేకాన్తీ భజన్నైకాన్తిలక్షణమ్ ।
కాలేనైకాన్త్యమాప్నోతి నరో విగతకల్మషః ॥ ౨౬ ॥

ఏకైకమితి ॥ అనేకాన్తీ - పారమైకాన్త్యరహితః, నరః బహుష్వైకాన్తిలక్షణేషు ఏకైకమేకాన్తిలక్షణం వా భజన్ తద్భజనజనితపుణ్యేన విగతకల్మషః - వినష్టపారమైకాన్త్యప్రతిబన్ధకదురితస్సన్, కాలేన - జన్మత్రయాదివ్యవధానసహితకాలేన, ఐకాన్త్యమ్ - పారమైకాన్త్యమ్, ప్రాప్నోతి ॥ ౨౬ ॥

అ ॥ సత్వనిష్ఠానామేవ మోక్షో నాన్యేషామితి వివక్షుః క్రమేణ సత్వరజస్తమోనిష్ఠానాహ —

నారాయణైకనిష్ఠా యే సాత్వికాంస్తాన్నిబోధత । పు
రుషా రాజసా జ్ఞేయా నానాదైవతయాజినః ॥ ౨౭ ॥

నారాయణేతి ॥ నారాయణైకనిష్ఠా ఇత్యనేన అనన్యయాజిత్వముచ్యతే. స్పష్టమన్యత్ ॥ ౨౭ ॥

బాహ్యనిర్దైవతాశ్చైవ తామసాః పరికీర్తితాః । రజ
స్తమోభిభూతానాం న తు మోక్షః కథంచన ॥ ౨౮ ॥

బాహ్యా ఇతి ॥ బాహ్యాః - వేదబాహ్యాః, నిర్దైవతాః - నిరీశ్వరాః, రజస్తమోభిభూతానామ్ = రజోభిభూతాః - నానాదైవతయాజినః, తమోభిభూతాః - బాహ్యనిర్దైవతాశ్చ, నానాదైవతయాజిన ఇత్యత్ర భగవత్సామ్యేన పారమ్యేన వా దైవతయాజినో గృహ్యన్తే; న తు మోక్షః కథంచనేత్యనేన వ్యవధానేనాపి మోక్షప్రతిషేధాత్ ॥ ౨౮ ॥

అ ॥ నారాయణైకనిష్ఠా ఇత్యనేన వివక్షితాని సత్వనిష్ఠానాం లక్షణాని వివిచ్యాహ

మునయస్సత్వనిష్ఠానాం లక్షణాని నిబోధత । విష్ణో
ర్దాస్యైకఫలతా తదేకోపాయతాస్థితిః ॥ ౨౯ ॥

మునయ ఇతి ॥ మునయ ఇతి సంబోధనమ్, దాస్యమేవ ఫలం యేషాం తేషాంభావో దాస్యైకఫలతా, ఏకశబ్దోఽవధారణార్థః ముఖ్యార్థో వా; తదేకోపాయతాస్థితిః - అఙ్గత్వేన ప్రధానత్వేన వా భగవదేకోపాయత్వనిష్ఠాః, ఉభయేషామపి ప్రకృతత్వాత్ ॥ ౨౯ ॥

తదాజ్ఞాకరణే ప్రీతిస్తత్కర్మగుణకీర్తనమ్ । తచ్చి
హ్నాఙ్కితదేహత్వం తదీయారాధనే రతిః ॥ ౩౦ ॥

తదితి ॥ తదాజ్ఞాకరణే - "శ్రుతిస్స్మృతిర్మమైవాజ్ఞా" ఇత్యాది ప్రమాణసిద్ధనిత్యనైమిత్తికాత్మకభగవదాజ్ఞాకైఙ్కర్యే, ప్రీతిః, తత్కర్మగుణకీర్తనమ్ - దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనార్థానాం భగవచ్చేష్టితానాం జ్ఞానశక్త్యాదీనాం ఆశ్రితవాత్సల్యాదీనాం గుణానాం చ సంకీర్తనమ్, తచ్చిహ్నాఙ్కితదేహత్వమ్ - చక్రాదిభగవల్లాఞ్ఛనలాఞ్ఛితశరీరత్వమ్, తదీయారాధనే - భాగవతారాధనే, రతిః - ప్రీతిః ॥ ౩౦ ॥

తదన్యస్పర్శవైరాగ్యమిన్ద్రియార్థేష్వలోలతా ।
ఆచార్యాధీనవృత్తిత్వమాచార్యార్థాత్మ§వృత్తితా ॥

తదన్యేతి ॥ తదన్యస్పర్శవైరాగ్యమ్ - భగవద్వ్యతిరిక్తోపాయోపేయసమ్బన్ధాసహిష్ణుత్వమ్, ఇన్ద్రియార్థేషు - విషయేషు, అలోలతా - అనాసక్తిః, ధర్మ్యానుబన్ధిభోగేష్వపి "శరీరం వ్రణవత్పశ్యేదన్నంతు వ్రణలేపనమ్ । వ్రణసేచనవత్పానం వస్త్రంతు వ్రణపట్టవత్ ॥" ఇత్యాదిక్రమేణ ప్రావణ్యవిధురత్వమ్, ఆచార్యాధీనవృత్తిత్వమ్ - గుర్వనుజ్ఞామూలప్రవృత్తికత్వమ్, ఆచార్యార్థాత్మవృత్తితా - ఆచార్యప్రయోజనకైఙ్కర్యపర్యవసాయివ్యాపారత్వమ్ ॥

§ దేహతా

క్రోధలోభమదాలస్యమానమోహవిహీనతా । సత్య-
శౌచదయాధైర్యక్షమాసన్తోషయుక్తతా ॥ ౩౨ ॥

క్రోధేతి ॥ క్రోధః - కోపః, లోభః - ఉచితవ్యయప్రతిబన్ధకో మనోగుణః, మదః - ఐశ్వర్యాదిజనితస్తమ్భభావాపాదకశ్చిత్తోన్మత్తవిశేషః, ఆలస్యమ్ - కర్తవ్యేషు శీఘ్రప్రవృత్త్యభావప్రయోజకో మనోదౌర్బల్యవిశేషః, మానః - ఉత్కృష్టజనావమానహేతురహఙ్కారపదవాచ్యో గర్వః, మోహః - యథావస్థితజ్ఞానాభావః, పుత్రదారాదిషు నిరూఢామమతాబుద్ధిర్వా; తత్రాపి తచ్ఛబ్దప్రయోగాత్. ఏతద్విహీనతా - అభావః, సత్యమ్ - యథార్థవచనమ్, శౌచమ్ - మృజ్జలాదిభిశ్శరీరశుద్ధిః, ఇన్ద్రియార్థేష్వలోలత్వేన రాగాద్యభావలక్షణాయా ఆన్తరశుద్ధేరుక్తత్వాత్; దయా - పరదుఃఖప్రహరణేచ్ఛా, ధైర్యమ్ - వ్యసనైరభిభవే సత్యపి కర్తవ్యేష్వప్రమత్తత్వమ్, అనవసన్నచిత్తత్వమిత్యర్థః; సన్తోషః - యథాలబ్ధేన ప్రహర్షః, ఏతైర్యుక్తతా - విశిష్టత్వమ్ ॥ ౩౨ ॥

ఇత్యేతైర్లక్షణైర్యుక్తా వైష్ణవా వీతకల్మషాః । సభా-
జ్యా దర్శనేనైవ నావజ్ఞేయాః కదాచన ॥ ౩౩ ॥

ఇత్యేతైరితి ॥ దర్శనేనైవ - దర్శనమాత్రేణైవ, సభాజ్యాః - పూజ్యాః, యదా దృష్టాస్తదానీమేవ ప్రణామాదినా పూజనీయా ఇత్యర్థః. కదాచిదపి నావజ్ఞేయాః - నావమన్తవ్యాః, ప్రత్యుత్థానాభావాదిలక్షణమవజ్ఞానం నకర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ౩౩ ॥

అ ॥ ఏవమేకాన్తినాం శుద్ధమిశ్రభేదేన తత్రాపి భక్తప్రపన్నభేదేనైవ ద్వైవిధ్యముక్త్వా తేషామేవ సత్త్వనిష్ఠత్వకథనార్థం సత్త్వరజస్తమోనిష్ఠానాం వృత్తిముక్త్వా, సత్త్వనిష్ఠానామేవ మోక్షో నాన్యేషామిత్యనన్తరమభిధాయ సత్త్వనిష్ఠానాం లక్షణాని చ నిర్దిశ్య,

తేషాం దర్శనమాత్రేణైవ పూజనీయత్వం విధాయ, తదన్యేషాం సంసర్గస్పర్శప్రకారేణాపి పరిత్యాజ్యత్వమిత్యాహ —

అజ్ఞైః కుదృష్టిభిర్బాహ్యైర్నాస్తికైస్సంశయాత్మభిః।
నతు భాగవతః కిఞ్చిత్ప్రచ్యుతైశ్చ సమాచరేత్ ॥

అజ్ఞైరితి ॥ అజ్ఞాః - శాస్త్రజ్ఞానశూన్యాః, కుదృష్టయః - వేదం ప్రమాణతయా పరిగృహ్యాప్యన్యథాప్రతిపత్తివిపరీతప్రతిపత్తిభిర్వినష్టాః, బాహ్యాః - వేదవిరుద్ధతన్త్రైకశరణాః, నాస్తికాః - చార్వాకమతస్థాః, సంశయాత్మానః - పరస్పరవిరుద్ధేషు తన్త్రేష్వన్యతరప్రామాణ్యనిర్ణయరహితాః. ప్రచ్యుతానాం స్వరూపం వక్ష్యతి. ఏతైస్సహ భాగవతః కిఞ్చిదపి న సమాచరేత్ ॥ ౩౪ ॥

అ ॥ బాన్ధవానపి పరమైకాన్తిభిస్సహమేవ సమ్పాదనీయం నపూర్వోక్తైరిత్యాహ —

తుల్యాభిజనచారిత్రా బాన్ధవాస్తుల్యదృష్టయః। ఆప
ద్యస్పృష్టయోఽపిస్యుర్న కదాచిత్కుదృష్టయః ॥ ౩౫ ॥

తుల్యేతి ॥ తుల్యాభిజనచారిత్రాః - ఆత్మతుల్యకులవృత్తయః, తుల్యదృష్టయః - సమానజ్ఞానాః, బాన్ధవాస్స్యుః. ఆపది - తుల్యాభిజనచారిత్రతుల్యదృష్ట్యభావ ఆపత్, తస్యాం దశాయామ్, అస్పృష్టయః - జ్ఞానశూన్యాః, బాన్ధవాస్స్యుః. కదాచిత్ - ఆపద్యపి, కుదృష్టయః - అన్యథాజ్ఞానవిపరీతజ్ఞానగ్రస్తాః, బాన్ధవానస్యుః ॥ ౩౫ ॥

అ ॥ శ్లోకద్వయేనోక్తమర్థం విశదయతి —

వివాహయజ్ఞాధ్యయనస్పర్శసంవాసభోజనమ్। ప
శాన్తినాతు కర్తవ్యం తాదృశైస్సహ బాన్ధవైః ॥౩౬॥

వివాహేతి ॥ వివాహః - తత్కన్యకానాం స్వీకారస్స్వకన్యానాం తేభ్యః ప్రదానమ్, యజ్ఞః - తేషు యాజకేషు సత్సు స్వయం యజనం తేషు యష్టృషు స్వయం యాజనంచ, అధ్యయనమ్ - తే

ష్వధ్యాపకేషు తత్సన్నిధౌ స్వస్యాధ్యయనం తేషాం శిష్యేషు స్వయమధ్యాపనంచ, ఏవం సద్యస్తత్సామ్యాపాదకం యాజనయాజనాధ్యాపన లక్షణం సమ్బన్ధత్రయముక్తమ్, అన్యథావృత్త్యా సత్సామ్యాపాదకం సమ్బన్ధాన్తరమాహ; స్పర్శసంవాసభోజనమితి. స్పర్శః - ప్రసిద్ధః, సంవాసః - ఏకశయ్యాసనవాసః, భోజనమ్- తదన్నభోజనమ్, ఏకపఙ్క్తౌ భోజనంచ, “ఏకశయ్యాసనం పఙ్క్తిర్భాణ్డం పక్వాన్నమిశ్రణమ్। యాజనాధ్యాపనే యోనిస్తథైవ సహభోజనమ్ ॥ నవధా సఙ్కరః ప్రోక్తో న కర్తవ్యోఽధమైస్సహ।” ఇతి వచనాదిదం వివాహాదికం సర్వం ఏకాన్తినా తాదృశైరేకాన్తిభిరేవ బాన్ధవైస్సహ కర్తవ్యమ్, నానేకాన్తిభిరిత్యర్థః॥ ౩౬ ॥

అ॥ భగవదేకఫలసాధనైరపి భగవచ్ఛాస్త్రాది సిద్ధపఞ్చకాలవిభాగేనాచ్ఛిద్ర భగవత్కర్మకారిభిరేవ సమనుచ్ఛిద్రపఞ్చకాలనిరతైకపరమైకాన్తి సకలం యాజనాధ్యాపనాదికం కర్మకారయేత్; నతు దక్షాద్యుక్తప్రకారేణాష్టధావిభాగేనాష్టమే లోకయాత్రాచేత్యాదిప్రక్రియయా లోకయాత్రాపరాయణైః, ఇత్యభిప్రాయవానాహ —

సతామనవకాశత్వాత్కాలాంశేషు నలౌకికమ్।
తస్మాదలౌకికైరేవ సకలం కర్మకారయేత్ ॥ ౩౭ ॥

సతామితి॥ సతాం అనవకాశత్వాత్పఞ్చస్వపి కాలేష్వచ్ఛిద్ర భగవత్కైఙ్కర్యైకరతితయా, కాలాంశేషు - కాలభాగేషు, అవకాశాభావాత్, లౌకికమ్ - లోకయాత్రారూపమ్, కర్మనాస్తి. అతస్స్వయమలౌకికత్వాత్ అలౌకికైః - లోకయాత్రావిముఖైరేవ, సకలం కర్మకారయేత్, కాలాంశేష్విత్యస్య ఉపాదానాదర్థకాలేష్వప్రయాససిద్ధద్రవ్యాదికస్య పురుషస్యాతిరిక్తాంశేష్వితి వార్థః. అతిరిక్తాంశేషు హి స్వాధ్యాయాదేరనుప్రవేశో భగవచ్ఛాస్త్రేషు

కథితః; నతు లోకయాత్రార్థమ్, త్యక్తలోకస్య లోకయాత్రా యాఽప్రయోజనాభావాత్ ॥ ౩౬ ॥

అ ॥ చతుర్థాధ్యాయోక్తస్య "నచైషాం కర్మకుర్వీత నస్వ కర్మచ కారయేత్" ఇత్యుక్తస్యార్థం విశదయన్నాహ —

సమిత్పుష్పహవిస్తోయపాత్రోపనయనాదిషు । అ
వైష్ణవాన్విశేషేణ నకర్మసు నియోజయేత్ ॥ ౩౭ ॥

సమిదితి ॥ విశేషేణ సమిధాం పుష్పాణాం హవిస్తోయస్య పాత్రాణామ్ - యజ్ఞీయానామ్, ఆనయనాదిషు కర్మసు అవైష్ణవాన్న నియోజయేత్ ॥ ౩౭ ॥

నోపయోక్తవ్యమన్నాద్యమవైష్ణవనివేదితమ్ । నా
వైష్ణవాయ దాతవ్యం స్వయం విష్ణోర్నివేదితమ్॥౩౮॥

నోపయోక్తవ్యమితి ॥ అవైష్ణవనివేదితమ్ - వైష్ణవైస్సాధితమప్య వైష్ణవైర్భగవతే నివేదితమ్, అన్నాద్యం నోపయోక్తవ్యమ్; యద్వా, భగవత్ప్రసాదబుద్ధ్యాప్యవైష్ణవనివేదితం నస్వీకార్యమిత్యర్థః. స్వయం విష్ణోర్నివేదితమవైష్ణవాయ నదాతవ్యమ్; అవైష్ణవేన భగవతే నివేదితం స్వయం నస్వీకుర్యాత్; స్వేన భగవతే నివేదితమప్య వైష్ణవాయ నదద్యాదిత్యర్థః ॥ ౩౮ ॥

యేత్వవైష్ణవభర్తవ్యా యేచావైష్ణవభర్తృకాః ।
ఐకాన్త్యస్యోపఘాతేన నతైఃకర్మాణ్యనాపది ॥౪౦॥

యేత్వితి ॥ అవైష్ణవాభర్తవ్యాః పుత్రదారాదికా యేషాం తేత థోక్తాః, యేచావైష్ణవా భర్తారో భరణకర్తారః పిత్రాదయో యేషాం తే తథోక్తాః, యేచేతి పుల్లిఙ్గమవివక్షితం వా, తదా భర్తృశబ్దః పతివాచీ భర్తవ్యశబ్దశ్చ భార్యావాచీ, యస్యభర్తా నవైష్ణవః యస్యభార్యా నవైష్ణవీ ఉభయోరప్యైకాన్త్యోపఘాతేన ఉపహతైకాన్త్యత్వాత్; భార్యాయా భర్తురర్ధత్వేన శూర్యమాణతయా

భర్తురపి తదర్థతయా అర్థస్యాపారమైకాన్త్యోపహతత్వాత్; అనాపది - ఏవంవిధపరమైకాన్తిలాభదశాయామ్, తైః కర్మాణి నకుర్వీత. అలాభదశాయాంతు నదోష ఇతి భావః ॥ ౪౦ ॥

అ ॥ " నతు భాగవతః కిఞ్చిత్ప్రచ్యుతైశ్చ సమాచరేత్ ఇతి పూర్వముక్తమ్, ఇదానీం ప్రచ్యుతానాహ —

త్యక్తాచారస్త్యక్తదృష్టిస్త్యక్తార్చస్త్యక్తలక్షణః ।
త్యక్తాచార్యస్త్యక్తమన్త్రః ప్రత్యేకం ప్రచ్యుతా నరాః ॥

త్యక్తేతి ॥ విహితాచారదృష్టిభక్తిలక్ష్మసత్సేవాఖ్యేషు పఞ్చసు వృత్త్యవయవేష్వేకైకవికలః ప్రచ్యుత ఇత్యాశయః, త్యక్తాచారః - వృత్త్యవయవవిహితాచార రహితః, త్యక్తదృష్టిః - దృష్ట్యాఖ్యవృత్త్యవయవవిరహితః, త్యక్తార్చః - ఇదముపలక్షణమ్, భక్తిలక్షణ వృత్త్యవయవవికల ఇత్యర్థః. త్యక్తలక్షణః - లక్ష్మాఖ్య వృత్త్యవయవశూన్యః, త్యక్తాచార్యః - సత్సేవారూప వృత్త్యవయవవిధురః, త్యక్తమన్త్రః - లక్ష్మాన్తర్గతత్వేపి మన్త్రస్య పృథగుపాదానం ప్రాధాన్యాత్, ప్రత్యేకం ప్రచ్యుతాః, ఏవం త్యక్తాచారత్యక్త దృష్టిత్యక్తార్చాదయశ్చ ప్రత్యేకం ప్రచ్యుతా ఇత్యర్థః ॥ ౪౧ ॥

అ ॥ ఏవం విహితాచారాది వృత్త్యవయవవిరుద్ధాన్వితా అపి ప్రత్యేకం ప్రచ్యుతా ఇత్యాహ —

పాతకేన కుదృష్ట్యాన్యభజనేనాన్యలక్షణైః । అవై
ష్ణవోపసత్త్యాన్యమన్త్రేణాపి చ్యవన్తి వై ॥ ౪౨ ॥

పాతకేనేతి ॥ పాతకమ్ - విహితాచారవిరుద్ధమ్, కుదృష్టిః - దృష్టివిరుద్ధా, అన్యభజనమ్ - భక్తివిరుద్ధమ్, అన్యలక్షణాని - లక్షణవిరుద్ధాని, అవైష్ణవోపసత్తిః - సత్సేవావిరుద్ధా, అన్యమన్త్రః - ఇతరమన్త్రః, అత్రాపి త్యక్తమన్త్ర ఇత్యత్రేవ నిర్వాహో ద్రష్టవ్యః, చ్యవన్తి - ప్రచ్యుతా భవన్తి, ప్రత్యేకమితి యోజ్యమ్,

వృత్త్యవయవేష్వైకైకాన్వయినాం ప్రత్యేకం ప్రచ్యుతత్వే త
ద్విరుద్ధాన్వయినాం ప్రత్యేకం ప్రచ్యుతత్వస్య కైముత్యన్యాయ
సిద్ధత్వాత్ ॥ ౪౨ ॥

అ ॥ త్యక్తాచారఇతిశ్లోకే 'త్యక్తమన్త్రస్త్యక్తదృష్టిః' ఇతి
పదాభ్యాం తదనన్తరశ్లోకేచ 'కుదృష్ట్యా అన్యమన్త్రిణ' ఇతి పదా
భ్యాంచ వివక్షితమర్థం పూర్వోత్తరార్ధాభ్యాం స్ఫుటయతి —

యోదివ్యశాస్త్రమన్త్రేషుకురుతేత్వవధీరణామ్ ।
తథాన్యమన్త్రశాస్త్రేషు ప్రసక్తిం నసవైష్ణవః ॥

యఇతి ॥ దివ్యశాస్త్రమన్త్రేషు - దివ్యశాస్త్రేషు దివ్యమన్త్రే
షుచేత్యర్థః. అవధీరణామ్ - అవజ్ఞామ్, యఃకురుతే, తథా అన్య
శాస్త్రేషు అన్యమన్త్రేషుచ యః ప్రసక్తిమ్ - అత్యాదరేణ సఙ్గమ్,
కరోతి, సః - దివ్యశాస్త్రమన్త్రావమన్తా అన్యశాస్త్రమన్త్రప్రస
క్తశ్చ, నవైష్ణవః. దివ్యశాస్త్రమన్త్రేషు సత్యపి దృఢవిశ్వాసే,
పర్యాకలనాశక్తతయావా, దేశకాలాదివైగుణ్యేనవా, కియతికా
లే యేన దివ్యశాస్త్రావలోకనం దివ్యమన్త్రజపో వా నకృతః, యే
న నిరాసార్థం హేయత్వేన జ్ఞానార్థంవా, అన్యశాస్త్రమన్త్రావ
లోకనం కృతం నతయోరభాగవతత్వమితిభావః. యద్వా, త్యక్తా
చారఇత్యాదిశ్లోకే వృత్త్యవయవవికలాఃప్రచ్యుతా ఉక్తాః, అనన్తర
శ్లోకే తద్విరుద్ధసేవినస్తతోపి నికృష్టా ఉక్తాః, అనేనశ్లోకేన వృత్త్య
వయవావధీరణాపూర్వకం తద్విరుద్ధసేవినస్తతోపి నికృష్టా ఉక్తా
ఇతి ధ్యేయమ్ ॥ ౪౩ ॥

అ ॥ అథైకైకవృత్త్యవయవవికలతద్విరుద్ధసేవి తదవధీరణా
పూర్వకతద్విరుద్ధసేవిభ్యోపి నికృష్టం ప్రచ్యుతమాహ —

సర్వైశ్చలక్షణైర్యుక్తో నియతశ్చస్వకర్మసు । యస్తు
భాగవతాన్ద్వేష్టి సుదూరం ప్రచ్యుతోహి సః ॥ ౪౪ ॥

సర్వైరితి ॥ సర్వైశ్చ లక్షణైః - తాపపుణ్డ్రాదిలక్షణైః, యుక్తః, స్వకర్మసు - విహితాచారే, నియతః యస్తు భాగవతాన్ - పరమైకాన్తినః, సామాన్యతో వైష్ణవాన్వా, ద్వేష్టి, సః సుదూరం ప్రచ్యుతః; త్యక్తాచారాదిభ్యః పాతకాద్యన్వయిభ్యో దివ్యశాస్త్రాద్యవమన్తృభ్యోఽపి అత్యన్తం ప్రచ్యుత ఇత్యర్థః. హిశబ్దః, "నాహం విశఙ్కే సురరాజవజ్రాన్న త్ర్యక్షశూలాన్నయమస్య దణ్డాత్। నాగ్న్యర్క సోమానిలవిత్తపాస్త్రాచ్ఛఙ్కే భృశం బ్రహ్మవిదోఽవమానాత్" "పద్మకోటిశతేనాపి నక్షమామి వసున్ధరే" ఇత్యాది ప్రమాణప్రసిద్ధిం ద్యోతయతి ॥ ౨౨ ॥

అ ॥ త్యక్తలక్షణ ఇతి పూర్వోక్తం లక్షణత్యాగం స్పష్టయతి—

అపి సత్సేవనపరో నచేత్తాపాది సంస్కృతః। అన
ర్చార్హతయా విష్ణోర్దాస్యాత్ప్రచ్యవతే ధ్రువమ్ ॥

అపీతి ॥ సత్సేవనపరోఽపి - భాగవతసేవాపరోఽపి, తాపాది సంస్కృతో న చేత్ - తాపపుణ్డ్రనామాదిసంస్కారహీనో యది స్యాత్, తదా విష్ణోరనర్చార్హతయా - విష్ణ్వర్చాయామనర్హతయా, దాస్యాత్ప్రచ్యవతే - ప్రచ్యుతో భవతి, ధ్రువమ్ - నాత్ర కార్యా విచారణేత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥

త్యక్తార్చ ఇత్యుక్తం విశదయతి —

యస్తు ప్రాప్య గురోర్విద్యాం నార్చయేత్పురుషోత్తమమ్।
ప్రణమేదన్యదేవాన్వా న స భాగవతః స్మృతః ॥ ౨౬ ॥

యస్త్వితి ॥ గురోః - ఆచార్యాత్, విద్యామ్ - మన్త్రమ్, ప్రాప్య - లబ్ధ్వా, పురుషోత్తమమ్ - భగవన్తమ్, నార్చయేత్, అన్యదేవాన్వా ప్రణమేత్ - దేవతాన్తరనమస్కారం వాఽకుర్యాత్, సః భగవదనర్చకః దేవతాన్తరప్రణామీ చ, న భాగవత ఇత్యర్థః. దేవతాన్తరప్రణామ్యపి త్యక్తార్చపదేన సఙ్గృహీత ఇతి భావః ॥ ౨౬ ॥

త్యక్తదృష్టిస్వరూపమాహ —

యో నాత్మానమనాత్మానం విద్యావిద్యే ఫలాఫలే ।
ఉపాస్యమనుపాస్యం చ వేత్తి భాగవతో న సః ॥౪౭॥

య ఇతి ॥ ఆత్మానమ్ - జ్ఞానాధికరణకమాత్మస్వరూపమ్, అనాత్మానమ్ - తదనధికరణమపి§ ద్రవ్యమ్, విద్యావిద్యే - విద్యాశబ్దో మోక్షోపాయజ్ఞానపరః, అవిద్యాశబ్దస్తద్విరోధిపరః, మోక్షోపాయస్వరూపం తద్విరోధిస్వరూపం చేత్యర్థః. ఫలాఫలే - మోక్షాఖ్యఫలస్వరూపం తద్విరోధిస్వరూపం చేత్యర్థః. ఉపాస్యమ్ - ¶గన్తవ్యస్వరూపమ్, అనుపాస్యమ్ - తదితరం చ, యో న వేత్తి, స భాగవతో న స్మృతః - అర్థపఞ్చక జ్ఞానరహితో భాగవతో న భవతీత్యర్థః ॥ ౪౭ ॥

అ ॥ త్యక్తాచార ఇతిపదేనాభిప్రేతమాహ దేవతానామిత్యాది శ్లోకద్వయేన —

దేవతానాం చ యాథాత్మ్యం కైఙ్కర్యస్య హరేరపి ।
అవిదిత్వాచరన్ కర్మ విహీనాం గతిమశ్నుతే ॥ ౪౮ ॥

దేవతానామితి ॥ దేవతానామ్ - తత్తత్కర్మసు చోదితానాం అగ్నీన్ద్రాదీనామ్, యాథాత్మ్యమ్ - భగవద్దేహభావమ్ హరేః కైఙ్కర్యం చ, అవిదిత్వా - అజ్ఞాత్వా, కర్మ - వర్ణాశ్రమనియతమ్, ఆచరన్ - కుర్వన్, విహీనామ్ - నికృష్టామ్, గతిమశ్నుతే - అనుభవతి. క్రియమాణేషు వర్ణాశ్రమనియతకర్మసు తత్తద్దేవతాన్తర్యామ్యారాధనత్వం భగవదాజ్ఞాకైఙ్కర్యత్వం చాజ్ఞాత్వా తత్తత్కర్మ కుర్వాణోఽపి త్యక్తాచారసఙ్గృహీతః ప్రచ్యుత ఇత్యర్థః. "అవిదిత్వా త్యజన్ కర్మ" ఇత్యపరః పాఠః. తత్ర దేవతానాం కఞ్చుకత్వం హరేరారాధ్యత్వం కర్మణాం కైఙ్కర్యత్వం చావిదిత్వా దేవతాన్తరవి

§ ప్రకృతిస్వరూపమ్, ¶ ఈశ్వరస్వరూపమ్,

షయత్వబుద్ధ్యా సాధనత్వబుద్ధ్యా చ కర్మత్యజన్ విహీనాం గతిమశ్నువత ఇత్యర్థః ॥ ౪౮ ॥

దేవర్షిభూతాత్మతయా యజన్ కేవలమేవ వా । విష్ణుం
తత్తత్ఫలాకాఙ్క్షీ పారమైకాన్త్యతశ్చ్యవేత్ ॥ ౪౯ ॥

దేవర్షీతి ॥ దేవానామృషీణాం భూతానామాత్మనశ్చ యా, కేవలమ్ - దేవర్షిభూతవ్యవధానం వినా వా, తత్తత్ఫలాకాఙ్క్షీ - ఆపాతతస్తత్తత్కర్మసాధ్యతయావగతఫలాకాఙ్క్షీ సన్, విష్ణుం యజన్ పారమైకాన్త్యతశ్చ్యవేత్ - చ్యుతో భవేత్; వర్ణాశ్రమనియతాచారేషు దేవతాద్యన్తర్యామితయా భగవన్తమారాధయన్నపి శుద్ధధర్మేషు సాక్షాద్దేవం వా యజన్నపి ఫలాకాఙ్క్షీ చ్యవేత్ - చ్యుతో భవేదిత్యర్థః ॥

అ ॥ ఏవం పారమైకాన్త్యప్రచ్యుతానుక్త్వా తైస్సహ యానసమ్బన్ధాదికం పరమైకాన్తినా న కర్తవ్యమిత్యాహ —

తేషాం న పరిశుద్ధాని యోనిర్విద్యా చ కర్మ చ । యే వి
ష్ణుచరణైకాన్త్యవిహీనా బ్రాహ్మణాదయః ॥ ౫౦ ॥

తేషామితి ॥ విష్ణుచరణైకాన్త్యవిహీనాః - భగవత్పారమైకాన్త్యవిధురాః, బ్రాహ్మణాదయః, ఆదిశబ్దేన వర్ణాశ్రమసఙ్గ్రహః; తేషాం యోనిర్విద్యా చ కర్మ చేత్యేతాని న పరిశుద్ధాని, తైస్సహ యానసమ్బన్ధో విద్యాసమ్బన్ధః, యాజనాదిలక్షణకర్మసమ్బన్ధశ్చ న కర్తవ్య ఇతి భావః ॥ ౫౦ ॥

అ ॥ పారమైకాన్త్యరహితానాం జన్మ విఫలమితి తాన్నిన్దన్తి —

మరణం జన్మనే జన్మ మరణాయైవ కేవలమ్ । తేషాం
భగవదైకాన్త్యవిముఖా యే నరాధమాః ॥ ౫౧ ॥

మరణమితి ॥ యే భగవదైకాన్త్యరహితా నరాధమాస్తేషాం జన్మ మరణాయైవ కేవలం - మరణాతిరిక్తఫలకం న భవతీత్యర్థః. మరణమపి జన్మనే కేవలమ్, న తు ముముక్షోర్మరణమివ మోక్షఫలకమితి భావః ॥

అ॥ వృత్త్యనయా నానామైకైకశ్యేన ఆవశ్యకత్వం అవరోహక్రమేణ ప్రపఞ్చయిష్యన్ ప్రథమాం సత్సేవాం ప్రపఞ్చయతి —

నవిద్యా కేవలామ్నాయనాచారో నార్చనం హరేః । న
చ కాన్తివ్యఞ్జదేహత్వం వినా భాగవతార్చనమ్॥ ౫౨॥

నవిద్యేతి ॥ కేవలా భాగవతార్చనం వినా - భాగవతారాధనేన వినాకృతా, విద్యా - వ్యుత్పత్తిః, అమ్నాయ - ప్రయోజనాయ, న. ఆచారః - విహితాచారః, అత్రాపి కేవలేతి లిఙ్గవ్యత్యయేన సమ్బధ్యతే; ఏవముత్తరత్రాపి సమ్బన్ధో ద్రష్టవ్యః. సోఽపి నామ్నాయ; కేవలం హరేరర్చనమపి నామ్నాయ; కేవలం చ కాన్తివ్యఞ్జదేహత్వమపి నామ్నాయ; కేవలశబ్దః వినా భాగవతార్చనమిత్యేతదనువాదరూపో వా మన్తవ్యః ॥ ౫౨ ॥

న ప్రపత్తేః పరా విద్యా న విష్ణోర్దైవతం పరమ్ । న త
ద్దాస్యాత్పరా సిద్ధిర్న గురుర్వైష్ణవాత్పరః ॥ ౫౩ ॥

న ప్రపత్తేరితి ॥ ప్రపత్తేః పరా - అధికా, విద్యా న “ సత్కర్మనిరతాశ్శుద్ధాః సాఙ్ఖ్యయోగవిదస్తథా । నార్హన్తి శరణస్థస్య కలాం కోటితమామపి ॥ ” ఇత్యాదికమత్రానుసన్ధేయమ్. వేదాన్తాచార్యాశ్చాహుః- “ తన్నిష్ఠో హ్యన్యనిష్ఠాన్ ప్రభురతిశయితుం కోటికోట్యంశతోఽపి ” ఇతి. విష్ణోః పరమ్ - అధికమ్, దైవతం నాస్తి “ ఆలోడ్య సర్వశాస్త్రాణి విచార్య చ పునః పునః । ఇదమేకం సునిష్పన్నం ధ్యేయో నారాయణస్సదా ॥ సత్యం సత్యం పునస్సత్యముద్ధృత్య భుజముచ్యతే । వేదాచ్ఛాస్త్రం పరం నాస్తి న దైవం కేశవాత్పరమ్ ॥ ” ఇత్యాదికమత్రానుసన్ధేయమ్. తద్దాస్యాత్పరా సిద్ధిర్నాస్తి. సర్వానన్దాతిశాయ్యవాఙ్మనసగోచరబ్రహ్మానన్దానుభవజనితప్రీతికారితభగవత్కైఙ్కర్యాదధికా సిద్ధిర్నాస్తీత్యర్థః. ఏతత్త్రయం దృష్టాన్తార్థమ్; వైష్ణవాత్ - పరమైకాన్తినః, పరః - అధికః, గురుః

నాస్తి - పూజనీయో నాస్తి, “ ఆరాధనానాం సర్వేషాం విష్ణోరారాధనం పరమ్ । తస్మాత్పరతరం ప్రోక్తం తదీయారాధనం నృప ॥ మమ మద్భక్తభక్తేషు ప్రీతిరభ్యధికా భవేత్ । తస్మాన్మద్భక్తభక్తాశ్చ పూజనీయా విశేషతః ॥ ” ఇత్యాదికమత్రానుసన్ధేయమ్ ॥ ౫౩ ॥

నిత్యమచ్యుతభక్తానాం కుర్యాత్పాదావనేజనమ్ ।
తత్తీర్థముపయుఞ్జీత సర్వపాపవినాశనమ్ ॥ ౫౪ ॥

నిత్యమితి ॥ అచ్యుతభక్తానాం నిత్యం పాదావనేజనమ్ - పాదప్రక్షాళనమ్, కుర్యాత్. తత్తీర్థమ్ - పాదతీర్థమ్, ఉపయుఞ్జీత - పిబేత్ ॥ ౫౪ ॥

వైష్ణవస్యాజిరే శయ్యాయాం వైష్ణవస్య గృహేఽపి వా ।
దేశే వా తద్విచరితే సంస్థితా యాన్తి సద్గతిమ్ ॥ ౫౫ ॥

వైష్ణవస్యేతి ॥ వైష్ణవస్య అజిరే ఏవ శయ్యాయాం తస్యామ్, వైష్ణవస్య గృహే - భవనేఽపి వా, తద్విచరితే - వైష్ణవసంచారపవిత్రితే, దేశే వా సంస్థితాః - మృతాః, సమ్పూర్వస్య తిష్ఠతేర్మరణవాచిత్వాత్. తదుక్తం శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రైః “ పుత్రాదయఃకథమమీ మయి సంస్థితేస్యురిత్యప్రతిక్రియనిరర్థకచిన్తనేన । దూయే న తు స్వయమహం భవితాస్మి కీదృగిత్యస్తి హస్తిగిరినాథ విమర్శలేశః ॥ ” ఇతి. సద్గతిం యాన్తి ॥ ౫౫ ॥

యత్రక్వాప్యథవా దేశే వైష్ణవో మ్రియతే యదా ।
తదా తత్రాశు సాన్నిధ్యం కరోతి గరుడధ్వజః ॥ ౫౬ ॥

యత్రేతి ॥ యత్రక్వాపి దేశే - “ రథ్యాన్తరే మూత్రపురీషమధ్యే చణ్డాలవేశ్మన్యథవా శ్మశానే । కృతప్రయత్నోఽప్యకృతప్రయత్నో దేహావసానే లభతే చ ముక్తిమ్ ॥ ” ఇత్యాదికమత్రానుసన్ధేయమ్, గరుడధ్వజ ఇత్యస్య గరుడస్కన్ధమారోప్య దివ్యం ధామ నేతుం తేన సహాగచ్ఛతీతి భావః ॥ ౫౬ ॥

అ ॥ సత్స్వప్యాయామపి గురువశ్యతాం ప్రధానేత్యభిప్రాయేణాహ —

నజన్మనా నాధ్యయనాన్న యజ్ఞాన్న తపశ్శ్రమాత్ ।
నత్యాగాదశ్నుతే బ్రహ్మ గురూపసదనం వినా ॥ ౫౭ ॥

నజన్మన ఇతి ॥ గురూపసదనమ్ - ఆచార్యసమాశ్రయణమ్, వినా, జన్మనః - బ్రాహ్మణాద్యుత్తమవర్ణజననాదపి, బ్రహ్మ - భగవద్వ్యాసవేదనారాయణశబ్దవాచ్యం పరంబ్రహ్మ, నాశ్నుతే - నప్రాప్నోతి. అధ్యయనాత్ - వేదాధ్యయనాదపి, నాశ్నుతే. యజ్ఞాత్ - యజ్ఞానుష్ఠానాదపి, నాశ్నుతే. తపశ్శ్రమాత్ - చాన్ద్రాయణాది తపోనుష్ఠానక్లేశాదపి, నాశ్నుతే. త్యాగాత్ - విషయత్యాగాత్, అధ్యయన యజ్ఞతపస్త్యాగశబ్దైస్తత్ప్రధాన మాశ్రమ చతుష్టయ ముచ్యతే । ౫౭ ॥

అ ॥ ఆచార్యతయా కో వరణీయ ఇత్యపేక్షాయామాహ —

దేహకృన్మన్త్రవిన్నస్స్యాన్మన్త్రీ సంస్కారకృత్పరః ।
తౌ చేన్నాత్మవిదౌ స్యాతామన్యస్స్యాదాత్మవిదాత్మకృత్ ॥

దేహకృదితి ॥ దేహకృత్ - పితా, మన్త్రవిన్నచేత్, పరః - అన్యః, మన్త్రీ - మన్త్రవిత్, సంస్కారకృత్ - ఉపనయనాది సంస్కారకర్తా. తౌ - దేహకృత్సంస్కారకృతౌ, ఆత్మవిదౌ - ఆత్మజ్ఞౌ, నస్యాతాంచేత్ ; అన్యః - తాభ్యామన్యః, ఆత్మవిత్ - ఆత్మజ్ఞః, ఆత్మకృత్ - బ్రహ్మవిద్యోపదేష్టా ఆచార్యః; పితా చేన్మన్త్రజ్ఞస్స్యాత్ సఏవ సంస్కారకృద్భవితుమర్హతి. సఏవ ఆత్మజ్ఞశ్చేత్ ఆచార్యోఽపి భవితుమర్హతి. సచేత్ మన్త్రజ్ఞ ఆత్మజ్ఞశ్చ నస్యాత్; అన్యఏవ మన్త్రజ్ఞస్సంస్కారకృద్భవితుమర్హతి. సఏవ ఆత్మవిచ్చేత్ ఆత్మకృచ్చ భవతి; సోఽప్యాత్మవిన్నస్యాచ్చేదన్యఏవాత్మజ్ఞ ఆత్మకృదిత్యర్థః. దేహకృదిత్యనేన "శరీరమేవ మాతాపితరౌ జనయతః"

ఇత్యయమంశః స్మారితః, ఆత్మకృదిత్యనేన " సహివిద్యాతస్తం జనయతి తచ్ఛ్రేష్ఠతరం జన్మ " ఇత్యేతత్ స్మారితమ్ ॥ ౫౮ ॥

నచక్రాద్యఙ్కనం నేజ్యా నజ్ఞానం నవిరాగతా । నమ
న్త్రాః పారమైకాన్త్యం తైర్యుక్తా గురువశ్యతా ॥

నచక్రేతి ॥ చక్రాద్యఙ్కనమ్ - కేవలం తప్తచక్రాదిధారణమపి, పారమైకాన్త్యం న; ఇజ్యా - ఇదం చ భక్త్యవలక్షణమ్, కేవలేజ్యాపి పారమైకాన్త్యం న; జ్ఞానమ్ - దృష్టిరపి, పారమైకాన్త్యం న; విరాగతా - వైరాగ్యమ్, పారమైకాన్త్యం న; వృత్త్యనయావహాదివర్జనం వైరాగ్యమ్, నిద్ద్యవర్జనమిత్యత్రేవాన్యతోక్తేః, మన్త్రాః- కేవలమన్త్రోపి, పారమైకాన్త్యం న; కింతు తైః - చక్రాద్యఙ్కనాదిభిః, యుక్తా గురువశ్యతా- ఆచార్యాధీనతా, పారమైకాన్త్యమిత్యర్థః॥

అ ॥ ఏవం సత్సేవాం ప్రపఞ్చ్య ఇదానీం లక్ష్మ ప్రపఞ్చయిష్యన్ విహితాచారాదేర్యోఙ్కనస్య భూషణభావమాహ —

విద్యావిభూషణం పుంసస్తస్యా వృత్తం విభూషణమ్ ।
విష్ణుభక్తిస్తస్యభూషా సా చక్రాద్యఙ్కభూషణా ॥

విద్యేతి ॥ పుంసః విద్యా - దృష్టిః, విభూషణమ్, తస్యాః - విద్యాయాః, వృత్తమ్ - విహితాచారః, విభూషణమ్, తస్య - వృత్తస్య, విష్ణుభక్తిః విభూషా, సా - విష్ణుభక్తిః, చక్రాద్యఙ్కనభూషణా, విష్ణుభక్తేః లక్ష్మ భూషణమిత్యర్థః. ఆత్మనః హేయోపాదేయవివేకకారణం శాస్త్రజన్యజ్ఞానం భూషణవదతిశయావహమ్, తస్య చ జ్ఞానస్య యథాజ్ఞానమాచారాభావే, " శునఃపుచ్ఛమివవ్యర్థం పాణ్డిత్యం ధర్మవర్జితమ్ । నాచ్ఛాదయతి కౌపీనం న దంశమశకాపహమ్ " ఇత్యాదివదపహాస్యత్వప్రసఙ్గాద్వృత్తమతిశయావహమ్ " జన్మాన్తరసహస్రేషు తపోధ్యానసమాధిభిః । నరాణాం క్షీణపాపానాం కృష్ణే భక్తిః ప్రజాయతే ॥ " ఇతి సమాచారస్య

భక్తిఫలకగణా ఫలభూతా భక్తిః వృత్తస్యాతిశయావహా, తస్యా అపి భక్తేర్లక్షణతయా చక్రాద్యఙ్కనం భూషణమిత్యర్థః ॥ ౬౦ ॥

అ ॥ కలియుగస్య పాపభూయిష్ఠతయా విశేషతో న్తిమయుగే సకలపాపనివర్తకం చక్రాద్యఙ్కనమావశ్యకమిత్యభిప్రాయవానాహ —

ధ్యానేన మన్త్రయోగేన పూజనేనాఙ్కనేన చ ।
తోషయన్తి జగన్నాథం వాసుదేవం యుగక్రమాత్ ॥

ధ్యానేనేతి ॥ మన్త్రయోగః - మన్త్రజపానుష్ఠానమ్, కృతయుగే ధ్యానేన త్రేతాయాం మన్త్రయోగేన ద్వాపరే పూజనేన కలౌ చక్రాద్యఙ్కనేన జగన్నాథం వాసుదేవం తోషయన్తి ॥ ౬౧ ॥

అ ॥ స్ఫుటతయాఙ్కనం యస్మిన్కాలే నిశ్శఙ్కం కర్తుం న శక్యతే, తావత్పర్యన్తం భూషణతయా పఞ్చాయుధధారణం కర్తవ్యమ్. తతః పరం ప్రతప్తైశ్చక్రాదిభిరఙ్కనం కార్యమిత్యభిప్రాయేణాహ —

అష్టమాత్షోడశాద్వాబ్దాద్ధార్యం చక్రాదిభూషణమ్ ।
ప్రతప్తైరఙ్కనం పశ్చాత్సదా వా భూషణం స్త్రియాః ॥

అష్టమాదితి ॥ అష్టమాత్ - అష్టమాబ్దాదారభ్య, ఇదం చోపనయనోపలక్షణార్థమ్, అష్టమాబ్దస్య బ్రాహ్మణోపనయనకాలత్వాత్; అథవా ఆషోడశాబ్దాత్, అష్టమాదూర్ధ్వం ఆషోడశాద్బ్రాహ్మణస్య గౌణోపనయనకాలత్వాత్, కేషుచిద్వచనేషు ఉపనయనకాలే చక్రాద్యఙ్కనస్య విధానాత్ ఉపనయనస్య షోడశాబ్దపర్యన్తం సమ్భావితత్వాత్తావత్పర్యన్తం చక్రాదిభూషణం ధార్యమ్. పశ్చాత్ప్రతప్తైశ్చక్రాదిభిరఙ్కనమ్. స్త్రియాః భీరుతయా శస్త్రాదఙ్కనాశక్తాయాస్సదా భూషణమేవ వా భవతీత్యర్థః. వా ఇత్యనేన అముఖ్యత్వం అస్వమతత్వం చ జ్ఞాప్యతే ॥ ౬౨ ॥

అ ॥ లక్ష్మధారణవత్ వైష్ణవనామధారణమపి పుత్రాదీనాం కార్యమిత్యాహ —

శిష్యపుత్రకళత్రాణాం భృత్యానాంచ గవామపి ।
కురాద్యచేతనానాంచ వైష్ణవంనామలక్ష్మచ ॥౬౩॥

శిష్యేతి ॥ భృత్యాః - భృతిమూలదాస్యసమ్బద్ధవాణా, గర్భదాసాదిర్వా, అచేతనానామ్ - గృహోపకరణానామ్, వైష్ణవమ్ విష్ణుసమ్బద్ధి, లక్ష్మ - చక్రాద్యఙ్కనమ్ ॥ ౬౩ ॥

అ ॥ "అతప్తతనూర్న తదామో అశ్నుతే" ఇతి శ్రుతిముపబృంహయతి —

ఆమాహ్యతప్తతనవస్తప్తాఙ్గా హరిలాఞ్ఛనైః । సుశృతాభోగ్యతాం ప్రాప్య భుజ్యన్తే పరమాత్మనా ॥౬౪॥

ఆమాఇతి ॥ అతప్తతనవః - అతప్తచక్రాద్యఙ్కితదేహాః, ఆమాః - అపక్వాః, అదగ్ధపాపాఇతి యావత్ . హరిలాఞ్ఛనైః - చక్రాదిభిః, తప్తాఙ్గాః, సుశృతాః - పరిపక్వాః, దగ్ధపాపాఇతి యావత్ ; శ్రాపాకఇతి హి ధాతుః, భోగ్యతామ్ - భోగయోగ్యతాం, ప్రాప్య, అపక్వస్య భోగాయోగ్యత్వాదితి భావః . పరమాత్మనా- నారాయణేన, భుజ్యన్తే; "అహమన్నమహమన్నమద్మి" ఇతివత్. భోగయోగ్యభూత్వా భుజ్యన్తఇత్యర్థః ॥ ౬౪ ॥

ఊర్ధ్వపుణ్డ్రాన్తరాళస్థాంశ్చక్రాదీన్ ధారయేత్సదా ।
బహిష్కృతాహ్యవధృతాఃపదాత్ప్రచ్యావయన్తి తే ॥

ఊర్ధ్వపుణ్డ్రేతి ॥ చక్రాదీన్ - హేతీన్, సదా ఊర్ధ్వపుణ్డ్రాన్తరాళస్థాన్ ధారయేత్ . బహిష్కృతాః - ఊర్ధ్వపుణ్డ్రాన్తరాళస్థతయా అధృతాశ్చేత్ పదాత్ప్రచ్యావయన్తి; చక్రాదిభిరఙ్కనం బాహువక్షో లలాటమస్తకధారోర్ధ్వపుణ్డ్రాన్తరాళస్థలేష్వేవ కర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ౬౫ ॥

ప్రాతర్మధ్యందినే సాయమూర్ధ్వపుణ్డ్రేణ కేశవః ।
అకృతైర్వాపి సుకృతైస్తైస్తైః ప్రీణాతి కర్మభిః ॥ ౬౬ ॥

ప్రాతరితి ॥ అకృతైః - సమ్యగననుష్ఠితైః, సుకృతైః - సమ్యగనుష్ఠితైః, తైస్తైః - తత్తత్కాలచోదితైః కర్మభిః, కేశవః ప్రీణాతి; కాలత్రయోర్ధ్వపుణ్డ్రధారణం తత్తత్కాలవిహితకర్మన్యూనాతిరిక్తదోషశామకతయా భగవత్ప్రీణనమిత్యర్థః ॥ ౬౬ ॥

ప్రభాతే దివ్యలోకస్థం మధ్యాహ్నే చార్కమధ్యగమ్ ।
తోషయన్నూర్ధ్వపుణ్డ్రేణ సాయం స్వాత్మగతం హరిమ్ ॥

ప్రభాత ఇతి ॥ దివ్యలోకస్థమ్ - పరమపదవాసినమ్ వాసుదేవమ్, అర్కమధ్యగమ్ - ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినమ్, సాయమ్ - సాయంకాలే ॥ ౬౭ ॥

అ ॥ లక్ష్మధారణస్య ఫలాన్తరమాహ —

సన్తస్తోఽనుగృహ్ణన్తి దర్శనాదేవ లక్ష్మభిః । త్యజన్త్యన్యే తదుభయం ముఖ్యమైకాన్త్యలక్షణమ్ ॥

సన్త ఇతి ॥ సన్తః - శేషత్వజ్ఞానలబ్ధసత్తాకాః, లక్ష్మభిః - చక్రాద్యూర్ధ్వపుణ్డ్రైశ్చిహ్నైః, దర్శనాదేవ - దర్శనమాత్రేణ, సతః - సత్పురుషాన్, అనుగృహ్ణన్తి - సతోఽమత్వా పరిగృహ్ణన్తీత్యర్థః. అన్యే - అసన్తః, వైష్ణవచిహ్నం దృష్ట్వా వైష్ణవా ఇమే ఇతి మత్వా త్యజన్తి; ఏతదుభయమ్ - సత్పరిగ్రహాసత్పరిహారాత్మకం ద్వయమపి, ముఖ్యమ్ - ప్రధానమ్, ఐకాన్త్యస్య - పరమైకాన్తిత్వస్య, లక్షణమ్; అతో లక్ష్మధారణమావశ్యకమిత్యర్థః ॥ ౬౮ ॥

అ ॥ అథ భక్తిం ప్రపఞ్చయన్ § లక్ష్మాఙ్గత్వాద్భక్తేః లక్ష్మప్రపఞ్చనానన్తరం భక్తిప్రపఞ్చనముచితమితి సఙ్గతిమపి ప్రదర్శయన్నాహ —

§ లక్ష్మాన్తర్గతత్వాత్

క్రమాప్తభగవన్మన్త్రిః కల్పవిచ్ఛుద్ధమానసః । ధృ
తోర్ధ్వపుణ్డ్రః శ్చక్రాదిలాఞ్ఛితో హరిమర్చయేత్ ॥

క్రమాప్తేతి ॥ క్రమాప్తభగవన్మన్త్రిః - సంప్రదాయక్రమలబ్ధభగవన్మన్త్రిః, కల్పవిత్ - మన్త్రికల్పజ్ఞః, భగవత్సమారాధనకల్పజ్ఞో వా ॥ ౮౯ ॥

అ ॥ అర్చయేదిత్యర్చనం ప్రస్తుతమ్ తచ్చ సపరివారకభగవద్విషయమ్, పరివారాశ్చ నిత్యముక్తాః, కిమాకృతం స్థానర్చయేత్ కీదృశాకృతిం వా హరిం పూజయేదిత్యపేక్షాయామాహ —

యథాపూర్వాకృతీన్ముక్తాన్నిత్యాంశ్చైవ యథాగమమ్ ।
యథావతారదేహం చ పూజయేద్ధరిమిచ్ఛయా ॥ ౯౦ ॥

యథేతి ॥ ముక్తాన్ యథాపూర్వాకృతీన్ - ముముక్షుత్వావస్థాయాం యాదృశాకృతిమన్తః, తాదృశాకృతీన్, అర్చయేత్. నిత్యాన్ యథాగమమర్చయేత్ - పఞ్చరాత్రాద్యుక్తాకృతీనర్చయేదిత్యర్థః. హరిం యథావతారదేహం పూజయేత్ - అవతారేషు దేహో యాదృశాకృతిమాన్ తాదృశాకృతిమన్తం పూజయేదిత్యర్థః. ఇచ్ఛయా - బహుష్వవతారేషు స్వేచ్ఛావిషయం పూజయేదిత్యర్థః ॥ ౯౦ ॥

అ ॥ ఇజ్యాయా ఉపాదానపూర్వకత్వాదుపాదానాఙ్గం చేతనాచేతనాత్మకం భగవతే నివేదనీయమిత్యాహ —

అవైష్ణవాద్వైష్ణవాద్వా చేతనం వాప్యచేతనమ్ ।
యదవాప్తం సమస్తం తద్విష్ణవే వినివేదయేత్ ॥ ౯౧ ॥

అవైష్ణవాదితి ॥ అవైష్ణవోఽప్యత్ర శాణ్డిల్యాదిప్రతిషిద్ధకులపాషణ్డపతితాదివ్యతిరిక్తః అనుకూలో జ్ఞేయః. వైష్ణవాత్ తస్మాదలాభే అవైష్ణవాద్వా ప్రాప్తం చేతనాచేతనాత్మకం సర్వం విష్ణవే నివేదయేదిత్యర్థః ॥ ౯౧ ॥

అ ॥ భగవదర్థముపాత్తస్య భగవతే నివేదనాత్పూర్వముపయోగో నకర్తవ్య ఇత్యాహ —

వాసస్స్రగ్గన్ధభూషాది భక్ష్యభోజ్యాదికం తథా ।
నకిఞ్చిదుపభోక్తవ్యమనివేద్యశ్రియఃపతేః ॥ ౭౨ ॥

వాసఇతి ॥ వాసః - వస్త్రమ్, స్రక్ - మాలా, గన్ధః - మలయజాదిః, భూషా - భూషణమ్, ఆదిశబ్దాత్ ధూపాదిసఙ్గ్రహః; భక్ష్యమ్ - శష్కుల్యాది, భోజ్యమ్ - అన్నాది, ఆదిశబ్దాచ్చోష్యాదిగ్రహణమ్ ॥ ౭౨ ॥

అ ॥ అథ వృష్టిం ప్రపఞ్చయన్ "యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి" ఇతి న్యాయేన జ్ఞానపూర్వకమేవ పారమైకాన్త్యనియత ధర్మానుష్ఠానం కర్తవ్యమిత్యాహ —

వేదవేదాఙ్గతత్త్వజ్ఞో వేదాన్తపరినిష్ఠితః । మీమాం
సాన్యాయనిపుణో ధర్మశాస్త్రవిశారదః ॥ ౭౩ ॥

వేదేతి ॥ వేదాః - ఋగ్యజుస్సామాథర్వాఖ్యాః, వేదాఙ్గాని - శిక్షాకల్పవ్యాకరణనిరుక్తజ్యోతిశ్ఛన్దాంసి, వేదాన్తపరినిష్ఠితః - వేదాన్తతత్త్వజ్ఞః, మీమాంసాన్యాయనిపుణః - వేదపూర్వోత్తరభాగార్థనిర్ణాయకమీమాంసాద్వయనిపుణః, ధర్మశాస్త్రవిశారదః - పూర్వభాగోపబృంహణమన్వాదిధర్మశాస్త్రపరిశీలనపరః, అస్య శ్లోకస్య ఉత్తరశ్లోకేనాన్వయః ॥ ౭౩ ॥

ఇతిహాసపురాణజ్ఞః పఞ్చరాత్రార్థతత్త్వవిత్ । పరం
భగవదైకాన్త్యం జ్ఞాత్వా ధర్మం సమాచరేత్ ॥ ౭౪ ॥

ఇతిహాసేతి ॥ ఇతిహాసపురాణజ్ఞః - ఉత్తరభాగోపబృంహణభారత రామాయణ విష్ణుపురాణ భాగవతాదిషు గృహీతతాత్పర్యః, పఞ్చరాత్రార్థతత్త్వవిత్ - పరమైకాన్తిధర్మానుష్ఠానైదంపరస్య పరమకారుణికేన భగవతా వేదవేదాన్తార్థనిర్ణయాయ ప్రవర్తితస్య పం

చరాత్రాఖ్యస్య దివ్యశాస్త్రస్య తత్త్వజ్ఞః, పరమ్- "సర్వేషామేవ ధర్మాణాముత్తమో వైష్ణవో విధిః" ఇత్యాదిభిస్సర్వోత్కృష్టతయా ప్రతిపాదితమ్, భగవదైకాన్త్యం జ్ఞాత్వా ధర్మం సమాచరేత్ ॥ ౭౪॥

సర్వసంస్కారసంస్కారో జ్ఞానం భాగవతం పరమ్ ।
తత్సంస్కృతా హి సంస్కారాః కల్పన్తే ముక్తిహేతవః ॥

సర్వేతి ॥ భాగవతమ్ - భగవద్విషయకమ్, జ్ఞానమ్ - ఇదం చార్థపఞ్చకజ్ఞానస్యాప్యుపలక్షణార్థమ్, యద్వా, సప్రకారకభగవజ్జ్ఞానే అర్థపఞ్చకజ్ఞానస్యాపి సిద్ధత్వాత్తథోక్తిః, సర్వేషామపి సంస్కారాణాం వర్ణాశ్రమనియతానాం చత్వారింశత్సంస్కారాణామ్, వైష్ణవత్వనియతానాం చక్రాద్యఙ్కనాదీనాం చ సంస్కారః అతిశయాపాదకః, హి - యస్మాత్కారణాత్, సంస్కారాః, తత్సంస్కృతాః - జ్ఞానసంస్కృతాః, ముక్తిహేతవః కల్పన్తే. అతో భాగవతం జ్ఞానం సర్వసంస్కారసంస్కార ఇత్యర్థః ॥ ౭౫ ॥

అ ॥ కిం తద్భాగవతజ్ఞానం యత్పునస్సర్వసంస్కారరూపముచ్యత ఇత్యపేక్షాయాం సంగ్రహేణాహ —

పరమాత్మా హరిస్స్వామీ స్వతోఽహం తస్య కిఙ్కరః ।
కైఙ్కర్యమఖిలావృత్తిరిత్యేష జ్ఞానసంగ్రహః ॥ ౭౬॥

పరమాత్మేతి ॥ పరమాత్మా - ఆత్మనామన్తరాత్మా, హరిః - "బ్రహ్మాణమిన్ద్రం రుద్రం చ యమం వరుణమేవ చ । ప్రసహ్య హరతే యస్మాత్తస్మాద్ధరిరిహోచ్యతే ॥" ఇతి ప్రమాణనిరుక్తహరినామా స్వామీ, మధ్యస్థస్స్వతశ్శబ్దః కాకాక్షిన్యాయాదత్రాప్యన్వేతి; నిరుపాధికశేషీత్యర్థః. అహమ్ - అహంబుద్ధివేద్యః ప్రత్యగర్థః. స్వతః కిఙ్కరః నిరుపాధికశేషభూతః, " దాసభూతాస్స్వతస్సర్వే హ్యాత్మానః పరమాత్మనః । నాన్యథా లక్షణం తేషాం బన్ధే మోక్షే తథైవ చ ॥" ఇత్యాదికమనుసన్ధేయమ్. అఖిలావృత్తిః - సర్వోఽపి వ్యాపారః.

లౌకికాలౌకికరూపః, కైఙ్కర్యమ్ - లీలారసగ్రహనివర్తకతయా కైఙ్కర్యరూప ఇతి యత్ ఏషజ్ఞానసఙ్గ్రహః. అవశ్యాపేక్షితం సఙ్గ్రహరూపం జ్ఞానమిత్యర్థః. యద్వా, ఇతిశబ్దః పూర్వోక్తత్రిపాదీపరః, “పరమాత్మా హరిస్స్వామీ స్వతోఽహం తస్యకిఙ్కరః । కైఙ్కర్యసుఖిలావృత్తిః” ఇత్యేషశ్లోకాంశః జ్ఞానస్యసఙ్గ్రహః. సఙ్గృహ్యతఇతి సఙ్గ్రహః సఙ్గ్రాహక ఇత్యర్థః ॥ ౭౬ ॥

అ॥ అథవిహితాచారం ప్రపఞ్చయన్ నిత్యనైమిత్తికకామ్యరూపేణ త్రివిధస్యాపి తస్య శుద్ధవిమిశ్రభేదేన భిన్నత్వాత్ తాఙ్మ్యేష్వపి విమిశ్రస్యాపి నిత్యనైమిత్తికయోస్తదనన్వయాభ్యనుజ్ఞానాత్ నిత్యనైమిత్తికయోరవిశేషేణ సర్వస్యాపి విమిశ్రస్యప్రాప్తౌ తయోరపి కానిచిత్కర్మాణి శుద్ధాన్యేవ కుర్యాదిత్యాహ నిత్యమిత్యాదినా —

నిత్యమర్చా జప ధ్యాన స్నాన దానవ్రతాదికమ్ ।
విశుద్ధమేవకర్తవ్యమనన్యైర్నవిమిశ్రితమ్ ॥ ౭౭ ॥

నిత్యమితి ॥ అర్చా - దేవపూజా, జపః - నిష్ఠామన్త్రజపః, ధ్యానమ్ - స్మృతిసన్తతిః, వ్రతమ్ - ఏకాదశ్యుపవాసాదికమ్, అర్చాదికం యన్నిత్యం తద్విశుద్ధమేవ - దేవతాన్తరసమ్బన్ధరహితమేవ, కర్తవ్యమ్. కైః? అనన్యైః - పరమైకాన్తిభిః, ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ నవిమిశ్రితమితి, దేవతాన్తరసమ్బద్ధవద్యదర్చనాదికం తన్న కర్తవ్యమిత్యర్థః “ఐచ్ఛమర్చాజపధ్యాన” ఇత్యపరఃపాఠః, తదా తు ఐచ్ఛమ్ - ఇచ్ఛాయాం సత్యాం కర్తవ్యమ్, అనుజ్ఞాకైఙ్కర్యమిత్యర్థః. ఐచ్ఛమితి పాఠాన్తరాన్నిత్యమితి పాఠ ఏవ సాధుః. ఉత్తరత్ర నైమిత్తికకామ్యయోర్వక్ష్యమాణత్వాత్, నిత్యస్యార్చాజపాదేశ్శుద్ధస్యైవాచారాత్; కైశ్చిదపి పరమైకాన్తిభిరర్చాదేర్విమిశ్రస్యాననుష్ఠానాత్ “తథాశుద్ధం పరంబ్రహ్మవిశుద్ధపరివారకమ్।

ఇజ్యతే వివిధైర్భోగైర్నిత్యంచ ప్రతిమాదిషు ॥” ఇతి నిత్యార్చాయాంశ్శుద్ధాయా ఏవ పూర్వముక్తత్వాచ్చ. నను గాయత్రీజపః కథమితి చేన్న, తస్య సన్ధ్యోపాస్త్యన్తర్గతత్వేన పృథక్కర్మత్వాభావాత్తస్యాశ్చావిమిశ్రాయా ఏవాభ్యనుజ్ఞాతత్వేన తదన్తర్గతస్య తస్యాప్యనుజ్ఞాతత్వాత్. అతోఽచ్యమానస్య తద్వ్యతిరిక్తనిష్ఠామన్త్రజపత్వాన్న చ మన్త్రః కశ్చిదపి దేవతాన్తరమిశ్రితః పరమైకాన్తిభిన్నిష్ఠామన్త్రితయా జప్యత ఇత్యర్థః ॥ ౭౭ ॥

అ ॥ శుద్ధస్య స్వరూపమాహ —

సద్బ్రహ్మవాసుదేవాద్యైర్వివిక్తైర్యత్ర నామభిః ।
ప్రోచ్యతే భగవాన్విష్ణుస్తద్విశుద్ధముదాహృతమ్ ॥

సద్బ్రహ్మేతి ॥ యత్ర - కర్మణి, వివిక్తైః - కేవలభగవద్వాచకైః, సదాదినామభిర్భగవాన్ ప్రోచ్యతే, తత్కర్మ విశుద్ధమ్ - దేవతాన్తర్యామిభావమన్తరేణ సాక్షాద్భగవద్దేవతాకం విశుద్ధమిత్యర్థః॥

అ ॥ విమిశ్రితస్వరూపమాహ —

యత్రావివిక్తైశ్శబ్దైస్తు ప్రోచ్యతే పురుషోత్తమః । దే
వాదీనామశుద్ధానాం వ్యామిశ్రం తత్ప్రచక్షతే ॥

యత్రేతి ॥ యత్ర - కర్మణి, అవివిక్తైః - కేవలభగవద్వాచకేభ్యస్సద్బ్రహ్మాదిశబ్దేభ్యో వివిక్తేభ్యో భిన్నైః, అశుద్ధానామ్ - రజస్తమోభిభూతానామ్, దేవాదీనాం శబ్దైః - ధాతృశక్రత్ర్యమ్బకాదినామభిః, పురుషోత్తమః ప్రోచ్యతే - తత్కర్మ వ్యామిశ్రం ప్రచక్షతే; అశుద్ధదేవతాద్యన్తర్యామిభావేన భగవద్దేవతాకం విమిశ్రితమిత్యర్థః ॥ ౭౯ ॥

అ ॥ నైమిత్తికాన్యపి కానిచిద్విశుద్ధాన్యేవ కర్తవ్యానీత్యాహ —

దుర్నిమిత్తే భయే పాపే గ్రహాదీనాం విపర్యయే । విష్ణు
తద్భక్తపూజాభిశ్శాన్తిం కుర్వీత నాన్యథా ॥ ౮౦ ॥

దుర్నిమిత్తఇతి॥ దుర్నిమిత్తముత్పాతలక్షణమ్, భయమ్ - అకస్మాన్మానసోద్వేగరూపమ్, యద్వా, భయశబ్దస్య తత్కారణలక్షణయా దుర్నిమిత్తాది విశేషణత్వంవా, మ్లేచ్ఛచణ్డాలదస్యుప్రభృతిభిరుత్థితంవా * పాపమ్- అకృత్యకరణ కృత్యాకరణ భగవదపచారభాగవతాపచారాదికమ్, గ్రహాదీనామ్ - శనైశ్చరాఙ్గారకాదీనామ్, విపర్యయః - ద్వాదశాష్టమజన్మాదిష్వవస్థానమ్, ఏషునిమిత్తేషు, యథాయోగ్యమ్, విష్ణుతద్భక్తపూజాభిశ్శాన్తిం కుర్వీత, నాన్యథా గ్రహయజ్ఞాదినా విమిశ్రితేన నకుర్వీతేత్యర్థః. విష్ణుపూజాభిశ్శాన్తిశ్చ "పరమాఖ్యాథవైయూహీ మూర్త్యాఖ్యావైభవీతిచ" ఇత్యుక్త్వా చతుర్విధా మహాశాన్తిః; తద్భక్తపూజాభిశ్శాన్తిశ్చ "అనన్తీగారుడీవైష్వక్సేనీ సౌదర్శనీతతః" ఇత్యుక్త్వా ఉపశాన్తిశ్చతుష్టయీ; తథాచ వక్ష్యతి "కరణేప్రతిషిద్ధానాం విహితాకరణే తథా। విధేయా మహతీశాన్తిర్విజ్ఞాయ గురులాఘవమ్॥ అవైష్ణవేభ్యోయది చేత్ప్రతిగృహ్యప్రదాయవా। కృత్వోపశాన్తిం శుధ్యేత పరివాదేసతామపి॥ అసతఃప్రతిగృహ్ణీయాత్పుత్రదారాదికం యది। విధాయ పరమాంశాన్తిం వృత్తిమాచారయేన్నిజామ్॥ భజనేచాన్యదేవానామపచారేచ శార్ఙ్గిణః। వైయూహీం పరమాం వాపి కుర్యాచ్ఛాన్తిం విశుద్ధయే॥ లక్షణానామకరణే ధారణేచాన్యలక్ష్మణామ్। మూర్తింకుర్యాన్మహాశాన్తిం శాన్తిం సౌదర్శనీంతువా॥ అపచారె గురూణాంచ వైష్ణవానాంచ సర్వశః। వైష్వక్సేనీంథవానన్తీ కార్యావాఽసన్నిషేవణె॥ అసచ్ఛాస్త్రాభియోగెచ సచ్ఛాస్త్రాణాం నిరాకృతౌ॥ కర్తవ్యాగారుడీశాన్తిర్దుర్నిమిత్తేషు వైభవీ॥" ఇత్యాది॥ ౮౦॥

---

* శరీరమనోవికృతిప్రభృతిభిరుత్థితంవా

అ ॥ అన్యేషు నిమిత్తేషు చన్దనకుసుమాదిభిస్సాయ సాపూ పాదిభిశ్చ భగవన్తమారాధ్య వైష్ణవానప్యారాధయేదిత్యాహ - యద్వా ఉక్తమేవార్థం విశదయన్నాహ —

ప్రాజ్యైః ప్రియతమైర్భోగైర్విశేషేణ జనార్దనమ్ ।
ఆరాధయేన్నిమిత్తేషు వైష్ణవాంశ్చ విశేషతః ॥౮౧॥

ప్రాజ్యైరితి ॥ ప్రాజ్యైః - శ్రేష్ఠైః, ప్రియతమైః - ఇష్టత మైః, ప్రాజ్యైరిత్యనేన లోకే శ్రేష్ఠతయా ప్రసిద్ధా ఉచ్యన్తే, ప్రి యతమైరిత్యనేన ఆత్మనః ప్రియతమా ఉచ్యన్తే; “ యద్యదిష్టతమం లోకే యచ్చాతిప్రియమాత్మనః । తత్తన్నివేదయేన్మహ్యం తదాన న్త్యాయకల్పతే ॥ ” ఇతిహ్యుక్తమ్; భోగైః - గన్ధపుష్పధూపదీప సూపాపూపాదిభిః, విశేషేణ - §నిత్యప్రకారాధిక్యేన. ననూక్తమ్, “ నపాపేన నపుణ్యేన నాత్యాయాసేన కర్మణా । సమ్పదాం సం గ్రహం కుర్యాద్విపదాం చ ప్రతిక్రియామ్” ఇతి; తత్కథముచ్యతే, ను ర్నిమిత్తేత్యాదినా పుణ్యేన విపత్ప్రతీకార ఇతి? ఉచ్యతే, తత్రాపి ప్రాప్తాయాం రోగదారిద్ర్యాదిరూపాయాం విపది ప్రతీకారః పుణ్యే న న కర్తవ్య ఇత్యుచ్యతే, నప్రత్యవాయాపర్యవసన్నప్రతీకారకేషు మర్నిమిత్తేషు విహితా శాన్తిః ప్రతిషిధ్యతే; తత్రాపి “ విన్నైవ ప్రతి షిద్ధేన సర్వార్థాన్ సాధయేత్సతామ్ ” ఇతి పుణ్యేనాపి వైష్ణవా నాం సంపత్సంగ్రహ విపత్ప్రతీకారయోరుక్తత్వాత్; తదర్థం వా ఉక్తనిమిత్తేషు భగవద్భాగవతారాధనస్యావిరోధాత్, “ వృత్తేశ్చ పరిపోషాయ శాన్తిం శశ్వత్ప్రయోజయేత్ ” ఇతి స్వధర్మావిచ్ఛే దార్థమపి శాన్త్యనుష్ఠానస్యోపదిష్టత్వాత్. తస్మాన్నపాపేత్యాదినా ప్రత్యవాయపర్యవసన్నప్రతీకారకస్వవిపత్ప్రతీకారో నిషిధ్యత ఇతి నవిరోధః ॥ ౮౧ ॥

---

§ నిత్యపరికరారాధాధిక్యేన

అ ॥ శాన్త్యనుష్ఠానస్య వైష్ణవప్రయోజనస్వవృత్తిపరిపాలలక్షణఫలద్వయేన సహ ప్రపత్త్యా సమం వికల్పం దర్శయతి —

కుర్వన్తి వైష్ణవార్థాయ స్వధర్మాణాంచ సిద్ధయే ।
శాన్తికర్మ పరే కేచిత్ప్రపత్తిం కేవలాం హరేః ॥ ౮-౨ ॥

కుర్వన్తీతి ॥ వైష్ణవార్థాయ - వైష్ణవప్రయోజనాయ, స్వధర్మాణామ్ - స్వవృత్తేః, సిద్ధయే - పరిపాలనాయ చ, శాన్తికర్మ కుర్వన్తి; కేచిత్ హరేః కేవలాం ప్రపత్తిమేవ కుర్వన్తి; కేచిదిత్యనేన శాన్తికర్మకరణాశక్తాధికారిణ ఉచ్యన్తే. ప్రపత్తిలక్షణపరీక్షాయాం చాభీష్టస్యానన్యసాధ్యత్వావశ్యంభావాత్. అకిఞ్చనస్య చాధికారిత్వాత్ ॥ ౮-౨ ॥

అ ॥ శుద్ధాని కామ్యాన్యపి కర్మాణి స్వయంప్రయోజనభగవత్కైఙ్కర్యతయా అనుష్ఠేయానీత్యాహ —

యాస్తత్ర తత్ర శ్రూయన్తే పుంసాం కామ్యతయా శ్రుతౌ ।
తాః క్రియాః శాన్తినాం దివ్యా భగవద్భోగసంపదః ॥ ౮-౩ ॥

యా ఇతి ॥ శ్రుతౌ తత్ర తత్ర యాః - క్రియాః, కామ్యతయా శ్రూయన్తే; పశాన్తినాం దివ్యాః - శుద్ధాః, తాః - క్రియాః, భగవద్భోగసంపదః - భగవతోఽత్యన్తమభిమతా ఇత్యర్థః "యాః క్రియాస్సంప్రయుక్తాస్స్యురేకాన్తగతబుద్ధిభిః । తాస్సర్వాశ్శిరసా దేవః ప్రతిగృహ్ణాతి వై స్వయమ్ ॥" ఇత్యుక్తత్వాత్. యద్వా, పుంసాం కామ్యతయా శ్రుతౌ యాః క్రియాః శ్రూయన్తే తాః పరమైకాన్తినామ్, భగవద్భోగసంపదః - భగవదారాధనరూపాస్సంపదః, సంపచ్ఛబ్దేన స్వయంపురుషార్థత్వముచ్యతే. స్వయంపురుషార్థభగవత్కైఙ్కర్యరూపా ఇత్యర్థః ॥ ౮-౩ ॥

అ ॥ కర్మారమ్భేషు విఘ్నోత్సారణార్థకర్మానుష్ఠానమపి శుద్ధమేవ కుర్యాదిత్యాహ —

ఆరమ్భేకర్మణాంపుష్ట్యైవిఘ్నానాం ప్రశమాయచ ।
కుర్యాత్సపరివారస్య విష్వక్సేనస్య పూజనమ్ ॥

ఆరమ్భఇతి ॥ పుష్ట్యై - అభివృద్ధయే , సపరివారస్య - గజానన జయత్సేన హరివక్త్రకాలప్రకృతిసంజ్ఞాఖ్యపార్షదసమేతస్య , గజాననాదీనామపి విఘ్ననివర్తకత్వం ప్రసిద్ధమ్, “ యస్యద్విరదవక్త్రాద్యాఃపారిషద్యాఃపరశ్శతమ్ । విఘ్నంనిఘ్నన్తిభజతాం విష్వక్సేనంతమాశ్రయే ॥ ” ఇతి సకలశిష్టైకవాక్యతయా అనుసన్ధీయతే. ఉక్తంచ భట్టపరాశరపాదైః . “ విదధతుసుఖంవిష్వక్సేనస్యతేప్రథమేభటాః కరిముఖజయత్సేనౌకాలాహ్వసింహముఖౌచనః ॥ జగతిభజతాం తత్తత్ప్రత్యూహతూలదవానలా దిశిదిశిదివారాత్రం యస్యాజ్ఞపాలనకర్మఠాః ॥ ” ఇతి ॥ ౮౫ ॥

అ ॥ వృత్తింప్రపఞ్చ్య తద్విరుద్ధవర్జనమాహ —

స్వల్పాపిహన్తిభూయాంసం స్వధర్మంనిన్దితక్రియా ।
దృష్టిం కుదృష్టిర్భక్తింతు దేవతాన్తరసంశ్రయః ॥

స్వల్పేతి ॥ భూయాంసమ్ స్వధర్మం నిన్దితక్రియా స్వల్పాపి హన్తి; కుదృష్టిర్దృష్టింహన్తి; దేవతాన్తరసంశ్రయశ్చ భక్తింహన్తి ॥

సత్సేవనమసత్సేవా లక్షణంచాన్యలక్ష్మతా । తస్మాద్విరుద్ధాన్యేకాన్తీ విశేషేణవివర్జయేత్ ॥ ౮౬ ॥

సత్సేవనమితి ॥ అసత్సేవా సత్సేవనంహన్తి ; అన్యలక్ష్మతా - దేవతాన్తరచిహ్నధారణమ్ , లక్షణమ్ - లక్ష్మాఖ్యం వృత్త్యవయవమ్ , హన్తి ॥ ౮౬ ॥

ఏకస్యాపిహిధర్మస్యవినాశేచవిరోధిభిః । అనన్యయాపచారేణనశ్యత్యైకాన్త్యవృత్తితా ॥ ౮౭ ॥

ఏకస్యేతి ॥ ఏకస్యాపి - విహితాచారాదిష్వేకస్యాపి, ధర్మస్యవిరోధిభిః - నిన్దితక్రియా కుదృష్ట్యాదిభిః, వినాశేసతి అనన్యయా

పచారేణ - వృత్త్యన్వయాభావరూపాపచారేణ, ఐకాన్త్యవృత్తితా నశ్యతి; అనన్వయాపచారేచేతి పాఠే ధర్మస్య అనన్వయరూపే అకరణరూపే చేత్యర్థః ॥ ౨౭ ॥

అ ॥ పరమైకాన్తినామాచారస్య దుర్లభత్వం జ్ఞాపయితుం తస్యకృతేపూర్ణతాం క్రమేణ హ్రాసంచాహ —

పరమైకాన్తినాంధర్మఃకృతేపూర్ణఃప్రవర్తతే । హీ-
యమానఃక్రమేణాయంకలౌ స్థాస్యతివానవా॥౨౮॥

పరమైకాన్తినామితి ॥ కృతే - కృతయుగే, క్రమేణ - యుగక్రమేణ, కలౌ స్థాస్యతివానవేత్యన్వయః; "యస్యచేతసిగోవిన్దో హృదయేయస్యనాచ్యుతః । కలిఃకృతయుగం తస్య కృతం తస్యకలిర్భవేత్ ॥" ఇతి కలావపి కృతయుగసమ్భవాదతివిరళతయా క్వచిదివ మహానుభావే పురుషధౌరేయే పరమైకాన్తిధర్మోఽయం వర్తతే నప్రచురతయేతిభావః ॥ ౨౮ ॥

నానాకామహతజ్ఞానా నానాదైవతయాజినః ।
నరాభగవదైకాన్త్యే నస్థాస్యన్తి కలౌయుగే ॥

నానాకామేతి ॥ నానాకామహతజ్ఞానాః - బహువిధఫలాభిలాషనష్టబుద్ధయః, నానాదైవతయాజినః - రజస్తమఃప్రచురదేవతాన్తరపూజకాః, ఇదంచ విశేషణద్వయం పారమైకాన్త్యానవస్థానే హేతుతయోక్తమ్ ॥ ౨౯ ॥

అ ॥ ఏవం పారమైకాన్త్యజ్ఞానస్యాభావేన కేచిత్పారమైకాన్త్యే నస్థాస్యన్తీత్యుక్త్వా కేచిత్ జ్ఞాత్వాపి దుర్వాసనామహిమ్నా పారమైకాన్త్యే నస్థాస్యన్తీత్యాహ —

పరం భాగవతంవర్త్మ దృష్ట్వాపి కలిమోహితాః ।
ప్రభవన్తినవిద్వాంసస్త్యక్తుం పూర్వాన్ధవర్తనీమ్ ॥

పరమితి ॥ పరమ్ - సర్వోత్కృష్టమ్, "సర్వేషామేవధర్మాణా

ముత్తమా వైష్ణవో విధిః" ఇత్యుక్తత్వాత్. భాగవతం వర్త్మ - వైష్ణవమార్గమ్, దృష్ట్వా - జ్ఞాత్వాపి, విద్వాంసః - విబుధాః, కలిమోహితాస్సన్తః పూర్వేషామన్ధానాం వర్తనీం త్యక్త్వా, నప్రభవన్తి- సమర్థా నభవన్తి. పితృపైతామహాదిపరిగృహీతే వర్త్మని దుర్వాసనాదార్ఢ్యాత్, జ్ఞాత్వాపి పారమైకాన్త్యం నతత్రతిష్ఠన్తీత్యర్థః ॥౯౦॥

భవిష్యన్తి కలౌ కేచిత్క్వచిదేకాన్తినో హరేః । మో
హయిష్యన్తి చ పరే కుతర్కైః శాస్త్రకుదృష్టయః ॥౯౧॥

భవిష్యన్తీతి ॥ కేచిత్ - నసర్వే, క్వచిత్ - నసర్వత్ర, ఏకాన్తినః - పరమైకాన్తిన ఇత్యర్థః. కుతర్కైః - ప్రమాణవిరుద్ధతర్కైః, కుదృష్టయః - రజస్తమోమూలగ్రన్థజన్యవిపర్యయజ్ఞానాః ॥౯౧॥

నిరీశ్వరాః కర్మపరా నిషిద్ధక్రియా బ్రహ్మవాదినః ।
పరాపరవిమూఢాశ్చ భవిష్యన్తి కలౌ యుగే ॥౯౨॥

నిరీశ్వరా ఇతి ॥ కేచిత్కర్మపరాః - కర్మరతాః, నిరీశ్వరా భవిష్యన్తి; అనేన కబన్ధమీమాంసకా ఉక్తాః. కేచిత్ - బ్రహ్మవాదినః, నిషిద్ధక్రియా భవిష్యన్తి. అనేన రాహుమీమాంసకా ఉక్తాః. కేచిత్పరాపరవిమూఢా భవిష్యన్తి; కుత్ర? కలౌ యుగే ॥ ౯౨ ॥

అ॥ ఏవం కలియుగస్య సకలపరమధర్మలుంపకతయా పాపిష్ఠత్వముక్త్వా తస్మిన్నుపాయాన్తరానుష్ఠానాశక్తానాం పురుషాణాం ప్రపత్తిరేవ భవభయసంతరణోపాయ ఇత్యాహ —

క్షీణాయుర్జ్ఞానశక్తిత్వాన్మనుష్యాణాం కలౌ యుగే ।
విద్యానాం పరమా విద్యా న్యాస ఏవ పరాయణమ్ ॥

క్షీణాయురితి ॥ క్షీణమ్ అల్పమ్ ఆయుర్జ్ఞానం శక్తిశ్చ యేషాం తేషాం భావస్తత్త్వమ్, తస్మాత్ క్షీణాయుష్ట్వకథనేన బహుకాలసాధ్యోపాయాన్తరాభావ ఉక్తః; ఏవం జ్ఞానశక్తిసాధ్యత్వాదుపాయాన్తరాణాం క్షీణజ్ఞానశక్తిత్వకథనేనాపి తదనన్వయ ఉక్తః;

విద్యానాం పరమావిద్యా - అనవధికాయాససాధ్యకర్మజ్ఞానాద్యకర్త్రైవ సద్విశాధికారికవిలమ్బితఫలకేభ్యో విద్యాన్తరేభ్యోఽధికావిద్యా, న్యాసఏవ - న్యాసశబ్దవాచ్యా ప్రపత్తిరేవ, పరాయణమ్ - ఉపాయః, "తస్మాన్న్యాసమేషాం తపసామతిరిక్తమాహుః" ఇతి శ్రుతిః స్మారితా; విద్యానాం పరమావిద్యా న్యాస ఇత్యనేన పరమవిద్యాత్వమేవ విశదయతి ॥ ౯౩ ॥

> కర్మజ్ఞానంచ భక్తిశ్చ సాధనానిమనీషిణామ్। న్యాసఏవాచిరాత్సిద్ధిం వాఞ్ఛతాం సర్వదేహినామ్ ॥

కర్మేతి ॥ కర్మ - కర్మయోగః, జ్ఞానమ్ - జ్ఞానయోగః, భక్తిః - భక్తియోగశ్చ, మనీషిణామ్ - జ్ఞానినామ్, సాధనాని - సద్వారకతయా అద్వారకతయాచ మోక్షంప్రతిసాధనాని, కర్మజ్ఞానే సద్వారకతయా సాధనే, భక్తిరద్వారకతయా సాధనమ్, మనీషిణామిత్యనేన అధికృతాధికారికత్వం జ్ఞాప్యతే, అచిరాత్ - శీఘ్రమేవ, సిద్ధిం వాఞ్ఛతాం సర్వదేహినాం న్యాసఏవ సాధనమితి వచనవ్యత్యయేన సమ్బన్ధః. అచిరాదిత్యనేన శీఘ్రఫలప్రదత్వరూపాతిశయః, సిద్ధిమితి సామాన్యశబ్దేన సకలఫలప్రదత్వాతిశయః; సర్వదేహినామిత్యనేన సర్వాధికారత్వరూపాతిశయశ్చప్రతిపాద్యతే ॥ ౯౪ ॥

అ ॥ నిత్యశుద్ధస్వరూపస్యాపి జీవస్య భగవన్మాయాతిరోహితస్వభావతయా కర్మకృతనిరతిశయానాద్యశుద్ధిభాక్త్వాత్తద్వారణాయ ప్రపత్తిరవశ్యం కర్తవ్యేత్యాహ - జ్ఞానానన్దమయేత్యాదిశ్లోకద్వయేన —

> జ్ఞానానన్దమయోనిత్యశ్శుద్ధో దేహాన్తరంహరేః। జీవోఽయం సంసరత్యస్యమాయయైవవిమోహితః ॥

జ్ఞానానన్దేతి ॥ అయమ్ - జీవః, జ్ఞానానన్దమయః - జ్ఞానానన్దస్వరూపః, జ్ఞానానన్దగుణక ఇతివా, నిత్యః - ఉభయావధిరహితః,

శుద్ధః - అకర్మాధేయశుద్ధిః, నిత్యశుద్ధస్వరూప ఇతి వా, అన్యథా సంసర
తశ్శుద్ధ్యభావాత్; హరేః దేహాన్తరమ్ - శరీరాన్తరమ్, అచిత్ప
దార్థపకో దేహః జీవో దేహాన్తరమిత్యర్థః. తథాపి అస్య - హరేః,
మాయయా - చేతనకర్మానురూపసఙ్కల్పేన, తదధీనయా ప్రకృ
త్యా వా; విమోహితస్సన్ సంసరతి ॥ ౯౫ ॥

అనీశ్వరోఽహమీశోఽహమితిధీర్మాయయా భవేత్ ।
సా భవేత్సంసృతేర్మూలం తం ప్రపద్యైవ తాం జయేత్ ॥

అనీశ్వర ఇతి ॥ అహమ్ అనీశ్వరః - ఈశ్వరరహితః, అహమేవే
శః, ఇతి ధీః - బుద్ధిః, హరేః మాయయా భవతి, సా - అనీశ్వరోఽ
హమీశోహమితి ధీః, సంసృతేః - సంసారస్య, మూలం భవతి. అతః
తామ్ - మాయామ్, తం ప్రపద్యైవ జయేత్ - భగవన్తం శరణముపగ
మ్యైవ జయేత్, "దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్య
యా । మామేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయామేతాం తరన్తి తే ॥" ఇతి
అత్రానుసన్ధేయమ్. తం ప్రపద్యైవేత్యేవకారేణ అఙ్గభావేన ప్రప
త్తిమభిగమ్యైవ మాయాం జయేత్ ॥ ౯౬ ॥

అ॥ ఏవం విద్యానాం పరమా విద్యేత్యాదినా ఉపాయస్వ
రూపముక్తమ్, జ్ఞానానన్దమయో నిత్య ఇత్యనేన ప్రాప్తృజీవస్వరూప
ముక్తమ్, ఇదానీం ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపమాహ —

జ్ఞానానన్దమయోఽనన్తో దివ్యాత్మగుణవిగ్రహః । నా
రాయణో జగద్యోనిః ప్రాప్యో లక్ష్మీపతిస్సతామ్ ॥

జ్ఞానేతి ॥ జ్ఞానానన్దమయః - జ్ఞానానన్దస్వరూపః, జ్ఞానానన్దప్ర
చుర ఇతి వా; అనన్తః - దేశాదిపరిచ్ఛేదరహితః, దివ్యా అకర్మకృ
తా ఆత్మగుణా విగ్రహాశ్చ యస్య స తథోక్తః, నారాయణః - నార
శబ్దవాచ్య చేతనాచేతనాత్మక నిత్యవస్తువర్గాయనభూతః, జగద్యో

నిః - జగదభిన్న నిజభిన్నోపాదానభూతః, లక్ష్మీపతిః - నారాయణః, సేతాం ప్రాప్యఇత్యన్వయః ॥ ౯౭ ॥

అ ॥ అథప్రాప్తిస్వరూపమాహ —

ఆబ్రహ్మలోకాల్లోకానాంయదైశ్వర్యంనతద్ధ్రువమ్।
అథనిత్యం మహత్సాధు యద్దాస్యం పరమాత్మనః ॥

ఆబ్రహ్మేతి ॥ ఆబ్రహ్మలోకాదిత్యత్రాభివిధిరేవగ్రాహ్యః. బ్రహ్మలోకమభివ్యాప్య యల్లోకానామైశ్వర్యం తన్నధ్రువమ్ - అనిత్యమ్, “కర్మణాం పరిపక్వత్వాదావిర్భావమమఙ్గళమ్” ఇత్యాదికమత్రానుసన్ధేయమ్. అథ పరమాత్మనః యద్దాస్యమ్ తత్సాధు- నిరవద్యమ్, మహత్ - నిరతిశయమ్, నిత్యమ్ - అన్తరహితమ్, ఫలమితి శేషః. యత్సాధు - మోక్షదశాయాం సాధుతయాభాసమానమ్, మహత్ - సర్వోత్తరమ్, దాస్యం తన్నిత్యమితివాన్వయః ॥ ౯౮ ॥

అ ॥ ముముక్షుత్వావస్థాయామపి భగవద్దాస్యరూపం ఫలమాహ —

ఏవంవిధస్వధర్మేణ యుక్తస్యానన్యచేతసః । నిత్య
మారాధనంవిష్ణోర్యత్తద్దాస్యమిహోచ్యతే ॥ ౯౯ ॥

ఏవంవిధఇతి ॥ ఏవంవిధస్వధర్మేణ - పూర్వోక్తస్వధర్మేణ, యుక్తస్య అనన్యచేతసః - ప్రయోజనాన్తరవిముఖస్య, చేతనస్య యత్ నిత్యమ్ - అహరహర్విష్ణోరారాధనమ్, తత్ ఇహ - అస్మిఀల్లోకే, దాస్యముచ్యతే; మోక్షే భగవదిచ్ఛా సాక్షాత్కారపూర్వకం క్రియమాణస్య నిరతిశయకైఙ్కర్యస్యైవ పురుషార్థత్వాత్ తస్య చాత్రాసమ్భవాన్నిత్యభగవదారాధనాత్మకం దాస్యమిహపురుషార్థః ఇతిభావః ॥ ౯౯ ॥

అ ॥ భగవదారాధనాత్మకే దాస్యే స్త్రీశూద్రాణామప్యధికారోఽస్తీత్యాహ —

అనుజ్ఞాతాస్త్రియశ్చైవమర్చయన్త్యోజగద్గురుమ్ । యథా
ర్హమపి శూద్రాద్యాస్సర్వే యాన్తి పరాంగతిమ్ ॥ ౧౦౦ ॥

అనుజ్ఞాతా ఇతి ॥ అనుజ్ఞాతాః - ఆచార్యాదిభిః పతిపిత్రాదిభి ర్వా, యథార్హమ్ - స్వార్హత్వేన, అర్చయన్తః, శూద్రాద్యా ఇత్యాద్యశబ్దేన అనులోమప్రతిలోమజాతానాం గ్రహణమ్ ॥ ౧౦౦ ॥

ఇతి శ్రీభరద్వాజసంహితాయాం పరిశిష్టే
ప్రథమోఽధ్యాయః.

అ ॥ అథ భగవదారాధనస్య సంస్కారపఞ్చక సంస్కృతాధికారికత్వాదనేనాధ్యాయేన తత్సంస్కారమాహ —

ఉపాసితగురోర్వర్షం విష్ణోర్దాస్యమభీప్సతః । విహి
తాః పఞ్చసంస్కారా యుక్తస్యానన్యచేతసః ॥ ౧ ॥

ఉపాసితేతి ॥ వర్షం ఉపాసితగురోః అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా, యుక్తస్య - శిష్యగుణగణయుక్తస్య ॥ ౧ ॥

అ ॥ సంస్కారాననుక్రమతే —

తాపః పుణ్డ్రం తథా నామ మన్త్రో యాగశ్చ పఞ్చమః ।
అమీ పరమసంస్కారాః పారమైకాన్త్యహేతవః ॥ ౨ ॥

తాప ఇతి ॥ పరమసంస్కారాః - గర్భాధానాదిభ్యస్సంస్కారేభ్యోఽప్యవిలమ్బేన మోక్షప్రదతయాఽత్యన్తముత్కృష్టాః, పారమైకాన్త్యహేతవః - పారమైకాన్త్యప్రాప్తికారణాని ॥ ౨ ॥

తాపయిష్యన్ గురుశ్శిష్యం చక్రాద్యైర్హేతిభిర్హరేః । పు
ణ్యేఽహ్ని నియతస్స్నాత్వా స్నాతం మన్త్రజలాప్లుతమ్ ॥

తాపయిష్యన్నితి ॥ తాపయిష్యన్ - తప్తాఙ్కకరిష్యన్, హేతిభిః - ఆయుధైః ॥ ౩ ॥

ఋచా దక్షిణతః కుర్యాద్వైష్ణవ్యా బద్ధకౌతుకమ్ ।
తతస్సమర్చయేద్దేవం స్వార్చాయాం స్థణ్డిలేఽపి వా ॥

ఋచేతి ॥ వైష్ణవ్యా ఋచా - విష్ణుప్రకాశికయా విష్ణోర్నుకమిత్యాదికయా, దక్షిణతః - దక్షిణకరే, బద్ధకౌతుకమ్ - బద్ధకఙ్కణమ్, కుర్యాదితి పూర్వశ్లోకేనాన్వయః; తతః - అనన్తరమ్, స్వార్చాయామ్ - స్వారాధ్యబిమ్బే, స్థణ్డిలేఽపి వా, దేవం సమర్చయేత్ - ఆరాధయేత్ ॥ ౪ ॥

పశ్చిమే స్వేన తన్త్రేణ కృత్వాఽగ్నేః స్థాపనాదికమ్ । మూ
లమన్త్రేణ హుత్వాఽఽజ్యం తతః ప్రత్యక్షరాహుతీః ॥ ౫ ॥

పశ్చిమ ఇతి ॥ పశ్చిమే - భగవతః పశ్చిమే భాగే, ప్రత్యఙ్ముఖతయాఽవస్థితస్య భగవతః పురత ఇత్యర్థః; స్వేన తన్త్రేణ - స్వసూత్రోక్తవిధానేన, అగ్నేః స్థాపనాదికమ్ - అగ్నేః ప్రతిష్ఠాపనాదికమ్, కృత్వా, ఆదిశబ్దేన ఆజ్యసంస్కారాదికం గృహ్యతే; మూలమన్త్రేణ - శ్రీమదష్టాక్షరమన్త్రేణ, ఆజ్యం హుత్వా, తతః - తదనన్తరమ్, ప్రత్యక్షరాహుతీర్హుత్వా, ఓం స్వాహా, నం స్వాహా, ఇత్యాదిక్రమేణ ప్రత్యేకాక్షరేణ ప్రత్యేకామాహుతిం హుత్వేత్యర్థః ॥ ౫ ॥

ఏకాం పునశ్చ సర్వేణ పౌరుషీభిశ్చ షోడశ । హుత్వా
త్రిర్విష్ణుగాయత్ర్యా వైష్ణవ్యా చాథ హేతిభిః ॥ ౬ ॥

ఏకామితి ॥ పునశ్చ - పునరపి, సర్వేణ - సకలేన శ్రీమదష్టాక్షరేణ, ఏకామాహుతిం హుత్వా, పౌరుషీభిః - పురుషసూక్తస్థాభిః షోడశభిః ఋగ్భిః, షోడశాహుతీర్హుత్వా, విష్ణుగాయత్ర్యా - నారాయణాయ విద్మహే ఇత్యాదికయా, త్రిర్హుత్వా, వైష్ణవ్యా - విష్ణోర్నుకమిత్యాదికయా ఋచా, ఏకామాహుతిం హుత్వా, అథ - అనన్తరమ్, హేతిభిః - పఞ్చాయుధమన్త్రైః, హుత్వా ॥ ౬ ॥

హవిర్నివేద్య దేవాయ తచ్ఛేషేణ తథాహుతీః ।

హవిరితి ॥ దేవాయ - పూర్వమర్చితాయ భగవతే, హవిర్నివేద్య, తచ్ఛేషేణ - నివేదితహవిశ్శేషేణ, తథా - అజ్యాహుత్యుక్తక్రమేణ, ఆహుతీర్హుత్వా, మూలమన్త్రేణ తతః ప్రత్యక్షరమ్, పునస్సర్వైర్ద్వైకామ్, పౌరుషీభిష్షోడశ, విష్ణుగాయత్ర్యాత్రిః, వైష్ణవ్యా ఋచాహేతి మన్త్రేశ్చ హుత్వేత్యర్థః ॥

అథోపసన్నే హైమాని తామ్రాణి రజతానివా ।
ప్రక్షాళ్య పఞ్చగవ్యేన మన్త్రితోయాప్లుతానిచ ॥
బిమ్బానిపూర్వం హేతీనాం స్వభాగనిహితాన్నివై ।
నిధాయవహ్నౌ ప్రత్యేకం తత్రావాహ్యస్వమన్త్రితః ॥

అథేతి ॥ ఉపసన్నే శిష్యే - ఉపసన్నేసతీత్యనువాదః, (అర్చితానిచహైమానీత్యపరః పాఠః) అథ - అనన్తరమ్, హైమాని - స్వర్ణనిర్మితాని, తామ్రాణి - తామ్రమయాని, రజతాని - రజతనిర్మితానివా, పూర్వమ్ - ప్రథమమ్, స్వభాగనిహితాని - దేవస్య దక్షిణవామపార్శ్వే నిహితాని, హేతీనాం బిమ్బాని- చక్రాదిముద్రాః, పఞ్చగవ్యేనప్రక్షాళ్య, మన్త్రితోయాప్లుతానికృత్వా, ప్రత్యేకం వహ్నౌ నిధాయ, తత్ర - వహ్నినిహిత చక్రాది ముద్రాసు, స్వమన్త్రితః - చక్రాదిమన్త్రేణ, ఆవాహ్య, చక్రాదికమితి శేషః; చక్రముద్రాం వహ్నౌనిధాయ, తత్ర సుదర్శనమన్త్రేణ సుదర్శనమావాహ్య, ఏవం పాఞ్చజన్యముద్రాదికమపి వహ్నౌ నిధాయ తత్రతత్ర తత్తన్మన్త్రేణ పాఞ్చజన్యాదికమావాహ్యేత్యర్థః. ఇతి శ్లోకద్వయార్థః ॥ ౭ ॥ ౮ ॥

అర్ఘ్యంపాద్యం తథాచామం గన్ధంపుష్పంచధూపకమ్ ।
దీపంచ దత్వాచాభ్యర్చ్య ప్రణమ్యాగ్నిసమప్రభమ్ ॥౯॥

ఆచార్యస్స్వయమాదాయ నియుక్తోవాథ మన్త్రవిత్ ।
ప్రాఙ్ముఖస్యోపవిష్టస్య న్యసేద్బాహౌతుదక్షిణే॥౧౦॥
సుదర్శనంతథావామేపాఞ్చజన్యంస్వమన్త్రతః । ఏవం
గదాం ధనుఃఖడ్గం లలాటె మూర్ధ్ని వక్షసి ॥ ౧౧ ॥

అర్ఘ్యమిత్యాది ॥ అర్ఘ్యాదిభిరుపచారైరభ్యర్చ్య, అథ ప్రణమ్య, అగ్నిసమప్రభమ్ - సమ్యక్తప్తం సుదర్శనమ్, ఆచార్యస్స్వయమాదాయ, నియుక్తః - ఆచార్యేణ నియుక్తః, అన్యోవా మన్త్రవిత్ ప్రాఙ్ముఖస్యోపవిష్టస్య శిష్యస్య దక్షిణేబాహౌ స్వమన్త్రతః - సుదర్శనమహాజ్వాలేతి మన్త్రేణ, సుదర్శనం న్యసేత్. తతః - అనన్తరమ్, స్వమన్త్రతః - పాఞ్చజన్యనిజధ్వానేతి మన్త్రేణ, వామబాహౌ పాఞ్చజన్యం న్యసేత్. ఏవమ్ - శఙ్ఖచక్రోక్తక్రమేణైవ, గదామ్ - కౌమోదకీమ్, ధనుః - శార్ఙ్గమ్, ఖడ్గమ్ - నన్దకంచ, క్రమేణ లలాటె మూర్ధ్నివక్షసిచ స్వస్వమన్త్రేణ న్యసేదితి శ్లోకత్రయార్థః ॥ ౯ ॥ ౧౦ ॥ ౧౧ ॥

చక్రంవాశఙ్ఖచక్రేవా ధారయేత్సర్వమేవవా ॥౧౨॥

చక్రమితి ॥ చక్రంవా - కేవలం చక్రమాత్రంవా, ధారయేత్; శఙ్ఖచక్రేవా - శఙ్ఖచక్రద్వయమాత్రంవా, ధారయేత్; సర్వమేవవా - పఞ్చాయుధానివా, ధారయేత్; అత్రవ్యవస్థితవికల్పో వేదితవ్యః ॥ ౧౨ ॥

తన్త్రం సమాప్య దేవేశం సహశిష్యైః ప్రదక్షిణమ్ । కృ
త్వా ప్రణమ్య సాన్నిధ్యం ప్రార్థ్య శేషంసమాపయేత్ ॥

తన్త్రమితి ॥ తన్త్రమ్ - హోమతన్త్రమ్, సమాప్య, సహశిష్యైః - శిష్యసహితః, దేవేశం ప్రదక్షిణం కృత్వా, ప్రణమ్య, సాన్నిధ్యం ప్రార్థ్య - సాన్నిధ్యయాచనంకృత్వా, శేషమ్ - ఇజ్యాశేషమ్, సమాపయేత్ ॥ ౧౩ ॥

కుర్యాత్సర్వత్ర కర్మాన్తే ద్విజైః పుణ్యాహవాచనమ్ ।
ఆచార్యస్యార్చనం చైవ వాసస్స్రగ్భూషణాదిభిః ॥

కుర్యాదితి ॥ సర్వత్రకర్మాన్తే - తాపాది సర్వసంస్కారాన్తే, వైష్ణవప్రాయశ్చిత్తాహుతికరణేపి, ద్విజైః - విప్రైస్సహ, పుణ్యాహవాచనంకుర్యాత్. వాసస్స్రగ్భూషణాదిభిరాచార్యస్యార్చనమపి కుర్యాత్. చైవేత్యత్ర ఏవకారోభిన్నక్రమః. ఆచార్యస్యార్చనం కుర్యాదేవ అజ్ఞేష్విదమత్యావశ్యకమిత్యేవకారార్థః ॥ ౧౪ ॥

సర్వమఙ్గళసంయుక్తమితిచిహ్నానిశార్ఙ్గిణః । ధార
యిత్వాయథోత్సాహం వైష్ణవానభితర్పయేత్ ॥ ౧౫ ॥

సర్వేతి ॥ సర్వమఙ్గళసంయుక్తమితి క్రియావిశేషణమ్, సర్వమఙ్గళసంయుక్తం శార్ఙ్గిణః చిహ్నాని - ఆయుధాని, ధారయిత్వా, యథోత్సాహం వైష్ణవాన్ అభితర్పయేత్ - భోజనదక్షిణాదానాదిభిస్తృప్తాన్కుర్యాత్ ॥ ౧౫ ॥

అ ॥ అథ పుణ్డ్రసంస్కారమాహ —

ధారయిష్యం స్తతశ్శిష్యమూర్ధ్వపుణ్డ్రాన్యథావిధి । పు
ణ్యేఽహని గురుస్స్నాత్వా పూర్వవత్కృతకౌతుకమ్ ॥
ఉపవేశ్యాథ దేవేశం భోగైర్దీపాన్తమర్చయేత్ ।
స్థణ్డిలం కల్పయేత్పశ్చాత్పురుషస్య ప్రమాణతః ॥

ధారయిష్యన్నితి ॥ తతః - తాపసంస్కారానన్తరమ్, గురుః యథావిధిశిష్యం ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం ధారయిష్యన్, పుణ్యేఽహని - శుభదివసే, స్నాత్వా - పూర్వవత్ "ఋచాదక్షిణతఃకుర్యాద్వైష్ణవ్యా బద్ధకౌతుకమ్" ఇత్యుక్తప్రకారేణ, కృతకౌతుకమ్ - ధృతకఙ్కణమ్, ఉపవేశ్య - ఉపవిష్టంకారయిత్వా, అథ దేవేశంభోగైః దీపాన్తమ్ - దీపోపచారపర్యన్తమ్, అర్చయేత్. పశ్చాత్ - అర్చనానన్తరమ్, పురుషస్య ప్రమాణతః - పురుషప్రమాణేన, స్థణ్డిలంకల్పయేత్. ఇతి శ్లోకద్వయార్థః ॥ ౧౬ ॥ ౧౭ ॥

స్థానాని సైకతాన్యత్ర వర్ణచూర్ణమయాని వా । కుర్యా
ద్ద్వాదశపూర్వాది చతుర్దిక్షు సమాన్తరమ్ ॥ ౧౮ ॥
తథా మధ్యేఽపి తేష్వర్చ్యమాసనంచ పృథక్పృథక్ ।
కేశవాదీంస్తత్రతత్ర వాసుదేవాదికాంస్తథా ॥ ౧౯ ॥
ప్రత్యేకంచయథారూపంధ్యాత్వానామభిరావహేత్ ।
హవిరన్తైరథార్ఘ్యాద్యైరర్చయేత్తాన్యథాక్రమమ్ ॥

స్థానానీతి ॥ అత్ర - స్థణ్డిలె, సైకతాని - సికతామయాని, వర్ణచూర్ణమయానివా; స్థానాని - ఊర్ధ్వపుణ్డ్రస్థానాని, పూర్వాదిచతుర్దిక్షుద్వాదశ కుర్యాత్. సమాన్తరమితి క్రియావిశేషణమ్, సమాన్యన్తరాణి అవకాశాయస్మిన్కర్మణితత్సమవ్యవధానాని, ప్రత్యేకపాఙ్క్త్యం దిశి త్రీణిత్రీణి మిశ్రయిత్వా ద్వాదశస్థానాని కుర్యాదిత్యర్థః తయా సమాన్తరాణ్యపీత్యర్థః. అస్య స్థణ్డిలస్య మధ్యే చత్వారిస్థానాని కుర్యాత్; తెషు - షోడశసుస్థానేషు, ఆసనమర్చ్యంచపృథక్పృథకుర్యాత్. తతః - అనన్తరమ్, తత్ర - స్థానేషు, కేశవాదికాన్, తథా వాసుదేవాదీంశ్చ, ప్రత్యేకమ్ - యథారూపమ్, ధ్యాత్వా తేషాం నామభిరావహేత్, పూర్వాదిచతుర్దిక్షుకౢప్తేషు ద్వాదశస్థానెషు కేశవాదిద్వాదశమూర్తీస్తత్తదసాధారణరూపేణ ధ్యాత్వా తత్తన్నామభిరావహేత్, మధ్యేకౢప్తే స్థానచతుష్టయే వాసుదేవాదిచతుర్వ్యూహాన్ తత్తదసాధారణరూపెణ ధ్యాత్వా, తత్తన్నామభిరావహేదిత్యర్థః. అథ - అనన్తరమ్, అర్ఘ్యాద్యైః హవిరన్తైరుపచారైః, తాన్ - కేశవాదీన్, యథాక్రమమర్చయేత్ ఇతి శ్లోకత్రయార్థః ॥ ౧౮ ॥ ౧౯ ॥ ౨౦ ॥

పరీత్య సహశిష్యేణ సర్వాంస్తాన్ ప్రణిపత్యచ ।
ఉపవిశ్యాథ శిష్యాయ ప్రణిపత్యోపసీదతే ॥ ౨౧ ॥

ఏషాంనామానిరూపాణియథావదుపదర్శయేత్ । శిష్యో
హృది సమావేశ్య తాన్ సర్వాన్క్రమయోగతః ॥ ౨౨ ॥
నిర్ఘృష్యమృత్స్నాంవిధివన్మూలమన్త్రాభిమన్త్రితామ్ ।
ఆదాయాఙ్గులిభిర్దధ్యాల్లలాటాదూర్ధ్వపుణ్డ్రకాన్ ॥ ౨౩ ॥

పరీత్యేతి ॥ శిష్యేణసహ సర్వాన్ తాన్ - కేశవాదీన్, పరీత్య-ప్రదక్షిణీకృత్య, ప్రణిపత్య ఉపవిశ్య, అథ ప్రణిపత్యోపసీదతే, శిష్యాయ, ఏషామ్ - కేశవాదీనామ్, నామాని రూపాణిచ యథావత్ - అసఙ్కీర్ణమ్, ఉపదర్శయేత్ - ఉపదిశేత్, శిష్యోఽపి సర్వాంస్తాన్ - కేశవాదీన్, క్రమయోగతః - ఉపదేశక్రమేణ, హృది సమావేశ్య, మృత్స్నాం విధివత్ - యథావిధి, నిర్ఘృష్య మూలమన్త్రాభిమన్త్రితాం కృత్వా, తామఙ్గులిభిరాదాయ లలాటాద్యూర్ధ్వపుణ్డ్రకాన్ - లలాటాదిస్థానోర్ధ్వపుణ్డ్రకాన్, దద్యాదితి శ్లోకత్రయార్థః. నిర్ఘృష్యమృత్స్నాం విధివదిత్యత్రాపేక్షితోవిధిః బ్రహ్మరాత్రే దర్శితః, “ ఆదౌతు లక్షణోపేతాం సుగన్ధాం సాత్త్వికాంశుభామ్ । వామేత్రిశ్శోధితేహస్తే వాగ్యతఃప్రణవేనతు ॥ నిధాయ జలమాదాయ గన్ధద్వారేతిసేచయేత్ । అస్త్రమన్త్రేణ రక్షాంచ కృత్వా దశసు దిక్ష్వపి ॥ తారమన్త్రేణ సంమిశ్ర్య మూలమన్త్రేణమన్త్రయేత్ । నృసింహబీజంచలిఖేద్రక్షార్థం దోషశాన్తయే ॥ శతధారేణమన్త్రేణ తీర్థతోయంచ నిక్షిపేత్ । తామేకీకృత్యతర్జన్యా స్మృత్వా మమపదద్వయమ్ ॥ విష్ణోర్నుకేనమన్త్రేణ మన్త్రయిత్వా యథాక్రమమ్ । పఞ్చోపనిషదైర్మన్త్రైర్మూలమన్త్రేణ మన్త్రయేత్ ॥ ద్వాదశాక్షరముచ్చార్య ప్రార్థయేదిష్టసిద్ధయే । సప్తభిర్వైష్ణవైర్మన్త్రైర్మన్త్రయేన్మోక్షసిద్ధయే ॥ మృదం ప్రాక్ తారమన్త్రేణ తర్జన్యా మూర్ధ్నివిన్యసేత్ । చతుశ్చక్రధరంమాంతు స్మృత్వా జాంబూనదప్రభమ్ ॥ లలాటే కేశవాయేతి ధారయేదూర్ధ్వపుణ్డ్ర

కమ్। చతుశ్శఙ్ఖధరం దేవం నీలజీమూతసన్నిభమ్ ॥ § కుక్షౌ నారాయణాయేతి మన్త్రముచ్చార్య ధారయేత్ । ఇన్ద్రనీలమణిశ్యామం చతుర్హస్తైర్గదాధరమ్ ॥ హృదయే మాధవాయేతి ధారయేదఙ్గులాష్టకమ్ । చతుర్భుజధనుష్హస్తం చన్ద్రాభసదృశప్రభమ్ ॥ గోవిన్దాయేతి మన్త్రేణ కణ్ఠేతు చతురఙ్గులమ్ । చతుర్హలధరం దేవం పద్మకిఞ్జల్కసన్నిభమ్ ॥ విష్ణవేఽష్టాఙ్గుళమిదం ధారయేద్దక్షిణోదరే । ముసలాస్త్రం మహావిష్ణుమరవిన్దాభమేవచ ॥ మధుసూదనమన్త్రేణ ధారయేద్దక్షిణే భుజే । చతుఃఖడ్గధరం దేవమగ్నిసన్నిభతేజసమ్ ॥ త్రివిక్రమాయమన్త్రేణ ధారయేద్దక్షిణే గళే । చతుర్వజ్రధరం దేవం తరుణాదిత్యసన్నిభమ్ ॥ వామనాయేతిమన్త్రేణ వామకుక్షౌతు ధారయేత్ । పట్టసాయుధహస్తంచ పుణ్డరీకాభమేవచ ॥ శ్రీధరాయేతి మన్త్రేణ భుజే వామేతు ధారయేత్ । చతుర్భిర్ముద్గరధరం భుజైర్విద్యుత్సమప్రభమ్ ॥ హృషీకేశేతిమన్త్రేణ ధారయేద్వామకన్ధరే । పఞ్చాయుధధరంమాంచ సహస్రాంశుసమప్రభమ్ ॥ పద్మనాభేతి మన్త్రేణ పృష్ఠే వై ధారయేత్క్రమాత్ । పాశహస్తధరం దేవం బాలార్కశతసన్నిభమ్ ॥ దామోదరాయమన్త్రేణ ధారయేత్పశ్చిమేగళే । ద్వాదశాక్షరముచ్చార్య శేషం మూర్ధ్నితువిన్యసేత్ ॥" ఇతి. "ఏషాంనామానిరూపాణి యథావదుపదర్శయేత్" ఇత్యుక్తాని నామరూపాణ్యప్యుక్తాన్యేవ ద్రష్టవ్యాని ॥ ౨౧ ॥ ౨౨ ॥ ౨౩ ॥

అ ॥ అథసఙ్ఖ్యావికల్పమాహ —

త్రయోదశ ద్వాదశ వా చతురో వైకమేవ వా । నమో
న్తైర్నామభిర్ధ్యాత్వా స్థాపయేత్తత్ర తత్రచ ॥ ౨౪ ॥
కేశవాదీన్ద్వాదశసు వాసుదేవం త్రయోదశే । కేశ
వం వాసుదేవం వా లలాటే కేవలం న్యసేత్ ॥ ౨౫ ॥

---

§ నాభౌ నారాయణాయేతి

వ్యూహాంశ్చతుర్షుతాంనత్వా సదా సాన్నిధ్యమర్థయేత్ ।
అతోహి వైష్ణవస్యాఙ్గం విష్ణోరాయతనం విదుః ॥ ౨౬ ॥
హవిర్నివేద్య దేవాయ గురుశ్శేషం సమాపయేత్ । తత
ఆచార్యమభ్యర్చ్య భోజయేద్వైష్ణవానపి ॥ ౨౭ ॥

త్రయోదశేతి ॥ త్రయోదశ ద్వాదశ వా పుణ్డ్రాణి చతురో వా పుణ్డ్రాణి ఏకమేవ వా పుణ్డ్రమ్ నమోన్తైర్నామభిః ధృత్వా ద్వాదశసు పుణ్డ్రేషు తత్రతత్ర కేశవాదీంస్థాపయేత్. త్రయోదశే వాసుదేవం స్థాపయేత్. ఏకోర్ధ్వపుణ్డ్రపక్షే లలాటె కేశవం వాసుదెవం వా కేవలం న్యసేత్. చతురూర్ధ్వపుణ్డ్రపక్షే, చతుర్ష్వ ప్యూర్ధ్వపుణ్డ్రేషు వ్యూహాన్న్యసేత్. తాన్- కేశవాదీన్, నత్వా సదా సాన్నిధ్యం అర్థయేత్ - యాచేత; అతోహి - తస్మాద్ధి కారణాత్, వైష్ణవస్య అఙ్గమ్ - శరీరమ్, విష్ణోః ఆయతనమ్ - గృహం విదుః, అనన్తరం గురుః దేవాయ హవిర్నివేద్య, శేషం సమాపయేత్. తతః - అనన్తరమ్, శిష్యః ఆచార్యమభ్యర్చ్య, వైష్ణవానపి భోజయేదితి శ్లోకచతుష్టయార్థః ॥ ౨౪ ॥ ౨౫ ॥ ౨౬ ॥ ౨౭ ॥

౫ ॥ అథనామసంస్కారమాహ —

కరిష్యన్వైష్ణవం నామ వైష్ణవాశ్రయమేవ వా । పుణ్యేఽ
హని గురుస్స్నాత్వా పూర్వవత్సికతామయే ॥ ౨౮ ॥
షోడశే పీఠమభ్యర్చ్య వహేన్నామాధిదేవతామ్ । భగ
వద్రూపిణీంధ్యాత్వా హవిరన్తమథార్చయేత్ ॥ ౨౯ ॥

కరిష్యన్నితి ॥ వైష్ణవమ్ - విష్ణుసమ్బన్ధి, వైష్ణవాశ్రయమ్ - భాగవతసమ్బన్ధి వా, నామ కరిష్యన్ గురుః పుణ్యేఽహని - శుభదివసె, పూర్వవత్ స్నాత్వా, సికతామయే షోడశే - షోడశదళపద్మే, పీఠమ్ - ఆధారశక్త్యాదిక్రమేణ ధర్మాదిపాదపీఠమ్, విన్యస్య, తత్పీఠం సమభ్యర్చ్య, తత్ర నామాధిదేవతామావాహ్య. అథ భ

గవద్రూపిణీం నామాధిదేవతాం ధ్యాత్వా, హవిరన్తమర్చయేత్. అష్టాదశైర్హవిస్సమర్పణాన్తైరుపచారైః అర్చయేత్. ఇతి శ్లోకద్వయార్థః ॥ ౨౮ ॥ ౨౯ ॥

ఉపసన్నే తతశ్శిష్యే కౌపీనం కటిబన్ధనమ్ । నివేద్య
చ నవే తస్మై దత్త్వా తం గ్రాహయేద్గురుః ॥ ౩౦ ॥
తచ్ఛేషం గన్ధమాల్యాదితథా చాన్నం నివేదితమ్। నామ
దాసాదిశబ్దాన్తం శ్రావయేత్కేవలం తు వా ॥ ౩౧ ॥

ఉపసన్నేతి ॥ తతః - అనన్తరమ్, కౌపీనమ్ కటిబన్ధనమ్ నవే తస్మై చ గురవే నివేద్య, శిష్యే ఉపసన్నే సతి, గురురపి తస్మై - శిష్యాయ, కౌపీనాదికం దత్త్వా, కౌపీనాదికం తం శిష్యం గ్రాహయేత్, కౌపీనాదికం శిష్యేణ ధృతంకుర్యాదిత్యర్థః. అథవా (నివేద్యవస్త్రే చ నవేఇతిపాఠే) శిష్యేఉపసన్నే సతి, కౌపీనం కటిబన్ధనం నవే చ వస్త్రే నివేద్య - భగవతే నివేద్య, శిష్యాయ దత్త్వా, తం శిష్యం కౌపీనాదికం గ్రాహయేత్. తథా - కౌపీనాదివదేవ, తచ్ఛేషమ్ - నామాధిదేవతాపూజాశేషమ్, గన్ధమాల్యాది - గన్ధపుష్పాదికమ్, నివేదితమ్ - నామాధిదేవతా నివేదితమన్నంచ, గ్రాహయేత్. దాసాదిశబ్దాన్తంనామ శ్రావయేత్. కేశవనారాయణవాసుదేవదాసఇత్యాది ప్రకారేణ భగవన్నామ, అనన్తదాసో వకుళాభరణదాసఇత్యాదిప్రకారేణ భాగవతనామ వా శ్రావయేత్; కేవలమ్ - కేశవనారాయణానన్తవకుళాభరణేత్యాది ప్రకారేణ దాసశబ్దరహితం వా, నామకుర్యాదిత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ ౩౧ ॥

పరీత్యప్రణతోఽభ్యర్చ్యదేవతాం హృదినిక్షిపేత్ ।
హవిర్నివేద్యదేవాయతతశ్శేషంసమాపయేత్ ॥ ౩౨ ॥
శిష్యోఽపి గురుమభ్యర్చ్య వైష్ణవాన్పరితోషయేత్ ।

పరీత్యేతి ॥ పరీత్య - నామాధిదేవతాం ప్రదక్షిణీకృత్య, ప్రణతః - కృతప్రణామః, అభ్యర్చ్య - నామాధిదేవతాం సంపూజ్య, దేవతామ్ - నామాధిదేవతామ్, హృది - శిష్యహృదయే, నిక్షిపేత్ - విన్యసేత్, దేవాయ హవిర్నివేద్య శేషం సమాపయేత్. తతః శిష్యః గురుమభ్యర్చ్య, వైష్ణవాన్ - పరమైకాన్తినః, పరితోషయేత్ - భోజనదక్షిణాదినా సన్తుష్టాన్ కుర్యాదితి సార్ధశ్లోకార్థః ॥ ౩౨½ ॥

అ ॥ అథ మన్త్రసంస్కారమాహ —

స్వయంబ్రహ్మణినిక్షిప్తాన్ జాతానేవ చ మన్త్రతః ॥౩౩॥
వినీతానథ పుత్రాదీన్ సంస్కృత్య ప్రతిబోధయేత్ ।

స్వయమితి ॥ అథ - నామసంస్కారానన్తరమ్, స్వయమ్ - ఆచార్యః, మన్త్రతో జాతాన్ - మన్త్రసంస్కారేణ పునరుత్పన్నాన్, బ్రహ్మణినిక్షిప్తాన్ - రక్షకత్వేన భగవతి న్యస్తాన్, వినీతాన్ పుత్రాదీన్ - పుత్రశిష్యాదీన్, సంస్కృత్య - సంస్కారైస్సంస్కృత్య, ప్రతిబోధయేత్. మన్త్రార్థం బోధయేత్ ఇతి మన్త్రసంస్కారసంజ్ఞ్రహః, సంస్కృత్యేత్యనువాదః; నతు మన్త్రసంస్కారానన్తరం పునస్సంస్కారో విధీయతే; కింతు తాపాదిసంస్కారచతుష్టయానన్తరం మన్త్రార్థంబోధయేదిత్యర్థః ॥ ౩౩½ ॥

అ ॥ అథమన్త్రసంస్కారప్రకారమాహ —

అనుకూలేఽహనిశుభే గురుస్స్నాత్వాసమాహితః ॥౩౪॥
హుతాగ్నిః పూర్వవచ్ఛిష్యం నిష్పాదకృతకౌతుకమ్ ।
తతస్సంపూజ్య దేవేశం పశ్చాదగ్నిం నిధాయచ ॥౩౫॥
స్వేన తన్త్రేణ తత్రాథహుత్వా పూర్వవదాహుతీః ।
స్థానేహిత్వాహుతీనాంతు మూలమన్త్రాహుతీఃపునః ॥
హవిర్నివేద్య దేవాయ తచ్ఛేషేణ తథాఽఽహుతీః ।
పశిష్యోఽథగురుర్స్నాత్వా సాగ్నిం దేవంప్రదక్షిణమ్ ॥ ౩౬ ॥

ప్రణమ్య పునరాసీనః ప్రణిపత్యోపసేదుషః । సం
హారాది క్రమం కుర్యాద్విధివచ్ఛోషణాదికమ్ ॥ ౩౭ ॥
అస్త్రమన్త్రేణ రక్షాంచ ప్రణమయ్య గురూంస్తతః । వ్యా
పాఖ్యం పరమం మన్త్రం వాచయిత్వార్థబోధయేత్ ॥ ౩౮ ॥

అనుకూలఇతి ॥ అనుకూలే - గ్రహనక్షత్రాద్యానుకూల్యవతి, శుభేఽహని గురుః స్నాత్వా, సమాహితస్సన్, హుతాగ్నిః - కృతనిత్యోపాసనః, పూర్వవత్ - తాపసంస్కారఇవ, కృతకౌతుకమ్ - కృతకఙ్కణమ్, శిష్యం నిష్పాద్య, "ఋచాదక్షిణతస్సకుర్యాద్వైష్ణవ్యా బద్ధకౌతుకమ్" ఇత్యుక్తమ్. తతః - అనన్తరమ్, దేవేశం సంపూజ్య, పశ్చాత్ - పూజానన్తరమ్, స్వేనతన్త్రేణ-స్వసూత్రోక్తవిధానేన, అగ్నిం నిధాయ - అగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, అథ తత్ర - వహ్నౌ, పూర్వవదాహుతీర్హుత్వా, "మూలమన్త్రేణ హుత్వాజ్యం తతః ప్రత్యక్షరాహుతీః । ఏకాం పునశ్చ సర్వేణ పౌరుషీభిశ్చ షోడశ ॥ హుత్వా త్రిర్విష్ణుగాయత్ర్యా వైష్ణవ్యా చాథ హేతిభిః" ఇత్యుక్తప్రకారేణ హుత్వేత్యర్థః. హేత్యాహుతీనాం స్థానే పునర్మూలమన్త్రాహుతీర్హుత్వా, అథ హేతిభిరిత్యుక్తహేత్యాహుతిస్థానే మూలమన్త్రాహుతీర్హుత్వేత్యర్థః. తతః దేవాయ హవిర్నివేద్య తచ్చైవమ్, తథా- "మూలమన్త్రేణ హుత్వాజ్యమ్" ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఆహుతీర్హుత్వా, అథ గురుః - సశిష్యః - శిష్యసహితస్సన్, సాగ్నిం దేవం ప్రదక్షిణంకృత్వా - అగ్నిం దేవంచ ప్రదక్షిణీకృత్యేత్యర్థః. ప్రణమ్య - సాగ్నిం దేవం ప్రణమ్య, పునరాసీనస్సన్ ప్రణిపత్య - ప్రణిపాతంకృత్వా, ఉపసేదుషః - ఉపసన్నస్య, శిష్యస్య సంహారాదిక్రమం కుర్యాత్ - సంహారాదిన్యాసంకుర్యాత్, విధివత్ - యథావిధి, శోషణాదికం కుర్యాత్. ఆదిశబ్దేన దాహనప్లావనే గృహ్యేతే. అస్త్రమన్త్రే

ణ రక్షాంచ కుర్యాత్. తతః - అనన్తరమ్, గురూన్ ప్రణమయ్య-గురుపరంపరాప్రణామం కారయిత్వా, తతః - అనన్తరమ్, వ్యాసాఖ్యమ్ - వ్యాసశబ్దవాచ్యమ్, పరమం పరో మా అస్మాదితి పరమమ్, సకృదాచార్యోచ్చారణానూచ్చారణ మాత్రేణ మోక్షప్రదతయా "సత్యం తద్ద్వయం సకృదుచ్చారో భవతి" ఇతి శ్రుతిప్రసిద్ధవైభవం మన్త్రం వాచయిత్వా, బోధయేత్ - జ్ఞాపయేత్. ఇతి సార్ధశ్లోకపఞ్చకార్థః ॥ ౩౪ ॥ ౩౫ ॥ ౩౬ ॥ ౩౭ ॥ ౩౮ ॥ ౩౯ ॥

అ ॥ బోధనప్రకారమాహ —

శ్రీమన్నారాయణస్స్వామీ దాసస్త్వమసి తస్య వై ।
పరమీప్సుస్తమేవార్థమనుకూలో వివర్జయన్ ॥ ౪౦ ॥
ప్రాతికూల్యం సువిస్రబ్ధస్సంప్రాప్య శరణం పరమ్ ।
వ్రజ తస్యైవ చరణౌ తత్రైవాత్మానమర్పయ ॥ ౪౧ ॥
ఇతి సమ్బోధితస్త్వేవ మన్త్రేణాత్మానమర్పయేత్ ।

శ్రీమన్నారాయణ ఇతి ॥ శ్రీమన్నారాయణః - లక్ష్మ్యా నిత్యయుక్తో నారాయణః, స్వామీ - ఆత్మస్వామీ, ఇతి తస్యైవ మిథునాధిష్ఠానమేకం శేషిత్వమిత్యర్థః. త్వం తస్య దాసోఽసి - శేషిమిథునశేషభూతోఽసి, పరమ్ - ఉత్కృష్టమ్, తమేవార్థమీప్సుః - శ్రీమన్నారాయణరూపం పురుషార్థం ప్రాప్తుమిచ్ఛుః, అనుకూలః - ఆనుకూల్యసఙ్కల్పవిశిష్టః, ప్రాతికూల్యం వివర్జయన్, సువిస్రబ్ధః-రక్షిష్యతీతి విశ్వాసయుక్తః, తస్య - శ్రీమన్నారాయణస్య, చరణావేవ పరం శరణం సంప్రాప్య, వ్రజ - ఉపాయత్వేనాధ్యవస్య, (సంప్రార్థ్యేతి పాఠే) త్వమేవ గోపాయితాఽసీతి సంప్రార్థ్యేత్యర్థః. తత్రైవ - చరణయోరేవ, ఆత్మానమర్పయ - ఆత్మసమర్పణం కురు, ఇతి - ఏవమ్, సంబోధితః - ఆచార్యేణ బోధితః, మన్త్రేణైవ-ద్వయేనైవ, ఆత్మానమర్పయేత్ - శ్రీమన్నారాయణే ఆత్మనిక్షేపం కుర్యాత్. ఇతి సార్ధశ్లోకద్వయార్థః ॥ ౪౦ ॥ ౪౧½ ॥

తతశ్చ వ్యాపకాన్మన్త్రాన్న్యాసాఙ్గైస్సమన్వితాన్ ।
దత్వాఽస్మై పునరేవైనం గృహీత్వా వృత్తిమాదిశేత్ ॥౪౩॥

తత ఇతి ॥ వ్యాపకాన్ - షడష్టద్వాదశాక్షరాన్, అఙ్గైః - న్యాసాదిభిః, సమన్వితాన్, అన్యాన్ - అవ్యాపకాంశ్చ, మన్త్రాన్ అస్మై - శిష్యాయ, దత్వా, పునరేవ ఏనమ్ - శిష్యమ్, గృహీత్వా వృత్తిమ్ ఆదిశేత్ - ఉపదిశేత్ ॥ ౪౩ ॥

అ ॥ వృత్త్యాదేశప్రకారమాహ —

నిత్యం విష్ణుపరం కర్మ కురు నిన్ద్యాని మా కృథాః ।
సదాఽఽత్మానం విబుధ్యస్వ మా కామేషు మనః కృథాః ॥
యజస్వ నిత్యమాత్మేశం మానంసీరన్యదేవతాః ।
లక్షస్వ లక్షణైర్భర్తుర్లక్షిష్ఠా మాన్యలక్షణైః ॥ ౪౪ ॥
ఉపాస్స్వ వైష్ణవాన్నిత్యమసతో మోపసీసరః । ప్రీత్యై
దేవం ప్రణమ్యామిత్యుక్త్వాఽఽత్మానం నివేదయేత్ ॥౪౫॥

నిత్యమితి ॥ విష్ణుపరమ్ - భగవదాజ్ఞాకైఙ్కర్యరూపమ్, నిత్యం కర్మ కురు, అనేన విహితాచార ఉక్తః; నిన్ద్యాని - నిషిద్ధాని, మా కృథాః, అనేన నిషిద్ధవర్జనముక్తమ్; సదా ఆత్మానం విబుధ్యస్వ - స్వరూపతో ధర్మతశ్చ నిర్వికారం పరమాత్మానం విబుధ్యస్వ, అనేన దృష్టిరుక్తా; కామేషు మనో మా కృథాః, అనేన దృష్టివిరుద్ధవర్జనముక్తమ్; నిత్యం ఆత్మేశమ్ - నారాయణమ్, యజస్వ, అనేన భక్తిరుక్తా; అన్యదేవతాః - దేవతాన్తరాణి, మానంసీః, అనేన భక్తివిరుద్ధవర్జనముక్తమ్; భర్తుః - నారాయణస్య, లక్షణైః - చక్రాదిభిః, లక్షస్వ, అనేన లక్ష్మోక్తమ్; అన్యలక్షణైః - దేవతాన్తరచిహ్నైః, మా లక్షిష్ఠాః, అనేన లక్ష్మవిరుద్ధవర్జనముక్తమ్; నిత్యం వైష్ణవానుపాస్స్వ, అనేన సతాం సేవోక్తా; అసతః - పారమైకాన్త్యవిముఖాన్, మోపసీసరః, అనేన సత్సేవావిరుద్ధవర్జనముక్తమ్; అసతో

మోపసీసరఇత్యన్తస్య సార్ధశ్లోకద్వయస్య ఇతి వృత్తిమాదిశేదిత్య
నేన పూర్వస్థితేనాన్వయః. అనన్తరం శిష్యః, ప్రీత్యా దేవమ్ - భగ
వన్తం ప్రణమ్య, ఓమ్ ఇత్యాత్మానం నివేదయేత్. ఇతి శ్లోకత్ర
యార్థః. (ప్రత్యాదేశం ప్రణమ్యోమిత్యుక్త్వాత్మానమ్ ఇతి పా
ఠే) నిత్యం విష్ణుపరం కర్మకురు; ఇత్యాద్యుపదేశేషు ప్రత్యుపదేశం
ఓమ్ ఇత్యుక్త్వా, గురవే ఆత్మానం నివేదయేత్. తవాహమస్మీతి ని
వేదయేదిత్యర్థః ॥ ౪౩ ॥ ॥ ౪౪ ॥ ౪౫ ॥

తతస్సమాపితే శేషె దేవమాత్మని నిక్షిపేత్ । గురుం
విధివదభ్యర్చ్య వైష్ణవాన్ పరితోషయేత్ ॥ ౪౬ ॥

తత ఇతి ॥ తతః - అనన్తరమ్, శేషే - హోమశేషే, సమాపితె సతి, దేవమ్ - భగవన్తమ్, ఆత్మని నిక్షిపేత్ - స్వహృదయే న్యసేత్, విధివత్ - యథావిధి, గురుమభ్యర్చ్య, వైష్ణవాన్ పరితోషయేత్ - భోజనదక్షిణాదానపరితుష్టాన్ కుర్యాత్ ॥ ౪౬ ॥

అ ॥ అథ యాగసంస్కారమాహ —

యోజయిష్యన్ గురుశ్శిష్యం నిత్యార్చనవిధౌ హరేః । శో
భనేఽహని నక్షత్రే దేవమభ్యర్చ్య పూర్వవత్ ॥ ౪౭ ॥
మన్త్రివత్తు హుతే హుత్వా నిష్ఠయాథోపసేవితమ్ । యథో
క్త విధినా పూర్వం స్థాపితం శుభవిగ్రహమ్ ॥ ౪౮ ॥
శ్రీ భూమి నీళా సహితం పరివారైస్సమన్వితమ్ । అవ్యక్త
పరివారం వా దేవం సఙ్గృహ్య యాజయేత్ ॥ ౪౯ ॥

యోజయిష్యన్నితి ॥ గురుః శిష్యం హరేః నిత్యార్చనవిధౌ యోజయిష్యన్, శోభనే అహని - దివసే, శోభనే నక్షత్రే, పూర్వవత్ - మన్త్రిసంస్కార ఇవ, దేవమ్ - నారాయణమ్, అభ్యర్చ్య, మన్త్రివత్ - మన్త్రిసంస్కార ఇవ, హుతే వహ్నౌ హుత్వా - నిత్యోపాసనం కృత్వా, తదనన్తరం మన్త్రిసంస్కారోక్తప్రకారేణ -

ఆజ్యాహుతీరన్నాహుతీస్తు త్వేత్యర్థః. నిష్కళమ్ - ప్రాధాన్యేన, ఉపసేవితమ్, (ఉపసాదితమిత్యన్యత్రపాఠః) యథోక్తవిధినా - ప్రతిష్ఠాశాస్త్రోక్తప్రకారేణ, పూర్వమేవస్థాపితమ్, శుభవిగ్రహమ్. శ్రీభూమినీళాసహితమ్, పరివారైః - భూషణాయుధపరిజనపరిచ్ఛదానన్త గరుడ విష్వక్సేన తత్పారిషద చణ్డాది ద్వారపాలక కుముదాది గణాధిపతిభిః, సమన్వితమ్, అవ్యక్తపరివారం వా. అపరిగ్రహపరివారం వా, దేవమ్ - నారాయణమ్, సగ్రాహ్య యాజయేత్ - యజనం కారయేత్, పరివారాణామవ్యక్తత్వంచ పరివార బిమ్బాగ్రాహిత్వేన మనసా చిన్త్యమానత్వమితి శ్లోకత్రయార్థః ॥ ౪౭ ॥ ౪౮ ॥ ౪౯ ॥

శ్రౌతదివ్యార్షకల్పానామిష్టేనాన్యతమేన వా । స్థాపనంయజనంవాపిమిశ్రోహ్యత్రాధికారిణః ॥ ౫౦ ॥

శ్రౌతేతి ॥ శ్రౌతదివ్యార్షకల్పానాం మధ్యే అన్యతమేన ఇష్టేన, స్థాపనమ్ - ప్రతిష్ఠాపనమ్, యజనమపికర్తవ్యమ్. హి - యస్మాత్కారణాత్, అత్ర - శ్రౌతాదికల్పే, మిశ్రయాజినోప్యధికారిణః, శ్రౌతదివ్యార్షకల్పేషు మిశ్రాణామప్యధికారాత్. తేష్విష్టేనాన్యతమేన స్థాపనం యజనంచ కర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥

అ ॥ ఏవం శ్రౌతదివ్యార్షకల్పానామన్యతమపరిగ్రహస్యేచ్ఛానిబన్ధనత్వముక్త్వా, ఇదానీం యథాగురుసంప్రదాయమన్యతమపరిగ్రహ ఇత్యాహ —

తతఃపరిగృహీతేన గురుభిర్యేనకేనచిత్ । విధినా యాజయిత్వైనమథశేషం సమాపయేత్ ॥ ౫౧ ॥

తతఇతి ॥ గురుభిః పరిగృహీతేన యేనకేనవా విధినా యాజయిత్వా శేషం సమాపయేత్ ॥ ౫౧ ॥

తతస్స్వకాలే స్వాధ్యాయం తథాయోగంచకారయేత్ । ఇజ్యాన్తేగురుపూజాంచవైష్ణవానాంచ తర్పణమ్ ॥ ౫౨ ॥

తతఇతి ॥ స్వకాలే - స్వాధ్యాయకాలే, అనుయాగానన్తరకాలే స్వాధ్యాయం కారయేత్. తథా స్వకాలే - యోగకాలే, యోగంచ కారయేత్ ॥ ౫౨ ॥

కేచిచ్చతుర్ణాం పూర్వేషాం క్రమం నేచ్ఛన్తి కర్మణామ్ ।
సహైకదివసేవాద్వే త్రీణి చత్వారి పంచవ ॥ ౫౩ ॥

కేచిదితి ॥ కేచిత్ మునయః, పూర్వేషాం చతుర్ణామ్ - తాపపుణ్డ్రనామమన్త్రసంస్కారాణామ్, క్రమం నేచ్ఛన్తి. ఏకదివసే ద్వే సంస్కారౌ ద్వౌ వా కుర్యాత్. త్రీణి వా చత్వారి వా పంచ వాపి సమం కుర్యాత్ ॥ ౫౩ ॥

తదాన్యతమహోమాన్తే కృత్వా నాన్యగ్న్యుపసంముఖమ్।
సమాపయేత్ప్రధానం చ న మన్త్రస్యాన్యశేషతా ॥ ౫౪॥

తదేతి ॥ తదా - సంస్కారాణాం చతుర్ణాం క్రమముపేక్ష్య ఏకస్మిన్నేవ దివసే సహానుష్ఠానపక్షే, అన్యతమహోమాన్తే - సంస్కారచతుష్టయేష్వన్యతమసంస్కారహోమాన్తే, అనాన్యగ్న్యుపసంముఖమ్ - సంస్కారాన్తరహోమాగ్నిముఖమ్, కృత్వా ప్రధానమ్ - అన్యతమసంస్కారహోమమ్, సమాపయేత్. మన్త్రస్య - మన్త్రసంస్కారస్య, అన్యశేషతా - సంస్కారాన్తర శేషభావః, నాస్తి. సంస్కారాన్తరానన్తరమేవ మన్త్రసంస్కారః, నసంస్కారాన్తరాత్పూర్వం మన్త్రసంస్కార ఇత్యర్థః ॥ ౫౪ ॥

అ ॥ “న మన్త్రస్యాన్యశేషతా” ఇతి సామాన్యోక్త్యా యాగసంస్కారానన్తరం మన్త్రసంస్కారప్రాప్తౌ తన్నిషేధతి —

యద్యేకదివసేపఞ్చ తదా మన్త్రోహి తేఽపరమ్। కృత్వా
యాగాన్తమఖిలం మన్త్రశేషం సమాపయేత్ ॥ ౫౫ ॥

యదీతి ॥ ఏకదివసే పఞ్చాపి సంస్కారా యది క్రియన్తే, తదా మన్త్రోహి తేఽపరమ్ - మన్త్రసంస్కారాత్పరమేవ, యాగాన్త

మఖిలం కృత్వా మన్త్రశేషం సమాపయేత్. యద్వా, మన్త్రాహుతేఃపరమ్ - మన్త్రసంస్కారాహుతీర్హుత్వా తదనన్తరమ్, మన్త్రసంస్కారం యాగసంస్కారంచ కృత్వా సమాపయేత్. పృథగగ్నిముఖయాగాహుత్యాదికం నకర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ౫౫ ॥

ఏకదేశయుతోఽప్యన్యసంస్కారాణాంగుణాన్వితః । యు
క్తః పరమసంస్కారైస్సర్వైర్భాగవతః స్మృతః ॥ ౫౬ ॥

ఏకదేశేతి ॥ అన్యసంస్కారాణామ్ - గర్భాధానాదిసంస్కారాణాం మధ్యే, ఏకదేశయుతః - కతిపయసంస్కారయుక్తోఽపి, గుణాన్వితః స్మృతః; పరమసంస్కారైః - తాపాదిసంస్కారైః, సర్వైర్యుక్తః భాగవతః స్మృతః; ఏకదేశవైకల్యేపి నభాగవతత్వమిత్యర్థః ॥ ౫౬ ॥

అ ॥ అథ పరమసంస్కారప్రశంసా —

తాపస్తపాంసి తీర్థానిపుణ్డ్రం నామనమస్క్రియా । ఆ
మ్నాయాస్సకలామన్త్రాః క్రతవః పూజనం హరేః ॥ ౫౭ ॥

తాపఇతి ॥ తాపః తపాంసి - తాపసంస్కారః సర్వతపస్సమానః, పుణ్డ్రం తీర్థాని - పుణ్డ్రధారణం సర్వతీర్థావగాహనసదృశమ్, ఏవముత్తరత్రాపి, నామ - భగవన్నామధారణమ్, నమస్క్రియా, మన్త్రాః - మన్త్రాధ్యయనమ్, సకలా వేదాః - సర్వే వేదాః, హరేః పూజనం క్రతవః - యజ్ఞాః, యద్వా, తాపస్తపాంసీత్యాదినా "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన" ఇత్యాదినోక్తం వేదానువచనాదికం ప్రపత్త్యఙ్గతయాఽపేక్ష్యత ఇతి వ్యజ్యతే ॥ ౫౭ ॥

అ ॥ నన్వేవం తాపాదీనామేవ తపఆదిరూపత్వాత్ విహితాచారాద్యాత్మికావృత్తిరనుష్ఠేయైవస్యాదిత్యతఆహ —

వృత్తిర్భాగవతానాంహి సర్వాభగవతస్క్రియా । ప్రా
యశ్చిత్తిరియంతస్యాస్సైవయత్క్రియతేపునః ॥ ౫౮ ॥

వృత్తిరితి ॥ భాగవతానాం సర్వావృత్తిః - విహితాచారాద్యా
త్మికా సర్వాపి, భగవతస్క్రియాహి - భగవత్కైంకర్యరూపాఖ
లు, వృత్తేః కైంకర్యతయానుష్ఠానం నప్రపత్త్యఙ్గతయేతి భావః.
తస్యాః - వృత్తేః, అననుష్ఠితాయామితి శేషః. సైవ - వృత్తిరేవ, పు
నఃక్రియతఇతి ఇయమేవప్రాయశ్చిత్తిః, పునః తదనుష్ఠానమేవ త
త్ప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః. నాత్ర వృత్త్యననుష్ఠానే దోషాభావ ఉ
చ్యతే "అపరాధేషుసర్వేషు వృత్త్యఙ్గానాం యథావిధి" ఇత్యా
దినా ప్రాయశ్చిత్తోపదేశాత్; కింతు ప్రమాదాత్తల్లోపే సభయా
నుతాపం పునస్తదనుష్ఠానేన తత్సమాధానం భవతీత్యత్ర తాత్పర్య
మ్. యద్వా, తస్యాః - వృత్త్యాత్మకభగవత్క్రియాయా అనను
ష్ఠితాయాః, సైవ - పరమాదిశాన్తిరూపా భగవత్క్రియైవ, ప్రా
యశ్చిత్తిరిత్యర్థః ॥ ౫౮ ॥

అ ॥ ఇమమేవార్థంస్పష్టయతి —

తస్మాదారాధనంవిష్ణోశ్శాన్తికర్మవిధీయతే । తథైవ
విష్ణుభక్తానాం పూజనం శాన్తిరుత్తమా ॥ ౫౯ ॥
మన్త్రసంస్కారయుక్తస్యనచేత్తాపాదిసంస్క్రియా ॥

తస్మాదితి ॥ తస్మాత్ - ప్రత్యవాయరహితతయా భగవదారాధ
నాత్మకతయా ధర్మానుష్ఠానస్య ప్రసిద్ధత్వాత్, "నేహాభిక్రమనా
శోఽస్తి ప్రత్యవాయో నవిద్యతే । స్వల్పమప్యస్యధర్మస్య త్రాయతే
మహతోభయాత్" ఇత్యాదికంచాత్రానుసన్ధేయమ్. భగవదా
రాధనాత్మకధర్మానుష్ఠానలోపే తస్యవిష్ణోరారాధనమేవ శాన్తికర్మ
విధీయతే, తథైవ - విష్ణ్వారాధనవదేవ, విష్ణుభక్తానాం పూజనం
ఉత్తమాశాన్తిః, భగవత్పూజనం శాన్తిమాత్రమ్, భాగవతపూజనం

ఉత్తమాశాన్తిరిత్యర్థః. మన్త్రసంస్కారయుక్తస్య తాపాదిసం
స్కారా నచేత్ ॥ ౫౯ ॥ ౬౦ ॥

అ ॥ అథ శాన్తిరనుక్రమతే —

పరమాఖ్యాచవైయూహీమూర్త్యాఖ్యావైభవీతిచ ।
ఆనన్తీ గారుడీ వైష్వక్సేనీ సౌదర్శనీతిచ ॥ ౬౧ ॥

పరమాఖ్యేతి ॥ ఏతాసాం స్వరూపముత్తరత్రవక్ష్యతి ॥ ౬౧

చతుష్టయీమహాశాన్తిరుపశాన్తిశ్చతుష్టయీ । య
థానిమిత్తం కర్తవ్యాస్తథాన్యాశ్శ్రీభువాదయః ॥

చతుష్టయీతి ॥ పరమాఖ్యా వైయూహీ మూర్త్యాఖ్యా వైభవీచే
త్యేతచ్చతుష్టయీమహాశాన్తిః; ఆనన్తీ గారుడీ వైష్వక్సేనీ సౌదర్శ
నీచేత్యేతచ్చతుష్టయీ ఉపశాన్తిః; ఏతాశ్చ శాన్తయోయథానిమి
త్తంకర్తవ్యాః. లఘునిమిత్తే లఘుశాన్తిః గురునిమిత్తే గురుశాన్తిఃప్ర
యోజ్యేత్యర్థః. తథా - తద్వత్, అన్యాశ్శ్రీభువాదయః - శ్రీభూ
శాన్త్యాదయః, యథానిమిత్తం కర్తవ్యాః. ఆదిశబ్దేన పరాశాన్తి
రుచ్యతే, "గురూంస్తదర్థాన్విప్రాన్వా విధినాభ్యర్చ్యశక్తితః ।
యద్దద్యాత్సాపరాశాన్తిస్సర్వపాతకనాశినీ ॥" ఇతి భూశాన్త్యనన్త
రం వక్ష్యమాణత్వాత్. శ్రీభువాదయఇతి ఛాన్దసత్వాత్సాధుః ॥౬౨॥

దానహోమజపార్చానామేకద్విత్ర్యఖిలాన్వయాత్ ।
నైకభేదవిభిన్నాస్తాఃపాత్రోత్కర్షశ్చశక్తితః ॥ ౬౩ ॥

దానేతి ॥ దానహోమజపార్చానాం మధ్యే, ఏకద్విత్ర్యఖిలా
న్వయాత్ - ఏకమాత్రాన్వయాత్ ద్విమాత్రాన్వయాత్ త్రిమా
త్రాన్వయాత్ సర్వాన్వయాచ్చ, నైకభేదవిభిన్నాః - అనేకభేద
భిన్నాః, స్యుః; పాత్రోత్కర్షశ్చశక్తితః - యథాశక్తి పాత్రో
త్కర్షంకుర్యాదిత్యర్థః. ఏకైకాశాన్తిః దానాదిష్వేకద్విత్ర్యాది
యోగేన బహువిధాభవతి; తత్రాపి పాత్రోత్కర్షశ్శక్త్యనుసారేణ

భవతి; ఏకైకస్థానే పాత్రిణాం బహూనాం వరణం పాత్రోత్క-
ర్షః, స చ శక్తితో భవతి, శక్తౌసత్యాం బహూనాం వరణమ్, శ-
క్త్యభావే ఏకైకస్యైవ వరణమిత్యర్థః ॥ ౬౩ ॥

అ ॥ ఆసు చ శాన్తిషు ఋత్విగ్భిర్యజమానైశ్చ పరమైకా-
న్తిభిరేవ భవితవ్యమిత్యాహ —

హీనాఃపరమసంస్కారైర్దేవతాన్తరబుద్ధయః । ఋ-
త్విజో యజమానాశ్చ చ్యావయన్తి పరస్పరమ్ ॥౬౪॥

హీనా ఇతి ॥ పరమసంస్కారైః - తాపాదిభిః, హీనాః, దేవతా-
న్తరబుద్ధయః - అన్యదైవతయాజినః, పరస్పరం చ్యావయన్తి, ఋ-
త్విజో యజమానాన్ యజమానాశ్చ ఋత్విజః చ్యావయన్తీత్యర్థః ॥

అపరాధేషు సర్వేషు వృత్త్యఙ్గానాం యథావిధి । వృత్తే-
శ్చ పరిపోషాయ శాన్తిశ్శశ్వత్ప్రయోజయేత్ ॥౬౫॥

అపరాధేష్వితి ॥ వృత్త్యఙ్గానాం అపరాధేషు సత్సు, వృత్తేః ప-
రిపోషాయ చ యథావిధి శాన్తిశ్శశ్వత్ప్రయోజయేదిత్యర్థః. వృ-
త్త్యఙ్గానామపరాధో నామ - తదకరణం తద్విరుద్ధకరణం చ, వృత్తేః
పరిపోషో నామ - తత్ప్రతిబన్ధకదురితనిరసనద్వారా ఉత్తరోత్తరం
తత్ప్రవర్తనమ్ ॥ ౬౫ ॥

అ ॥ కుత్ర నిమిత్తే కా శాన్తిః కర్తవ్యేత్యపేక్షాయామాహ —

కరణే ప్రతిషిద్ధానాం శిష్టస్యాకరణే తథా । విహి-
తా మహతీ శాన్తిర్విజ్ఞాయ గురులాఘవమ్ ॥ ౬౬ ॥

కరణేతి ॥ విహితాకరణే - ప్రతిషిద్ధానాం చ కరణే, మహతీ శా-
న్తిర్విధేయా, పరమాదిమహాశాన్తిష్వన్యతమా కర్తవ్యేత్యర్థః.
తత్రాపి గురులాఘవం విజ్ఞాయ విధేయా, అల్పనిమిత్తే అల్పవిత్త-
వ్యయాయాససాధ్యా శాన్తిః కర్తవ్యా, అధికనిమిత్తే బహువిత్తవ్య-
యాయాససాధ్యా సా కర్తవ్యేత్యర్థః ॥ ౬౬ ॥

అవైష్ణవేభ్యో యతిర్భిక్షాప్రతిగృహ్య ప్రదాయ వా।
కృత్వోపశాన్తిం శుధ్యేత పరివాదే సతామపి ॥ ౬౭ ॥

అవైష్ణవేతి ॥ అవైష్ణవేభ్యః - పారమైకాన్త్యశూన్యేభ్యః, యతిర్భిక్షాత్ ప్రదాయ తేభ్యో యతిర్భిక్షాప్రతిగృహ్య వా, ఉపశాన్తిమ్ - ఆనన్తీం గారుడీం వైష్వక్సేనీం సౌదర్శనీముపశాన్తిమ్, కృత్వా శుధ్యేత ; సతామ్ - పరమైకాన్తినామ్, పరివాదేపి నిమిత్తే ఉపశాన్తిం కృత్వా శుధ్యేత ; సతాం పరివాదం కృత్వాప్యుపశాన్తిం కుర్యాదిత్యర్థః ॥ ౬౭ ॥

అసతః ప్రతిగృహ్ణీయాత్ పుత్రాదికం యది। విధాయ పరమాం శాన్తిం వృత్తిం ... యేన్నిజామ్॥౬౮॥

అసత ఇతి ॥ అసతః - అపరమైకాన్తినః, ... తస్మాత్ పుత్రాదికం యదిపరిగృహ్ణీయాత్ - అపరమైకాన్తినః పుత్రం స్వయం యది పుత్రత్వేన గృహ్ణీయాత్, పుత్రీం యది భార్యాత్వేన గృహ్ణీయాదిత్యర్థః. తదా పరమామ్ - ప... శాన్తిమ్, విధాయ నిజాం వృత్తిమాచారయేత్, అసత్పరిగృహీత పుత్రదారాదినాం స్వవృత్తిం కారయేదిత్యర్థః ॥ ౬౮ ॥

భజనే చాన్యదేవానామపచారే చ శార్ఙ్గిణః। వైయూహీం పరమాం వాపి కుర్యాచ్ఛాన్తిం విశుద్ధయే ॥

భజన ఇతి ॥ అన్యదేవానాం భజనే శార్ఙ్గిణః అపచారే చ - తదిష్టాకరణానిష్టకరణరూపే అపచారే, విశుద్ధయే వైయూహీం పరమాం వాపి శాన్తిం కుర్యాత్ ॥ ౬౯ ॥

లక్షణానామకరణే కరణే చాన్యలక్ష్మణామ్। మూర్తిం కుర్యాన్మహాశాన్తిం శాన్తిం సౌదర్శనీం తు వా ॥ ౭౦ ॥

లక్షణానామితి ॥ లక్షణానామ్ - తాపాదివైష్ణవచిహ్నానామ్, అకరణే - అధారణే, అన్యలక్ష్మణామ్ - అవైష్ణవచిహ్నానాం చ,

ధారణే మూర్తిం మహాశాన్తింకుర్యాత్. సౌదర్శనీముపశాన్తిం వా కుర్యాత్. ఇదంచనిమిత్తగురులాఘవానుసారేణేతిమన్తవ్యమ్॥ ౭౦॥

అపచారేగురూణాంచ వైష్ణవానాంచ సర్వశః। వైష్వ
క్సేనస్యథవాఽఽనన్తీ శాన్త్యావాఽసన్నిషేవణే ॥ ౭౧ ॥

అపచారఇతి ॥ గురూణాం వైష్ణవానాం సర్వశః అపచారే - సర్వేష్వపచారేషు, అసన్నిషేవణేఽథవా, వైష్వక్సేనీ, ఆనన్తీవా శాన్తిఃకార్యా ॥ ౭౧ ॥

అసచ్ఛాస్త్రాభియోగేతు సచ్ఛాస్త్రాణాంనిరాకృతౌ।
కర్తవ్యా గారుడీ శాన్తిర్దుర్నిమిత్తేషు వైభవీ ॥ ౭౨ ॥

అసచ్ఛాస్త్రేతి ॥ అసచ్ఛాస్త్రాభియోగే - అసచ్ఛాస్త్రపరిగ్రహే, సచ్ఛాస్త్రాణామ్ నిరాకృతౌ - నిరాకరణేచ, గారుడీశాన్తిః కర్తవ్యా. దుర్నిమిత్తేషుప్రాదుర్భూతేషు వైభవీశాన్తిఃకర్తవ్యా॥

అవైష్ణవస్యభుక్త్వాన్నమనివేదితమేవవా । పీత్వా
పాదోదకంభక్త్యావైష్ణవానాంవిశుధ్యతి ॥ ౭౩ ॥

అవైష్ణవస్యేతి ॥ అనివేదితమ్ - భగవతే అనర్పితమ్, అవైష్ణవస్యాన్నమ్ - అవైష్ణవస్వామికమన్నమ్, నతు తత్పక్వమ్, తత్ర, "కృతంచ తేనభుక్త్వాన్నం వైయాహీం ప్రాప్యశుధ్యతి" ఇతి శాస్త్రేరేవ విహితత్వాత్. అతో వైష్ణవానామేవ గృహే అవైష్ణవేన తణ్డులాదికందత్వా పాచయిత్వా దీయమానమన్నమవైష్ణవాన్నమ్, తచ్చభుక్త్వా వైష్ణవానాం పాదోదకం పీత్వా విశుధ్యతి; యద్వా, అవైష్ణవాన్నంచ తత్పక్వమేవ, అజ్ఞానేన ప్రమాదాద్వా సకృద్భుక్తంచేత్ వైష్ణవపాదోదకపానం ప్రాయశ్చిత్తమిత్యుచ్యతే. తదర్థశాస్త్ర్యనుష్ఠానానన్తరం వైష్ణవపాదోదకపానం విధీయత ఇతి వా మన్తవ్యమ్ ॥ ౭౩ ॥

సర్వపాతకసంప్రాప్తౌ శ్రియం గాం గురుమేవవా ।
సమభ్యర్చ్యవిధానేనతచ్ఛేషంప్రాప్యశుధ్యతి॥ ౭౪॥

సర్వపాతకఇతి ॥ సర్వపాతకసంప్రాప్తౌ - విశిష్యశాన్తివిధాన రహితపాతకాన్తరసంప్రాప్తౌ, శ్రియమ్ - లక్ష్మీమ్, గామ్ - భూమిమ్, గురుమ్ - ఆచార్యంవా, విధానేన - విధినా, సమభ్యర్చ్య, తచ్ఛేషం ప్రాప్య - భుక్త్వా, శుధ్యతి. శ్రీశాన్తిం భూశాన్తింవా అనుక్తశాన్తికేషునిమిత్తేషు కుర్యాదిత్యర్థః ॥ ౭౪ ॥

దేవతాన్తరశేషంతుభుక్త్వా స్పృష్ట్వాపివాపునః । వైష్ణ
వీంక్రియాంకృత్వాతచ్ఛేషంప్రాప్యశుధ్యతి ॥ ౭౫॥

దేవతాన్తరేతి ॥ దేవతాన్తరశేషం భుక్త్వా స్పృష్ట్వావా, వైష్ణవీం క్రియామ్ - శాన్తిమ్, కృత్వా, తచ్ఛేషమ్ - శాన్తిశేషమ్, ప్రాప్య శుధ్యతి ॥ ౭౫ ॥

పీత్వాఽనైకాన్తినాంసోమం సహపఙ్క్త్యా ప్రభుజ్యచ । కృతం
చ తేన భుక్త్వాఽన్నం వైయూహీంప్రాప్యశుధ్యతి॥ ౭౬ ॥

పీత్వేతి ॥ అనైకాన్తినాం సోమం పీత్వా - అవైష్ణవానాం యాగేషు ఆర్త్విజ్యంకృత్వేత్యర్థః. అనైకాన్తినాం పఙ్క్త్యా - తైస్సహ ప్రభుజ్య - భుక్త్వాచ, తేన - అవైష్ణవేన, కృతం పక్వమన్నం భుక్త్వాచ వైయూహీం శాన్తిం ప్రాప్య శుధ్యతి ॥ ౭౬ ॥

విప్రానేకాన్తినఃప్రాజ్ఞానృత్విజశ్శాన్తికర్మసు । గో
భూధాన్యహిరణ్యాద్యైఃప్రభూతైఃపరితోషయేత్ ॥

విప్రానితి ॥ శాన్తికర్మసు నియుక్తాన్ ప్రాజ్ఞానేకాన్తినో ఋత్విజః, శాన్త్యనుష్ఠానానన్తరమ్, ప్రభూతైః - సుసమృద్ధైః, గోభూధాన్యహిరణ్యాద్యైఃపరితోషయేత్ ॥ ౭౭ ॥

అన్తేచైషాంప్రకుర్వీతసర్వేషాంశాన్తికర్మణామ్ । నా
రాయణస్యపరమాం ప్రపత్తింసర్వపూరణీమ్॥ ౭౮ ॥

అన్తఇతి ॥ ఏషామ్ - సర్వేషాం శాన్తికర్మణామ్, అన్తే పరమాం సర్వపూరణీమ్ - సకలన్యూనాంశపరిపూరణీమ్, నారాయణస్య ప్రపత్తిం కుర్వీత; న్యూనాధిక్యప్రత్యవాయప్రశమనార్థం ప్రపత్తిమనుతిష్ఠేదిత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥

శాన్తిం పుణ్యేషు దేశేషు స్వక్షేత్రే స్వగృహేపి వా । కు
ర్యాత్పుణ్యేషు కాలేషు స్వజన్మాదిషు వా పునః ॥ ౨౯ ॥

శాన్తిమితి ॥ జన్మాదిషు - జన్మనక్షత్ర జన్మదివసాదిషు ॥ ౨౯ ॥

అ ॥ అథ శాన్తీనాం స్వరూపమాహ —

ధ్యాయన్నాధారశక్త్యాదిపారిషద్యాన్తదైవతాః । నామ
భిర్వరయేద్విప్రాన్ పరమాయాం విపశ్చితః ॥ ౩౦ ॥

ధ్యాయన్నితి ॥ పరమాయాం శాన్తౌ, ఆధారశక్త్యాది పారిషద్యాన్తదేవతాః - ఆధారశక్తిముపక్రమ్య పారిషద్యపర్యన్తా దేవతాః, ధ్యాయన్, తత్తన్నామభిః విపశ్చితో విప్రాన్ వరయేత్. ఆధారశక్త్యాదిపారిషద్యాన్తదేవతాశ్చ భగవద్భాష్యకారోక్తే నిత్యే అనుసన్ధేయాః ॥ ౩౦ ॥

ఆసనేష్వయథాకామముపవేశ్య యథాక్రమమ్ । పాద్య
మర్ఘ్యం తథా భోగాన్ దద్యాత్తేభ్యస్స్వమన్త్రితః ॥

ఆసనేష్వితి ॥ ఆధారశక్త్యాదిస్థానేషు వృతాన్ విప్రాన్ యథాక్రమమ్ - క్రమమనతిక్రమ్య, ఆసనేషు యథాకామమ్ - ఆసనేషు యథాసుఖమ్, ఉపవేశ్య, తేభ్యః స్వమన్త్రితః - ఓం ఆధారశక్త్యై నమః ఇత్యాదిభిస్తత్తన్మన్త్రైస్తత్తత్స్థానేషు వృతేభ్యస్తేభ్యః పాద్యమర్ఘ్యం తథా భోగాంశ్చ దద్యాత్ ॥ ౩౧ ॥

స్నాతేభ్యశ్చ యథాకామం వస్త్రభూషానులేపనమ్ ।
మాల్యాని ధూపదీపాంశ్చ దద్యాచ్ఛక్త్యా ధనాని చ ॥ ౩౨ ॥

స్నాతేభ్య ఇతి ॥ యథాకామమ్ - యథామనోరథమ్, స్పష్టమన్యత్ ॥

అష్టోత్తరశతావృత్త్యా జపంహోమంచ కారయేత్ ।
స్థణ్డిలేతత్తదర్చాంచసర్వంకుర్వీతవాస్వయమ్॥౮౩॥

అష్టోత్తరఇతి ॥ ఆధారశక్త్యాదిస్థానేషు బ్రాహ్మణైస్తత్తన్మన్త్రస్య, అష్టోత్తరశతావృత్త్యాజపమ్, తత్తన్మన్త్రేణ అష్టోత్తరశతావృత్త్యా హోమంచ కారయేత్; స్థణ్డిలే - ఆధారశక్త్యాద్యర్థక్లృప్తస్థణ్డిలే, తత్తదర్చామ్ - ఆధారశక్త్యర్చాంచ, కారయేత్. సర్వం జపహోమార్చాదికం స్వయంవా కుర్వీత ॥ ౮౩ ॥

అ ॥ అష్టోత్తరశతావృత్త్యా హోమాశ్చ సమిదన్నఘృతాహుతీనామిత్యాహ —

సర్వత్రాగ్నిముఖస్యాన్తే సమిదన్నఘృతాహుతీః ।
భోజయిత్వాద్విజవరాన్ సమభ్యర్చ్య విసర్జయేత్ ॥

సర్వత్రేతి ॥ సర్వత్ర - తన్త్రేమన్త్రేచ, అగ్నిముఖస్యాన్తే - అగ్నిముఖం కృత్వా తదన్తే; సమిదన్నఘృతాహుతీః హావయేదితి శేషః. అష్టోత్తరశతసఙ్ఖ్యయా సమిదాహుతీః తత్సఙ్ఖ్యయా అన్నాహుతీః తత్సఙ్ఖ్యయైవ ఘృతాహుతీశ్చ హావయేదిత్యర్థః ॥ ౮౪ ॥

చతురోవాసుదేవాదీన్ వైయూహ్యేంవరయేద్ద్విజాన్ ।
మూర్త్యాఖ్యాయాంద్వాదశైవ కేశవాదీననుక్రమాత్ ॥

చతురఇతి ॥ వైయూహ్యేం శాన్తౌ, వాసుదేవాదీన్ చతురో ద్విజాన్ వరయేత్ - వాసుదేవసఙ్కర్షణప్రద్యుమ్నానిరుద్ధమన్త్రేషు ఏకైకేన ఏకైకం విప్రం తత్తత్స్థానే వరయేత్, మూర్త్యాఖ్యాయాం శాన్తౌ, క్రమేణ కేశవాదీన్ ద్వాదశతత్తన్మన్త్రైర్వరయేత్ అన్యత్సర్వం పూర్వవదున్నేయమ్ ॥ ౮౫ ॥

మత్స్యంకూర్మంవరాహంచ నృసింహంవామనంతథా ।
వైభవ్యేంవరయేద్విప్రాన్యథేచ్ఛమితరానపి ॥౮౬॥

మత్స్యమితి ॥ వైభవ్యాం శాన్తౌ, మత్స్యం కూర్మం వరాహం

నృసింహం వామనంచ వరయేత్ . యద్యేచ్ఛమ్ - ఇచ్ఛాయాం సత్యామ్, తథా ఇతరాన్ - పరశురామ రామ బలరామ కృష్ణ కల్కీనపి, వరయేత్ . వరణానన్తరకర్తవ్యం పరమశాన్త్యుక్తప్రకారేణైవాన్నేయం సర్వత్ర ॥ ౫౬ ॥

ఆనన్త్యాంచతురోఽనన్తశేషనాగేన్ద్రభూధరాన్ ।
గారుడ్యాంగరుడంతార్క్ష్యంవైనతేయంపతత్పతిమ్॥

ఆనన్త్యమితి ॥ ఆనన్త్యాం శాన్తౌ, అనన్తశేషనాగేన్ద్రభూధరాన్ చతురో వరయేత్ . గారుడ్యాం శాన్తౌ, గరుడం తార్క్ష్యం వైనతేయం పతత్పతించ వరయేత్ . అత్రచ ప్రణవాది చతుర్థ్యన మోన్తాని నామాన్యేవ మన్త్రాశ్చోహ్యాః ॥ ౫౭ ॥

గజాననాద్యైస్సహితం విష్వక్సేనం తదర్చనే ।
సౌదర్శిన్యాంశఙ్ఖగదాశార్ఙ్గఖడ్గైస్సుదర్శనమ్ ॥౫౮॥

గజాననేతి ॥ తదర్చనే - వైష్వక్సేన్యాం శాన్తౌ, గజాననాద్యైస్సహితమ్ - గజానన జయత్సేన హరివక్త్ర కాలప్రకృతిసంజ్ఞ పారిషద్యసహితమ్, విష్వక్సేనం వరయేత్ . ఏతన్మన్త్రాశ్చ నిత్యేద్రష్టవ్యాః. సౌదర్శిన్యాం శాన్తౌ శఙ్ఖగదాశార్ఙ్గఖడ్గైస్సమన్వితం సుదర్శనం వరయేత్. ఏతన్మన్త్రాశ్చ నిత్యేద్రష్టవ్యాః ॥ ౫౮ ॥

బుద్ధ్యాసమృద్ధ్యాకీర్త్యాచ శ్రీశాన్త్యామర్చయేచ్ఛ్రియమ్ ।
క్షమాంప్రతిష్ఠాంబహుళాంభువంచాథభువోఽర్చనే ॥౫౯॥

బుద్ధ్యేతి ॥ శ్రీశాన్త్యామ్, బుద్ధ్యా సమృద్ధ్యా కీర్త్యాచ సహితాం శ్రియం అర్చయేత్ . భువోఽర్చనే - భూశాన్తౌ, క్షమాం ప్రతిష్ఠాం బహుళాం భువంచైవార్చయేత్ ॥౫౯॥

గురూంస్తదర్థానిప్రాన్వావిధినాఽభ్యర్చ్యశక్తితః।
యద్దద్యాత్తాసపరాశాన్తిస్సర్వపాతకనాశినీ ॥ ౬౦ ॥

గురూనితి ॥ గురూన్ - ఆచార్యాన్, తదర్థాన్విప్రాన్వా,

యథావిధి సమభ్యర్చ్య, శక్తితో దద్యాదితియత్ - దక్షిణాందద్యా దితియత్, సా సర్వపాతకనాశినీ పరాశాన్తిః ॥ ౯౦ ॥

ప్రధానంస్థణ్డిలంమధ్యే మహావేద్యాం ప్రకల్పయేత్ ।
ప్రత్యఙ్ముఖగపాఙ్ముఖోఽన్యత్తత్సర్వంపరికల్పయేత్ ॥

ప్రధానమితి ॥ ప్రధానం స్థణ్డిలం మహావేద్యాంమధ్యే ప్రత్యఙ్ముఖంపరికల్పయేత్. అన్యత్సర్వమప్రధానంప్రాఙ్ముఖంపరికల్పయేత్ ॥

ఇత్యేవంశాన్తయఃప్రోక్తాస్సంస్కారశ్చ ద్విజన్మనామ్ ।
యథార్హమితరేషాంచ యోజనీయఃక్రియావిధిః ॥౯౧॥

ఇత్యేవమితి ॥ ఇత్యేవం శాన్తయస్సంస్కారశ్చ, ద్విజన్మనామ్-త్రైవర్ణికానామ్, ప్రోక్తాః. అయంక్రియావిధిః, యథార్హమ్-యథాయోగ్యమ్, ఇతరేషామ్ - అత్రైవర్ణికానామ్, యోజనీయః ॥

ఇతిసంస్కారసంపన్నస్సంప్రాప్య గురువశ్యతామ్ ।
ఆరాధనం హరేరేవ కుర్వాణఃకర్మచోదితమ్॥ ౯౩ ॥
వర్జయేత్ప్రతిషిద్ధాని తదప్రీతికరాణితు ।

ఇతీతి ॥ ఇతి - ఉక్తప్రకారేణ, సర్వసంస్కారసమ్పన్నః గురువశ్యతాం సంప్రాప్య, హరేరేవ ఆరాధనమ్ - భగవదారాధనరూపమ్, చోదితమ్ - విహితమ్, కర్మ కుర్వాణః అనేన విహితాచార ఉక్తః; హరేరేవారాధనమిత్యనేన నిత్యేష్వపి అగ్నీన్ద్రాదయన్తర్యామిణమేవారాధ్యత్వాన్న దేవతాన్తరసంస్పర్శశఙ్కాకార్యేతి ద్యోత్యతే. తదప్రీతికరాణి - భగవచ్చిత్తకాలుష్యకరాణి, ప్రతిషిద్ధాని వర్జయేత్. అనేన విహితాచారవిరుద్ధవర్జనముక్తమ్ ॥ ౯౩॥ ॥

పశ్యన్సదాగమైస్స్వేశఫలోపాయవిరోధినః । తథా
కుదృష్టిదృష్టాని శాస్త్రాణిపరివర్జయేత్ ॥ ౯౪॥ ॥

పశ్యన్నితి ॥ సదాగమైః - సచ్ఛాస్త్రైః, స్వేశఫలోపాయవిరోధినః - స్వస్వరూప పరస్వరూప ఫలస్వరూపోపాయస్వరూపవిరో

ధిస్వరూపాణి, పశ్యన్ తథా కుదృష్టిదృష్టాని - కుదృష్టిపరికల్పితాని, శాస్త్రాణిపరివర్జయేత్. అనేన దృష్టిస్తద్విరుద్ధవర్జనం చోక్తమ్ ॥

భక్త్యా పరమయానిత్యమర్చయేత్పురుషోత్తమమ్ ।
కుదృష్టికల్పితాన్ దేవాన్ కామజాంశ్చవివర్జయేత్ ॥

భక్త్యేతి ॥ కామజాన్ - కామ్యకర్మాణి, అనేన భక్తితద్విరుద్ధవర్జనే ఉక్తే (కామదానితిపాఠే) పరిమితఫలప్రదాన్ బ్రహ్మాదీన్ దేవానిత్యర్థః ॥ ౯౫॥ ॥

ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రశ్చక్రాద్యైరఙ్కితో హరిలాఞ్ఛనైః।
ముద్రాపుణ్డ్రాహ్వయాదీని తామసాని వివర్జయేత్ ॥

ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రఇతి ॥ తామసానిముద్రాపుణ్డ్రాహ్వయాదీని - తామసశాస్త్రకథితాని ముద్రాదీని, ఆదిశబ్దేన వస్త్రాకారాగృహ్యన్తే. ఏతేనశ్లోకేన లక్ష్మతద్విరుద్ధఉక్తే ॥ ౯౬॥ ॥

ఆచార్యప్రముఖాన్నిత్యం వినయేన ప్రసాదయేత్ ।
ప్రచ్యుతాన్ప్రాకృతాంశ్చైవసర్వత్రపరివర్జయేత్ ॥

ఆచార్యఇతి ॥ ప్రసాదయేత్ - ప్రసన్నాన్ కుర్యాత్, ప్రచ్యుతాన్ - వికలవృత్తీన్, అనేన సతాం సేవా తద్విరుద్ధవర్జనం చోక్తమ్॥

ఆతిష్ఠేత్పారమైకాన్త్యముపాయానపమార్జయన్ ।
అపాయవదిహైకాన్త్యమశుద్ధకరణాన్వయాత్ ॥
నిరపాయంభవేత్ప్రాప్యం తద్విష్ణోఃపరమంపదమ్ ।

ఆతిష్ఠేతి ॥ అపాయాన్,అపమార్జయన్ - నిరాకుర్వన్, పారమైకాన్త్యమాతిష్ఠేత్. ఇహ - అస్మిన్లోకే, పారమైకాన్త్యం అశుద్ధకరణాన్వయాత్ - దేవతాన్తరకర్మరూపాశుద్ధకరణాన్వయాత్, అపాయవదపాయయుక్తంభవతి. పారమైకాన్త్యమ్, నిరపాయమ్- అపాయరహితమ్, యదిభవేత్ తదా తద్విష్ణోఃపరమంపదంప్రాప్యంభవతి ॥

ఇతిభరద్వాజసంహితాయాం పరిశిష్టే ద్వితీయోఽధ్యాయః.

భూయస్స్ఫుటతరంవక్ష్యే శృణుధ్వంమునిసత్తమాః।
సనాతనీంసతాం వృత్తిం పరేషాం లక్షణానిచ ॥ ౧ ॥

భూయఇతి ॥ సనాతనీమ్ - అవిచ్ఛిన్నసంప్రదాయామ్, పరేషామ్ - అసతామ్, అసతాంలక్షణానిచేత్యేవకశ్చిత్పాఠః ॥ ౧ ॥

సర్వభూతాన్తరాత్మానమీశమారాధ్యమచ్యుతమ్ ।
బుధ్వాచరన్తిసుధియోధర్మాన్ తత్ప్రీతయేపరమ్ ॥

సర్వభూతేతి ॥ సుధియః - జ్ఞానినః, సర్వభూతాన్తరాత్మానమ్ - సకలచేతనాచేతనాన్తర్యామిణమ్, ఈశమ్ - స్వామినమ్, అచ్యుతమ్, ఆరాధ్యమ్, బుధ్వా - జ్ఞాత్వా, తత్ప్రీతయేపరమ్ - కేవలం తత్ప్రీతయే, ధర్మాన్ - వర్ణాశ్రమాదినియతాన్, ఆచరన్తి; సర్వభూతాన్తరాత్మానమిత్యనేన సర్వాన్తర్యామిణ ఏవారాధ్యత్వాన్నదేవతాన్తరపరత్వశఙ్కా-కార్యేతి వ్యజ్యతే; తత్ప్రీతయే పరమిత్యనేన సాధనాన్తరాన్వయశఙ్కా వ్యావర్త్యతే ॥ ౨ ॥

వ్యాముగ్ధమతయః కేచిత్ క్షుద్రానానాఫలార్థినః।
తమేవతు యజన్త్యన్యే తథాఽన్యాశ్చాపిదేవతాః ॥

వ్యాముగ్ధేతి ॥ వ్యాముగ్ధమతయః - అజ్ఞాః, అయంచ పూర్వశ్లోకస్థస్య సుధియఇత్యస్య ప్రతినిర్దేశః, నానాఫలార్థినః - దృష్టానుశ్రవికరూప బహువిధఫలాకాఙ్క్షిణః, అయంచ తత్ప్రీతయే పరమిత్యేతస్య పూర్వశ్లోకస్థస్య ప్రతినిర్దేశః, అన్యాశ్చ దేవతాః యజన్తోపి, తథా - సుధియఇవ, తమేవ - భగవన్తమేవ, యజన్తి - స్వబుద్ధ్యా దేవతాన్తరయజనేఽపి వస్తుగత్యా తదన్తర్యామిణమచ్యుతమేవ యజన్తీత్యర్థః. తథాచ గీతం భగవతా — "యేప్యన్యదేవతాభక్తా యజన్తే శ్రద్ధయాన్వితాః । తేపి మామేవ కౌన్తేయ యజన్త్యవిధిపూర్వకమ్ ॥" ఇతి. యద్వా, నానాఫలాఫలార్థినః సన్తః తమేవ యజన్తి - స్వాసాధారణవిగ్రహవిశిష్టమేవ క్వచిత్కర్మ

ణియజన్తి. తథా - తద్వదేవ, అన్యదేవతా అపి యజన్తి. స హా
రమైకాన్త్యేతిష్ఠన్తీత్యర్థః ॥ ౩ ॥

అ ॥ ఈదృశకర్మానుష్ఠాననిబన్ధనస్యాజ్ఞానస్య చేతనదుష్క-
ర్మనిబన్ధన భగవత్సఙ్కల్ప ఏవ నిదానమిత్యాహ —

కల్పితాఽకర్మబన్ధేన విష్ణుమాయయా విమోహితాః ।
అపి దేవా న జానన్తి స్వాత్మానం కిముతాపరే ॥ ౪ ॥

కల్పితా ఇతి ॥ కర్మబన్ధేనకల్పితాః - విపరీతజ్ఞానహేతుభూత దుష్కర్మబద్ధాః, అతఏవ విష్ణుమాయయా - భగవత్సఙ్కల్పేన, విమోహితాః “ దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమమాయా దురత్యయా ” ఇత్యుక్తయా భగవదధీనయా ప్రకృత్యా విమోహితా ఇతి వా అర్థః. దేవా అపి, స్వాత్మానమ్ - స్వాన్తరాత్మభూతమ్, నారాయణమ్, న జానన్తి. అపరే - మనుష్యాస్తు, కిముత - మనుష్యాస్తు న జానన్తీతి కిమువక్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ౪ ॥

వదన్తి ధర్మాన్ వ్యామిశ్రాన్ వేదాః స్కన్ధమయాఽకిల ।
శ్రుతిర్మోక్షమయీ ప్రాహ శుద్ధం మోక్షైకలక్షణమ్ ॥

వదన్తీతి ॥ స్కన్ధమయా వేదాః - అనువాకోపనిషదాత్మకాః, వ్యామిశ్రాన్ - దేవతాన్తర్యామ్యారాధనాత్మకాన్, కామ్యాంశ్చ ధర్మాన్ వదన్తి, మోక్షమయీ - ప్రయోజనతయా మోక్షప్రచురా, శ్రుతిః - వాకనిషదాత్మికా, మోక్షైకలక్షణమ్ - మోక్షైకప్రయోజనమ్ ॥ ౫ ॥

అ ॥ శుద్ధం ధర్మమాహ —

ప్రాయేణ ధర్మాన్ వ్యామిశ్రాననూచుర్మన్వత్రిపూర్వకాః ।
శుద్ధాంశ్చ వయమన్యే చ పఞ్చరాత్రపథానుగాః ॥ ౬ ॥

ప్రాయేణేతి ॥ వ్యామిశ్రాన్ ధర్మాన్ మన్వత్రిపూర్వకా ఊచుః; స్కన్ధమయవేదోపబృంహణం మన్వాదిభిఃకృతమిత్యర్థః. పఞ్చ

రాత్రపథానుగాః - పఞ్చరాత్రమార్గానుసారిణః, వయం అన్యే చ శుద్ధాన్ ధర్మానూదిమ; మూలవేదోపబృంహణమస్మాభిః కృతమిత్యర్థః ॥ ౬ ॥

వ్యామిశ్రః పఞ్చరాత్రేపి ధర్మః క్వాప్యనుకృష్యతే ।
తత్ర చాగమసిద్ధాన్తె శుద్ధ ఏవోపదిశ్యతె ॥ ౭ ॥

వ్యామిశ్ర ఇతి ॥ పఞ్చరాత్రేపి వ్యామిశ్రో ధర్మః, క్వాపి - క్వచిత్ స్థలె, అనుకృష్యతే. తత్ర - పఞ్చరాత్రేపి, ఆగమసిద్ధాన్తె, శుద్ధధర్మ ఏవోపదిశ్యతే. మన్త్రతన్త్రతన్త్రాన్తరాఖ్యేషు సిద్ధాన్తేషు క్వచిత్క్వచిద్వ్యామిశ్రధర్మోప్యుపదిశ్యతె; ఆగమసిద్ధాన్తేతు శుద్ధధర్మ ఏవోపదిశ్యత ఇత్యర్థః ॥ ౭ ॥

అ ॥ ధర్మాశ్చతుర్విధాః - శుద్ధా వ్యామిశ్రా అశుద్ధా అశుద్ధతమాశ్చేతి, తెషాం స్వరూపాణి క్రమేణాహ —

హరేశ్శుద్ధతనోశ్శుద్ధం వ్యామిశ్రం కలితాత్మనః । అశు
ద్ధం కలితానాంతు కేవలం యజనాదికమ్ ॥ ౮ ॥

హరేరితి ॥ శుద్ధతనోః - రజస్తమఃకలితశరీరాతిరిక్తశరీరకస్య, దేవతాన్తర్యామిభావమన్తరేణ కేవలభగవదారాధనాత్మకం కర్మ శుద్ధమిత్యర్థః. నిత్యముక్తాదిశరీరకస్య యజనమపి శుద్ధమేవ, తేషాం రజస్తమశ్శూన్యత్వేన శుద్ధతనుత్వాత్; కలితానామ్ - రజస్తమఃకలితానామ్, ఆత్మనః - అన్తర్యామిణః, రజస్తమఃకలితాగ్నీన్ద్రాది దెవతాన్తర్యామి భావేన భగవదారాధనం వ్యామిశ్రమిత్యర్థః. కలితానాం కేవలం యజనాదికమశుద్ధమన్తర్యామిపర్యన్తమగత్వా కేవల దేవతాన్తరారాధనమశుద్ధమిత్యర్థః ॥ ౮ ॥

తేహ్యశుద్ధతమాస్సర్వే తమోనిష్ఠతయాస్మృతాః ।
శ్రీకణ్ఠప్రముఖైరుక్తా యేధర్మాః కామకామినామ్ ॥ ౯ ॥

తేహీతి ॥ యే శ్రీకణ్ఠప్రముఖైః కామకామినాం ధర్మా ఉక్తాః,

తేసర్వే తమోనిష్ఠతయా అశుద్ధతమాః స్మృతాః; తామసతన్త్రిక ప్రసిద్ధా అశుద్ధతమా ఇత్యర్థః. తమోనిష్ఠతయేత్యనేన " యా వేద బాహ్యాః స్మృతయో యాశ్చ కాశ్చ కుదృష్టయః । సర్వాస్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతాః ॥ " ఇతి వచనమత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాతమ్ ॥ ౯ ॥

త్రైవిద్యానాంసదామిశ్రాః ప్రాయేణ విహితాః క్రియాః ।
జ్ఞానంభక్తిశ్చ వైరాగ్యం సర్వశుద్ధముదాహృతమ్ ॥ ౧౦ ॥

త్రైవిద్యానామితి ॥ త్రైవిద్యానామ్ - సత్త్వమయ వేదనిష్ఠానాం పరమైకాన్తినామ్, ప్రాయేణ - ప్రాచుర్యేణ, మిశ్రాః క్రియాః విహితాః - వ్యామిశ్రధర్మా విహితాః, త్రైవిద్యానామపి జ్ఞానంభక్తిర్వైరాగ్యంచ సర్వం శుద్ధమేవోదాహృతమ్. ఆజ్ఞాకైంకర్యేష్వేవ దేవతాన్తర్యామ్యారాధనమ్, నసర్వత్రేత్యర్థః ॥

న్యాసనిర్ధూత పాప్మానః ప్రియైః ప్రియతమైరపి । మి
శ్రైశ్శుద్ధైశ్చనియమైర్విష్ణుమారాధయన్తి తే ॥ ౧౧ ॥

న్యాస ఇతి ॥ న్యాసనిర్ధూతపాప్మానః - ప్రపత్తిబలపరిస్రస్తసకలపాపాః, తే - త్రైవిద్యాః, క్రమేణ ప్రియైః, ప్రియతమైరపి - మిశ్రైశ్శుద్ధైశ్చ నియమైర్విష్ణుమారాధయన్తి. మిశ్రాః - ప్రియాః శుద్ధాః - ప్రియతమా ఇత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥

నిన్దితక్రియయాహానాద్విహితానాంచకుప్యతి । ఐ
చ్ఛైరపిపునశ్శుద్ధైఃపరంతుష్యతి మాధవః ॥ ౧౨ ॥

నిన్దితేతి ॥ విహితానాం హానాత్ - పరిత్యాగాత్, నిన్దితక్రియయాచ మాధవః కుప్యతి; విహితాకరణన్నిషిద్ధకరణంచ భగవన్నిగ్రహజనకమిత్యర్థః. ఆజ్ఞారూపధర్మానుష్ఠానవదనుజ్ఞారూపధర్మానుష్ఠానమపి భగవదనుగ్రహజనకమిత్యాహ - ఐచ్ఛైరితి ॥ ఐచ్ఛైః - ఇచ్ఛాయాం సత్యామేవ కర్తవ్యైః, నపునర్నిత్యనైమిత్తికాదివద

కరణే ప్రత్యవాయవద్భిః; శుద్ధైః - దేవతాన్తర్యామివిషయత్వానుసన్ధైః, దీపారోపణమాలికాకరణాదిభిః, మాధవః - శ్రియఃపతిః, అనేన కైఙ్కర్యప్రతిసమ్బన్ధిమిథునమితి గమ్యతే; నిత్యేష్వేవ వ్యామిశ్రతా, అనుజ్ఞామూలాస్తు శుద్ధా ఏవ కర్తవ్యా ఇత్యర్థః. యద్వా నిన్దితక్రియావిహిత హానజనితో భగవన్నిగ్రహశ్శుద్ధధర్మపరమాదిశాన్త్యనుష్ఠానేనాపి శామ్యతీత్యుత్తరార్ధాభిప్రాయ ఇత్యర్థః ॥

విశుద్ధపరివారస్య నిత్యం శుద్ధా హరేః క్రియా । తస్యై
వ శుద్ధకర్మేతి త్రైవిద్యోఽపి నిగద్యతే ॥ ౧౩ ॥

విశుద్ధేతి ॥ విశుద్ధపరివారస్య - రజస్తమస్స్పర్శశఙ్కావిధుర నిత్యముక్తపరివారయుక్తస్య, నిత్యమ్ - అహరహః కర్తవ్యా, హరేః క్రియా - అర్చనాత్మికా, శుద్ధా; తస్యైవ - నిత్యార్చనాత్మకక్రియస్యైవ, త్రైవిద్యోఽపి - వ్యామిశ్రధర్మానుష్ఠాతాఽపి, శుద్ధకర్మేతి నిగద్యతే. వ్యామిశ్రధర్మానుష్ఠాతా ప్రపన్నోఽపి దేవతాన్తరస్పర్శరహితభగవన్నిత్యార్చనానుష్ఠాతృత్వాత్ శుద్ధకర్మేతి మునిభిరుచ్యత ఇత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥

అ ॥ శుద్ధానుష్ఠాతురివ వ్యామిశ్రానుష్ఠాతురపి మోక్షో నియత ఇత్యాహ —

శుద్ధో మిశ్రస్తథాఽన్యో వా సమర్పితభరో హి యః । స
ద్యస్స వాసుదేవస్య కైఙ్కర్యానన్దమశ్నుతే ॥ ౧౪ ॥

శుద్ధ ఇతి ॥ శుద్ధః - శుద్ధయాజీ, మిశ్రః - వ్యామిశ్రయాజీ, అన్య ఇతి వ్యామిశ్రయాజినో విశేషణమ్, శుద్ధో వా తథాన్యః శుద్ధాదన్యో మిశ్రో వా, యః సమర్పితభరః - భగవన్న్యస్తాత్మాత్మీయభరః, సః సద్యో వాసుదేవస్య కైఙ్కర్యాత్మకమానన్దం అశ్నుతే. సద్య ఇతిపదం ఆర్తవిషయే తత్కాలపరమేవ, దృప్తవిషయే విలమ్బాభిప్రాయకం మన్తవ్యమ్, శుద్ధో మిశ్ర ఇత్యాదేరేవం వా అర్థః, కర్తా

శుద్ధో వ్యామిశ్రో వా తథా అన్యః అశుద్ధో వా న్యస్తభరః కైఙ్క-ర్యానన్దమశ్నుత ఇతి. అశుద్ధత్వంచ భగవన్న్యాసానుష్ఠానాత్పూర్వభావి మన్తవ్యమ్. తదుత్తరమశుద్ధధర్మానుష్ఠానాయోగాత్. అథవా అన్యో వేత్యన్యోఽపీతి వాఽనువాదః అశుద్ధయాజ్యపి న్యస్తభరో ముక్తో భవతి, కింపునర్వ్యామిశ్రయాజీ త్యేతదభిప్రాయకః. ప్రపన్నస్య దుస్సహవాసాదినా అశుద్ధాన్వయేపి పునస్సత్రపానుతాపం స్వోచితప్రాయశ్చిత్తాన్వయప్రదానేన తమపరాధం నిర్వర్త్య, పూర్వమనుష్ఠితో భరన్యాస ఏవ కైఙ్కర్యానన్దం గాయతీతివా అభిప్రాయః ॥ ౧౪ ॥

అ॥ పురుషేషు శుద్ధాదివ్యపదేశః శుద్ధాదిధర్మానుష్ఠాన నిబన్ధన ఇత్యాహ —

శుద్ధాదీనాంతుధర్మాణామధికారాదియోగతః । క్రియ
తే పురుషాదీనాం వ్యపదేశస్తథావిధః ॥ ౧౫ ॥

శుద్ధేతి ॥ శుద్ధాదీనాం ధర్మాణామధికారాదియోగతః, ఆదిశబ్దాదనుష్ఠానంగృహ్యతే, పురుషాదీనాంచ తథావిధో వ్యపదేశః శుద్ధాదివ్యపదేశః క్రియతే; శుద్ధధర్మాధికారీ తదనుష్ఠానేశుద్ధః, ఏవం మిశ్రాధికారీ మిశ్ర ఇత్యాద్యవగన్తవ్యమ్ ॥ ౧౫ ॥

ఏకాయనేహ్యధికృతాస్సర్వేయాన్త్యఞ్జసాహరిమ్ ।
యేచ నానాపథేఽన్యత్రప్రతిబుద్ధాస్తుకేచన ॥ ౧౬ ॥

ఏకాయనఇతి ॥ ఏకాయనే - మూలవేదే, అధికృతాః - తదుక్తధర్మానుష్ఠానపరా ఇత్యర్థః; సర్వే హరిం యాన్తి, ఏకాయనస్య మోక్షైకలక్షణత్వాత్ తన్నిష్ఠాస్సర్వేపి హరిం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. నానాపథే - నానామార్గే, అన్యత్ర - వేదాన్తరేతు, అధికృతాః కేచన ప్రతిబుద్ధాః, ననర్వే; త్రైవిద్యాస్తు, స్వర్గాపవర్గాదిరూపనానాపురుషార్థతదుపాయాది ప్రతిపాదకతయా తత్ర త్రివర్గమాత్ర

ఏవ సర్వే లగ్నాభవన్తి; కేచిదేవ సుకృతపరిపాలనేన మహతా అపవర్గతమపాయతాజ్ఞాత్వా హరిం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః ॥ ౧౬ ॥

అ ॥ ఏకాయనానాం త్రైవిద్యానామపి స్వధర్మాత్ స్ఖలనే పారమైకాన్త్యహానిస్స్యాదిత్యాహ —

ఏకాయనావ్రజన్తోఽపి త్రైవిద్యావా స్వవర్త్మనా ।
స్ఖలన్తో దృష్టివైషమ్యాచ్చ్యవన్త్యైకాన్త్యతో హరేః ॥

ఏకాయనా ఇతి ॥ స్వవర్త్మనా - స్వమార్గేణ, వ్రజన్తోఽపి దృష్టివైషమ్యాత్ - విపరీతజ్ఞానేన, స్ఖలన్తః, హరేః పారమైకాన్త్యతశ్చ్యవన్తి; అతః స్వమార్గేణైవ గన్తవ్యమిత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥

యాయాచ్ఛుద్ధేన మార్గేణ మిశ్రేష్వన్యతమేన వా ।
పరం భగవదైకాన్త్యం పూర్వైరాచరితేన వా ॥ ౧౮ ॥

యాయాదితి ॥ శుద్ధేన మార్గేణ పరం భగవదైకాన్త్యం యాయాత్; మిశ్రేషు - వ్యామిశ్రమార్గేషు, పూర్వైరాచరితేన అన్యతమేన వా భగవదైకాన్త్యం యాయాత్; వ్యామిశ్రేషు బహుషు మార్గేషు, పూర్వపరిగృహీతేన యేనకేనచిద్భగవదారాధనతయా ధర్మాననుతిష్ఠతః పారమైకాన్త్యమభఙ్గురమిత్యర్థః. పూర్వైరాచరితేనేత్యనేన స్వసూత్రప్రక్రియాముత్సృజ్య సూత్రాన్తరప్రక్రియాపరిగ్రహః ప్రత్యవాయకర ఇతి గమ్యతే ॥ ౧౮ ॥

అ ॥ వ్యామిశ్రాణాం శుద్ధేఽప్యధికారోఽస్తి, శుద్ధానాం న వ్యామిశ్రే, ఇత్యాహ —

యథైవాశ్రమిణః పూర్వే వ్రజన్త్యుత్తమమాశ్రమమ్ । తథైవశుద్ధాం త్రైవిద్యా మిశ్రం నైకాయనాః పునః ॥ ౧౯ ॥

యథైవేతి ॥ పూర్వే ఆశ్రమిణః - బ్రహ్మచార్యాదయః, ఉత్తమమాశ్రమమ్ - గృహాశ్రమాదికమ్, యథా వ్రజన్తి; నోత్తరే పూర్వ

మాశ్రమమ్, తత్రైవ త్రైవిద్యాః - వ్యామిశ్రాః, శుద్ధాం వ్రజన్తి, ఏకాయనాః పునః - శుద్ధాస్తు, మిశ్రం నవ్రజన్తి ॥ ౧౯ ॥

ఐచ్ఛంచనియతంచేతి నిత్యంనైమిత్తికంతథా । కా
మ్యంచ వివిధం సర్వం శుద్ధాశుద్ధోభయాత్మకమ్ ॥

ఐచ్ఛమితి ॥ ఐచ్ఛమ్ - అకరణే ప్రత్యవాయరహితం దీపారోపణమాలికాకరణాది, నియతమ్ - వర్ణాశ్రమనియతం సన్ధ్యోపాసన పఞ్చమహాయజ్ఞాది, నిత్యమ్ - ఏకాదశ్యుపవాసాదికమ్, యద్యపి నియతమపి నిత్యాన్తర్గతమిత్యేవ, తథాపి పృథగ్విభాగః ప్రమాణ ప్రమేయేత్యాదావివ అవశ్యజ్ఞాతవ్యత్వాయ కృతఇతిజ్ఞేయమ్. నైమిత్తికమ్ - నిమిత్తేసతి కర్తవ్యముపరాగాది స్నానాదికమ్, వివిధమ్ - బహువిధమ్, కామ్యమ్ - కామనోపాధినా కర్తవ్యమ్ చిత్రకార్యాదికమ్, సర్వమపి శుద్ధాశుద్ధోభయాత్మకమ్ - శుద్ధాత్మకమశుద్ధాత్మకముభయాత్మకంచ భవతి; ఉభయాత్మకమిత్యనేన వ్యామిశ్రాత్మకం వివక్షితమ్; ఐచ్ఛాదిషు కర్మసు కానిచిచ్ఛుద్ధాని, కానిచిదశుద్ధాని, కానిచిద్వ్యామిశ్రాణీత్యర్థః. ఏతేషు శుద్ధేష్వేవ ఏకాయనానామధికారః, త్రైవిద్యానాం ముముక్షూణాం వర్ణాశ్రమాధికారః, అముముక్షూణాంతు తేషాం అశుద్ధేష్వప్యధికారఇతిభావః. యద్వా, నియతమిత్యేతస్య వివరణం నిత్యం నైమిత్తికం తథేతి. ఐచ్ఛమిత్యేతద్వివరణం కామ్యంచ వివిధం సర్వమితి. అన్యత్తుల్యమ్ ॥ ౨౦ ॥

అ ॥ న కేవలం దేవతాన్తరవిషయత్వేన కర్మణామశుద్ధత్వం అతద్విషయాణామపిఫలకామనయా అనుష్ఠానేత్వశుద్ధత్వమిత్యాహ —

స్వతస్సఙ్కల్పతశ్చాపి కర్మణాం భిద్యతేగతిః । ఫలా
నామిహ సర్వేషాం ప్రదాతాస్వయమచ్యుతః ॥ ౨౧ ॥

స్వత ఇతి ॥ స్వతః - స్వరూపేణ, సఙ్కల్పతశ్చాపి - స్వరూపభేదాభావేఽపి సఙ్కల్పేనచ, కర్మణాం గతిర్భిద్యతే. ఇహ - కర్మణి, సర్వేషాం ఫలానాం ప్రదాతా అచ్యుతః - నారాయణ ఏవ, దేవతాన్తరారాధనరూపతయా కృతానామపి కర్మణాం ఫలప్రదాతా భగవానేవేత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥

అ ॥ సఙ్కల్పభేదమాత్రేణ కర్మగతిభేదం దర్శయతి —

యథా కామ్యఫలా యజ్ఞాస్సృష్టా భగవతా స్వయమ్ ।
తథా త ఏవ విదుషాం నిర్వాణాయ నిరాశిషామ్ ॥ ౨౨ ॥

యథేతి ॥ కామ్యన్త ఇతి కామాః స్వర్గాదయః, తత్ఫలకాః యజ్ఞాః, భగవతా, యథా సృష్టాః - యాదృక్ప్రకారాస్సృష్టాః, తథైవ - తాదృక్ప్రకారాః, త ఏవ యజ్ఞాః, నిరాశిషామ్ - విదుషామ్, నిర్వాణాయ భవన్తి; అతః కామనయా యజ్ఞాద్యనుష్ఠానస్యాశుద్ధత్వాన్ముముక్షుభిః కామనయా తదనుష్ఠానం న కర్తవ్యమితి ఫలితార్థః ॥

అ ॥ భగవదారాధనబుద్ధ్యా అననుష్ఠితాన్యపి కామనోపాధిమన్తరేణానుష్ఠితాని కర్మాణి శనైః కాలాన్తరే జ్ఞానసాధనాని భవన్తీత్యాహ —

అబుధ్వా పరమాత్మానం హరిమన్యాశ్చ దేవతాః । యే
యజన్తి నిరస్తాశాస్తేషాం జ్ఞానాయ తచ్ఛనైః ॥ ౨౩ ॥

అబుధ్వేతి ॥ హరిం పరమాత్మానం అబుధ్వా - తత్తద్దేవతాన్తర్యామితయా భగవన్తమారాధ్యమబుధ్వేత్యర్థః. అన్యా దేవతాశ్చ, యే నిరస్తాశాః - నిష్కామాః, యజన్తి - భగవత్కర్మకప్రాయ దేవతాన్తరారాధనబుద్ధ్యైవ యజన్తి. తద్యజనం తేషాం శనైః జ్ఞానాయ భవతి - విలమ్బేన కాలాన్తరే జ్ఞానసాధనమిత్యర్థః. వస్తుతస్తత్రాపి భగవత ఏవారాధ్యత్వాత్ స ఏవ భగవాన్ స్వాభావికసమ్బన్ధేన కృపయా శనైర్జ్ఞానం దదాతీతి భావః ॥ ౨౩ ॥

అ ॥ తత్తత్కర్మారాధ్యస్తత్తద్దేవతాన్తర్యామీతి జ్ఞానేఽపి పారమైకాన్త్యాభావేతు నమోక్షప్రాప్తిరిత్యాహ —

బుద్ధ్వాపిపరమాత్మానంపారమైకాన్త్యవర్జితాః । ఇ
ష్ట్వాపివివిధైర్యజ్ఞైఃస్థానంయాన్తినశాశ్వతమ్॥౨౪॥

బుద్ధ్వేతి ॥ పరమాత్మానమ్ - అన్తర్యామిణమ్, తదారాధ్యం బుద్ధ్వాపి, యే పారమైకాన్త్యవర్జితాభవన్తి; తే వివిధైర్యజ్ఞైరిష్ట్వాపి శాశ్వతం స్థానం నయాన్తి, బహువిధయజ్ఞానుష్ఠానేపి పారమైకాన్త్యరహితానాం పరమపదప్రాప్తిర్నాస్తీత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥

అ ॥ పారమైకాన్త్యే దృఢవ్రతస్సన్నేవ యథాధికారం శుద్ధాన్ వ్యామిశ్రాన్వా ధర్మాననుతిష్ఠేదిత్యాహ —

వ్యామిశ్రాంశ్చైవ శుద్ధాంశ్చ తత్తత్కాలవిభాగవిత్ ।
యథాన్యాయం ప్రయుఞ్జీత ధర్మానైకాన్త్యనిష్ఠితః ॥ ౨౫ ॥

వ్యామిశ్రానితి ॥ తత్తత్కాలవిభాగవిత్ - అభిగమనాదికాలవిభాగజ్ఞః, (విభాగవదితిపాఠే) విభాగయుక్తం యథాభవతి తథేతి క్రియావిశేషణమ్, యథాన్యాయమ్ - యథాధికారమ్ ॥ ౨౫ ॥

అ ॥ నకేవలం దేవతాన్తరపరత్వమేవ పారమైకాన్త్యహానికరమ్, అపితు ప్రయోజనాన్తరపరత్వమపీత్యభిప్రాయవానాహ —

బుద్ధ్వాపి పరమాత్మానమశుద్ధం కర్మ కామినామ్ ।
శుద్ధంసర్వమకామానామేతద్ధిపరమంమతమ్ ॥౨౬॥

బుద్ధ్వేతి ॥ పరమాత్మానం బుద్ధ్వాపి - తత్తత్కర్మారాధ్యం తత్తద్దేవతాన్తర్యామిణం జ్ఞాత్వా విద్యమానానామపి, కామినామ్ - ప్రయోజనాన్తరార్థినామ్, కర్మ అశుద్ధమ్, పరమాత్మానం బుద్ధ్వా, అకామానామ్ - అనన్యప్రయోజనానామ్, సర్వమపి కర్మ శుద్ధమ్. ఏతత్పరమంమతమ్ - పరమరహస్యమిత్యర్థః ॥ ౨౬ ॥

అ ॥ భగవత్కృపావిధురాణాం ప్రయోజనాన్తరోపాయాన్తర దేవతాన్తర వ్యాకులిత చిత్తత్వాత్తైః స్వయం పురుషార్థరూపం భగవద్దాస్యం జ్ఞాతుం ప్రాప్తుం చాశక్యమిత్యాహ —

నానా ఫలక్రియాయోగదైవత వ్యాకులాత్మభిః । దు
ర్జ్ఞానం దురవాపఞ్చ దాస్యం విష్ణోః పరంపదమ్ ॥ ౭౭ ॥

నానాఫలేతి ॥ నానాఫలైః - బహువిధైః ప్రయోజనాన్తరైః, నానాక్రియాయోగైః - అనేకవిధైః క్రియాత్మకోపాయాన్తరైః, నానాదైవతైః - అనేకదేవతాన్తరైశ్చ, వ్యాకులాత్మభిః - వ్యాకులితచిత్తైః, పరంపదమ్ - మోక్షరూపమ్, స్వయం పురుషార్థమిత్యర్థః. విష్ణోర్దాస్యమ్, దుర్జ్ఞానం దురవాపం చ - జ్ఞాతుం ప్రాప్తుం చ అశక్యమిత్యర్థః ॥ ౭౭ ॥

అ ॥ భగవత్ప్రసాదాత్తేషాం చిజ్ఞానాదికం సిద్ధ్యతీత్యాహ —

యత్తు విశ్వపతేర్విష్ణోర్నిత్యం దాసత్వమాత్మనః । త
జ్జ్ఞానం తత్క్రియా వా తత్ప్రసాదాదేవ సిద్ధ్యతి ॥ ౭౮ ॥

యత్త్వితి ॥ విశ్వపతేః - సర్వలోకనాయకస్య, విష్ణోః ప్రతిసమ్బన్ధినః, ఆత్మనః - అధికరణస్య స్వస్య, యత్తు నిత్యం దాసత్వమ్, తజ్జ్ఞానమ్, తస్య - దాసత్వస్య, జ్ఞానమ్, తత్క్రియా - తదనుగుణకైఙ్కర్యం వాపి, తత్ప్రసాదాత్ - విష్ణోః ప్రసాదాదేవ, సిద్ధ్యతి; విశ్వపతేరిత్యనేన "పతిం విశ్వస్య" ఇత్యేతత్ప్రమాణం స్మర్యతే. ఆత్మనో దాసత్వమిత్యనేన "ఆత్మేశ్వరమ్" ఇత్యయమర్థః స్మారితః ॥ ౭౮ ॥

అ ॥ నను తత్ప్రసాదాదేవేత్యుక్తం ప్రసదనోపాయశ్చ క ఇత్యపేక్షాయామాహ —

ప్రసాదనానామీశస్య శ్రేయసీ శరణాగతిః । తత్ప్ర
థా నాహి సిద్ధ్యన్తి తథాన్యాస్సకలాః క్రియాః ॥ ౭౯ ॥

ప్రసాదనానామితి ॥ ఈశస్య ప్రసాదనానామ్ - ప్రసదనోపాయానాం మధ్యే, శరణాగతిః, శ్రేయసీ - పరమప్రసాదనోపాయ ఇత్యర్థః. తథాన్యాః సకలాఃక్రియాః తత్ప్రధానాహిసిధ్యన్తి - ఉపాయాన్తరాణ్యపిహి అఙ్గభావేన ప్రపత్త్యనుష్ఠానాదేవ సిధ్యన్తి, అతః శ్రేయసీ శరణాగతిరితిభావః ॥ ౨౯ ॥

అ ॥ ఆత్మనిక్షేపాపరపర్యాయా శరణాగతిః భరసమర్పణేన ఫలసమర్పణేనచావినాభూతేత్యాహ —

యేనాయమాత్మనిక్షేపఃక్రియతే పరమాత్మని । తేనై
వహి భరన్యాసస్తథా ఫలసమర్పణమ్ ॥ ౩౦ ॥

యేనేతి ॥ యేన - యేనమన్త్రేణ, పరమాత్మని ఆత్మనిక్షేపః క్రియతే; తేన - తేనమన్త్రేణైవ, భరన్యాసఃకార్యః, తత్ఫలసమర్పణంచ కర్తవ్యమితి శేషః ॥ ౩౦ ॥

అ ॥ భగవన్న్యస్తభరస్య కులమపి కృతార్థమిత్యాహ —

యశ్శరణ్యమశేషాణాం ప్రాప్నోతిశరణంహరిమ్ ।
సముక్తస్సర్వపాపేభ్యస్స్వకులంచ సముద్ధరేత్ ॥

య ఇతి ॥ అశేషాణాం శరణ్యమిత్యనేన ప్రపత్తేః సర్వాధికారికత్వముక్తమ్, సర్వపాపేభ్య ఇత్యనేన "సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి" ఇతి భగవద్వచనం స్మారితమ్ ॥ ౩౧ ॥

అ ॥ "సత్కర్మనిరతాశ్శుద్ధాస్సాఙ్ఖ్యయోగవ్యవస్థితాః । నార్హన్తి శరణస్థస్య కలాంకోటితమీమపి ॥" ఇత్యభిప్రాయేణాహ—

నతథావివిధైర్యజ్ఞైర్నతపోభిర్నచాధ్వరైః । యథైవ
గురుతాంయాన్తి నరానారాయణాశ్రయాత్ ॥౩౨॥

నతథేతి ॥ యజ్ఞాః - పఞ్చమహాయజ్ఞాః, అధ్వరాః - జ్యోతిష్టోమాదయః, గురుతామ్ - ఉత్కర్షమ్ ॥ ౩౨ ॥

యథైవభగవాన్విష్ణుర్దేవానాంపరమోగురుః । తథై
వచ మనుష్యాణాం వైష్ణవఃపరమోగురుః ॥ ౩౩ ॥

యథైవేతి ॥ పరమః - పరోమాస్మాదితి పరమః, వైష్ణవః - పర
మైకాన్తీ, సామాన్యపరత్వేపి ప్రపన్నవిషయె(తు)గురుత్వం కింపున
ర్న్యాయసిద్ధమితిభావః ॥ ౩౩ ॥

నవరీక్ష్యవయోవన్ద్యానారాయణపరాయణాః । అపి
స్యుర్హీనజన్మానో మాన్యానిఘ్నేనచేతసా ॥ ౩౪ ॥

నపరీక్ష్యేతి ॥ వయః పరీక్ష్య వన్ద్యా నస్యుః - నవవయస్కోపి వ
న్ద్యాపవేత్యర్థః. హీనజన్మానోపిస్యుః - అపకృష్టజాతిజాతాఅపి భ
వన్తు; నిఘ్నేన - ఆయత్తేన, చెతసా మాన్యాః, ఉత్కృష్టజన్మప్ర
యుక్తమహఙ్కారం విహాయ ప్రతిపత్తిం కుర్యాదిత్యర్థః ॥ ౩౪ ॥

సమర్పితాత్మనశ్శ్రీశేసత్వయుక్తేనచేతసా । నాపా
యోఽభిభవేత్సన్తం సద్యఃప్రశమయేదపి ॥ ౩౫ ॥

సమర్పితేతి ॥ సత్త్వయుక్తేన చేతసా, శ్రీశే, సమర్పితాత్మనః -
న్యస్తాత్మభరాన్, అపాయోనాభిభవేత్ - సత్వప్రాచుర్యేణ ప్రప
న్నతయా ఉత్తమాధికారిత్వాన్నాపాయేషు ప్రవర్తన్తఇత్యర్థః. స
న్తమ్ - దైవాత్ప్రాప్తమపాయమ్, సద్యఃప్రశమయేత్ ప్రవృత్తిరి
తిశేషః. ప్రామాదికంతు ప్రాప్తం ప్రవృత్తిమాహాత్మ్యాదేవ అశ్లి
ష్టం భవతీత్యర్థః. యద్వా, సన్తమిత్యనేన కాదాచిత్కబుద్ధిపూర్వా
పరాధఉచ్యతే; సద్యఇతి పదంచావిలమ్బపరం అచిరాదేవ య
థోచితప్రాయశ్చిత్తాన్వయః సద్యఃప్రాప్తమపాయం నాశయతీ
త్యర్థః. అస్మిన్వ్యాఖ్యానే ప్రశమయేదితిపదం సరసమ్, పూర్వ
వ్యాఖ్యానేతు సద్యఇతిపదం ప్రశమయేదిత్యస్యకర్తా, ఉత్తరశ్లోక
స్థమాధవో వా ద్రష్టవ్యః. నాపాయోఽభిభవేదిత్యనేన ఉత్తమాధి

కారిణః అపాయేష్వన్యవాయో నాస్తీత్యుక్తమ్, సన్తం సద్యఃప్రశమ
యేదిత్యనేన మధ్యమాధికారిప్రకారఉక్తః, ఉత్తరశ్లోకేనాధమా
ధికారిప్రకారఇతి వివేకః ॥ ౩౫ ॥

ప్రపన్నమపియత్కించిత్ప్రసక్తం పాపకర్మణి । చి
రాత్సంయోజ్యవినయైఃపరిగృహ్ణాతి మాధవః ॥ ౩౬ ॥

ప్రపన్నమితి ॥ పాపకర్మణిప్రసక్తమ్ - ప్రకర్షేణసక్తమ్, అనే
న బుద్ధిపూర్వోత్తరాఘానువృత్తిరుచ్యతే; వినయైః - కాణత్వ ఖఞ్జ
త్వరూపశిక్షాభిః, సంయోజ్య - సమ్యగ్యోజయిత్వా, చిరాత్ప్రతి
గృహ్ణాతి - చిరాత్సంయోజ్యేతి యథాశ్రుతపదవాఽన్వయః, బహు
కాలానువర్త్యాత్మక్లేశైరపాయానపాకృత్య పరిగృహ్ణాతీత్యర్థః ॥

అ ॥ బుద్ధిపూర్వోత్తరాఘే ప్రాప్తేసతి అశక్తస్తత్ప్రాయ
శ్చిత్తత్వేన న్యాసమేవానుతిష్ఠేదిత్యాహ —

పూర్వేషాముత్తరేషాంచ న్యాసో నాశాయ పాప్మనామ్ ।
సర్వేషామపచారాణామయంహి క్షామణంపరమ్ ॥ ౩౭ ॥

పూర్వేషామితి ॥ పూర్వేషామ్ - న్యాసాత్పూర్వమనాదికా
లార్జితానామ్, ప్రారబ్ధవ్యతిరిక్తానాం బుద్ధిపూర్వకాణామబుద్ధి
పూర్వకాణాంచ, ఉత్తరేషామ్ - న్యాసనిష్పత్త్యనన్తరం కృతా
నాం ప్రామాదికానామ్, పాప్మనాంచ నాశాయ న్యాసోభవతి;
అయమేవన్యాసః సర్వేషాముపర్యుపర్యాచరితానాం సమస్తానామ
పచారాణాంచ క్షామణమ్; అశక్తస్య బుద్ధిపూర్వోత్తరాఘమపి త
న్నిమిత్తే కృతోన్యాసో నివర్తయతీత్యర్థః. హిశబ్దేన “శక్తో ప్రతిప
దోక్తంస్యాదశక్తో శరణాగతిః” ఇత్యాదిప్రమాణప్రసిద్ధిర్ద్యోత్యతే.
“సమర్పితాత్మనశ్శిక్షే” ఇత్యాద్యుక్తార్థః ఆచార్యైస్సఙ్గృహీతః -
“ప్రారబ్ధేతరపూర్వపాపమఖిలం ప్రామాదికంచోత్తరం న్యాసే
నక్షపయన్ననభ్యుపగతప్రారబ్ధఖణ్డంచనః । ధీపూర్వోత్తరపాప్మ

నామజననాజ్ఞాతేఽపి తన్నివర్త్యతేః కాటిల్యసతి శిక్షయాపవ్యనఘు
యః క్రోడీకరోతిప్రభుః" ఇతి ॥ ౩౭ ॥

నారీవాపురుషోవాపి ప్రపద్యశరణం హరిమ్ । తత్ర
చైకాన్త్యవృత్త్యైవ గచ్ఛేత్సంవ్యవహార్యతామ్॥౩౮॥

నారీతి ॥ స్త్రీవా పురుషోవా హరిం శరణం ప్రపద్య - ఉపాయత్వేన హరిమాశ్రిత్య, తత్ర - హరౌ, ఐకాన్త్యవృత్త్యైవ, సంవ్యవహార్యతామ్ - సంవ్యవహారయోగ్యతామ్, గచ్ఛేత్. ప్రపత్తిమాత్రేణ సంవ్యవహార్యతా నాస్తి, కేవలస్య తస్య పరలోకమాత్రప్రాయశ్చిత్తత్వాత్, కేవలప్రపత్తేరైహలౌకికప్రాయశ్చిత్తత్వే, నిషిద్ధకారిష్వపి సంవ్యవహార్యతా ప్రసజ్జేన వేదవిప్లవప్రసంగాదిహలౌకికప్రాయశ్చిత్తత్వం ఐకాన్త్యవృత్తిప్రపత్త్యోరేవ; వృత్తిగ్రహణం బ్రాహ్మణాది జాతీనాం తత్తన్నియతధర్మాణాంచోపలక్షణమ్; తేన బ్రాహ్మణానాం ప్రపన్నానాం ప్రకృష్టవృత్తానాం నికృష్టజాతిషు నికృష్టవృత్తేషు ప్రపత్తికరణమాత్రేణ సంవ్యవహార్యతా ప్రసఙ్గో నివారితః; హరిం ప్రపద్య వృత్త్యా సంవ్యవహార్యతాం గచ్ఛేదిత్యనేన ప్రపత్తివృత్త్యోరుభయోరపి సంవ్యవహార్యతా నిమిత్తతా ద్యోతితా. ప్రపత్త్యకరణే ప్రామాదికోత్తరాఘానాం ప్రామాదికబుద్ధిపూర్వకత్వేన వృత్తానాం పాపానాంచ విలయాభావాత్ సంవ్యవహార్యతాప్రసఙ్గో న "సన్తోప్యపనతారఙ్గవిలయాత్యన్తనిర్మలాః । అశుద్ధైరతథాభావాన్నశ్లిష్యేయుఃకథంచన ॥" ఇత్యాదికం వక్ష్యమాణమనుసన్ధేయమ్. ప్రపత్తివృత్త్యోరుభయోస్సత్యోరేవ సంవ్యవహార్యతా ॥

సకృదేవభరన్యాసో వృత్తిర్భవతిశాశ్వతీ । తథాపి
తన్మూలతయా తస్యాస్తాదాత్మ్యమీరితమ్ ॥ ౩౯ ॥

సకృదేవేతి ॥ న్యాసః - ప్రపత్తిః, సకృదేవభవేత్, ఆవృత్తిర్నాస్తీత్యర్థః. వృత్తిస్తు శాశ్వతీ - విహితాచారాద్యాత్మికా వృత్తిస్త్వాప్ర

యాణాదావర్తనీయా; ఏవం అననువృత్తతయా అనువృత్తతయా
చ భిన్నయోః ప్రవృత్తివృత్త్యోరైక్యవ్యపదేశో మూలమూలిభావనిబన్ధ
న ఇత్యాహ — తథాపీతి ॥ తన్మూలతయా - న్యాసమూలతయా,
తస్యాః - వృత్తేః, తాదాత్మ్యమ్ - న్యాసరూపత్వమ్, ఈరితమ్ ॥ ౩౯ ॥

అ॥ ఏవంవృత్తేరవశ్యకర్తవ్యతాముక్త్వా ప్రపన్నస్య కృతకృత్య
త్వాత్కర్తవ్యం నకించిదప్యస్తీతి మతం కుతర్కమూలమిత్యాహ —

శ్రీశేన్యస్తభరాణాంతు కర్తవ్యంనాస్తికించన । య
దప్యస్తి శుద్ధమైచ్ఛంతత్సామాన్యమితి యాక్తికాః ॥

శ్రీశ ఇతి ॥ శ్రీశే న్యస్తభరాణాం కించన కర్తవ్యం నాస్తి - భగవ
న్న్యస్తభరతయా కృతకృత్యత్వాత్కర్తవ్యమేషాం నాస్తీత్యర్థః.
యదప్యస్తి - అస్తిచేత్, తత్ శుద్ధమ్. తత్రాప్యైచ్ఛమేవ, సామా
న్యమ్ - సర్వసాధారణమ్, దేవతాన్తరాన్తర్యామ్యవిషయం అక
రణే ప్రత్యవాయరహితం సర్వవర్ణాశ్రమసాధారణం దీపారోపణ
మాలాకరణాదిరూపమితి పదత్రయార్థః. ఇతి యాక్తికావదన్తి;
నప్రామాణికా ఇత్యర్థః; వ్యామిశ్రాన్వయేఽపి పారమైకాన్త్యభఙ్గా
భావాత్, నిత్యనైమిత్తికానుష్ఠానస్య ఉపాయత్వాభావేన కృత్యతా
భఙ్గాభావాత్, అననుష్ఠానేచ (శేషే) చిత్తకాలుష్యజననేన తదజ
ననార్థమవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్ శౌచాదేరప్యకరణప్రసఙ్గాత్, తద
కరణేచ తన్మూలతయాచ సర్వాసామపి క్రియాణామ్, మాలాకరణా
దావప్యనన్వయప్రసఙ్గాత్, ఇతఃపూర్వం కైశ్చిదపి వైష్ణవమర్యా
దానుప్రవిష్టైరకృతశౌచాచమనైర్భగవదారాధనకరణాద్యదర్శనా
త్, ప్రత్యుతనియతైరేవ నిహీనవర్ణానధికృతత్వేన భగవదారాధనా
ద్యనుష్ఠానదర్శనాచ్చ, నిత్యనైమిత్తికాద్యనుష్ఠానస్య సమ్యఙ్న్యా
యనిర్ణీతార్థప్రమాణమూలత్వాత్కేవలకుయుక్తిమూలం యదప్య
స్తి శుద్ధమైచ్ఛన్తత్సామాన్యమితి మతమనాదరణీయమిత్యర్థః ॥౪౦॥

అ ॥ నిర్భరతానుసన్ధానజనితౌద్ధత్యేన పరిత్యక్తవృత్తీననుశోచతి —

దృప్తాఃప్రపద్యలక్ష్మీశం చపలాముక్తమానినః । ప్రా
ప్యాన్తమపిదేహానాంచ్యవన్త్యుజ్ఝితవృత్తయః॥౮౧॥

దృప్తా ఇతి ॥ చపలాః - విషయాశాతరళాః, లక్ష్మీశం ప్రపద్య, దృప్తాః - భరన్యాసబలేనాకుతోభయాః, ముక్తమానినః - ముక్తానాత్మనో మన్యమానాః, ఉజ్ఝితవృత్తయస్సన్తః దేహానామన్తం ప్రాప్యాపి, చ్యవన్తి - చ్యుతా భవన్తి ॥ ౮౧ ॥

అ ॥ అతో యావద్దేహం యథాధికారం శుద్ధం వ్యామిశ్రం వా భగవదారాధనాత్మకం కర్మావశ్యమనుష్ఠేయమిత్యాహ —

అథైతత్పరమర్షీణాం జ్ఞేయం తత్త్వవిదాంమతమ్ ।
దాస్యంహిశుద్ధంమిశ్రంవాహ్యాముక్తేశ్చోదితంపృథక్ ॥

అథేతి ॥ తత్త్వవిదాం పరమర్షీణామ్, మతం ఏతజ్జ్ఞేయమ్ - అవశ్యం జ్ఞాతవ్యమ్, తత్కిమిత్యత ఆహ దాస్యమిత్యాదినా— శుద్ధం వ్యామిశ్రం వా దాస్యమ్, ఆముక్తేః - మోక్షపర్యన్తమ్, పృథక్ చోదితమ్, ఏకాయనైశ్శుద్ధమ్, త్రైవిద్యైర్వ్యామిశ్రం యథానుభవం శుద్ధంచ భగవద్దాస్యాత్మకం కర్మ, ఆదేహపాతమనువర్తనీయమిత్యర్థః ॥ ౮౨ ॥

సామాన్యాచ విభక్తాచ వృత్తిస్సర్వస్య దేహినః । దు
స్త్యజాంనియతామేవమిమాంప్రత్యవధీయతామ్ ॥౮౩॥

సామాన్యేతి ॥ సర్వస్యాపి దేహినః వృత్తిః, సామాన్యా - సర్వసాధారణీ, విభక్తా - వర్ణాశ్రమాదిప్రతినియతా చ, భవతి. ఏవం భూతాం నియతామ్ - అవశ్యకర్తవ్యామ్, అత ఏవ దుస్త్యజాం ఇమామ్ - వృత్తిమ్ ప్రతి, అవధీయతామ్ - అవధానేనస్థీయతామ్ ॥

అ ॥ వృత్తివైకల్యాభావశ్చ తత్సేవయా భవతీత్యాహ —

యథాయథా నిషేవేత సతో వృద్ధాన్నిరన్తరమ్। తథా
తథా స్య వృత్తిర్నిరపాయాఽభివర్ధతే ॥ ౮౪ ॥

యథేతి ॥ సతః - పరమైకాన్తినః, వృద్ధాన్, నిరన్తరమ్ - అవిచ్ఛేదేన, యథాయథా - యేనయేన ప్రకారేణ, సేవేత; తథాతథా - తేనతేన ప్రకారేణ, అస్య వృత్తిః, నిరపాయా - అపాయరహితా సతీ, అభితో వర్ధతే - స్వస్య స్వాశ్రితానాంచ వర్ధత ఇత్యర్థః ॥ ౮౪ ॥

అ ॥ విరుద్ధవర్జనసహితాం వృత్తిం షాడ్గుణ్యాభేదేన రూపయతి—

వీర్యం స్వకర్మ ధీర్దృష్టిస్తేజోఽజస్రా శ్రీరర్చనమ్ । బ
లం వైరాగ్యమైశ్వర్యం సత్సఙ్గః షడ్గుణా హి సా ॥ ౮౫ ॥

వీర్యమితి ॥ స్వకర్మ - విహితాచారః, వీర్యమ్; దృష్టిః, ధీః - జ్ఞానమ్; అజస్రాః - లక్ష్మ్య, తేజః; అర్చనమ్ - భక్తిః, శక్తిః; వైరాగ్యమ్ - నిన్ద్యవర్జనమ్, బలమ్; సత్సఙ్గః - సతాం సేవా, ఐశ్వర్యమ్; ఏవం సా వృత్తిష్షడ్గుణా హి; అతః వృత్తిమాశ్రితః షాడ్గుణ్యపరిపూర్ణ ఇత్యర్థః ॥ ౮౫ ॥

సేవ్యోఽయం కర్మహస్తాఙ్ఘ్రిర్జ్ఞానదృగ్భజనాననః ।
సత్సేవనశిరా ధర్మో వైరాగ్యౌజాస్సులక్షణః ॥ ౮౬ ॥

సేవ్యేతి ॥ కర్మ - విహితాచార ఏవ, హస్తావఙ్ఘ్రీ పాదౌ చ యస్య స తథోక్తః; జ్ఞానమ్ - దృష్టిరేవ, దృశౌ - నేత్రే, యస్య స తథోక్తః; భజనమ్ - భక్తిరేవ, ఆననమ్ - ముఖమ్, యస్య స తథోక్తః; సత్సేవనమ్ - సతాం సేవైవ, శిరః యస్య సత్సేవనశిరాః; వైరాగ్యమ్ - నిన్ద్యవర్జనమ్, ఓజః యస్య సః వైరాగ్యౌజాః, సులక్షణః - శోభనం లక్షణం లక్ష్మైవ యస్య సః సులక్షణః, శ్లిష్టరూపకమిదమ్, అయం ధర్మః సేవ్యః. అనేన రాజత్వేన రూపణం కృతం వేదితవ్యమ్ ॥ ౮౬ ॥

వదన్తోఽపి గుణాన్విష్ణోః కుర్వన్తోఽపి చ తత్క్రియాః ।
మన్దపుణ్యా న విన్దన్తి పారమైకాన్త్యసంపదమ్ ॥౪౭॥

వదన్త ఇతి ॥ తత్క్రియాః - భగవద్ధర్మాః, సత్యపి భగవద్గుణకీర్తనే, తద్ధర్మానుష్ఠానే చ సతి, పుణ్యమాన్ద్యాన్న పారమైకాన్త్యే తిష్ఠన్తీత్యర్థః ॥ ౪౭ ॥

సమ్భూయ చ కులే శ్లాఘ్యే సర్వాన్వేదానధీత్య చ ।
విధాయ చ మహత్కర్మ విష్ణోర్దాస్యం హి దుర్లభమ్ ॥

సంభూయేతి ॥ విశిష్టకులే జన్మ, సర్వవేదాధ్యయనం దుష్కరధర్మానుష్ఠానం వా, న పారమైకాన్త్యప్రయోజకమిత్యర్థః ॥ ౪౮ ॥

అ ॥ కిం తర్హి, పారమైకాన్త్యనిమిత్తమిత్యత్రాహ —

సతాం నిషేవణం వాపి జననం వా సతాం కులే । వివిక్త
మథవా జ్ఞానం విష్ణోర్దాస్యావలమ్బనమ్ ॥ ౪౯ ॥

సతామితి ॥ సతాం నిషేవణమ్ - పరమైకాన్తినాం సేవా, సతాం కులే జననమ్ - పరమైకాన్తినాం కులే జన్మ, వివిక్తమ్ - సంశయవిపర్యయేభ్యో వ్యావృత్తమ్, జ్ఞానం వా, విష్ణోర్దాస్యావలమ్బనమ్ - దాస్యస్య అవలమ్బనమాధారః కారణమితి యావత్ ॥౪౯॥

అ ॥ "నాస్తి స్త్రీణాం పృథగ్యజ్ఞో న వ్రతం నాప్యుపోషణమ్" ఇత్యాదిభిః స్త్రీణాం పృథగ్ధర్మనిషేధాత్, అస్వతన్త్రతయా ఆచార్యాదినియమనే స్థితత్వాత్, విరుద్ధవర్జనపూర్వకం స్వోచిత యత్కిఞ్చిద్ధర్మానుష్ఠానేనాపి వృత్తిః పూర్ణా భవతీత్యాహ —

అస్వతన్త్రాస్సదా నార్యః స్థిత్వా గుర్వాదిశాసనే । వర్జ
యేయుర్విరుద్ధాని యత్కిఞ్చిద్ధర్మసంశ్రయాః ॥౫౦॥

అస్వతన్త్రా ఇతి ॥ నార్యః - స్త్రియః, గుర్వాదిశాసన ఇత్యత్రాదిశబ్దేన పతిపిత్రాదయో గృహ్యన్తే ॥ ౫౦ ॥

తూష్ణీం ప్రాయాః క్రియాః స్త్రీణాం మన్త్రశ్రావణబోధనే।
వాచనంచ పరేఽన్యేపి ధారణంచార్చనే పునః ॥ ౫౨ ॥

తూష్ణీమితి ॥ స్త్రీణాం క్రియాః - తాపాదిసంస్కారాః, తూష్ణీంప్రాయాః - అమన్త్రకా హోమాదిశూన్యా ఇత్యర్థః. మన్త్రశ్రావణబోధనే - మన్త్రస్య శ్రావణం తదర్థజ్ఞాపనంచ, ఋషయ ఇచ్ఛన్తీతి శేషః. పరే - కేచనఋషయస్తు, వాచనమపీచ్ఛన్తి ; అన్యేతు మన్త్రస్యధారణమపీచ్ఛన్తి; అర్చనే పునః - ఆరాధనే తు, ప్రకారభేదోఽస్తీతి శేషః ॥ ౫౨ ॥

అ ॥ ప్రకారభేదమేవాహ —

భర్తురాసనదానాద్యైస్స్నపనాలంక్రియాదిభిః । య
థాచాప్యుపహారాద్యైః పరిచర్యా హరేస్తథా ॥ ౫౩ ॥

భర్తురితి ॥ భర్తుః - పత్యుః, ఆసనదానాద్యైః - ఆసనదానాదిభిః, స్నాపనాలంక్రియాదిభిశ్చ, యథా పరిచర్యా భవతి; తథైవ ఉపహారాద్యైః, హరేశ్చ పరిచర్యా భవతి. స్త్రీణాం ఇజ్యాతు అమన్త్రకా కేవలోపచారరూపేత్యర్థః ॥ ౫౩ ॥

అ ॥ ఏవం పుంసాం సమన్త్రకాగ్నికర్మపూర్వకాస్తాపాది సంస్కారాః, స్త్రీణాం తూష్ణీంప్రాయా ఇత్యుక్త్వా ఇదానీం సర్వేషామపి సర్వేష్వపి సంస్కారేషు భగవదర్చనమేవ పూర్వం కర్తవ్యం నహోమాదికమితి కేషాంచిత్పక్షమాహ —

యద్వా పరమసంస్కారాన్ ప్రాప్య గురునిదేశతః ।
సర్వత్రహరిరేవార్చ్యో నాగ్నికర్మేతి కేచన ॥ ౫౪ ॥

యద్వేతి ॥ పరమసంస్కారాః - తాపాదయః, సర్వత్ర - సర్వేష్వపిసంస్కారేషు ॥ ౫౪ ॥

పరమైకాన్తినాంనిత్యా యావృత్తిర్విహితాగురౌ ।
తదభావేతుతత్పుత్రగుర్వర్చాద్దేవతేష్వసౌ ॥ ౫౫ ॥

పరమైకాన్తినామితి ॥ పరమైకాన్తినామ్, గురౌ - ఆచార్యే విష యే, యావృత్తిర్విహితా, సా - వృత్తిః, తదభావే - గుర్వభావేతు, తత్పుత్రగుర్వర్వా దైవతేషు విహితా - ఆచార్యే విహితావృత్తి రాచార్యాభావే ఆచార్యపుత్రే ఆచార్యస్యాచార్యే ఆచార్య స్యారాధ్యే భగవద్విగ్రహేవా కర్తవ్యేత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥

సర్వేషాం యాగపవాయం సామాన్యో మునిభిస్స్మృతః । అ
భ్యేత్యయత్ప్రణమ్యాగ్రే దేవాయాత్మనివేదనమ్ ॥ ౨౫ ॥

సర్వేషామితి ॥ అభ్యేత్య - అభిముఖ్యేనాగత్య, భగవతః పురస్తాత్ ప్రణమ్య, దేవాయ - భగవతే, ఆత్మనివేదనమ్ - ఆత్మ సమర్పణమితియత్, అయమేవ సర్వేషాం వర్ణానాం సామాన్యః - సాధారణః, యజనోపాయః ॥ ౨౫ ॥

సర్వేషాముపచారాణామర్ఘ్యం పరముచ్యతే ।
కృతేనైకేన తేనైవ సర్వమేవకృతంభవేత్ ॥ ౨౬ ॥

సర్వేషామితి ॥ సర్వేషామప్యుపచారాణాంమధ్యే, అర్ఘ్యం ప రమమ్ - శ్రేష్ఠమ్, ఉచ్యతే. కృతేన - సమర్పితేన, తేన - అర్ఘ్యే నైకేనైవ, సర్వముప్యుపచారజాతం కృతం భవేత్. దేశకాలకర ణాదివైగుణ్యాదశక్త్యా అజ్ఞానేనవా పూర్ణానుష్ఠానాసమర్థానా మపి ఆరాధనైకదేశభూత కేవలార్ఘ్యదానమాత్రేణాప్యారాధన నిష్పత్తిర్భవతీత్యర్థః ॥ ౨౬ ॥

అర్చ్యోఽర్చాయాం హరిర్నిత్యం తదభావేతు కుత్రచిత్ ।
పుష్పేణార్ఘ్యేణహవిషా స్తుత్యానత్యాపివాపరమ్ ॥ ౨౭ ॥

అర్చ్యఇతి ॥ హరిః అర్చాయామేవ నిత్యమర్చ్యః ; తదభా వే - అర్చాబిమ్బాభావే, కుత్రచిత్ - అగ్నిహృత్సూర్యామ్బుగగ నాదిష్వర్చ్యః ; కేనోపచారేణేత్యతఆహ — పుష్పేణేతి ॥ పరమి తిపదం కేవలార్థకమ్, పుష్పేణేత్యాదినా తృతీయాన్తేన సర్వేణా

ప్యన్వేతి. పుష్పార్ఘ్యహవిస్తుతినత్యాదిష్వేకైకమేవ ఆరాధనమి త్యర్థః. అనేన భగవతః స్వారాధనతోక్తా ॥ ౫౭ ॥

సాలగ్రామశిలాయాంతుపూజనంస్నాపనాదికమ్ ।
సాహిదివ్యాహరేర్మూర్తిర్దర్శనాదేవసిద్ధికృత్ ॥౫౮॥

సాలగ్రామేతి ॥ సాలగ్రామశిలాయాం స్నాపనాదికం పూజనమ్ - స్నానప్రధానమారాధనమిత్యర్థః. అన్యత్సుగమమ్ ॥ ౫౮ ॥

అ ॥ పూర్వాభిగమనాద్యనుష్ఠానాసమర్థం ప్రత్యాహ :—

ప్రాప్త్యాభిగమనం దృష్ట్యోపాదానం నమసాఽర్చనమ్ ।
స్వాధ్యాయః కీర్తనాద్యోగస్స్వార్పణాదపి కేవలమ్ ॥౫౯॥

ప్రాప్త్యేతి ॥ ప్రాప్త్యా - భగవత్సన్నిధిప్రాప్త్యైవాపి కేవలమ్, అభిగమనం కృతం భవతీతి శేషః. దృష్ట్యా - జ్ఞానేనవాపి కేవలమ్, ఉపాదానం కృతంభవతి; ఆరాధనార్థపదార్థసంగ్రహరూపత్వాదుపాదానస్య ఆత్మగుణానామప్యారాధనోపయుక్తత్వాత్తేషుచ జ్ఞానస్య ప్రాధాన్యాదితిభావః. నమసా - నమస్కారేణవాపి కేవలమ్, అర్చనమ్ - ఇజ్యా, కృతాభవతి. కీర్తనాత్ - భగవన్నామకీర్తనాదపివా కేవలమ్, స్వాధ్యాయః కృతోభవతి. స్వార్పణాత్ - ఆత్మసమర్పణాదపి కేవలమ్, యోగః కృతోభవతి. "నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయోనవిద్యతే । స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతె మహతోభయాత్ ॥" ఇత్యాదికం భగవద్ధర్మమాహాత్మ్యమనుసన్ధేయమ్ ॥ ౫౯ ॥

ఏవం విద్వానేకదాపి కుర్వన్ స్యాత్పాఞ్చకాలికః ।
కృతంభవతివా సర్వమిజ్యయైవహి కేవలమ్ ॥ ౬౦ ॥

ఏవమితి ॥ ఏవమ్ - ఉక్తప్రకారేణ, ఏకదా - ఏకస్మిన్దివసే వాఽపి, కుర్వన్, పాఞ్చకాలికః - పాఞ్చకాలికత్వప్రయుక్తాస్పృశ్యత్వాదిరహితోభవతీత్యర్థః. ఇజ్యయైవ కేవలమ్ - కేవలభగవ

దిజ్యయైవ వా, సర్వమభిగమనాదికం కృతంచ భవతి. ఇజ్యాయామేవాభిగమనస్య ప్రథమాఙ్గతయానుప్రవిష్టత్వాత్. భూతశుద్ధ్యాదినా ఆరాధనోపయుక్తశరీరాదిసంపాదనేన ఉపాదానస్యాప్యనుప్రవిష్టత్వాత్; మన్త్రానుసన్ధానరూపేణ స్వాధ్యాయస్యాప్యనుప్రవిష్టత్వాత్; "తమేవభగవన్తం సర్వేశ్వరేశ్వరమాత్మనస్స్వామిత్వేనానుసన్ధాయాత్యర్థప్రియా విరతవిశదతమప్రత్యక్షరూపానుధ్యానేన ధ్యాయన్నాసీత" ఇతి నిత్యోక్తప్రక్రియయా యోగస్యాపి ప్రవిష్టత్వాచ్చేతిభావః. ఏకదాపి కుర్వన్నిత్యస్యైవం వాఽర్థః. తత్ర కాలవిభాగేనాభిగమనాద్యనుష్ఠానాశక్తత్వావస్థాయాం పఞ్చసు కాలేష్వేకస్మిన్నేవ కాలే అభిగమనాదిపఞ్చకం కుర్వన్నపి పాఞ్చకాలికో భవతీతి ॥ ౬౦ ॥

స్వాధ్యాయేనాపి విదుషస్సర్వం యోగేన వా కృతమ్ ।
పూజనేనగురోర్వాపి సతాం వా పరిషేవణాత్ ॥ ౬౧ ॥

స్వాధ్యాయేనేతి ॥ విదుష ఇత్యస్య అయం భావః, సకలేతరప్రతినిధితయా సకలస్వాధ్యాయయోగగురుపూజనసత్సేవానామన్యతరానుష్ఠానేనాపి అభిగమనాదికం సర్వమనుష్ఠితకల్పం భవతీతి ॥

అ ॥ గురుకల్పాశక్తానాం స్థాపనే లఘుకల్పమాహ—

విశుద్ధం వైష్ణవం బిమ్బం గృహీత్వా న్యాసతత్త్వవిత్ । స
లిలే దేవమావాహ్యాభిషిఞ్చేత్ స్థాపనం హి తత్ ॥

విశుద్ధమితి ॥ న్యాసవిత్ - ఆచార్యః, సలిలే, దేవమ్ - నారాయణమ్, ఆవాహ్య, తేన సలిలేన అభిషిఞ్చేదితి యత్, తత్ స్థాపనమిత్యన్వయః. విశుద్ధమిత్యనేన ద్రవ్యశుద్ధిరుచ్యతే. యద్వా, అస్త్రాదినా పఞ్చగవ్యస్థాపనాదినా ఆధేయశుద్ధిరుచ్యతే. న్యాసతత్త్వవిదిత్యనేన బిమ్బే పఞ్చోపనిషదాదిన్యాసః మన్త్రన్యాసశ్చాభిప్రేతః ॥ ౬౨ ॥

అ ॥ సంప్రోక్షణే లఘుకల్పమాహ —

మహాభాగవతో మన్త్రైశ్శుద్ధైర్యదభిషిఞ్చతి । బిమ్బం
సర్వాపచారాణాం ప్రాయశ్చిత్తమిదం పరమ్ ॥ ౬౩ ॥

మహాభాగవత ఇతి ॥ మహాభాగవతః, శుద్ధైః - అవ్యామిశ్రైః, మన్త్రైః బిమ్బమభిషిఞ్చతీతి యత్, సర్వాపచారాణామిదం ప్రాయశ్చిత్తమ్, సర్వేషు సంప్రోక్షణనిమిత్తేష్విదం శ్రేష్ఠం ప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః ॥ ౬౩ ॥

నపరైస్సఙ్కరం కుర్యాత్పాత్రాణాం యజ్ఞకర్మణి ।
కాంస్యానాం భోజనే పాకే మృణ్మయానాం విశేషతః ॥

నపరైరితి ॥ యజ్ఞకర్మణి - భగవదారాధనే, భోజనే పాకే వినియుక్తానాం కాంస్యానాం విశేషతో మృణ్మయానాంచ పాత్రాణామ్, పరైః - అన్యత్ర వినియుక్తైః పాత్రైస్సహ, సఙ్కరం న కుర్యాత్ ॥ ౬౪ ॥

శుద్ధవ్యామిశ్రపాత్రాణాం నకుర్యాచ్చ పరస్పరమ్ ।
వ్యామిశ్రే శుద్ధశేషం స్యాత్తచ్ఛేషం న శుచౌ క్వచిత్ ॥

శుద్ధేతి ॥ శుద్ధక్రియావినియుక్తాని పాత్రాణి శుద్ధపాత్రాణి, వ్యామిశ్రక్రియావినియుక్తపాత్రాణి వ్యామిశ్రపాత్రాణి, తేషాం పరస్పరం సఙ్కరం నకుర్యాత్. వ్యామిశ్రే - వ్యామిశ్రక్రియావినియుక్తపాత్రే, శుద్ధశేషం స్యాత్. ప్రక్షేప్యమితి శేషః. తచ్ఛేషమ్ - వ్యామిశ్రశేషమ్, శుచౌ - శుద్ధక్రియావినియుక్తపాత్రే, క్వచిదపి ప్రక్షేప్యం నస్యాత్. యథా—శుద్ధశేషమ్ - శుద్ధక్రియాశేషభూతం పాత్రమ్, వ్యామిశ్రే - వ్యామిశ్రకర్మణి వినియోక్తవ్యం స్యాత్, తచ్ఛేషమ్ - వ్యామిశ్రక్రియాశేషభూతం పాత్రమ్, శుచౌ - శుద్ధధర్మే, క్వచిదపి, నవినియోక్తవ్యం స్యాదిత్యర్థః ॥ ౬౫ ॥

సతాం పాదోదకంపాత్రే కాంస్యే వా మృణ్మయేఽపివా ।
పావనం ధారయేన్నిత్యం ప్రచ్యుతాద్యైరదూషితమ్ ॥

సతామితి ॥ ప్రచ్యుతాదీన్ వక్ష్యతి. తైరదూషితమ్-అస్పృష్టమ్, ప్రచ్యుతాదిపాదోదకామిశ్రితమితివాఽర్థః ॥ ౬౬ ॥

అ ॥ న కేవలం శుద్ధపాత్రాణామేవ తదన్యైస్సఙ్గః పరిహర్తవ్యః, అపితు సతామప్యసద్భిస్సఙ్గః పరిహర్తవ్యఇత్యాహ —

సన్తోఽప్యుపనతారబ్ధ విలయాత్యన్తనిర్మలాః । అశు
ద్ధైరతథాభావాన్నశ్లిష్యేయుఃకథఞ్చన ॥ ౬౭ ॥

సన్తఇతి ॥ ఉపనతస్య - సఞ్చితస్య, ప్రారబ్ధస్యచ, విలయేన అత్యన్తనిర్మలాః, ప్రారబ్ధవిలయోఽప్యత్ర అనభ్యుపగతప్రారబ్ధప్రతియోగికో మన్తవ్యః. అన్యథా దేహేనసహ వర్తమానానాం యావత్ప్రారబ్ధవిలయాయోగాత్; ఉపనతారబ్ధవిలయాత్యన్తనిర్మలాస్సన్తోఽపి, అశుద్ధైర్నశ్లిష్యేయుః. కుతః - అతథాభావాత్. అశుద్ధానామతథాభూతత్వాత్, ఉపనతారబ్ధవిలయాత్యన్తనిర్మలత్వాభావాదిత్యర్థః. కథంచనేత్యనేన నవధా సఙ్గోఽపి పరిహర్తవ్యఇత్యుచ్యతే; తదుక్తమ్ “ నవధాసఙ్గఃప్రోక్తోనకర్తవ్యోఽధమైస్సహ ” ఇతి. ఉపనతశబ్దశ్చ గోబలీవర్దన్యాయాత్ ప్రారబ్ధేతరపూర్వపాపపరః, ప్రామాదికోత్తరాఘపరోవా ॥ ౬౭ ॥

కృత్వామన్త్రాన్వయంతత్రవివాహం పరివర్జయేత్ । వైవా
హికోఽన్వయఃపూర్వో నతుమన్త్రం నివారయేత్ ॥౬౮॥

కృత్వేతి ॥ మన్త్రాన్వయం కృత్వా - ఆచార్యాన్మన్త్రం గృహీత్వేత్యర్థః. తత్ర - ఆచార్యగృహే, వివాహం పరివర్జయేత్-తత్కన్యాప్రతిగ్రహాదికం వర్జయేదిత్యర్థః. పూర్వః - మన్త్రపరిగ్రహాత్పూర్వః, వైవాహికోఽన్వయః - వైవాహికస్సమ్బన్ధస్తు, మన్త్రం ననివారయేత్. మన్త్రసమ్బన్ధానన్తరం వివాహో నకర్త

వ్యః. వివాహానన్తరంతు మన్త్రసమ్బన్ధో ననిషిద్ధఇత్యర్థః ॥ ౭౮ ॥

అ ॥ మతాన్తరమాహ —

న్యాసస్య సర్వయోగ్యస్య శుద్ధస్యాత్యన్తికస్యచ ।
అన్యాదృశస్యచవిధేర్నసమ్బన్ధం పరేవిదుః ॥ ౭౯ ॥

న్యాసస్యేతి ॥ సర్వయోగ్యస్య - సర్వాధికారికస్య, శుద్ధస్య- అవ్యామిశ్రస్య, ఆత్యన్తికస్య - సకలకర్మక్షయకరస్య, న్యాసస్య- ప్రపత్తేశ్చ, అన్యాదృశస్య - అతథావిధస్య, అసర్వయోగ్యస్య వ్యామిశ్రస్య అనాత్యన్తికస్యచేత్యర్థః. విధేః - వైవాహికవిధేశ్చ, పరే - కేచిన్మునయః, సమ్బన్ధమ్ - అనుబన్ధమ్, నవిదుః. వివాహానన్తరమపి మన్త్రపరిగ్రహో నకర్తవ్యఇతి పరేషాం మతమిత్యర్థః. అన్యే పునరస్య శ్లోకస్యైవమర్థం వర్ణయన్తి “ న్యాసవైవాహికవిధ్యోః పరస్పరనిరపేక్షత్వేన ప్రతిబధ్యప్రతిబన్ధక భావరూపోఽప్యనుబన్ధో నాస్తీతి మన్త్రపరిగ్రహానన్తరమపి వివాహో ననిషిద్ధఇతిపరేషాంమతమ్ ” ఇతి. అత్ర యత్ప్రమాణావిరుద్ధం తద్గ్రాహ్యమ్ ॥

ప్రాప్తుంలక్ష్మీపతేర్దాస్యంశాశ్వతం పరమాత్మనః ।
తమేవశరణంప్రేప్సుర్గచ్ఛేదాత్మవిదంగురుమ్ ॥ ౮౦ ॥

ప్రాప్తుమితి ॥ పరమాత్మనః - లక్ష్మీపతేః, శాశ్వతమ్ - నిత్యమ్, దాస్యమ్ - కైఙ్కర్యమ్, ప్రాప్తుమ్ - లబ్ధుమ్, తమేవ - లక్ష్మీపతిమేవ, శరణమ్ ప్రాప్తుమిచ్ఛుః, ఆత్మవిదమ్ - ఆత్మజ్ఞమ్, గురుం గచ్ఛేత్ - అభిగచ్ఛేత్, “ తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్ సమిత్పాణిశ్శ్రోత్రియంబ్రహ్మనిష్ఠమ్ ” ఇతిశ్రుతిరత్రానుసన్ధేయా ॥

సంవత్సరముపాసీత తమేవ సుసమాహితః । వర్ష
వాతాతపాదీనాంసోఢాయుక్తోఽస్యకర్మసు ॥ ౮౧ ॥

సంవత్సరమితి ॥ సంవత్సరమిత్యత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా, అస్య - గురోః, కర్మసు - కైఙ్కర్యేషు, యుక్తః - నిరతః ॥ ౮౧॥

అ ॥ "తస్మై సవిద్వానుపసన్నాయ సమ్యక్ప్రశాన్తచిత్తాయ శమాన్వితాయ । యేనాక్షరం పురుషం వేదసత్యం ప్రోవాచతాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామ్" ఇతి శ్రుత్యర్థమాహ —

గురురప్యపరం స్థైర్యం శౌచమాస్తిక్యమార్జవమ్ । జ్ఞాత్వా
న్యాంశ్చ గుణాన్ సమ్యక్సంస్కారైర్యోజయేత్తదా ॥ ౭౨ ॥

గురురితి ॥ స్థైర్యమ్ - ఆపత్స్వవికలచిత్తత్వమ్, శౌచమ్ - బాహ్యాన్తరశుద్ధిః, ఆస్తిక్యమ్ - వేదోక్తేష్వర్థేషు దృఢప్రత్యయశాలిత్వమ్, ఆర్జవమ్ - వాఙ్మనఃకాయానామైకరూప్యమ్, అన్యాన్ గుణాన్ - అమానిత్వమదంభిత్వమిత్యాదినా నిరుక్తాన్ గుణాంశ్చ, సమ్యగ్జ్ఞాత్వా, తతస్సంస్కారైః - తాపాదిభిః, యోజయేత్ ॥

అ ॥ ఏవముపసన్నం సంస్కరిష్యన్ తాపాదిసంస్కారైర్యోజయేదిత్యుక్త్వా అవశ్యానుగ్రాహ్యం కిఞ్చిదుపసత్తిం కర్తుమజానన్తమపి ఆచార్యస్స్వయమేవ పరిగృహ్య భగవన్తం శరణం ప్రాపయేదిత్యాహ —

అథకిఞ్చిదనుగ్రాహ్యమబుద్ధంస్స్వయమేవవా । పరి
గృహ్యాపరం ప్రాజ్ఞః ప్రాపయేచ్ఛరణం హరిమ్ ॥ ౭౩ ॥

అథేతి ॥ అబుద్ధమ్ - అజ్ఞమ్, ఉపసత్తిం కర్తుమప్యజానన్తమిత్యర్థః, పరమ్ - అత్యర్థమ్. పరిగృహ్య - కృపయా దృఢతరం పరిగృహ్యేత్యర్థః ॥ ౭౩ ॥

క్రమాచ్చబుధ్యమానంతంబోధనీయానిబోధయేత్ ।
కారయన్ కరణీయాని ప్రాపయేత్పరమాం స్థితిమ్ ॥

క్రమాచ్చేతి ॥ క్రమాత్ - కాలక్రమేణ, బుధ్యమానమ్ - జానన్తమ్, తమ్ - పూర్వోక్తం శిష్యమ్, బోధనీయాని - జ్ఞాపనీయాని, బోధయన్ - కరణీయాని - కర్తవ్యాని, కారయన్, పరమామ్ -

ఉత్కృష్టామ్, స్థితిమ్ - అవస్థామ్, ప్రాపయేత్; పరిగ్రహదశాయామబుద్ధమపి శిష్యం పరిగృహ్య భగవన్తం శరణం ప్రాపయ్య, అనన్తరం క్రమేణ శిష్యబుద్ధ్యన్వేషానుసారేణ అర్థపఞ్చకవిషయకం జ్ఞానముత్పాద్య వృత్తిముపదిశ్య అవికలతదనుష్ఠాపనేన తత్పరమైకాన్తినామగ్రేసరం కుర్యాదితి నిర్గళితార్థః ॥ ౨౪ ॥

అ ॥ అవశ్యానుగ్రాహ్యత్వేఽపి భగవద్భక్త్యుపయుక్త యథార్థజ్ఞానార్హత్వాత్సాత్త్వికమేవ పరిగృహ్ణీయాదిత్యాశయేనాహ—

అజిహ్మా సాత్త్వికీ బుద్ధిర్యేషాం శాస్త్రావగాహినీ ।
తేషాం నారాయణే భక్తిర్భవత్యవ్యభిచారిణీ॥ ౨౫॥

అజిహ్మేతి ॥ అజిహ్మా - అవక్రా, యథార్థేత్యర్థః. సాత్త్వికీ - సత్త్వగుణజన్యా, శాస్త్రావగాహినీ - శాస్త్రార్థగ్రాహిణీ, అవ్యభిచారిణీ - దేవతాన్తరాద్యవిషయా, బుద్ధిసత్త్వమూలతయా శాస్త్రావగాహనేన నారాయణమవగమ్య తత్రైవావ్యభిచారిణీం భక్తిం కరోతీత్యర్థః. నారాయణ ఇత్యనేన గతిసామాన్యన్యాయేన సదాత్మాదిశబ్దానాం నారాయణే పర్యవసానం సూచ్యతే ॥ ౨౫॥

యేషాం శాస్త్రేషు గాధాపి రాజసీ కుటిలా మతిః । తే
షాం న జాయతే భక్తిర్హరౌ జాతాపి చ స్ఖలేత్ ॥ ౨౬ ॥

యేషామితి ॥ యేషాం మతిః శాస్త్రేషు గాధా - శాస్త్రార్థవిషయిణ్యపి, రాజసీ - రజోమూలా, అతఏవ కుటిలా - అన్యథాబుద్ధిరూపా, తేషాం హరౌ భక్తిర్న జాయతే; జాతాపి - ఉత్పన్నాపి, స్ఖలేదేవ, చస్త్వేవకారార్థకః, రజోమూలాయా బుద్ధేరయథాశాస్త్రార్థావగాహిత్వాదవ్యభిచరితభగవద్భక్తిజనకత్వం నాస్తీత్యర్థః ॥ ౨౬ ॥

తమసాభిప్లుతా యేషాం శాస్త్రేషు క్రమతే న ధీః । తేన
స్వాత్మానమీశం వా బుధ్యన్తే దేహబుద్ధయః ॥ ౨౭ ॥

తమసేతి ॥ తమసాఽభిప్లుతా యేషాం ధీశ్శాస్త్రేషు నక్రమతే-నచరతి, తే స్వాత్మానమ్, ఈశమ్ - పరమాత్మానంవా, నబుధ్యన్తే. కుతః! దేహబుద్ధయః; దేహమాత్రపర్యవసితజ్ఞానత్వాత్తదతిరిక్తం స్వాత్మానం తదీశితారం భగవన్తంచ, నజానన్తీత్యర్థః ॥ ౭౭ ॥

అ ॥ ఏవం సత్త్వస్య యథార్థశాస్త్రార్థవిషయకజ్ఞానజనకత్వమ్, రజసః శాస్త్రార్థవిషయకాన్యథాజ్ఞానజనకత్వమ్, విపరీతజ్ఞానస్య శాస్త్రస్పర్శితయా తమసః శాస్త్రసంస్పర్శి తద్విపరీతజ్ఞానజనకత్వంచోక్తమ్; సాత్త్వికఏవ శిష్యతయా పరిగ్రాహ్యః నేతరావితిజ్ఞాపనాయ, అనన్తరం లోభాదినా స్ఖాలిత్యే, శాసితృత్వాభావే ఆచార్యస్య, తచ్ఛాసనోల్లఙ్ఘనే శిష్యస్యచ, ప్రత్యవాయమాహ —

లోభాద్వా యదివా మోహాచ్ఛిష్యం శాస్తినయోగురుః ।
తస్మాత్సంశృణుతే యశ్చ ప్రచ్యుతౌ తావుభావపి ॥ ౭౮ ॥

లోభాదితి ॥ యోగురుః శిష్యం నశాస్తి; యశ్శిష్యః తస్మాత్ శాసితురాచార్యాత్, నశృణోతి; తావుభౌ - ఆచార్యశిష్యౌ, ప్రచ్యుతౌ ॥ ౭౮ ॥

అ ॥ అపరీక్ష్య మన్త్రప్రదానాదికం నకర్తవ్యమిత్యాహ —

అపరీక్ష్యచిరంక్షేత్రంయఃపరంజ్ఞానమావపేత్ । ప్ర
మాద్యతస్సుగోప్తవ్యేపరమార్థోఽస్యహీయతే॥ ౭౯॥

అపరీక్ష్యేతి ॥ క్షేత్రమ్ - శిష్యరూపం జ్ఞానబీజావాపస్థలమ్, చిరమ్ - బహుకాలమ్, అపరీక్ష్య, పరమ్ - తత్త్వహిత పురుషార్థవిషయతయా ఉత్కృష్టమ్, జ్ఞానం ఆవపేత్ - జ్ఞానరూపబీజావాపం యఃకుర్యాదిత్యర్థః. సుగోప్తవ్యే - అత్యన్తగోపనీయే, మోక్షోపాయభూతజ్ఞానే, ప్రమాద్యతః - ప్రమాదవతః, పరమరహస్యమనధికారిభ్యఉపదిశతఇత్యర్థః; అస్య - ఉపదేష్టురాచార్యస్య, పరమార్థః హీయతే - పరమప్రయోజనాత్ప్రచ్యుతో భవతి ॥ ౭౯ ॥

అ ॥ ప్రపన్నస్యాప్యపాయాన్వయే అత్రత్యకైఙ్కర్యాఖ్య పురుషార్థే అనధికారో భవతీత్యాహ —

న్యాసేఽపి దేహినోఽపాయైః ప్రచ్యుతిర్జాయతే ఫలాత్ ।
వారయత్యప్రశమనాత్సా హి సద్వ్యవహార్యతామ్ ॥౮౦॥

న్యాస ఇతి ॥ దేహినః న్యాసే కృతే సత్యపి, అపాయైః - ప్రాకృతసంసర్గాదిభిః, ఫలాత్ - అత్రత్య భగవత్కైఙ్కర్యాత్, ప్రచ్యుతిర్జాయతే, సా - ప్రచ్యుతిః, అప్రశమనాత్ - ప్రాయశ్చిత్తాదినా ప్రశమనపర్యన్తమ్, సద్వ్యవహార్యతామ్ - సద్భిస్సంవ్యవహార్యతామ్, వారయతి. ప్రపన్నోఽప్యపాయాన్వితః భగవత్కైఙ్కర్యేష్వనధికారీభూత్వా శిష్టబహిష్కార్యో భవతీత్యర్థః ॥

అ ॥ ప్రాకృతసంస్పర్శాదికం పరిత్యాజ్యమితి వక్ష్యన్, ప్రాకృతానాం లక్షణమాహ —

యజ్జ్ఞానపూర్వం న్యసనం మన్త్రేణ గురుణా హరౌ ।
స ఏవ సర్వసంస్కారః ప్రాక్తస్మాత్ప్రాకృతో నరః ॥

యజ్జ్ఞానేతి ॥ గురుణా - ఆచార్యేణ, జ్ఞానపూర్వమ్, మన్త్రేణ - శరణాగతిమన్త్రేణ, హరౌ - భగవతి, న్యసనమ్ - శిష్యస్వరూపఫలభరసమర్పణమితి యత్; స ఏవ సర్వసంస్కారః - సర్వేషాం సంస్కారః, సర్వవిధోపి సంస్కార ఇతి వా, తస్మాత్ - సంస్కారాత్, ప్రాక్, నరః - ప్రాకృత ఇత్యుచ్యతే ॥ ౮౧ ॥

ప్రాకృతాద్యైః పరివృతో నివసేన్నాసహాయవాన్ । వసం
శ్చాభ్యన్తరాన్ ప్రాజ్ఞస్సంసర్గాన్ పరివర్జయేత్ ॥ ౮౨ ॥

ప్రాకృతేతి ॥ అసహాయవాన్ - సహాయరహితః, ప్రాకృతాద్యైః, ఆదిశబ్దేన ప్రచ్యుతపరిగ్రహః, పరివృతః - సంవీతః, న నివసేత్ సర్వదేశకాలవిపర్యయేణ పరివృతో వసన్నపి, ప్రాజ్ఞః-

బుద్ధిమాన్, అభ్యన్తరాన్ సంసర్గాన్ - ఏకశయ్యాసనాదికాన్, పరివర్జయేత్ ॥ ౮౨ ॥

శ్రద్ధాపూతమవైద్యస్యాప్యన్నాద్యంతు కదాచన ।
ఇజ్యాస్వనియుఞ్జీతస్వాస్థ్యేచసతి కిఞ్చన ॥ ౮౩ ॥

శ్రద్ధేతి ॥ అవైదస్య - ప్రాకృతస్య, శ్రద్ధాపూతమప్యన్నాద్యమ్, కిఞ్చన - కిఞ్చిదపి అల్పమపి, స్వాస్థ్యేసతి - అనాపది, కదాచన - కదాచిదపి, ఇజ్యాసు నవినియుఞ్జీత; అన్నాద్యమిత్యత్ర అపక్వమేవ వివక్షితమ్, "పానీయం పక్వమన్నంచ విశేషేణవివర్జయేత్" ఇతి పక్వాన్నస్య ఆపద్యపినిషేధాత్. శ్రద్ధాపూతమిత్యస్యాయంభావః. "శ్రోత్రియస్యకదర్యస్య వదాన్యస్యచ వార్ధుషేః । మీమాంసిత్వోభయందేవాస్సమమన్నమకల్పయన్ ॥ తాన్ప్రజాపతిరిత్యాహ మాకృధ్వం విషమంసమమ్ । శ్రద్ధాపూతం వదాన్యస్య హతమశ్రద్ధయేతరత్ ॥" ఇత్యాదిభిశ్శ్రద్ధాపూతం పవిత్రమిత్యుచ్యతే, తథాభూతమప్యవైష్ణవాన్నం పరిత్యాజ్యమితి ॥ ౮౩ ॥

అ ॥ వైష్ణవావైష్ణవయోః పరస్పరత్యాగే అవిశిష్టేఽపి హేతుఫలభేదోఽస్తీత్యతఆహ —

గుణానసహాస్త్యజన్త్యార్యా నసన్తశ్చిరమంహసే ।
దోషానసహాస్త్యజన్త్యేవసన్తశ్శ్రేయసేవరాన్॥౮౪॥

గుణేతి ॥ అసన్తః - అవైష్ణవాః, ఆర్యాన్ - వైష్ణవాన్, గుణాసహాః - తద్గుణానసహమానాస్సన్తః, అంహసే - పాపాయ, త్యజన్తి - అవైష్ణవకర్తృక వైష్ణవకర్మకపరిత్యాగే వైష్ణవగుణాసహనం హేతుః, పాపంచ ఫలమిత్యర్థః. సన్తః అవైష్ణవాన్ దోషాసహాః - తద్దోషానసహమానాస్సన్తఏవ, శ్రేయసేత్యజన్తి; వైష్ణవకర్తృకా వైష్ణవకర్మకపరిత్యాగే దోషాసహనం హేతుః, శ్రేయశ్చ ఫలమిత్యర్థః ॥ ౮౪ ॥

అ ॥ అసతాం త్యాగే తద్దోషదర్శనం హేతురిత్యుక్త్వా తేషాం దోషమేవాహ —

ధర్మచ్ఛద్మభృతో ధర్మాన్ ఘ్నన్తి వేదపరాఙ్ముఖాః ।
వైదికాభాస్తథా వేదాన్ కృష్ణైకాన్త్యపరాఙ్ముఖాః ॥

ధర్మేతి ॥ వేదపరాఙ్ముఖాః - వేదబాహ్యాః, ధర్మచ్ఛద్మభృతః- చైత్యవన్దనాది ఛద్మధర్మకారిణః, ధర్మాన్ - జ్యోతిష్టోమాదీన్, ఘ్నన్తి. అనేన వేదబాహ్యానాం దోష ఉక్తః; అథ వేదేష్వేవ కుదృష్టీనాం దోషమాహ — వైదికాభాః - నపరమార్థతో వైదికాః, కృష్ణైకాన్త్యపరాఙ్ముఖాః - భగవదైకాన్త్యవిద్వేషిణః, తథా - ధర్మచ్ఛద్మభృతః ధర్మానివ, వేదాన్ ఘ్నన్తి ॥ ౮౫ ॥

అ ॥ సకలవేదతాత్పర్యవిషయభూతం విష్ణుమవిదిత్వా అతథాభూతార్థమేవ జానన్తో వేదఘాతకా ఏవేత్యాశయేన వేదశబ్దార్థమాహ —

య ఆత్మనాం పరో వేద్యస్తం విష్ణుం వేదయన్తి యత్ ।
తద్వేదానాం తు వేదత్వం యస్తం వేద స వేదవిత్ ॥ ౮౬ ॥

య ఇతి ॥ ఆత్మనామ్ - చేతనానామ్, యః పరః - ఉత్కృష్టః, వేద్యః - జ్ఞాతవ్యః విష్ణుః, తం విష్ణుమ్, యత్ - యస్మాత్కారణాత్, వేదయన్తి; తత్ - తస్మాత్కారణాత్, వేదానాం వేదత్వమ్, విష్ణుం వేదయన్తీతి వేదా ఇతి వ్యుత్పత్తిరుక్తా భవతి, యః పుమాన్ తం విష్ణుం వేద, స పుమాన్ వేదవిత్; అన్యే తు వేదఘాతకా ఏవేతి భావః ॥ ౮౬ ॥

అ ॥ బాహ్యాః కుదృష్టయశ్చ క్రమేణ వేదవిశ్వాసవిరోధిత్వాద్భగవత్పరత్వరుచివిఘాతకత్వాచ్చ, పరిత్యాజ్యా ఇత్యాశయేనాహ —

దర్శయన్త ఇవ శ్రేయో విషయై ర్హేతుభిర్బలాత్ । భ్రా
వయన్తి శ్రుతిపథాద్దూరం బాహ్యాః స్థిరానపి ॥ ౭౬ ॥

దర్శయన్త ఇతి ॥ బాహ్యాః స్థిరానపి, శ్రుతిపథాద్దూరం భ్రా
వయన్తీత్యర్థః ॥ ౭౬ ॥

వైదికా ఇవ చాప్యన్యే దర్శయన్తోఽన్యథా శ్రుతేః । అ
ర్థముచ్యత కైటభార్యా భ్రావయన్తి కుదృష్టయః ॥ ౭౭ ॥

వైదికా ఇవేతి ॥ శ్రుతేః అన్యథా అర్థం దర్శయన్త ఇత్యన్వయః ॥

తస్మాత్కుదృష్టిభిర్బాహ్యైరప్రకమ్ప్యో గతవ్యథః ।
ఐకాన్త్యమమలం విష్ణోరాతిష్ఠేత్పరమం సుధీః ॥ ౭౮ ॥

తస్మాదితి ॥ అప్రకమ్ప్యః - స్వధర్మాచ్చాలయితుమశక్యః, పర
మమ్ - సర్వోత్కృష్టమ్, విష్ణోరైకాన్త్యం ఆతిష్ఠేత్ ॥ ౭౮ ॥

నాస్తికస్సంశయీ మూఢ ఇత్యదూరతరా నరాః ।
విజ్ఞాయ లక్షణైస్తాంస్తు సమ్యగ్వ్యవసితస్త్యజేత్ ॥

నాస్తిక ఇతి ॥ అదూరతరాః - సన్నికృష్టాః, నాస్తికసంశయి
మూఢానాం అతిభేదో నాస్తీత్యర్థః. సమ్యగ్వ్యవసితః - సమీచీన
వ్యవసాయవాన్ ॥ ౮౦ ॥

అ ॥ నాస్తికానాహ —

యత్ప్రత్యక్షం తదేవాస్తి నాస్త్యన్యదితి నిశ్చితాః ।
అర్థకామపరాః పాపా నాస్తికా దేహకింకరాః ॥ ౮౧ ॥

యదితి ॥ నిశ్చితాః - నిశ్చయవన్తః, దేహకింకరాః - దేహ
పోషణమాత్రనిరతా ఇత్యర్థః ॥ ౮౧ ॥

అ ॥ సంశయిన ఆహ —

నానావిధేషు జ్ఞానేషు నరాస్సంశయినోఽధమాః । ని
శ్చయం నాధిగచ్ఛన్తి లిఙ్గమాత్రధరాః క్వచిత్ ॥ ౮౨ ॥

నానావిధేతి ॥ జ్ఞానేషు - కరణేష్వుత్పత్త్యా జ్ఞానసాధనేషు

వాక్యేష్విత్యర్థః. క్వచిదపి విషయే, నిశ్చయం నాధిగచ్ఛన్తి - నిశ్చయం న ప్రాప్నువన్తి, లిఙ్గమాత్రధరాః - వేషైకభూషణాః ॥

అ ॥ మూఢానాహ —

దేహాత్మస్వర్గనరకపుణ్యపాపావిమర్శినః । గతాను
గతికా మూఢా నశ్యన్తి పశుబుద్ధయః ॥ ౯౩ ॥

దేహాత్మేత్యాది ॥ అయం దేహః, ఏతద్విలక్షణ ఆత్మా ఏతాదృశః, అయం స్వర్గః, ఈదృశశ్చ నరకః, ఇదం పుణ్యమ్, ఇదం పాపమితి పరామర్శశూన్యాః, గతానుగతికాః - పూర్వాచరితదుర్వర్తనీమనుసరన్తః ॥ ౯౩ ॥

కుదృష్టయో బహువిధా వృథా వైదికమానినః । తథా
మిథ్యాదృశో బాహ్యా ఇత్యేతైరావృతం జగత్ ॥ ౯౪ ॥

కుదృష్టయ ఇతి ॥ బహువిధాః - నిరీశ్వరాః నిర్ధర్మాః నిర్గుణబ్రహ్మవాదినః బ్రహ్మవికారవాదినః బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వమనిచ్ఛన్త ఇత్యాదయో బహుప్రకారాః, వృథా వైదికమానినః - వృథైవాత్మనో వైదికాన్మన్యమానాః, తథా - తద్వదుపహతాః, మిథ్యాదృశః బాహ్యాః - వేదబాహ్యాశ్చ, ఇత్యేతైస్సర్వైరేవ జగదావృతమ్; అతస్సమీక్ష్య తైస్సఙ్గం వర్జయేదితి భావః ॥ ౯౪ ॥

అ ॥ నాస్తికాదీనాం బాహ్యానాం పాపిష్ఠత్వం జ్ఞాపయితుం నారాయణపరాయణానాం తదాదేశవర్తినాంచ ధన్యత్వం ధన్యతమత్వం దుర్లభత్వం చాహ —

వేదవేదాఙ్గతత్త్వజ్ఞా నారాయణపరాయణాః । ధన్యాః
కేచన తేభ్యోఽపి తేషామాదేశవర్తినః ॥ ౯౫ ॥

వేదేతి ॥ సాఙ్గవేదతత్త్వజ్ఞానస్య ఫలం నారాయణపరాయణా ఇత్యనేనోచ్యతే. సాఙ్గానాం వేదానాం నారాయణైకనిష్ఠాం జ్ఞాత్వా జ్ఞానానుగుణం తస్మిన్నేవ పరినిష్ఠితాః, ధన్యాః కేచనేత్యనేన

దుర్లభత్వముచ్యతే; తేషామ్ - నారాయణపరాయణానామ్, ఆదేశవర్తినః కేచన, తేభ్యః - నారాయణపరాయణేభ్యోఽపి, ధన్యాః; భగవన్నిష్ఠాధన్యాః, భాగవతనిష్ఠాస్తు ధన్యతమా ఇత్యర్థః ॥ ౯౫ ॥

అ ॥ అథవికలానాహ —

ఆదిష్టాఃపుణ్డ్రమన్త్రార్చ్చానామతాపపరాఙ్ముఖాః ।
ధూతావధూతనిర్ధూతవిధూతోద్ధూతసంజ్ఞితాః ॥ ౯౬ ॥

ఆదిష్టా ఇతి ॥ పుణ్డ్రపరాఙ్ముఖాః ధూతాః, నామపరాఙ్ముఖాః అవధూతాః, అర్చ్చాపరాఙ్ముఖాః నిర్ధూతాః, మన్త్రపరాఙ్ముఖాః విధూతాః, తాపపరాఙ్ముఖాః ఉద్ధూతాః, ఆదిష్టాః - ఉక్తాః; పఞ్చస్వపి పరమసంస్కారేష్వేకైకహీనానాం ఏతా ఉక్తాస్సంజ్ఞా వేదితవ్యాః. పుణ్డ్రనామార్చ్చేతిపాఠే వ్యాఖ్యానమనుకూలమ్ ॥ ౯౬ ॥

అ ॥ పరమసంస్కారవిరుద్ధాన్వయినాం నామాన్యాహ —

ఆదిష్టాపవచాన్యార్చ్చా మన్త్రపుణ్డ్రచక్రనామకాః ।
రాక్షసాసురవేతాళవ్యాళప్రేతా నరాధమాః ॥ ౯౭ ॥

ఆదిష్టా ఇతి ॥ అన్యార్చ్చాపరా రాక్షసాః, అన్యమన్త్రనిరతా అసురాః, అన్యపుణ్డ్రధరా వేతాళాః, అన్యచక్రధారిణో వ్యాళాః, అన్యనామధారిణః ప్రేతాః, ఏతే సర్వే నరాధమా ఇత్యర్థః. భూతప్రేతా ఇత్యపరః పాఠః ॥ ౯౭ ॥

తథా స్వకర్మశాస్త్రేశగురుసత్సఙ్గవర్జితాః ఊన
హీనస్రస్తనష్టదగ్ధా జ్ఞేయాస్సమాఖ్యయా ॥ ౯౮ ॥

తథేతి ॥ స్వకర్మ - విహితాచారః, తద్వర్జితా ఊనాః, శాస్త్రమ్ - దృష్టిః, తద్వర్జితా హీనాః, ఈశవర్జితాః స్రస్తాః, గురువర్జితా నష్టాః, సత్సఙ్గవర్జితా దగ్ధాః, సమాఖ్యయా - నామ్నా, జ్ఞేయాః. స్వకర్మాదివర్జితానామూనాదిసంజ్ఞా ఇత్యర్థః ॥ ౯౮ ॥

భిన్నోఽన్యనాథశ్ఛిన్నోఽన్యఫలస్సన్నోఽథనిన్ద్యకృత్ ।
హతోఽన్యదేశికాదేశో హృతోఽన్యజనసంశ్రయః ॥౯౯॥

భిన్నేతి ॥ భగవదన్యనాథత్వేనాభిమతో యస్యాసావన్యనాథః, సభిన్నః, తస్య భిన్న ఇతి సంజ్ఞేత్యర్థః. అన్యఫలః - భగవద్వ్యతిరిక్తఫలాకాఙ్క్షీ, ఛిన్నః; నిన్ద్యకృత్ - నిషిద్ధాచారరతః, సన్నః; అన్యదేశికాదేశః - అపరమైకాన్త్యాచార్యకః, హతః; అన్యజనసంశ్రయః - శైవపాశుపతాదిసఙ్గవాన్, హృత ఇతి భావః ॥ ౯౯ ॥

నిహీనాన్ ప్రాకృతేభ్యోఽపిప్రచ్యుతాన్ పరివర్జయేత్ । భ
క్తానారాధయన్ విష్ణోః ప్రాప్నోతి పరమం పదమ్ ॥ ౧౦౦ ॥

నిహీనానితి ॥ ప్రాకృతేభ్యోఽపి, నిహీనాన్ - అపకృష్టాన్, ప్రచ్యుతాన్ పరివర్జయేత్ - సవాసనం త్యజేత్; ప్రాకృతాన్ ప్రచ్యుతాంశ్చ త్యక్త్వా, విష్ణోః భక్తానారాధయన్ పరమం పదం ప్రాప్నోతి ॥ ౧౦౦ ॥

ఇతి శ్రీ భరద్వాజసంహితాయాం పరిశిష్టే
తృతీయోఽధ్యాయః.

అ ॥ ప్రపన్నానుష్ఠేయాం వృత్తిం విస్తరేణ ప్రపఞ్చయిష్యన్ తద్విషయకఋషిప్రశ్నమాహ —

పునరేవమునిశ్రేష్ఠం పప్రచ్ఛుస్తే మహర్షయః ।
కథం నిక్షేపజా వృత్తిర్విస్తారోఽస్యాస్తు కీదృశః ॥ ౧ ॥

పునరేవేతి ॥ నిక్షేపజా - ఆత్మనిక్షేపజా, ఆత్మనిక్షేపానన్తరమనుష్ఠేయత్వాత్ తజ్జన్యత్వోక్తిరుపచారాత్, కథమ్ - కీదృక్ప్రకారా, అస్యా వృత్తేః విస్తారః కీదృశః - కథంభూత ఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥

భరద్వాజో మహాతేజాశ్శ్రుత్వా తేషామిదం వచః ।
ప్రత్యువాచ పరం హృష్టో భగవద్దాస్యతత్త్వవిత్ ॥ ౨ ॥

భరద్వాజేతి ॥ పరం హృష్టః - అతిసంహృష్టః ॥ ౨ ॥

అ ॥ సకలార్తిహారతయా వృత్తిం నదీత్వేన రూపయతి —

విశుద్ధజ్ఞానసలిలాం భక్తికల్లోలమాలినీమ్ । సత్సేవ
నస్వాదురసాం దివ్యలక్షణ వారిజామ్ ॥ ౩ ॥
వైరాగ్యతీరసుభగామాచారోపవనావృతామ్ । వృ
త్త్యాపగాం నిషేవధ్వం విష్ణుసాగరగామినీమ్ ॥ ౪ ॥

విశుద్ధేతి ॥ విశుద్ధజ్ఞానమేవ సలిలం యస్యాస్తామ్, సత్సేవనమ్-సతాం సేవైవ స్వాదురసో యస్యాస్తామ్, దివ్యలక్షణాని - తాపపుణ్డ్రాదీని, వారిజాని యస్యాస్తామ్, వైరాగ్యమ్-నిషిద్ధవర్జనమేవ, తీరమ్- రోధః, తేన సుభగామ్- రమ్యామ్, ఆచారః - విహితాచార ఏవ, ఉపవనమ్ తేనావృతామ్; విష్ణురేవ సాగరః తద్గామినీమ్ - తద్విషయామ్, వృత్తిరేవాపగా - నదీ, తాం నిషేవధ్వమ్ - నితరాం సేవధ్వమ్ ॥ ౩ ॥ ౪ ॥

అ ॥ భగవదారాధనాత్మకతయా వృత్తిమిజ్యాత్వేన రూపయతి—

న్యాసస్తీర్థాభిగమనంసుదృష్టిర్యజనంహృది । స్వక
ర్మాణ్యాసనవిధిర్లక్ష్మావాహనసత్క్రియా ॥ ౫ ॥
భక్తిస్తువివిధాభోగాస్సత్సేవాహవిరుత్తమమ్ । వై
రాగ్యయోగనిర్విఘ్నా యజధ్వమనయేజ్యయా ॥ ౬ ॥

న్యాసఇతి ॥ న్యాసః - ప్రపత్తిరేవ, తీర్థాభిగమనమ్; తీర్థాభిగమనశబ్దేన స్నానాదిహృద్యాగపర్యన్తమఙ్గముచ్యతే; సుదృష్టిరేవ హృదియజనమ్- హృద్యాగాఖ్యమఙ్గమ్, స్వకర్మాణి - విహితాచారః, ఆసనవిధిః - మన్త్రస్నానాలఙ్కారభోజ్యపర్యఙ్కాసనరూపసత్కారః, లక్ష్మ - చక్రాదిధారణమ్, ఆవాహనసత్క్రియా - "మన్త్రయోగస్సమాహ్వానంకరపుష్పప్రదర్శనమ్ । బిమ్బప్రవేశనంచైవ యోగవిగ్రహచిన్తనమ్ ॥ ప్రణామంచసముత్థానంస్వాగతం

పుష్పమేవచ । సాన్నిధ్యయాచనంచైవ తత్రావాహనసత్క్రియా॥”
ఇత్యుక్తస్సత్కారః. భక్తిస్తు వివిధాః - నానావిధాః, భోగాః - గ
న్ధమాల్యాదిభోగాః, సత్సేవా - సతాంసేవా, ఉత్తమమ్ - శ్రే
ష్ఠమ్, హవిః; వైరాగ్యమ్ - నిన్ద్యవర్జనమేవ, యోగః - ధ్యా
నమ్, తేన నిర్విఘ్నాః; యద్వా, వైరాగ్యయోగసమ్బన్ధేన నివి
ఘ్నాః, వైరాగ్యమెవ యోగః ఉపాయః తేన నిర్విఘ్నా ఇతి వా,
అనయావృత్త్యాఖ్యయా ఇజ్యయాయజధ్వమ్ ॥ ౬ ॥

అ ॥ అథ పరమపురుషం భూమిత్వేన తత్రన్యస్తం ఆత్మానం
బీజత్వేన దృష్టిం మూలసన్తానత్వేన విహితాచారం మూలబన్ధత్వే
న భక్తిం సన్ధత్వేన నిషిద్ధవర్జనం రసత్వేన లక్ష్మపుష్పత్వేన
సతాం సేవాం మహాఫలత్వేన ఏవం వృత్తిం తరుత్వేనరూపయతి
భూమావివేత్యాదిభిస్త్రిభిః శ్లోకైః —

భూమావివ పరేపుంసి న్యస్తే బీజవదాత్మని । విజ్ఞా
నమూలసన్తానః స్వక్రియా మూలబన్ధనః ॥ ౭ ॥
భక్తిప్రకాణ్డవిస్తారో వైరాగ్యరసపేశలః । నానా
లక్షణపుష్పాఢ్యస్సత్సేవనబృహత్ఫలః ॥ ౮ ॥
ఉచ్చైస్తరోఽతివిపులస్సర్వసన్తాపనాశనః । సమ్ప
ద్యతే సదాసేవ్యోహరికైఙ్కర్యపాదపః ॥ ౯ ॥

భూమావితి ॥ భూమావివ - బీజావాపయోగ్యక్షేత్రఇవ, పరే
పుంసి బీజవదాత్మని న్యస్తేసతీత్యర్థః. విజ్ఞానమూలసన్తానః, విజ్ఞా
నమ్ - దృష్టిః, మూలసన్తానమ్ - మూలపరమ్పరా, స్వక్రియా
మూలబన్ధనః, స్వక్రియా - విహితాచారః, మూలబన్ధనంనామ
దార్ఢ్యార్థం మృద్దారుపాషాణాదిభిర్భిత్త్యాదిరూపేణ విధీయమానో
బన్ధవిశేషః, భక్తిప్రకాణ్డవిస్తారః, ప్రకాణ్డః - స్కన్ధః, వైరాగ్య
రసపేశలః, వైరాగ్యమ్ - నిన్ద్యవర్జనమ్, తదేవ రసః తేన పేశలః -

సస్సారః, నానాలక్షణపుష్పాఢ్యః, లక్షణాని - తాపపుణ్డ్రాదిలక్ష్మాణి, తాన్యేవ పుష్పాణి; సత్సేవనబృహత్ఫలః, సతామ్ - ఆచార్యముఖ్యానామ్, సేవైవ బృహత్ఫలం యస్య సతథోక్తః, ఉచ్చైస్తరః, పరమపదప్రయాణపర్యన్తమనువర్తనీయత్వాదితిభావః. అతివిపులః సర్వదైవానుష్ఠేయత్వాదితిభావః. సర్వసన్తాపనాశనఇతి తరుత్వరూపణముఖ్యబీజమ్, సదా సేవ్యః - తాపత్రయాతురైస్సదా సేవ్యః, హరికైఙ్కర్యమ్ - వృత్తిః, సైవ పాదపః - తరుః, సమ్పద్యతే - జాయతే ॥ ౯ ॥

అ॥ హరికైఙ్కర్యం పాదపత్వేన రూపయన్ విజ్ఞానం మూలసన్తానత్వేన రూపితవాన్; తద్విజ్ఞానం వివృణోతి షోడశశ్లోకైః—

ఆదౌ గురూణాం విజ్ఞానమథమన్త్రార్థచిన్తనమ్ ।
తతస్స్వాత్మనాం తత్తద్ధర్మాణాం చైవ సర్వశః ॥ ౧౦ ॥
పరస్య పుంసశ్శ్రీశస్య పరేశస్య పరాత్మనః । స్వ
రూపరూపవిభవగుణవ్యాపారచిన్తనమ్ ॥ ౧౧ ॥
పరిబర్హవిభూషాస్త్రపత్నీపరిజనాత్మనామ్ । సర్వే
షాం చైవ దివ్యానాం గణానామనుచిన్తనమ్ ॥ ౧౨ ॥
విమానమణ్టపోద్యానవాపీనద్యాదిశాలినః । నానా
శ్చర్యమయానన్తదివ్యప్రాసాదమాలినః ॥ ౧౩ ॥
సాప్సరస్సూరిసఙ్ఘస్య సదివ్యమృగపక్షిణః । పుర
స్య దివ్యదేశానాం లోకస్య చ విచిన్తనమ్ ॥ ౧౪ ॥
తథా భగవతో వ్యూహవిభవార్చావ్యవస్థితేః । అన్త
స్థితేశ్చ జగతాం సృష్ట్యాదేశ్చ విచిన్తనమ్ ॥ ౧౫ ॥
ప్రధానమహదాదీనాం తత్త్వానామవబోధనమ్ ।
అణ్డానాం కాలతత్త్వస్య లోకానాం భూతసంహతేః ॥

పరసమ్బన్ధవిజ్ఞానం ప్రకృతేః పురుషస్యచ । కర్మ
యోగస్యచ జ్ఞానం ధర్మాణామప్యశేషతః ॥ ౧౭ ॥
జ్ఞానయోగస్య విజ్ఞానం భక్తియోగస్యచాఖిలమ్ ।
తత్రైవజ్ఞానయోగస్య సాఙ్గస్యపరిచిన్తనమ్ ॥ ౧౮ ॥
ఇహైవఫలరూపాయా వృత్తేస్సమ్యక్ప్రదర్శనమ్ ।
దేహాన్నిష్క్రమణస్యాపి మార్గస్యచవిచిన్తమ్ ॥ ౧౯ ॥
దివ్యలోకస్యసంప్రాప్త్యాభర్తురాలోకనాచ్చయా ।
నిరస్తాతిశయాప్రీతిస్సదాతస్యాశ్చ భావనమ్ ॥ ౨౦ ॥
భగవచ్చరణామ్భోజానుభవప్రీతిజన్మనః । కైఙ్క
ర్యస్యపరాకాష్ఠాయాతస్యాశ్చవిచిన్తనమ్ ॥ ౨౧ ॥
అనాదేర్మోహకలనాత్సంసారావృత్తిహేతవః । ప్ర
భవన్త్యాత్మనాంకర్మవాసనారుచయో యథా ॥ ౨౨ ॥
యథారాగాదయోదోషా నిత్యంచాత్మగుణచ్ఛిదః ।
కారణాన్యపచారేషు క్షిపన్తిచతథామతిః ॥ ౨౩ ॥
విమర్శ ఇహదుఃఖానాం యాతనానాంపరత్రచ । విష
యాణాంచ హేయత్వదర్శనం దృష్టిరుచ్యతే ॥ ౨౪ ॥
సైషాసుదృష్టిర్వృత్త్యాఖ్యతరోర్మూలముదాహృతా ।
అతోఽన్యథాకుదృష్టిర్హి తస్యసామూలఘాతినీ ॥ ౨౫ ॥

ఆదావిత్యాది ॥ ఆదౌ - ప్రథమమ్, గురూణాం విజ్ఞానమ్ - తదుపసత్తిపర్యవసితమాచార్యత్వేన జ్ఞానమిత్యర్థః. "ఆచార్యాణామసావసావాభగవత్తః" ఇతివత్ ఆచార్యపరమ్పరాజ్ఞానమితివాఽర్థః. అథ - తదనన్తరమ్, మన్త్రార్థచిన్తనమ్, తతఏవ - అనన్తరమేవేత్యర్థః, మన్త్రాదేవేతివాఽర్థః, మన్త్రస్య ప్రకృతత్వాత్; ఆత్మనామ్- జీవానామ్, తద్ధర్మాణామ్ - జ్ఞానాదీనామ్, పరస్యపుంసః - పరమపురుషస్య, పరేశస్య - బ్రహ్మరుద్రాదినాయకస్య, పరాత్మనః -

సర్వాన్తరాత్మనః, స్వరూపమ్ - దివ్యాత్మస్వరూపమ్, రూపమ్ - విగ్రహః, విభవః - విభూతిః, గుణాః - జ్ఞానాదయః ఆత్మగుణాః, సౌన్దర్య సౌగన్ధ్యాదయో విగ్రహగుణాశ్చ, వ్యాపారాః - హిరణ్య రావణశిశుపాలాది నిబర్హణాదయః, పరిబర్హాః - పరిచ్ఛదాః, భూషాః - కిరీటమకుటాదయః, అస్త్రాణి - సుదర్శనపాఞ్చజన్యాదీని, పత్న్యః - శ్రీభూనీళాదయః, పరిజనాః - అనన్తగరుడాదయః, ఏతదాత్మనాం సర్వేషాం దివ్యానాం నిత్యానాం యేగణాః తేషామనుచిన్తనమిత్యన్వయార్థః. విమానేత్యాదీని పురవిశేషణాని వచనవ్యత్యయేన లిఙ్గవ్యత్యయేనచ దివ్యదేశ దివ్యలోకయోరపి విశేషణానివా, దేశాః - దివ్యజనపదాః, వ్యూహాః - వాసుదేవాదయః, విభవాః - రామకృష్ణాదయః, అర్చా - శ్రీవేఙ్కటనాథాదయః; అన్తస్థితేః - అన్తర్యామిత్వస్య, సృష్ట్యాదేరిత్యత్రాదిశబ్దస్య స్థితిప్రళయావర్థః; మహదాదీనామిత్యత్రాదిశబ్దేన ఇన్ద్రియ పఞ్చతన్మాత్రాణాం గ్రహణమ్, భూతసంహతేః - పఞ్చమహాభూతానామిత్యర్థః, జన్తుజాలస్యేతి వాఽర్థః; కార్యవర్గస్యేతి వాఽర్థః; ప్రకృతేః - ప్రధానస్య, పురుషస్య - జీవస్యచ, పరసమ్బన్ధవిజ్ఞానమ్ - భగవచ్ఛరీరత్వరూపసమ్బన్ధస్య విశేషేణ జ్ఞానమిత్యర్థః. దేహాన్నిష్క్రమణస్య - ఉత్క్రాన్తేః, మార్గస్య - అర్చిరాదిమార్గస్య, దివ్యేతి ॥ దివ్యలోకస్య - పరమపదస్య, సంప్రాప్తేః, భర్తుః - పరమపదనాథస్య, ఆలోకనాచ్చ, యా నిరస్తాతిశయా ప్రీతిః, తస్యాశ్చ సదాభావనమ్ - చిన్తనమిత్యర్థః. పరాకాష్ఠా - భాగవతపర్యన్తకైఙ్కర్యమ్, అనాదేరితి ॥ అనాదేర్మోహకలనాత్ - అనాద్యవిద్యాసమ్బన్ధాత్, సంసారావృత్తిహేతవః - సంసారచక్రపరివృత్తిహేతవః, కర్మాణి వాసనాః రుచయశ్చ, ఆత్మనాం యథా - యేన ప్రకారేణ, ప్రభవన్తి, తథా మతిరిత్యుత్తరేణాన్వయః

యథేతి ॥ ఆత్మగుణచ్ఛిదః - అహింసాద్యాత్మగుణవిరోధినః, కారణాని - పుణ్యపాపరూప కర్మద్వారా సంస్కారరూపబీజాని, రాగాదయోదోషాః, అపచారేషు యథాక్షిపన్తి - యేనప్రకారేణ పాతయన్తి, నిత్యం తథామతిః - తత్ప్రకారస్య చిన్తనమిత్యర్థః. విమర్శఇతి ॥ అస్మిన్ లోకే దుఃఖానాం పరత్రలోకే యాతనానామ్, విమర్శః - చిన్తనమ్. ప్రైషేతి ॥ తస్య - వృత్త్యాఖ్యతరోః ॥ ౨౫ ॥

అ ॥ అథస్వక్రియామూలబన్ధనః ఇతివృత్త్యాఖ్యతరుమూలబన్ధనత్వేన రూపితం విహితాచారం భగవదిజ్యాత్వేన రూపయన్ విశదయతి దశభిశ్శ్లోకైః —

ప్రథమాసనసత్కారోనిషేకోవిధిపూర్వకః । సంస్కా
రాస్త్వ వ్రతాదేశాత్తత్రభోగక్రమాహరేః ॥ ౨౬ ॥
ద్వితీయమాసనంవిష్ణోర్వ్యాస్యోపనయనక్రియా । స్నా
నాన్తాస్తత్రసత్కారాబోద్ధవ్యాభోగసమ్పదః ॥ ౨౭ ॥
వైవాహికోవిధిర్ధర్మ్యోయస్తృతీయంతదాసనమ్ । గృ
హస్థధర్మాయేతత్ర తేప్రపాదనవిగ్రహాః ॥ ౨౮ ॥
యోఽగ్న్యాధేయవిధిర్నిత్యస్తచ్చతుర్థమిహాసనమ్ ।
తతఃపరేఽఖిలాయజ్ఞా హవిషాంవినివేదనమ్ ॥ ౨౯ ॥
వనస్థాశ్రమసమ్ప్రాప్తిర్హరేఃపఞ్చమమాసనమ్ । నియ
మాయేచతత్రస్యుస్తైర్వైభోగాస్తదాశ్రయాః ॥ ౩౦ ॥
యత్ప్రవ్రజన్తితత్షష్ఠమాసనంపరమాత్మనః । యో
గాఖ్యమతులంశుద్ధంతద్ధర్మాస్తత్రసత్క్రియాః ॥ ౩౧ ॥
తథాహ్యుత్క్రమణాద్ధేతోఃకర్తవ్యవిధయఃపరే ।
ఉద్వాసనోపచారావైభవన్తిదివిశార్ఙ్గిణః ॥ ౩౨ ॥
ఇత్థంవర్ణాశ్రమాదీనాం నిత్యనైమిత్తికాదికమ్ । విహి
తం కర్మ సకలం విష్ణోరారాధనం పరమ్ ॥ ౩౩ ॥

నిబోధత మహాప్రాజ్ఞాస్తదేతదఖిలం పునః । వృత్త్యా
ఖ్యస్య తరోరేవ సుదృఢం మూలబన్ధనమ్ ॥ ౩౪ ॥
త్యాగేన కర్మణాం సర్వస్య నిషిద్ధకరణేన చ । ఆజ్ఞా
తిక్రమణం యత్తన్మూలబన్ధోపఘాతకమ్ ॥ ౩౫ ॥

ప్రథమేతి ॥ విధిపూర్వకో నిషేకః - యథాశాస్త్రమనుష్ఠితం గ
ర్భాధానమ్, ప్రథమాసనసత్కారః, ఆవాహనాసనాదిరూపస్స
త్కార ఇత్యర్థః. ఆవ్రతాదేశాత్సంస్కారాః - ఉపనయనపర్యన్త
సంస్కారాః, పుంసవన సీమన్తోన్నయన జాతకర్మ నామకరణాన్న
ప్రాశనచౌళరూపాః, తత్ర - ప్రథమాసనే, హరేః భోగక్రమాః -
ఉపచారక్రమా ఇత్యర్థః. ఏవం నిషేకం ప్రథమాసనత్వేన ఉపనయ
నపర్యన్త సంస్కారాన్ తదాసన కర్తవ్యోపచారత్వేన రూపయి
త్వా, ఉపనయనం ద్వితీయాసనత్వేన సమావర్తనపర్యన్తాన్ తత్ర
త్యోపచారత్వేన రూపయతి — ద్వితీయమితి ॥ అస్య యా ఉపనయ
నక్రియా విష్ణోస్తద్ద్వితీయమాసనమ్ - స్నానాసనమిత్యర్థః. స్నానమ్ -
సమావర్తనమ్. అథ వివాహమలఙ్కారాసనత్వేన గృహస్థధర్మాన్
తత్రత్యోపచారత్వేనచ రూపయతి — వైవాహికఇతి ॥ తృతీయ
మాసనమ్ - అలఙ్కారాసనమిత్యర్థః, ప్రసాదనవిగ్రహాః - ఉపచా
రరూపా ఇత్యర్థః. అథాగ్న్యాధానం భోజ్యాసనత్వేన అగ్నిష్టో
మాది యజ్ఞాన్ హవిస్సమర్పణత్వేన రూపయతి — యఇతి ॥ అ
గ్న్యాధేయవిధిః - అగ్న్యాధానమ్, నిత్యఇతి కామ్యవ్యావృత్త్యర్థ
ముక్తమ్. వనస్థాశ్రమం పునర్మన్త్రాసనత్వేన తదాశ్రమనియతని
యమాన్ తదాసనకర్తవ్యోపచారత్వేనచ రూపయతి—వనస్థేతి ॥
పఞ్చమమాసనమ్ - పునర్మన్త్రాసనమిత్యర్థః. తత్ర - వనస్థాశ్రమే,
యే నియమాః స్యుః తే నియమాస్తదాశ్రయాః పఞ్చమాసనకర్త
వ్యభోగాః - ఉపచారా ఇత్యర్థః. అథ చతుర్థాశ్రమం పర్యఙ్క

సనత్వేన తదాశ్రమప్రతినియతధర్మాణ్ తదాసనకర్తవ్యోపచారత్వే నచ రూపయతి — యదితి ॥ ప్రవ్రజన్తి సన్యస్యన్తీతియత్ తత్సన్యసనమ్, పరమాత్మనః - నారాయణస్య, యోగాఖ్యమ్ - యోగాపరనామధేయమ్, షష్ఠమాసనమ్, తద్ధర్మాః - సన్యాసధర్మాః, తత్ర - యోగాసనే, కర్తవ్యాః సత్క్రియాః - ఉపచారా ఇత్యర్థః. తథేతి ॥ ఉత్క్రమణాద్ధతోఽగ్ కర్తవ్యాః, పరే - ఉపరితనాః, విధయః, శాస్త్రేణఉద్వాసనోపచారాభవన్తి. ఇత్థమితి ॥ వర్ణాశ్రమాదీనామిత్యత్రాదిశబ్దేన అవస్థాగృహ్యతే. నిబోధతేతి ॥ మహాప్రాజ్ఞాఇత్యనేన నిర్ణరూపయుక్తా ప్రజ్ఞోక్తా. విహితాచారాత్మనో వృత్త్యాఖ్య తరుమూలబన్ధనస్య అకృత్యకరణ కృత్యాకరణాభ్యాం భగవదాజ్ఞాతిలఙ్ఘనం మూలబన్ధాపఘాతకమిత్యాహ — త్యాగేనేతి ॥ స్వస్యకర్మణామ్ - స్వవర్ణాశ్రమవిహితకర్మణామిత్యర్థః ॥౩౫॥

అ ॥ అథ భక్తిప్రకాణ్డఇతి వృత్త్యాఖ్య తరుస్కన్ధత్వేన రూపితాం భక్తింప్రపఞ్చయతి దశశ్లోక్యా —

విహితైవతు యావృత్తిర్విశుద్ధపరివారకే । విశుద్ధే
బ్రహ్మణిపరే ప్రీత్యాసా భక్తిరుచ్యతే ॥ ౩౬ ॥
శ్రుతిస్మృతీతిహాసాద్యైర్దివ్యైర్వాగమవిస్తరైః । బ్ర
హ్మసూత్రపదైర్మన్త్రైస్సన్నిబద్ధైస్సుయుక్తిభిః ॥ ౩౬ ॥
నాథస్యరూపవిభవస్వరూపగుణకర్మణామ్ । కీర్తనం
ఖ్యాపనం చిన్తా భృశం వ్యక్తిషు చాదరః ॥ ౩౭ ॥
స్తుతిర్నతిఃపరిక్రియాః ప్రీతిరాత్మనివేదనమ్ । ఉప
హారాశ్శేషరతి స్సమీపపరివర్తనమ్ ॥ ౩౮ ॥
దివ్యార్చాయతనగ్రామపురరాష్ట్రాదిసమ్పదామ్ ।
నిష్పాదనంతథారామతటాకాదిప్రకల్పనమ్ ॥ ౩౯ ॥

స్థాపనార్చనయాత్రాదిమఙ్గళానాం ప్రవర్తనమ్ । ఆ
స్థానాసనయోగ్యానాం యాత్రోపకరణస్య చ ॥ ౪౦ ॥
స్నానప్రసాదనహవిశ్శయ్యాన్తఃపురసమ్పదామ్ । స
ఙ్గ్రామమృగయానాట్యక్రీడోపకరణస్య చ ॥ ౪౧ ॥
దివ్యానాం మానుషాణాం చ సేవకానాం పృథక్పృథక్ ।
అన్యేషాం చైవ భోగానాం చేతనాచేతనాత్మనామ్ ॥
నిష్పాదనం రక్షణం చ సంస్క్రియోపనయాది చ । భ
క్త్యా నిగళితాసఙ్గాస్స్వయమారాధనక్రియా ॥ ౪౩ ॥
ఇత్యేతత్సకలం కాణ్డస్కన్ధశాఖాదళాఙ్కురాః ।
దేవతాన్తరభక్తిస్తు తరోస్తస్య మహాశనిః ॥ ౪౪ ॥

విహితేతి ॥ విశుద్ధపరివారకే- అశుద్ధపరివారరహితే, విశుద్ధే
దేవతాన్తర్యామిభావమన్తరేణ స్వస్వరూపేణావస్థితే, పరేబ్రహ్మ
ణి, యావృత్తిః - ఆరాధనాత్మికా, విహితా - విధినాచోదితా, సై
వ ప్రీత్యాకృతా భక్తిరుచ్యత ఇత్యర్థః. విహితేత్యనేన ప్రీతిమూలా
యా అప్యశాస్త్రీయవృత్తేర్భక్తిత్వవ్యుదాసః; విశుద్ధపరివారక ఇత్యనే
నాశుద్ధపరివారకవిషయవృత్తేః, విశుద్ధ ఇతి దేవతాన్తర్యామివిషయక
వృత్తేః, ప్రీత్యేత్యనేన అన్యథాకృతాయా విరతాశయేన కృతాయా
శ్చ, భక్తిత్వం వ్యుదస్తమితి వేదితవ్యమ్. శ్రుతీతిహాసాద్యైరిత్యత్రా
ద్యశబ్దః పురాణపరః, దివ్యార్షాగమవిస్తరైః - దివ్యాగమవిస్తరైరా
ర్షాగమవిస్తరైశ్చేత్యర్థః. సాక్షాద్భగవన్ముఖోద్గతతయా రత్నత్ర
యమితి ప్రసిద్ధాస్సంహితాః, లక్ష్మీతన్త్రాదయశ్చ దివ్యాగమవిస్త
రాః, ఆర్షాగమవిస్తరాః ఋషిముఖాత్ప్రవర్తితాస్సంహితాః;
బ్రహ్మసూత్రపదైః "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా" ఇత్యారభ్య "అనా
వృత్తిశ్శబ్దాత్" ఇత్యన్తైః, మన్త్రైః - తత్తన్మన్త్రకల్పైః, సన్నిబ
ద్ధైః - సద్భిః ప్రణీతైర్నిబద్ధైః న్యాయతత్త్వప్రభృతిభిః, సుయుక్తిభిః

సత్త్వైరేకైః, పతైస్సాధనైః, నాథస్య - శేషిణో భగవతః, రూపవిభవస్వరూపగుణకర్మణామ్ - విగ్రహవిభూతిస్వరూపగుణచేష్టానామ్, (చిన్తావిమర్శనమిత్యన్వయః.) కీర్తనమ్ - ఉచ్చారణమ్, ఖ్యాపనమ్ - పరస్మై ప్రతిపాదనమ్, చిన్తా - అనుసన్ధానమ్, భృశమ్ - అత్యర్థమ్, వ్యక్తిషు - అర్చావతారేషు, స్తుతిః - స్తోత్రమ్, నతిః - సాష్టాఙ్గాదిరూపః ప్రణామః, పరిక్రమః - ప్రదక్షిణమ్, ప్రీతిః - స్తుత్యాదిజనితస్సన్తోషః ప్రేమ వా, ఆత్మనివేదనమ్ - ఆత్మసమర్పణమ్, ఉపహారాః - నైవేద్యసమర్పణమ్, శేషరతిః - భగవద్భుక్తోజ్ఝితాన్నాదిషు రతిః, సమీపపరివర్తనమ్ - అర్చావతారం విహాయ గన్తుమశక్తతయా తత్సమీపదేశ ఉపసఞ్చరణమ్, దివ్యార్చాయతనగ్రామపురరాష్ట్రాది సమ్పదాం నిష్పాదనమిత్యత్ర దివ్యార్చాదీనాం ప్రత్యేకం నిష్పాదనేనాన్వయః, దివ్యార్చానిష్పాదనం నామ - అర్చావిగ్రహరహితే తత్సమ్పాదనం జీర్ణోద్ధారణంచ, ఆయతనమ్ - విష్ణ్వాలయః, గ్రామాదీనామ్ - భగవదర్థానామ్, నిష్పాదనమ్ - సమ్పాదనమిత్యర్థః. ఆరామతటాకాదిప్రకల్పనమిత్యత్రాపి భగవదర్చారామాదికల్పనం మన్తవ్యమ్; స్థాపనమ్ - విగ్రహప్రతిష్ఠాపనమ్, అర్చనమ్ - నిత్యారాధనమ్, యాత్రా - పక్షోత్సవమాసోత్సవాదిషు భగవతో గ్రామప్రదక్షిణాదిరూపా, ఆస్థానాసనయోగ్యానామ్, ఆస్థానయోగ్యానామాసనయోగ్యానాం చోపకరణానామితి శేషః, ప్రసాదనమ్ - అలఙ్కారః, సంస్క్రియా - మాలిన్యాపాకరణాదిరూపస్సంస్కారః, నిగళితాసఙ్గా - నిర్గళితసకలేతరవిషయసఙ్గా, తస్యతరోః - స్కన్ధశాఖాదియుక్తస్య వృత్త్యాఖ్యస్యతరోః ॥ ౪౫ ॥

అ॥ "నానాలక్షణపుష్పాఢ్యస్సతేనవబృహత్ఫలః" ఇతి వృత్త్యాఖ్యతరోః పుష్పతయారూపితానాం లక్ష్మణాం ఫలతయా

రూపితస్య సత్సేవనస్యచ ప్రపఞ్చనమధికరోతి —

అథపుష్పంఫలంచాస్యలక్ష్మసత్సేవనంతథా । యుక్తోఽ
పత్యైర్వైర్వినాపుష్పైః ఫలైర్వా నతరుస్తరుః ॥ ౪౮ ॥

అథేతి ॥ అథ లక్ష్మ - పుష్పమ్, సత్సేవనమ్ - ఫలమిత్యన్వయః ॥

అ ॥ అథ లక్ష్మ చతుఃశ్లోక్యా ప్రపఞ్చయతి —

ప్రతప్తైర్భగవద్దివ్యాయుధైర్గాత్రేషు లాఞ్ఛనమ్ ।
సతతంచహరిక్షేత్రోద్ధృతమృత్స్నోర్ధ్వపుణ్డ్రకమ్ ॥
పద్మబీజమయీమాలా తులసీ దివ్యచూర్ణకమ్ । పవి
త్రంచాథకాపీనం వ్యతిస్యూతాచమేఖలా ॥ ౪౯ ॥
పఞ్చాయుధాబ్జతార్క్ష్యాదిలక్షణాభరణాదికమ్ । వేష
శ్చానుల్బణశ్శౌక్ల్యం దన్తహృత్పుణ్డ్రవాససామ్ ॥
విష్ణోస్తత్సంశ్రయాణాం వాచేతనాచేతనాత్మనామ్ ।
ఆఖ్యయావ్యపదేశశ్చలక్షణానిసతాంవిదుః ॥ ౫౦ ॥

ప్రతప్తైరితి ॥ గాత్రేషు - భుజద్వయలలాటశిరోహృదయేషు, "బాహ్వోర్లలాటే శిరసి హృదయేచాగ్రజన్మనామ్" ఇతి పాద్మోక్తత్వాత్. తులసీదివ్యచూర్ణకమ్ - తులసీమిశ్రితహరిద్రాచూర్ణమ్, "తతోదివ్యంచ హారిద్రం సహేమతులసీదళమ్ । మన్త్రేణ ధారయేచ్చూర్ణం లలాటే మస్తకేతథా ॥" ఇతి పాద్మోక్తత్వాత్. పవిత్రమితి నకాపీనవిశేషణమ్, కింతు భగవతా పవిత్రారోపణోత్సవధృతపట్టకార్పాసాది తన్తునిర్మితమాలావిశేషపరమ్. వ్యతిస్యూతా - వ్యత్యాసేన స్యూతా, మేఖలా కటిసూత్రమ్. పఞ్చాయుధేత్యాది ॥ పఞ్చాయుధలక్షణం అబ్జలక్షణం తార్క్ష్యాదిలక్షణంచాభరణం యత్తత్తథోక్తమ్, లక్షణశబ్దశ్చిహ్నపరః, పఞ్చాయుధాదిచిహ్నితాభరణ ధారణమిత్యర్థః. ఆభరణాదికమిత్యత్ర ఆదిశబ్దేన ఉష్ణీషాదేర్గ్రహణమ్, వేషశ్చానుల్బణఇతి, అత్యుద్ధవత్వాతి

శబ్దాయమానాతిసూక్ష్మవస్త్రాభరణాదికముల్బణవేషతయా స్మృతిప్రసిద్ధమ్, తద్భిన్నవేషఇత్యర్థః. శౌక్ల్యం దన్తవస్త్రపుణ్డ్రవాససామితి, అత్ర వైరూప్యేయి శౌక్ల్యశబ్దశ్శుద్ధిపరః, పుణ్డ్రాదిశుభ్రత్వం వచనాన్తరసిద్ధమ్, వైరూప్యేతు దన్తాదిశుద్ధిపరః. విష్ణోరిత్యాది, విష్ణోరాఖ్యయా - భగవన్నామ్నా, చేతనాచేతనాత్మనామ్ - చేతనరూపాణామచేతనరూపాణామ్, తత్సంశ్రయాణామ్ - విష్ణుసంశ్రయాణామ్, ఆఖ్యయా - పరాఙ్కుశః పరకాల ఇత్యాదికయా, శ్రీవేఙ్కటాద్రిర్హస్తిగిరిర్యదుగిరిరిత్యాదికయా, వ్యపదేశశ్చేత్యేతాని సతాం లక్షణాని విదురిత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥

అ ॥ పుష్పత్వేన లక్ష్మణాం నిరూపితత్వాత్తదధారణే తద్విరుద్ధధారణేచ కైఙ్కర్యామోదసమ్ప్రాప్తిర్నాస్తీత్యాహ —

లక్ష్మణామపచారేణవిరుద్ధానాంచధారణాత్ । కైఙ్క
ర్యామోదసమ్ప్రాప్తిర్నశ్యేన్మోహశ్చ జాయతే ॥ ౫౧ ॥

లక్ష్మణామితి ॥ అపచారేణ - అధారణేన, అన్యలక్ష్మణామ్ - దేవతాన్తరచిహ్నానామ్, భగవల్లక్ష్మధారణే కైఙ్కర్యామోదసమ్ప్రాప్తేర్నాశః అన్యలక్ష్మధారణే మోహఇతి వివేకః, ఉభయముభయత్రవా ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౫౧ ॥

అ ॥ అథ సచ్ఛబ్దార్థకథనపూర్వకం సత్సేవాం ప్రపఞ్చయతి చతుర్దశభిశ్శ్లోకైః

పత్యుర్జ్ఞానమయీవృత్తిర్విష్ణోఃప్రియమిహోచ్యతే ।
యేసన్తితత్రనిరతాస్తేసన్త ఇతి కీర్తితాః ॥ ౫౨ ॥
సర్వాత్మనాహియావృత్తిస్తేషు భక్తిమయీపరా ।
సాభక్తైఃపరమాకాష్ఠావృత్తేశ్చపరమాత్మని ॥ ౫౩ ॥
ఆచార్యవద్దైవతవన్మాతృవత్పితృవత్స్వవత్ । సుహృ
ద్వత్స్వామివత్సన్తోద్రష్టవ్యా రాజవత్తథా ॥ ౫౪ ॥

శ్రుత్వైవసహసోత్థానం ప్రత్యుద్యానంచ దూరతః ।
దర్శనానుభవప్రీతిః ప్రణిపాతో నివేదనమ్ ॥ ౫౫ ॥
నీచైస్సంశ్లేషణంహస్తదానంమార్గప్రదర్శనమ్ । పశ్చా
త్పార్శ్వే పురోయానం జయాలోకాదిభాషణమ్ ॥
గృహోపనయనంచాన్తర్దేశాక్రమణమాసనమ్ । పా
దావనేజనంచార్ఘ్యోపహారస్స్వాగతాదిచ ॥ ౫౭ ॥
ప్రసాదనంక్షామణంచ ప్రీతిసంకథనానిచ । ఉపాస
నం ప్రశ్రయణమాత్మాత్మీయనివేదనమ్ ॥ ౫౮ ॥
ఆజ్ఞాభ్యర్థనమాలోకనిదేశవచనాదరః । సాధనం
సమ్ప్రదామిష్టాదరోఽనిష్టనివర్తనమ్ ॥ ౫౯ ॥
విరహోనర్థపీడాసంమాననాద్యసహిష్ణుతా । దాస్యా
భిమానోఽనువ్రజ్యా శ్రవణం కీర్తనంస్మృతిః ॥ ౬౦ ॥
భక్తిజ్ఞానసమాచారవైరాగ్యాద్యనుమోదనమ్ ।
సజ్జమెచ్ఛోపగమనమన్వక్స్థానాసనాదికమ్ ॥ ౬౧ ॥
సమానసుఖదుఃఖిత్వంమిథశ్చార్థవిచిన్తనమ్ । పరిష
త్సుచ సాన్నిధ్యం సంవిదాంచ ప్రవర్తనమ్ ॥ ౬౨ ॥
తథాభ్యనుజ్ఞాపూర్వంహి సర్వార్థేషుప్రవృత్తయః ।
ప్రచ్ఛాదనంచదోషాణాంగుణానాంఖ్యాపనంతథా ॥
క్వచిచ్చైవాప్యధర్మేణకృచ్ఛ్రేణాప్యర్థసాధనమ్ । క్రి
యాకాలేతువరణంసదస్యగ్రేచ పూజనమ్ ॥ ౬౪ ॥
ఏతాశ్చాన్యాశ్చవివిధావృత్తయోరసనిర్భరాః । విష్ణు
భక్తేషువృత్త్యాఖ్యతరోహీఫలసమ్పదః ॥ ౬౫ ॥
సతామాచార్యముఖ్యానామపచారాఃపృథగ్విధాః ।
అసతామివసంసర్గాస్సమూలఫలనాశనాః ॥ ౬౬ ॥

పత్యురితి ॥ పత్యుః - శేషిణః, సర్వాత్మనేతి ॥ తేషు - సత్సు

భక్తిమయీ సర్వాత్మనా పరా - ఉత్కృష్టా, యావృత్తిః సాపరమాత్మని భక్తేర్వృత్తేశ్చ పరాకాష్ఠా, సతు భక్తిః పరమాత్మని భక్తేః పరాకాష్ఠా, సతు వృత్తిః పరమాత్మని వృత్తేః పరాకాష్ఠా ఇత్యర్థః. ఆచార్యవదితి ॥ స్వవత్ - ఆత్మవత్, ధనవదితివా, ఆచార్యాదివిషయే యాదృశీప్రీతిస్తాదృశీ, సతు కర్తవ్యేత్యర్థః. శ్రుత్వైవేతి ॥ సన్తఆయాన్తీతి శ్రుత్వైవేత్యర్థః. సహసోత్థానమ్ - అవిలమ్బేనోత్థానమ్, దూరతః - దూరాదేవ, ప్రత్యుద్యానమ్ - తదాభిముఖ్యేన గమనమ్, నివేదనమ్ - తవాహమస్మీత్యాత్మనివేదనమ్, నీచైస్సంశ్లేషణమ్ - అహఙ్కారాభావద్యోతకాకారేణ సఙ్గమః, పశ్చాత్ పార్శ్వే పురోయానం శేషత్వద్యోతకమితి శేషః. పురోయానం శేషత్వద్యోతకం కీదృశమిత్యపేక్షాయామాహ — జయాలోకాదిభాషణమితి ॥ తదర్థం పురోయానం శేషత్వద్యోతకమితిభావః. గృహోపనయనమ్ - స్వగృహప్రాపణమ్, అన్తర్దేశాక్రమణమ్ - తాఙ్ స్వగృహాభ్యన్తరే నీత్వా తైరన్తర్దేశసఞ్చారణమ్, ఆసనమ్ - ఆసనదానమిత్యర్థః. ఉపవేశనం వా, పాదావనేజనమ్ - పాదప్రక్షాళనమ్, ప్రసాదనమ్ - ప్రసీదేత్యుక్త్వా ప్రసాదోత్పాదనమ్, క్షామణమ్ - క్షమస్వేత్యుక్తిః, ప్రీతిసంకథనాని - ప్రీతిమూలాని సంకథనాని సల్లాపాః, ఉపాసనమ్ - సమీపేఽవస్థానమ్, పాదసంవాహనాద్యాత్మకశుశ్రూషా వా, ప్రశ్రయణమ్ - వినయః, ఆజ్ఞాభ్యర్థనమ్ - అభీష్టకర్మణ్యాజ్ఞాపయేత్యాజ్ఞాప్రార్థనమ్, ఆలోకనిదేశవచనాదరః, ఆలోకే - తత్కటాక్షే, తన్నిదేశవచనే - ఆజ్ఞావచనేచ, ఆదరః - కదావా కటాక్షోమయి నిపతేత్, కదావా స్వకైఙ్కర్యే ఆజ్ఞాపయేదిత్యభిరతిః, సాధనం సమ్పదామ్ - శాకఫలాదీనాం తదభ్యవహారార్థానాం పాచనమ్, ఛత్రచామరాద్యుపకరణసమ్పాదనం వా, ఇష్టాదరః - తదిష్టసంపా

దనే ఆదరః. విరహేత్యాది ॥ విరహస్య - తద్విశ్లేషస్య, అనర్థస్య - తదర్థహానేః, పీడాయాః - తద్దుఃఖస్య, అసంమాననాయాః - పరకృతతదవమానస్యచ, అసహిష్ణుతా, దాస్యాభిమానః - అస్యాహందాసఇతి సుదృఢనిశ్చయః, అనువ్రజ్యా - తేషుగచ్ఛత్సు అనుసృత్యవ్రజనమ్, శ్రవణమ్ - తదోయగత్షేషు గుణానుష్ఠానాదిశ్రవణమ్, కీర్తనమ్ - స్వయమన్యేభ్యస్తత్కథనమ్, తన్నామసంకీర్తనం వా, స్మృతిః - తత్స్మరణమ్, సఙ్గమేచ్ఛా - సమాగమేచ్ఛా, ఉపగమనమ్ - తాముద్దిశ్య తత్సమీపగమనమ్, అన్వక్స్థానాసనాదికమ్, అన్వక్ - పశ్చాత్, స్థానమ్ - అవస్థానమ్, ఆసనాదికమిత్యత్రాదిశబ్దేన గమనసఙ్గ్రహః. సమానసుఖదుఃఖత్వమ్ - తత్సుఖదుఃఖాభ్యాం సుఖదుఃఖత్వమ్, మిథశ్శాస్త్రార్థవిచిన్తనమ్ - లౌకికార్థవిచారైర్వైదికార్థవిచారాణాం సాహాయ్యకరణమ్, అథవా, లౌకికస్య వైదికస్యవార్థస్యానుష్ఠేయస్య తైస్సహసంమన్త్రణమ్, తత్స్వరూపోపాయాపాయఫలానుష్ఠానప్రకారాది పరిచిన్తనమ్, క్రియాకాలె - స్వస్యయజ్ఞాద్యనుష్ఠానకాలె, వరణమ్ - ఋత్విక్త్వాదినా వరణమ్, సదస్యగోష్ఠీచపూజనమ్ - గరిష్ఠత్వేన అగ్రపూజా, సాన్నిధ్యమ్ - సన్నిధావవస్థానమ్, సంవిదాం ప్రవర్తనమ్ - తత్ప్రతిజ్ఞాపరిపాలనమ్, తత్సఙ్కేతపరిపాలనంవా, దోషాణామ్ - తదీయానామితి శేషః, ఏవంగుణానామిత్యత్రాపి. క్వచిచ్చైవేతి తేషామత్యన్తప్రవృత్తికర్శితత్వావస్థాయామిత్యర్థః. తేన "విన్నైవ ప్రతిషిద్ధేన సర్వార్థాన్సాధయేత్సతామ్" ఇత్యనేన నవిరోధః. రసనిర్భరాః - స్వభక్తిపరిబృంహితాః, స్వయంప్రయోజనభూతాఇతివా, ఫలక్షయేఽపి రసపూర్ణాః. సతాంవిషయే అపచారాః అసత్సంసర్గాశ్చ ఏతత్ఫలనాశకాఇత్యాహ — సతామితి ॥ అసతామివేత్యత్ర ఇవకారో భిన్నక్రమః. అసతాం సంసర్గాఇవేత్యర్థః ॥ ౬౫ ॥

అ ॥ అథ "విజ్ఞానమూలసన్తానః స్వక్రియామూలబన్ధనః । భక్తిప్రకాణ్డవిస్తారో వైరాగ్యరసపేశలః ॥" ఇతి వైరాగ్యశబ్దేనోక్తమ్, దృష్ట్యాది విరుద్ధవర్జనమిత్యాహ —

దాస్యైకస్పృతరసాస్వాదతర్షాదత్యన్తమీశితుః । వైర
స్యేనవిరుద్ధానాం హానం వైరాగ్యముచ్యతే ॥ ౬౬॥

దాస్యైకస్పృతేత్యాది ॥ ఈశితుః - భగవతః, దాస్యమేవైకస్పృతరసః తస్యాస్వాదే యస్తర్షః - తృష్ణా, తస్మాద్ధేతోరత్యన్తం వైరస్యేన - విరుద్ధేషు నితరాం వైరస్యేన, విరుద్ధానామ్ - దృష్టివిహితాచారభక్తిలక్షణసత్త్వావిరుద్ధానామ్, హానమ్ - త్యాగః, వైరాగ్యముచ్యతే. వైరాగ్యరసపేశలః ఇత్యత్రోక్తం వైరాగ్యం దృష్ట్యాదివిరుద్ధవర్జనమిత్యర్థః ॥ ౬౬ ॥

అ ॥ శ్రుతిపఞ్చరాత్రమన్వాదిస్మృతిసాత్త్వికపురాణేతిహాసాః దృష్టిః, తద్విరుద్ధశాస్త్రవర్జనం దృష్టివిరుద్ధవర్జనమిత్యాహ శ్రుతిభిరిత్యాదిభిః పఞ్చదశభిః శ్లోకైః —

శ్రుతిభిః పఞ్చరాత్రేణ స్మృతిభిస్తత్త్వదర్శినామ్ । దర్శి
తాన్యర్థతత్త్వాని నహీమన్దధియో విదుః ॥ ౬౭ ॥
బ్రహ్మరుద్రముఖా దేవా వివిధాశ్చ మహర్షయః । మ
నుష్యా నాగయక్షాశ్చ సిద్ధా విద్యాధరాస్తథా ॥ ౬౮ ॥
తత్తత్కార్యోపపత్త్యర్థం శాసనాచ్చ జగత్పతేః । రజ
స్తమోఽభిభూతాశ్చ జగుశ్శాస్త్రాణ్యనేకశః ॥ ౬౯ ॥
విపరీతార్థతత్త్వాని క్షిప్రనానాఫలానిచ । అపవర్గా
కథావన్తి మోహనాన్యద్భుతానిచ ॥ ౭౦ ॥
అపరేషామపిపునస్తత్తన్మార్గానుసారిణామ్ । ధర్మ
వాదచ్ఛలోపేతా యేచస్యుర్గ్రన్థవిస్తరాః ॥ ౭౧ ॥

హరేరాలోకహీనానామద్యాపికిలపశ్యత । తేషు
తేష్వవగాహేన భవతి జ్ఞానవిప్లవః ॥ ౨౨ ॥
వేదానాం సోపనిషదాం పౌరుషెయత్వచిన్తనమ్ ।
పఞ్చరాత్రేచ సకలెతన్త్రాన్తరసమత్వధీః ॥ ౨౩ ॥
బద్ధానాంచైవముక్తానాంనిత్యానాంచతథాత్మనామ్।
అచ్యుతాదన్యశేషత్వచిన్తనం సమతాభ్రమః॥ ౨౪॥
తస్యచాన్యేశితవ్యత్వబుద్ధిర్విశ్వపృథక్త్వధీః । వి
భూతిగుణరూపాది విశేష విరహభ్రమః ॥ ౨౫ ॥
అన్యతోజగదుత్పత్తిస్థితిప్రళయచిన్తనమ్। యోగా
నాంచైవ సర్వేషాం నిత్యాదేఃకర్మణస్తథా ॥ ౨౬ ॥
జ్ఞానభక్త్యఙ్గసత్త్వేవా తత్త్వానాంచాపిచిన్తనమ్ ।
విరుద్ధానాంచ సర్వేషామపాయత్వాదిమర్శనమ్ ॥
తథాచానాద్యవిద్యాయాస్స్వరూపస్యనిరూపణమ్।
హరేరాలోకనాన్తాయాస్తస్యాశ్చాన్యనివర్త్యధీః ॥
ఫలానాంచాన్యతఃప్రాప్తిచిన్తాని శ్రేయసస్యచ ।
హరేఃకైఙ్కర్యసంప్రాప్తివ్యతిరిక్తామృతత్వధీః ॥
విశేషేణాప్యనర్థేషు దేహార్థేష్వర్థతామతిః । ఇత్యా
దయోబహువిధామహోపాయాఃకుదృష్టయః ॥౩౦॥
హరేఃప్రియతమంజ్ఞానంసన్తోజ్ఞానధనాహ్యతః । త
స్యైవచాపచారాణాంకాష్ఠాజ్ఞానవిపర్యయః ॥ ౩౧ ॥

శ్రుతిభిరితి ॥ స్మృతిశబ్దేన వేదార్థస్మరణమూలతయా ఇతిహాస పురాణయోరపి సఙ్గ్రహః. తత్వదర్శినాం స్మృతిభిరిత్యనేన రజస్తమోమూలవ్యావృత్తిః. తత్తత్కార్యోపపత్త్యర్థమ్ - అసురమోహనాదికార్యార్థమ్, శాసనాచ్చజగత్పతేరిత్యనేన “ త్వంహిరుద్ర మహాబాహో మోహశాస్త్రాణికారయ ” ఇత్యాదికం స్మారితమ్.

విపరీతార్థతత్త్వాని - విపరీతాన్యర్థతత్త్వాని యేషామితి బహువ్రీహిః.
క్షిప్రనానాఫలాని, క్షిప్రాణి - శీఘ్రభావీని, నానావిధానిఫలా
ని యేషాంతాని; అపవర్గకథావన్తి - మోక్షప్రస్తావవన్తి, మోక్షక
థామాత్రమేవ నమోక్ష ఇతి భావః. మోహనాని, మోహః - విప
రీతజ్ఞానమ్, తద్ధేతుభూతాని, అద్భుతాని - పాషాణభేదనాద్య
ద్భుతకార్యకరత్వాద్వా ఆశ్చర్యకథావత్త్వాద్వా అద్భుతత్వమ్;
అపరేషామ్ - బ్రహ్మరుద్రాదివ్యతిరిక్తానామ్, తత్తన్మార్గానుసారిణా
మ్ - హైరణ్యగర్భపాశుపతాదిమతానుసారిణామ్, ధర్మవాదచ్ఛ
లోపేతాః - ధర్మవాద ఏవ ఛలం కపటం తేనోపేతాః, ధర్మవాదవ్యా
జేన మోహనార్థం ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః. హరేరాలోకహీనానామ్ -
జాయమానదశాయాం భగవత్కటాక్షరహితానామ్, అపరేషాం
యే గ్రన్థవిస్తరాస్సన్తి తేష్వవగాహేన జ్ఞానవిప్లవో భవతి, పశ్యతే
త్యన్వయః. పశ్యతేత్యస్య యే తద్గ్రన్థవిస్తరావగాహినః తే విప్లు
తజ్ఞానా ఏవ వర్తన్తే, తే భవద్భిరపి సాక్షాత్కర్తుం శక్యన్తే, నను
యావక్తవ్యమస్తీతి భావః. పౌరుషేయత్వచిన్తనమ్ - పురుషప్రణీత
త్వమతిః, సకలే - కృత్స్నే, ఏతేన పఞ్చరాత్రే ఏకదేశేఽప్యప్రా
మాణ్యం నాస్తీత్యుక్తం భవతి. తదుక్తం భట్టపరాశరపాదైః "ప
ఞ్చరాత్రం సర్వత్రైవ ప్రమాణం తదిదమవగతం పఞ్చమాదివ వే
దాత్" ఇతి. తన్త్రాన్తరసమత్వధీః - పాశుపతాది తన్త్రసామ్య
బుద్ధిః; సమతాభ్రమః - బద్ధాదిష్వచ్యుతసామ్యబుద్ధిః. తస్య -
అచ్యుతస్య, అన్యేశితవ్యత్వబుద్ధిః - అన్యశేషత్వబుద్ధిః, విశ్వపృ
థక్త్వధీః - విశ్వస్య పృథక్త్వబుద్ధిః, అన్యతః జగదుత్పత్తిస్థితిప్రళ
యచిన్తనమ్ - జగతో భగవద్వ్యతిరిక్తాదుత్పన్నత్వాది చిన్తనమిత్య
ర్థః. యోగానామ్ - కర్మజ్ఞానభక్తియోగానామ్, నిత్యాదేరిత్య
త్రాదిశబ్దేన నైమిత్తికకామ్యయోర్గ్రహణమ్; జ్ఞానమ్ - దృష్టిః,

అజ్ఞాః - లక్ష్మ్య, జ్ఞానభక్త్యజ్ఞానసత్త్వవారూపాణాం తత్త్వానామ్, తత్త్వశబ్దేన మహదహంకారాదీని తత్త్వాని వివక్షితానివా, విరుద్ధానామ్ - దృష్టిభక్తిలక్ష్మసత్త్వవావిరుద్ధానామ్, హరేరాలోకనాన్తాయాః - భగవత్కటాక్షైకనివర్త్యాయాః, భగవద్దర్శననివర్త్యాయాఇతివా, తథాచశ్రుతిః "భిద్యతే హృదయగ్రన్థిశ్ఛిద్యన్తే సర్వసంశయాః। క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే॥" ఇతి. దర్శనంచాత్ర ప్రత్యక్షసమానాకారా ధ్రువానుస్మృతిః. "సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః, స్మృతిలాభే సర్వగ్రన్థీనాం విప్రమోక్షః" ఇతి గ్రన్థిభేదనస్య ధ్రువానుస్మృతికార్యతయా శ్రుత్యైవ ప్రతిపాదనాత్. నచాస్యామేవ శ్రుతౌ స్మృతిసమానాకారం దర్శనమేవ విధీయతఇతి వాచ్యమ్, అతిశయాభావప్రసఙ్గాత్; దర్శనస్య స్మృతిపదేనోపచారే విశదత్వమేవ లభ్యేత, దర్శనపదేన స్మృతేరుపచారేతు విశదతమత్వం తస్యాలభ్యేత ఇత్యస్యైవోపపన్నత్వాదితి. ఏతస్మాదపి వ్యాఖ్యానాత్ భగవత్కటాక్షనివర్త్యాయాఇతి వ్యాఖ్యానమేవ సాధీయః, అన్యథా ప్రపదనాసఙ్గ్రహప్రసఙ్గాత్. ఉపాసనేన ప్రపదనేనవా యథాధికారమనుష్ఠితేన ప్రీతో భగవాన్ సంసారసాగరాన్నిర్గమం సఙ్కల్పయత్యస్య చేతనస్యేతి వేదాన్తసిద్ధాన్తః. తథాచోక్తం వేదాన్తాచార్యైః "యథాధికరణం ప్రభరన్యజనదానహోమార్చనాభరన్యసనభావనాప్రభృతిభిస్సమారాధితః। ఫలందిశతి దేహినామితిహి సంప్రదాయస్థితిః శ్రుతిస్మృతిగురూక్తిభిర్నయవతీభిరాభాతినః" ఇతి. హరేరాలోకనంచాత్ర "మోక్షయిష్యామి" ఇతిసఙ్కల్పః, తస్యాః - అవిద్యాయాః, అన్యనివర్త్యధీః - భగవత్కటాక్షభిన్ననివర్త్యత్వబుద్ధిః; ఫలానామితి॥ ఫలానామ్ - కర్మఫలానామ్, నిశ్శ్రేయసస్య - మోక్షస్య చ, అన్యతః - భగవద్వ్యతిరిక్తాత్, ప్రాప్తిధీస్తు - లాభబుద్ధిః;

భగవద్వ్యతిరిక్తః కర్మఫలానాం మోక్షస్యచ ప్రదాతేతిబుద్ధిరిత్యర్థః.. అన్యోపాసకానామపి చేతనానాం తదారాధ్య దేవతాన్తర్యామితయాఽవస్థాయ తైరారాధితస్స ఏవ భగవాన్ తత్తదపేక్షితాని ప్రయచ్ఛతి. తథాగీతం తేనైవ "లభతేచతతఃకామాన్ మయైవ విహితాన్ హితాన్" ఇతి. అతస్తద్వ్యతిరిక్తస్య ఫలప్రదాతృత్వచిన్తా మహానర్థకరీతిభావః.. కైఙ్కర్యసంప్రాప్తివ్యతిరిక్తామృతత్వధీః - దాస్యాతిరిక్తే స్వాతన్త్ర్యఘటితే పురుషార్థత్వబుద్ధిః, మద్దృష్టయః - విపరీతజ్ఞానాని; హరేరితి ॥ జ్ఞానమ్ - దృష్టిః, హరేఃప్రియతమమ్ - అత్యన్తం ప్రియమ్, అతఃకారణాత్ - జ్ఞానస్యభగవతోఽత్యన్తప్రియతమత్వాద్ధేతోః, సన్తః - పరమైకాన్తినః, జ్ఞానధనాః- జ్ఞానమేవధనం యేషాం తే తథోక్తాః, అపచారాణామ్ - భగవదనిష్టానామ్, కాష్ఠా - చరమావధిః, జ్ఞానవిపర్యయః - విపరీతజ్ఞానమ్ ॥

అ ॥ జ్ఞానవిపర్యయస్య అపచారకాష్ఠాత్వముక్తమ్, తానేవాపచారాన్ తత్ఫలంచ వివరిష్యన్ ప్రథమం జ్ఞానస్య వృత్త్యనుష్ఠానేన సిద్ధిం తదభావే తస్య నాశం విరుద్ధాచరణేన తదుభయనాశంచాహ —

జ్ఞానస్య కర్మణాఽగుప్తిర్హతం జ్ఞానమకర్మణా ।
ప్రవృత్త్యాప్రతిషిద్ధేషుజ్ఞానంకర్మచనశ్యతి ॥ ౮౨ ॥

జ్ఞానస్యేతి ॥ కర్మణా - విహితానుష్ఠానేన, జ్ఞానస్య గుప్తిః - రక్షణమ్, భవతి. అకర్మణా - అననుష్ఠానేన, జ్ఞానంహతమ్; ప్రతిషిద్ధేషు ప్రవృత్త్యా జ్ఞానం కర్మచ నశ్యతి ॥ ౮౨ ॥

అ ॥ వృత్తేరజ్ఞానే విపరీతజ్ఞానే అననుష్ఠానేచాత్మనాశమాహ —

అచిన్త్యాచవిచిన్త్యాచ మతిపూర్వంచ వర్జనమ్ । విహి
తానాంస్వధర్మాణాం సర్వమాత్మోపఘాతకమ్ ॥ ౮౩ ॥

---

§ ప్రాప్తిహానం

అచిన్త్యేతి ॥ విహితానామ్ - శాస్త్రచోదితానామ్, స్వధర్మాణామ్- స్వవర్ణస్యాశ్రమోచితకర్మణామ్, అచిన్తా - అజ్ఞానమ్, విచిన్తా - విరుద్ధజ్ఞానమ్, మతిపూర్వం వర్జనంచ - బుద్ధిపూర్వకస్త్యాగశ్చ, ఏతత్సర్వమ్, ఆత్మోపఘాతకమ్ - ఆత్మనాశకరమ్ ॥ ౪౩ ॥

అ ॥ తథా వృత్తివిరుద్ధరుచిమాత్రస్యాప్యాత్మనాశకరత్వమాహ—

స్వరూపస్య వినాశాయ రుచిర్నిర్దేష్వకర్మసు ।
విషయేషు చ సర్వేషు లౌల్యం విషమదుస్పృహా ॥ ౪౪ ॥

స్వరూపస్యేతి ॥ నిర్దేష్వ - శాస్త్రనిషిద్ధేషు, అతఏవ అకర్మసు, నిషిద్ధస్య కర్మత్వేనావ్యభిధానమనుచితమితి భావః. రుచిః - అభిలాషః, లౌల్యమ్ - చాపలమ్, ఆసక్తిరిత్యర్థః. విషమదుస్పృహా- విషమేషు శాస్త్రనిషిద్ధేష్వపి మరణాన్తేషు దుస్సాధేషు వా దుస్పృహా దురభినివేశః, స్వరూపస్య వినాశాయ భవతీతి శేషః ॥ ౪౪ ॥

అ ॥ ఏవం వృత్తివర్జన తద్విరుద్ధప్రవృత్త్యోరాత్మనాశకరత్వముక్త్వా అర్చావైముఖ్యస్య విశేషాదాత్మనాశకరత్వమాహ —

విష్ణోర్విశేషాద్వ్యక్తస్య వైముఖ్యం ప్రతిపత్తిషు । ప్ర
వృత్తిరపచారేషు సర్వమాత్మవినాశనమ్ ॥ ౪౫ ॥

విష్ణోరితి ॥ వ్యక్తస్య - అర్చాత్మనాభివ్యక్తస్య, విష్ణోః - భగవతః, ప్రతిపత్తిః - జ్ఞానమ్, బహువచనేన అర్చనభజనాదీనాం గ్రహణమ్, తేషు వైముఖ్యమ్ - పరాఙ్ముఖ్యమ్, అపచారేషు - తత్ర శిలాలోహాదిబుద్ధ్యా తదనిష్టాచరణేషు, ప్రవృత్తిః, ఇతి సర్వమ్, ఆత్మవినాశనమ్, "అర్చ్యే విష్ణౌ శిలాధీర్గురుషు నరమతిర్వైష్ణవే జాతిబుద్ధిర్విష్ణోర్వా వైష్ణవానాం కలిమలమథనే పాదతీర్థేఽమ్బుబుద్ధిః । సిద్ధే తన్నామమన్త్రే సకలకలుషహే శబ్దసామాన్యబుద్ధిః శ్రీశే సర్వేశ్వరేశే తదితరసమధీర్యస్య వా నారకీసః ॥" ఇత్యాదికమనుసన్ధేయమ్ ॥ ౪౫ ॥

అన్యతాన్త్రికదేవానాం సంసర్గప్రతిపత్తిషు । ప్రవృ
త్తిరచ్యుతైకాన్త్యనియమాధ్వరనాశినీ ॥ ౮౬ ॥

అన్యతాన్త్రికేతి ॥ అన్యతాన్త్రికదేవానామ్ - శైవాదితన్త్రసిద్ధానాందేవానాం రుద్రాదీనామ్, సంసర్గః - పూజాదిసంసర్గః, ప్రపత్తిః - భజనాదికమ్, తేషు ప్రవృత్తిః, అచ్యుతైకాన్త్యస్య - భగవదేకనిష్ఠతాయాః, నియమ ఏవ అధ్వరః - యాగః, తస్య నాశినీ ॥

లక్షణానీహ పుష్పాణి ముకున్దచరణార్చనే । త
దభావపరీభావౌ ప్రభ్రంశనకరావుభౌ ॥ ౮౭ ॥

లక్షణానీతి ॥ ఇహ - వృత్తౌ, ముకున్దచరణార్చనే, లక్షణాని - తాపపుణ్డ్రాదీని లక్ష్మాణి, పుష్పాణి, తేషాం అభావః - అధారణమ్, పరీభావః - అన్యథాధారణమ్, తావుభౌ ప్రభ్రంశనకరౌ - చ్యావకౌ, పారమైకాన్త్యాత్పురుషం చ్యావయత ఇత్యర్థః ॥ ౮౭ ॥

అన్యపుణ్డ్రాహ్వయాదీనాం ధారణందృష్టినాశనమ్ ।
పరచిహ్నవ్రణంగాత్రె భ్రంశాయనరకాయచ ॥ ౮౮ ॥

అన్యేతి ॥ అన్యపుణ్డ్రమ్ - భస్మతిర్యక్పుణ్డ్రాది, అన్యాహ్వయః - రుద్రశఙ్కర ఇత్యాది, ఆదిశబ్దేన లక్ష్మసఙ్గ్రహః. దృష్టిః - జ్ఞానమ్, పరచిహ్నమ్ - త్రిశూలాది, రోగాదినివారణాయ కృతంవా, తస్య వ్రణమ్ - తజ్జన్యం క్షతమ్, ఇహ భ్రంశాయ పరత్ర నరకాయచ భవతీతి శేషః ॥ ౮౮ ॥

సతామసేవనాన్నిత్యమసతాంచ నిషేవణాత్ ।
క్షీయన్తేచాథనశ్యన్తిజ్ఞానవైరాగ్యభక్తయః ॥ ౮౯ ॥

సతామితి ॥ జ్ఞానవైరాగ్యభక్తయః, క్షీయన్తే - హీయన్తే, అథవా నశ్యన్తి ॥ ౮౯ ॥

మహాపచారో దేవస్య భక్తానాం భువి శార్ఙ్గిణః ।
ధర్మరక్షానియుక్తానాంసమయస్యవ్యతిక్రమః ॥ ౯౦ ॥

మహోపచారఇతి ॥ భువి ధర్మరక్షానియుక్తానామ్, దేవస్య శార్ఙ్గిణః, భక్తానాం సమయస్య - ఆచారస్య, వ్యతిక్రమః - అతిలఙ్ఘనమ్, మహోపచారః - సర్వాపచారేభ్యోఽపి మహాన్, దుష్పరిహారఇతిభావః. "ధర్మజ్ఞసమయఃప్రమాణమ్" ఇత్యాదికము త్రానుసన్ధేయమ్ ॥ ౯౦ ॥

ఏతేచాన్యేచ వివిధాహ్యపచారాస్సుదుస్సహాః ।
వైరాగ్యంవర్జనంతేషామపమానభయాదిభిః ॥౯౧॥

ఏతఇతి ॥ ఏతే - పూర్వోక్తాః, అన్యేచ - అన్యత్ర ప్రపఞ్చితాశ్చ, తేషామ్ - అపచారాణామ్, వర్జనమేవ వైరాగ్యమిత్యర్థః ॥

అ ॥ వైరాగ్యఫలమాహ —

వృత్తేర్హిజీవితం గుప్తిస్సారో వైరాగ్యముచ్యతే ।
వైరాగ్యయుక్తాహినరా యజన్త్యప్రచ్యుతవ్రతాః ॥

వృత్తేరితి ॥ వృత్తేః గుప్తిః - పరిరక్షణమ్, తదేవ జీవితమ్, వైరాగ్యమ్, సారః - స్థిరాంశః, జీవితఫలమిత్యర్థః. వైరాగ్యయుక్తాహి నరాః, అప్రచ్యుతవ్రతాః - అస్ఖలితపారమైకాన్త్యనియమాః, యజన్తి, నారాయణమితి శేషః. హిశబ్దోఽన్యవ్యావర్తకః, అతో వైరాగ్యమేవ అస్ఖలితం భగవదారాధనమితిభావః ॥ ౯౨ ॥

అ ॥ ఉక్తార్థముపసంహరతి —

అనుష్ఠితక్రియాయోగా జ్ఞానవైరాగ్యశాలినీ । ఇతి
భక్తిమయీ వృత్తిః పునరేవ ప్రపఞ్చితా ॥ ౯౩ ॥

అనుష్ఠితేతి ॥ అనుష్ఠితక్రియాయోగా - అపరిత్యక్తవృత్తిసంబద్ధా, జ్ఞానవైరాగ్యశాలినీ - జ్ఞానవైరాగ్యపరిపూర్ణా, ఇతి - ఇత్థంభూతా, పూర్వోక్తాపచారాద్యసంస్పృష్టేత్యర్థః. భక్తిమయీ వృత్తిః, పునరేవ, ప్రపఞ్చితా - సవిస్తరం ప్రతిపాదితా ॥ ౯౩ ॥

అ ॥ శాస్త్రార్థముపసంహరతి —

ఇత్థం కిలాత్మనో న్యాసాజ్జాతో వృత్త్యాఖ్యపాదపః ।
అసౌ ఫలమయస్సేవ్యస్తం నచోత్పద్యతే వినా ॥ ౯౪ ॥

ఇత్థమితి ॥ ఇత్థమాత్మనః న్యాసాత్ - భగవతి సమర్పణాత్, జాతః - ఫలమయః, ఫలప్రచురః అన్నమయో యజ్ఞ ఇత్యాదివత్ ప్రాచుర్యార్థే మయట్; సర్వఫలసంపాదక ఇత్యర్థః. అసౌ - వృత్త్యాఖ్యపాదపః, సేవ్యః తాపత్రయాతురైరితి శేషః. తం వినా - న్యాసమన్తరా, నచోత్పద్యతే. చస్త్వేవకారార్థే. నైవోత్పద్యత ఇత్యర్థః. అసౌ తం వినా నచోత్పద్యతే ఇతి వాఽన్వయః ॥ ౯౪ ॥

సుసూక్ష్మత్వాద్దురాపత్వాన్మహత్త్వాద్గౌరవాదపి । మ
యాఽయం పరమో ధర్మః ప్రోక్తః స్థిత్యై పునః పునః ॥ ౯౫ ॥

సుసూక్ష్మత్వాదితి ॥ సుసూక్ష్మత్వాత్ - దుర్జ్ఞానత్వాత్, కథఞ్చిత్ జ్ఞానేఽపి దురాపత్వాత్ - దురనుష్ఠానత్వాత్, కథంచిదనుష్ఠానేఽపి, మహత్త్వాత్ - సాకల్యేనానుష్ఠితుమశక్యత్వాత్, తథానుష్ఠితే సతి గౌరవాత్ - మహాఫలప్రదత్వేన ఉత్కృష్టత్వాద్ధేతోః, అయం సర్వజనానుష్ఠేయః, పరమో ధర్మః - వృత్త్యాత్మకః, మయా స్థిత్యై - అనుష్ఠానదార్ఢ్యాయ, పునః పునః ప్రోక్తః, ద్విర్బద్ధం సుబద్ధం భవతీతి న్యాయేన ముహుర్ముహుః ప్రపఞ్చిత ఇత్యర్థః ॥

వృత్తిం సన్తోఽనుభూయేమామనురూపామిహాత్మనః ।
పరత్ర చానుమోదన్తే పరమేణ విపశ్చితా ॥ ౯౬ ॥

వృత్తిమితి ॥ సన్తః - పరమైకాన్తినః, ఆత్మనః - అనురూపామ్, అనుకూలామ్ - ఇమాం వృత్తిమ్, అనుభూయ - అనుష్ఠాయ, ఇహ - అస్మిఀల్లోకే, పరత్ర చ - పరమపదే చ, పరమేణ విపశ్చితా - పరమపురుషేణ భగవతా శ్రీమన్నారాయణేన, సహేతి గమ్యతే. అను

మోదన్తే। ఇహ వృత్త్యనుష్ఠానేన మోదమానాః పరమపదే౽పి భగవదనుభవజనిత ప్రీతికారితాశేష శేషావస్థోచిత కైఙ్కర్యానుష్ఠానేన పరమానన్దమనుభవన్తీత్యర్థః. యద్వా, స్నాత్వాభుఞ్జీతేతివదఙ్గవిధిపరః, ఇహావృత్తిమనుష్ఠాయైవ పరత్ర అనుమోదన్తే నాన్యథేత్యర్థః. అథవా, ఇహ వృత్తిమనుభూయ పరత్రచ అనుమోదన్త ఇతి హేతుహేతుమద్భావః. చకార ఏవార్థకః. ఇహ వృత్తిమనుతిష్ఠన్తః, పరత్ర పరమానన్దమనుభవన్త్యేవేత్యర్థః. ఇహ వృత్త్యనుష్ఠానస్య పరమపదే భగవత్కైఙ్కర్యప్రాప్తిరేవఫలమితిభావః ॥ ౯౬ ॥

ఇతి శ్రీ భరద్వాజసంహితాయాం పరిశిష్టే
చతుర్థో౽ధ్యాయః.